Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Avar Ákos

A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban

Nyelvtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Bańczerowski Janusz, DSc., egyetemi tanár

Mongolisztika Doktori Program

A Doktori Program vezetője: Dr. Birtalan Ágnes, CSc., habil. egyetemi docens

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Fodor Sándor CSc., egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Sárközi Alice CSc., címz. egyetemi docens, kandidátus

Dr. Kelényi Béla PhD.

A bizottság titkára: Dr. Seres István PhD.

A bizottság további tagjai: Dr. Szilágyi Zsolt PhD., Dr. Dugerjaviin Badamdorj

Témavezető: Dr. Birtalan Ágnes, CSc., habil. egyetemi docens

Budapest, 2012

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék……..…….……..2
Előszó ……..…….……4
Az idegen szavak átírásáról …….……..……7

ELŐ RÉSZ
Bevezetés ……..……8
1. *Az természet és az állatok a mongol mitológiában*
1.1.1 A Földanya és az Égatya…….…… 17
1.1.2 A környezet és természet fogalma a mongol nyelvben és gondolkodásba……..... 21
1.1.3 Čaγan ebügen, Manaqan és az állatvilág egyéb „gazdái”…...…….29
1.2.1 A mongol buddhista művészet állatalakjai…….. 36
1.2.2 Állatábrázolások a nyomtatott mongol *Kandzsúr*ban…….……..37
1.3.1 Az állatalakú démonok…….46
1.3.2 A démonoknak ajánlott áldozatok……..…..52
1.3.3 A váltságáldozat…….…..57
2. *Az állatok a mongol Rgyud-bži hagyományban*
2.1.1 A *Rgyud-bži*……...59
2.1.2 A *Rgyud-bži* és a tibeti orvoslás Mongóliában…….....60
2.1.3A mongol népi gyógyászat, mint a *Rgyud-bži*-hagyomány apokrif változata…….. 66
2.2.1 Az állati eredetű gyógyszerek arányának változása az Ájurvédától
a *xar domiin sudar*-ig ……...68
2.2.2.Az állati eredetű táplálékok a *Rgyud-bži*-ben…….....…...73
2.2.3 Az állati eredetű gyógyszerek a *Rgyud-bži*-ben……..…….79
3. *A környezet, a természet és az állatok a mongol törvényekben*
3.1.1 Források……..……..83
3.1.2 „Természetvédelmi területek” a Nagy Mongol Birodalomtól napjainkig……84
3.2.1 Az állatok szerepe és a természet védelme a mongol törvényekben……....90

MÁSODIK RÉSZ
1. *Az állatvilág rendszerezése*
A „Systema”…….....103
A linnéi taxonómia mongol adaptációja …….……107
A mongol nyelv állatrendszertana……...110
Az állatvilág hagyományos mongol rendszerezése……...…..…117
Az állatok osztályozása I. (A mongol mitológia szerint) ...……....122
Az állatok osztályozása II. (A mongol adatközlők nyelvhasználatában)……....126
Mal……....128
Šuwuu…….....132
An am’tan……..136
Lusiin am’tad – šaw’ǰ xorxoi……...……137
Domgiin am’tan……...…..……138
Az állatok osztályozása III. (A *Rgyud-bži* és a *xar domiin sudar*-ok rendszerében).….139
2. Állatok és emberek (Az állatokkal kapcsolatban gyűjtött anyagok ismertetése)……...141
„Élelmüket lábukkal kikaparók”……...…….…..144
„Csőrükkel kaparók”…….……..…150
„Növényevő vadállatok”……..……155
„Ragadozók”……163

„Zsákmányukat erejükkel megszerzők”…….….172
„Ember által uralt állatok”……..……..…178
„Üregben élők”……..……..194
„Vizes helyeken élők”…….…….203

Összegzés…….……...209
A FARKAS…….……212
Hivatkozott irodalom…….…….…217

FÜGGELÉK
Mongóliai helynevek állatnevei…….…….….…231
Állatok a mongol Kandzsúr illusztrációin…….……..242
Ardiin emčilgee, dom jasal [Népi gyógyászat, ráolvasások] …….…….255
A Mongóliában élő kétéltűek, hüllők, madarak és emlősök……....267
MONGÓLIA KÉTÉLTŰI……..…….269
MONGÓLIA HÜLLŐI ……..…….…...270
MONGÓLIA MADARAI……..….272
MONGÓLIA EMLŐSEI ……..…...….. 291

Előszó

2001–2011 között, különböző ösztöndíjak (Magyar Állami Öszttöndíj, MÖB részképzés, MÖB kutatói ösztöndíj, OTKA, TÁMOP pályázat) elnyerésének köszönhetően, összesen 8 alkalommal jártam Mongóliában. Az így kint töltött közel 24 hónap során egyrészt tanulmányokat folytathattam Ulánbátorban a Mongol Állami Egyetemen, illetve számos terepmunkát tudtam elvégezni az ország különböző régióiban, az ott élő mongol nemzetségek körében. Ez alatt az idő alatt, nagyon sok emberrel sikerült megismerkednem, akik révén egyre több mindent tudtam meg a mai mongol kultúra különböző aspektusairól, s eközben egy általános képet is kaphattam a mai mongolság gondolkodásáról, és bizonyos dolgokkal kapcsolatos sajátos asszociációiról.

Mongóliában, a hihetetlennek tűnő 35%-os (2011) éves ipari növekedés ellenére a mezőgazdaság, azon belül is az állattenyésztés, a közel 45 milliós állatállománynak köszönhetően, még mindig meghatározó szerepet játszik az emberek életében. Nincsen olyan mongol, akinek a családja, vagy legalábbis valamilyen rokona, ne az állattenyésztésből élne mind a mai napig. Ezenkívül, az évi 150.000 levadászott mongol gazella (*Procapra gutturosa*), vagy például a 2001-ben Kínába exportált 200.000 mormotabőr, vagy pedig a mongol vámhatóság által 2004-ben lefoglalt, illegálisan elejtett 117.000 mormota bőre,[1] mind arról tanúskodnak, hogy az állattenyésztés mellett a vadászatnak is, mindmáig fontos gazdasági szerepe van Mongóliában. Mindezen tények alapján tehát nem meglepő, hogy a mongolok többsége rendelkezik valamilyen ismerettel a házi, illetve vadállatokra vonatkozóan, függetlenül attól, hogy vidéken vagy a városban él.

A Mongóliában végzett kutatásaim során sokszor tapasztaltam, hogy az ember bármivel kapcsolatban is gyűjt anyagokat mongol adatközlőktől, az általuk elmondott népi hiedelmek, legendák és különböző történetek, szinte mindig kötődnek valamilyen szinten az állatokhoz és a hozzájuk fűződő különféle elképzelésekhez. Ez az általános megfigyelés indította el azt a kutatást, amely a jelen dolgozat megszületéséhez vezetett.

Az elmúlt évek során, igyekeztem összegyűjteni azokat az ismereteket, amelyekkel a mongolok általában rendelkeznek a Mongóliában élő egyes állatfajokkal kapcsolatban. Annak próbáltam utánajárni, hogy mik azok az asszociációk, amelyek a legtöbb mongolban megfogalmazódnak egy-egy állat neve hallatán. A gyűjtött anyagok egy

[1] Zahler et al.: Illegal and Unsustainable Wildlife Hunting and Trade in Mongolia. In: *Mongolian Journal of Biological Sciences.* 2004 Vol. 2(2). (pp. 23–31.) pp. 24–25.

részét, a 2004-ben írt mongol szakos szakdolgozatomban, illetve egy 2005-ben megjelent tanulmányban vizsgáltam a Mongóliában is széles körben elterjedt tibeti orvoslás szempontjából.[2] Az azóta eltelt 7 évben számos új állatokkal kapcsolatos adattal bővült az a korpusz, amelynek feldolgozását ebben a disszertációban tűztem ki célul.

Eredeti terveim szerint, értekezésben különböző kategóriákba sorolva, és azokon belül elemezve kívántam bemutatni a mongoloktól gyűjtött állatokra vonatkozó adataimat Az óriási adatmennyiség ilyen módon való feldolgozása azonban, sokkal komolyabb nehézségekbe ütközött, mint ahogy azt a munka elején gondoltam volna. Mint kiderült, az összegyűlt anyag annyira heterogén, hogy képtelenség az állatokkal kapcsolatos adatokat és asszociációkat típusokba rendezve közölni, mivel az így meghatározandó kategóriák nagy mennyisége lehetetlenné tenné az egész adathalmaz áttekintését.

Ezért döntöttem végül úgy, hogy eredetük szerint próbálom megvizsgálni ezeket az állatokra vonatkozó mongol adatokat. Ezáltal végül sikerült kijelölnöm három olyan vizsgálati területet, amelyeknek meghatározó szerepe volt a mongolok egyes állatokkal kapcsolatos asszociációinak kialakulásában.

Az első ilyen fontos terület a mongol mitológia, illetve a népvallás különféle hiedelmei. Ide tartoznak azok a gondolattársítások, amelyek az állatokra, mint a Természet küldötteire, istenek hátasaira, vagy az istenségek, embereknek adott ajándékaira, vagy mint a transzcendens hatalmak önfeláldozó lényeire tekintenek. Ezeknek az asszociációknak az eredete, egyrészt a mongol ősvalláshoz, másrészt a buddhizmus népi értelmezéséhez köthetők.

A második vizsgálandó terület, bizonyos mértékben kötődik az előzőhöz is, ide ugyanis azok az elképzelések tartoznak, amelyek az állatokra, részben ezeknek a transzcendens világgal való összekapcsolása miatt, úgy tekintenek, mint a különféle emberi bajok gyógyírjára. Ide sorolhatók a különböző népi gyógyászatban és mágiában alkalmazott állati eredetű gyógyszerek. Ezek ismerete részben a tibeti buddhizmus révén került Mongóliába, azonban ott a mongol mitológiai különféle elemeivel kiegészülve, egy egészen sajátos mongol népi gyógyászati rendszer kialakulását eredményezte.

A harmadik vizsgálat alá vett terület pedig az állatokkal kapcsolatos tabuk eredetének a kérdése. Mongóliában az állatokkal kapcsolatban gyakran hangzik el, hogy mit szabad és mit tilos tenni velük. Ezeknek a megnyilatkozásoknak a hátterében, az ősvallási

[2] Avar Ákos: Állati eredetű gyógyszerek a mongol népi műveltségben. Szakdolgozat, témavezető: Dr. Birtalan Ágnes, 2004.; Avar Ákos: A mongol népi gyógyászat. In: Birtalan Ágnes, Rákos Attila (szerk.) *Bolor-un gerel – Kristályfény – Crystal-Splendour. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére*, Budapest, ELTE Belső-ázsiai Tanszék, 2005, I. kötet, pp. 51–63.

hiedelmek és a buddhista világszemlélet tabui mellett, azokat a szabályozásokat sejthetjük, amelyeket a nomádok hagyományosan szem előtt tartottak annak érdekében, hogy például utódaiknak is legyen hol legeltetni, illetve legyen mire vadászni. Ezen tiltó és szabályozó előírásoknak egy része törvényi rangra is emelkedett, s így a dzsingiszi időktől kezdődően egészen napjainkig, ezek mint természet- és állatvédelmi cikkelyek szerepelnek a különböző mongol törvénykönyvekben.

Dolgozatunk első részében e fenti három terület szempontjából vizsgáljuk meg az állatok szerepét a mongol kultúrában, tudomásul véve azt, hogy a mongol adatközlők állatokkal kapcsolatos asszociációinak a kialakításában, hasonlóan fontos szerepe lehetett például a népmeséknek, az eredetmítoszoknak, a közmondásoknak, a népdaloknak, illetve bizonyos mértékben a történeti műveknek is. Mindezen egyéb források bemutatása, szétfeszítette volna jelen dolgozat kereteit, így ezek tárgyalásától ebben a mukában eltekintettem, illetve csak olyan esetekben utalok e vonatkozáskora, amikor az egy jelenség megértéséhez okvetlenül szükséges.

Az értekezés második részben, a mongolok hagyományos állat rendszerezési módszereit vizsgálom meg, majd végül az egyes állatfajokkal kapcsolatban gyűjtött adatok bemutatására kerül sor. A dolgozatnak ez a befejező része, nem tekinthető lezártnak, hiszen szinte minden egyes mongol adatközlővel folytatott újabb beszélgetés, további adatokkal gazdagíthatja az ott felsoroltakat. Így ez a rész tulajdonképpen egy pillanatnyi állapotot rögzít, amelynek szövegkorpuszát alapvetően a 2001–2011 között végzett terepmunkáim kutatónaplói adják.

A disszertáció függelékében, a mongóliai állatokkal kapcsolatos jövőbeni kutatásokat és tanulmányokat segítendő, összeállítottam egy olyan négynyelvű szójegyzéket, amely egyértelműsíti a Mongóliában élő 131 emlősfaj, 481 madárfaj, 21 hüllőfaj és 6 kétéltűfaj latin, angol, mongol és az esetek többségében, magyar neveit is.

Az idegen szavak átírásáról

A jelen dolgozatban szereplő mongol (több nyelvjárás), szanszkrit, orosz, kínai és arab szavak latin betűs átírásakor mindig a nemzetközileg elfogadott rendszerekhez igyekeztünk tartani magunkat. Ugyanakkor a magyar orientalisztikában már meghonosodott kifejezéseket, mint például a *Kandzsúr*, *dákini*, *halha*, *ojrát*, *obó*, illetve az olyan településneveket, mint *Ulánbátor*, *Hövszgöl*, vagy *Hovd*, szövegkörnyezettől függően gyakran magyaros átírással írtuk.

A tibeti szavak átírása esetében viszont, egy a megszokottól eltérő rendszert használtunk. Átírásunk egyrészt „karaktertakarékosabb” mint a hagyományos átírás, mivel nem használ 3 betűből álló összetételeket, másrészt csak olyan karaktereket használ, amelyeket jelen dolgozatban a mongol és orosz szavak átírásában is szerepelnek.

Az alábbi tibeti ábécében, a tibeti karaktereket előbb a hagyományos latinbetűs átírás követi, majd azokban az esetekben, amikor ez nem egyezik a dolgozatban szereplő átírással, egy nyíl után következik az általunk használt változat.

ཀ	ka	ཁ	kha	ག	ga	ང	nga
ཚ	ca → ča	ཆ	cha → čha	ཇ	ja → ǰa	ཉ	nya
ཏ	ta	ཐ	tha	ད	da	ན	na
པ	pa	ཕ	pha	བ	ba	མ	ma
ཙ	tsa → ca	ཚ	tsha → cha	ཛ	dza → ja	ཝ	wa
ཞ	zha → ža	ཟ	za	འ	a → ’	ཡ	ya
ར	ra	ལ	la	ཤ	sha → ša	ས	sa
ཧ	ha	ཨ	a				

ELSŐ RÉSZ

Bevezetés

Fenntarthatóság, környezettudatosság, ökológiai egyensúly, a biodiverzitás megőrzése, újrahasznosítás – mindezek, az ökológia tudományából kölcsönzött terminusok az elmúlt évtized során váltak a magyar köznyelv gyakran használt kifejezéseivé. Ennek hátterében, elsősorban hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása áll, amely folyamatnak velejárója volt az „európaias" nyelvhasználat és gondolkodás magyarországi adaptációja is. Ezek a modernséget sugalló szófordulatok ma már elengedhetetlen elemei a különféle európai beruházási és mezőgazdasági pályázatok szövegeinek, illetve ezek szem előtt tartása szinte már előírás minden, magát felelős, európai embernek gondoló polgár számára.

Ha azonban jobban megvizsgáljuk e kifejezéseket és jelentésük tartalmát, könnyen beláthatjuk, hogy e fogalmak, még hogyha nem is voltak azelőtt ilyen „tudományosan" nevükön nevezve, mégis alapvető részeit képezték a legtöbb hagyományos kultúrának, és hozzátartoztak a tradicionális paraszti és pásztorélet mindennapjaihoz és gondolatvilágához, úgy Európában, mint a világ bármelyik más részén.

Nincs ez másképp, a hagyományos mongol kultúrával sem. Belső-Ázsia szélsőségesen kontinentális éghajlata, a csekélynek is alig mondható éves csapadékmennyiségével, a rendkívüli téli hidegeivel és nyári forróságával, valamint az évi alig három hónapos vegetációs időszakával, már több ezer éve ráébresztette a mai Mongólia területén élt népeket arra, hogy fokozott figyelemmel kell ügyelniük a környezetükre. Megtanulták, hogy nem vehetik túlzottan igénybe a természetet, mert ezen a zord éghajlaton az csak nagy nehézségek árán, és csak hosszú idő alatt képes regenerálódni.

A belső-ázsiai nomád népekre jellemző szinkretikus népvallások, s így a mongol népi hiedelemrendszer is, különféle módokon szabályozzák az emberek környezetükhöz való viszonyát. Az embert körülvevő természetet, a látható elemeken és élőlényeken kívül, számos láthatatlan istenséggel, a környezetet óvó gazdaszellemekkel és más különféle transzcendens lénnyel népesíti be a hagyományos mongol gondolkodás.

Ha le akarnánk egyszerűsíteni, azt mondhatnánk, hogy a mongol népvallás legalapvetőbb törvénye az, hogy az embernek igyekeznie kell harmóniában élni a látható és a láthatatlan környezetével. A mongol népvallás sajátos rítusait megvizsgálva azt

tapasztaljuk, hogy e szertartások is legtöbbször ezt a célt szolgálják, illetve a harmónia esetleges felborulása esetén, ezekkel próbálják visszaállítani a régi egyensúlyt.

A hagyományos belső-ázsiai nomád gondolkodás egyik jellemző vonása az is, hogy ezt a harmóniát, úgymond a „nem zavarás" útján igyekeznek elérni. A nomádok egész életviteléről megállapítható, hogy arra törekszenek, hogy életük során minél kevesebb maradandó fizikai nyomot hagyjanak a környezetükben. Lakóhelyük, a jurta bárhol felállítható, felépítéséhez nincs szükség kövezett alapra. A jurta alapvetően, a természetben gyorsan lebomló anyagokból, fából, nemezből, állati bőrökből és szőrből készül, és a belső-ázsiai nomádok használati tárgyai is, hagyományosan ezekből voltak. Az állandó vándorlás következtében, még a jurták nyoma is alig marad meg a pusztán, és néhány éven belül már fű zöldell azok korábbi helyén. A nomád birodalmak régészeti szempontból való vizsgálatának is egyik legnagyobb problémája az, hogy a nomádok még halálukban is igyekeztek „nyomtalanok" maradni, halottaikat egyszerűen csak kihelyezték a keselyűk és a ragadozó állatok számára eledelül, vagy ha régebben ástak is sírokat, azokat lovakkal tapostatták be, vagy az ásáskor leszedett gyeptéglákat, a betemetést követően gondosan visszahelyezték. A sírok helyén így egy-két éven belül, újra a természet volt az úr.[3] E sajátos szemlélet következtében, a nomád birodalmak, mint ahogy a „semmiből" jöttek elő a történelem színpadára, legtöbbször ugyanúgy tűntek is el, szinte teljesen nyomtalanul. Ha maradt is utánuk néhány erődítmény romja, azok is általában idegen földről hozott mesterek munkái voltak. Ami viszont mindig megmaradt, az a nomád kulturális folytonosság volt, amit az egyik birodalom adott tovább a másiknak, a belső-ázsiai puszták több ezer éves története során.

Az általunk „nem zavarásnak" nevezett gondolkodás tehát, igen mélyen gyökerezik a nomádok kultúrájában, és valójában le is fedi mind az öt, fentebb említett „modern" kifejezést.

A Mongóliában terepmunkát végző kutató, bármilyen témával kapcsolatban is gyűjt adatokat, lépten-nyomon találkozik ezzel a fajta gondolkodással, mind a vidéki, mind pedig a városi lakosság körében. A mongolok, még hogyha gyakran csak elvben is, de határozottan elítélnek mindenfajta drasztikus beavatkozást a természetbe.[4]

[3] Még a valaha élt legnagyobb mongol hadvezér, Dzsingisz kán sírja helyén is, a temetést követő egy-két éven belül bozótos, majd erdő nőtt a hagyomány szerint. Vö.: Rašid-ad-Din*: Sbornik letopisej* II., Semenov, A. A. (szerk.), Moskva-Leningrad, 1952. pp. 234–235.

[4] Az elmúlt években, a mongol sajtóban állandó témaként van jelen az ország felvirágzásának reményét ígérő ásványkincsek kitermelése, és az ezzel okozott környezeti károk szembenállásának dilemmája. A

Így tehát a mongolok általában elítélendőnek tartják a környezetrombolást, sokan számos régi tabut is ismernek, amelyek célja a természet és a környezet megóvása, mégis a gyakorlatban, nagyon sokan eldobják az utcán, vagy a pusztában az üres üvegeket, a műanyag flakonokat, és a különböző szemetet. Mindez csak azzal magyarázható, hogy valószínűleg a legtöbben még nem tudják egyelőre összeegyeztetni e régi tilalmakat, és a modern anyagok használatát. Nem alakult még ki az az általános szemlélet, amely nem csak a bányák romboló tevékenységét nézné rossz szemmel, hanem elítélné például az elhasznált műanyagok, akkumulátorok, autógumik vagy olajszármazékok pusztában való otthagyását, pedig a környezetszennyezésnek ez a fajta módja, évről évre egyre jobban érezhető és látható Mongólia különböző vidékeit járva.

Néhány év óta, úgymond, népnevelő célzattal, számos környezetvédelemmel foglalkozó nemzetközi szervezet igyekszik rávezetni a mongolokat arra, hogy saját hagyományaikat tiszteletben tartva óvják a természetet úgy, hogy közben megtanulják felelősséggel használni a modern idők, sokszor környezetre káros anyagokból készült eszközeit. E probléma, ilyen módon való megközelítése azért is helyes, mert a hagyományos mongol gondolkodás és a mongolok környezetről alkotott elképzelése valójában nagyon könnyen összeegyeztethető a környezetvédelem modern célkitűzéseivel és módszereivel. Sajnos azonban, e segíteni kívánó szervezetek többsége a jószándékon túl, csak nagyon kevés ismerettel rendelkezik a népnevelés céljára felhasználni kívánt mongol mitológiára, népvallásra, hiedelmekre és tabukra vonatkozóan.[5]

Jelen dolgozat, talán segítséget nyújthat a mongolok természethez való hagyományos viszonyának megértésében, különös tekintettel annak állatvilággal kapcsolatos vonatkozásaira.

---

különböző mongol politikusok a választók megnyerése érdekében, a természetet általában tisztelő közvélekedés kedvében járva, időről időre, látszólag (!) fellépnek a külföldi érdekeltségű, valóban hatalmas környezeti károkat okozó bányavállalatokkal szemben. 2012 tavaszán például, az egyik nagy közmegelégedést kiváltó címlaphír az volt Mongóliában, hogy a Dornod aimagban kőolajat kitermelő PetroChina céget, környezetromboló tevékenysége miatt, 1,3 milliárd tugrikra, azaz körülbelül 1 millió amerikai dollárra büntették. Mivel az átlag mongol polgárok számára ez egy felmérhetetlenül nagy összeg, sokan örültek, hogy a kormányzat végre odafigyel a környezetvédelemre, és ezzel együtt odavág a kínai „betolakodóknak” is. Az ügy szépséghibája az, hogy az okozott kár ennek az összegnek a sokszorosa, a cég mongóliai kitermelésből származó bevételei pedig, mára elérték a 12 milliárd amerikai dollárt. A bírósági ítélettel szemben a cég egyébként fellebbezett, így a per folytatódik. Az ügyről ld. bővebben: http://www.mongolnews.mn/p/31609 ; http://news.mongoltimes.mn/?p=20098 (Letöltés dátuma: 2012.10.21.)

[5] A modern idők nehezen elbomló hulladékainak és a mongol népi hiedelmeknek sajátos összeegyeztetésére példaként megemlíthetjük az utak mellett gyakran látható, úgynevezett sofőr obókat, amelyekre az autóvezetők (belső indíttatásból!) különböző elhasználódott, vagy elromlott autóalkatrészeket helyeznek, felajánlva ezeket a helyszellemeknek. Sajnos azonban, saját tapasztalataink igazolták, hogy a legtöbb sofőr nem veszi a fáradságot, és nem viszi el a rossz gumikat, vagy az autóból kikerülő más használhatatlan részeket ezen obókig, hanem csak egyszerűen eldobják a pusztában.

Mielőtt azonban, e téma részletes kifejtésébe belekezdenénk, még egy ökológia kifejezésre kell kitérnünk, amely kicsit más értelemben ugyan, de szintén meghatározó eleme a mongol gondolkodásnak, és rövid bemutatása egy általános képet adhat a mongolok és a környezet viszonyára vonatkozóan. Ez a kifejezés pedig, az ökológiai „*niche*-tér". A *niche*, vagy ökológiai fülke fogalmát először George Evelyn Hutchinson fogalmazta meg a '70-es évek közepén. Definíciója szerint a *niche*, az ökológiában azt az absztrakt teret jelenti, amelyben egy adott faj egyedei tartósan túlélni és szaporodni képesek. Az absztrakt *niche* paramétereit a különböző környezeti feltételek határozzák meg, amelyek egy részét a különböző élőlény-populációk azért nem tudják teljes mértékben kihasználni, mert ezeken más fajokkal kell osztozniuk, illetve ezekért kell versenybe szállniuk másokkal.[6] E környezeti feltételek lehetnek például bizonyos kémiai elemek, a hőmérséklet, a páratartalom, a táplálék, az élettér, amelyek maximális kihasználásáért egy ideig ugyan küzd egymással a két vagy több faj, idővel azonban beáll egy egyensúly, egy nyugalmi állapot, amelyet végül a versenyben résztvevő fajok kompromisszumkészsége alakít ki. Mindenki lemond valamiről, a számára ideális állapothoz képest, mindenki tesz valamennyi engedményt, csak hogy békében tudjon élni mások mellett, és ne az életben maradásért kelljen küzdenie állandóan.

Ha jobban belegondolunk, e rendszert az élet számos más területére is vonatkoztathatjuk. Így például, ha megpróbáljuk ezt az erdei vadász, vagy a nomád mongolok környezettel való viszonyára adaptálni, azt tapasztaljuk, hogy a hagyományos mongol gondolkodás természettel való kompromisszumkereső attitűdje tökéletesen párhuzamba állítható a saját *niche*-terük kialakításáért küzdő élőlények hasonló viselkedésével. Ebben az esetben viszont, nem csak a biológiai értelemben vett élőlények közötti „békés osztozkodásról" kell beszélnünk, hanem ennél lényegesen tágabb körről, tudniillik a mongol ember, és az őt körülvevő látható élő és élettelen környezet mellett, az ember és a népi hiedelmek láthatatlan természeti erői közötti *niche*-tér felosztásáról is.

A mongol hiedelmek szerint ugyanis, a környezetben található minden egyes élő és a legtöbb élettelen dolognak megvan a maga ura, gazdája, aki lehet akár evilági, de akár valamilyen, túlvilági, transzcendens lény egyaránt. Hitük szerint úgy, ahogy az ember uralkodik a jószágok felett, a különböző istenségek és gazdaszellemek birtokolják a vadállatokat és növényeket. De ugyanígy gazdái vannak az olyan élettelen dolgoknak is,

[6] Sárospataki Miklós, Nagy Zoltán: *Ökológiai alapismeretek.* (Szent István Egyetem Gödöllő, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar jegyzete), Szent István Egyetem, Gödöllő 2005. pp. 10–11.; Az egyetemi jegyzetben idézett mű: Hutchinson, G. E.: *An Introduction to Population Ecology*. Yale University Press, New Haven and London 1978.

mint a környező hegyeknek, folyóknak, de akár az egyszerű köveknek és kavicsoknak is a pusztában. Az embernek nem szabad elvennie ezek közül semmit csak úgy, mert a gazdájuk esetleg megharagszik ezért, mint ahogy az ember sem örül annak, ha az engedélye nélkül elveszik bármijét is. A hagyományos mongol gondolkodásban az embernek e „gazdákkal" való viszonyát alapvetően a csere alapú szemlélet határozza meg. Úgy tartják ugyanis, hogy ha elvesznek bármit is a másik „gazdától" (gyümölcsöt a fáiról, vadállatot a „nyájaiból", fát az erdőiből), vagy valamivel megkárosítják őt (növénytermesztés céljából szántáskor feltúrják a földjét, vagy karámépítés miatt kifúrják azt, vagy valamivel véletlenül beszennyezik a patakját vagy folyóját stb.), mindenképpen kell cserébe adniuk valamit, hogy kiengeszteljék, vagy kárpótolják őt az okozott kárért. Ez a kiengesztelés legtöbbször, valamilyen áldozatot jelent, aminek időben (lehetőleg a „tranzakciót" megelőzően) történő bemutatása, megnyugtathatja a másik felet, aki így az „üzletkötést" követően nem áll elő további követelésekkel, vagy nem próbál majd meg valahogy ártani az embernek. Sokszor előfordul viszont az is, hogy az ember a „gazdákat" valamivel mégis megsérti, amiért azok iszonyú haragra gerjednek, és különböző csapásokat mérnek az emberre, családjára, vagy az egész közösségre. Ilyenkor pusztán a „gazda" megnyugtatása reményében, gyakran nagy értékű áldozatok bemutatására is sor kerül, amelyek a gyakorlatban az úgynevezett bajelhárító és engesztelő áldozatok.

A hagyományos mongol gondolkodásban tehát a nomád ember úgy igyekszik kialakítania a saját *niche*-terét, hogy abban jól meg tudjon élni, de lehetőleg minél kevesebbszer kelljen konfrontálódnia az élettelen környezet és a természet fölött uralkodó, többi „gazdával".

Ezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a mongolok életének szinte minden szegmensét betöltötte a környezettel való harmóniára törekvés, és cselekedeteik jelentős részének volt valamilyen, a népvalláshoz és a hiedelmekhez köthető vonatkozása. Különösen igaz ez, az állatokkal, és főként a vadállatokkal kapcsolatos tevékenységek többségére.

Az állatokkal kapcsolatos hiedelmek és szokások kutatásával kapcsolatban, itt kell felhívnunk a figyelmet, az esetleges téves következtetésekhez vezető egyik gyakori veszélyforrásra. Az állatok, emberi kultúrákban betöltött szerepét vizsgálva ugyanis a kutató könnyen abba a hibába eshet, hogy egyes vadászathoz, vagy állattenyésztéshez kapcsolódó szokásokat még akkor is rituális és misztikus tartalommal próbál megtölteni, amikor azoknak létezik például egy egyszerű, pusztán praktikus okokra visszavezethető

magyarázata is. Ennek szemléltetésére kiváló példa lehet, a mai Észak-Németország területén talált, ahrensburgi kultúrához (Kr.e. 10. é.e.) köthető egyik leletegyüttes, amelynek első téves magyarázatait, többek között, Belső-Ázsiában gyűjtött néprajzi adatokkal sikerült cáfolni.

Meiendorf mellett egy egykori tó, part menti részében több tucat teljes rénszarvas csontvázat ástak ki, amelyekről megállapították, hogy a hasüregükbe és mellkasukba annak idején köveket raktak, majd az állatok tetemeit beleeresztették a tóba. A vizsgálatok során az a meglepő tény is kiderült, hogy ezek közül minden állat nőivarú volt. A leletegyüttest sokáig az ősi vallási rítusok és áldozatok egyik szemléletes példájaként tárgyalták. E leletek leírása alapján, a belső-ázsiai nomádok gondolkodásának analógiáját követve, mi is azt a megállapítást tehetnénk, hogy itt egy, a vizek istenségeinek bemutatott, termékenységi áldozatról lehetett szó, hiszen nőstény állatokat áldoztak fel a tóban. E tetszetős magyarázat cáfolataként, André Leroi-Gourhan hívta fel a kutatók figyelmét arra, hogy a leletet a néprajzi és etnologóiai kutatások tükrében, egészen más módon is értelmezni lehet. Mindenekelőtt köztudott tény, hogy a vadon élő rénszarvastehenek külön csoportokban vándorolnak a bikáktól, így nem tekinthető rendkívüli esetnek az, ha az őskori vadászok egy adott vadászat alkalmával, csak nőstényeket ejtettek el. Az pedig, hogy az elejtett zsákmányt kibelezték és belső szerveik helyére gömbölyű köveket tettek, majd beleeresztették a vízbe, azzal magyarázható, hogy így lehetett a vadászat során keletkezett fölös zsákmányt, néhány napig biztonsággal víz alatt tárolni, megvédve így egyrészt a rothadástól, másrészt pedig a ragadozó és dögevő állatoktól. A kövek pedig azt a célt szolgálták, hogy a súlyuk által a tófenékhez szorítsák az állati tetemeket, hogy azok ne ússzanak fel a víz felszínére.[7] Ezen eljárás párhuzamait megtaláljuk a 20. század eleji tajgai vadászok módszerei között is. Arsenev kelet-szibériai útleírásában egy ehhez lényegében nagyon hasonló, cobolyvadászok által alkalmazott tetem-tartósítási módról számol be. Az Usszuri vidékén, abban az időben sok koreai élt a tajgában, akik cobolyvadászatból tartották fenn magukat. A prémje miatt értékes állat elejtésére, és gereznájának megőrzésére a következő érdekes módszert használtak. Először egy fát döntöttek le keresztbe egy kisebb folyón, majd erre, középen egy hurkot helyeztek el, hozzákötve azt a ledöntött fához. A hurok ágakkal volt kitámasztva, illetve egy madzaggal még rögzítettek hozzá egy 3-4 kg-os követ is. Az arra járó cobolyok (és sokszor más, egyéb kisállatok is), mivel csak ezen a „hídon” tudtak átkelni a túlpartra,

[7] Leroi-Gourhan, André: *Az őstörténet kultuszai.* Kozmosz könyvek, Budapest 1985. p. 16.

mindenképp beleszaladtak a hurokba, ami aztán rászorult a nyakukra, vagy a testükre. Ekkor a szabadulni próbáló coboly a hurkot rángatva elmozdította a nehéz követ, ami így beleesett a vízbe, és magával rántotta az állatot is, amely ott rögtön meg is fulladt. E módszert azért kedvelték a tajgai vadászok, mert így egyrészt nem sérült meg az állat gereznája az elejtés során, másrészt pedig, mivel mindvégig víz alatt maradt a tetem, amíg a vadász aznap vagy másnap oda nem ért, a varjak és egyéb ragadozók nem fértek hozzá, és nem tépték azt szét, mint ahogy az oly gyakran előfordult a szárazföldi csapdákkal fogott zsákmánnyal.[8]

E példákkal tehát, csak arra szerettük volna felhívni a figyelmet, hogy nagy körültekintéssel kell fordulnunk minden egyes, saját és mások által gyűjtött néprajzi megfigyelés és leírás felé, és nem szabad hagyni magunkat elcsábítani, a misztikum és az „ősi tudás" megfejtésének reményét sugalló magyarázatok által, hanem gyakran a „józan paraszti ész" is elegendő segítséget nyújthat egy-egy szokás megfejtésében. Az ilyen jellegű tévedések elkerülése szempontjából is nagy jelentősége lehet az interdiszciplináris kutatásoknak, így a hagyományos nomád kultúra vizsgálata során, például az etnológusok, történészek, régészek, agrármérnökök és biológusok közti együttműködésnek.

Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, a különböző tudományágak területén dolgozó kutatóknak, akik ötleteikkel és támogatásukkal segítették jelen értekezés megszületését. Mindenekelőtt hálával tartozom témavezetőmnek, Dr. Birtalan Ágnes habilitált docensnek, az ELTE BTK Belső-ázsiai Tanszék vezetőjének a terepmunkáim megvalósulásában, a gyűjtött anyagok feldolgozásában, és a jelen disszertáció megírása során nyújtott segítségéért. Ugyancsak köszönettel tartozom opponenseimnek, Dr. Sárközi Alice tanárnőnek és Dr. Kelényi Bélának, hogy elvállalták jelen dolgozat bírálóinak

[8] Arsenev, V. K.: *V debrjax Ussurijskogo kraja. Dersu Uzala.* Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Geografičeskoj Literatury, Moskva 1951. pp. 415–416. A fentiekhez kapcsolódóan, megemlíthetünk még egy magyar vonatkozású mai példát is, amelynek ha nem ismernénk a pontos részleteit, és okait, és adott esetben egy néprajzi gyűjtésből származó, rövid leírásával rendelkeznénk csak, szintén azt hihetnénk, hogy egy, a magyar ősvallással, esetleg a csodaszarvas legendájával kapcsolatos szokással állunk szemben. E „vadászszertartás" során, miután a vadász lelő egy szarvast vagy egy őzet, a földön fekvő állat hasát megszúrja, vagy megvágja a vadásztőrével, majd egy kis idő elteltével, zöld leveleket helyez a szúrás helyére, ezután otthagyja az állatot és csak néhány óra elteltével tér vissza érte. A különféle misztikus magyarázatokkal kecsegtető „rítusnak", nagyon egyszerű és profán magyarázata van valójában. Ezt a módszert, a magyar vadászati szakzsargon egyszerűen csak „lékelésnek" nevezi, amelynek a lényege a következő: Az elejtés után a nagyvad hasfalát azonnal felvágják kb. arasznyi hosszan, hogy ott a bendő és a belek kidudorodjanak, ekkor óvatosan megszúrják a bendőt, hogy az ott képződő gázok kiszabaduljanak. Ezt általában nyáron alkalmazzák a vadászok, ha a zsákmányt nem tudják rögtön elvinni magukkal. E módszernek köszönhetően nem veszítenek ott időt a zsigereléssel, a hús pedig nem fülled be, és mivel a testüreg így nincs szabadon, a legyek sem tudják beköpni, de azért a biztonság kedvéért, a szúrás helyét be szokták borsozni, vagy zöld leveleket tesznek a lékre, a legyek petézése ellen. Így akár nyári melegben is 3-4 órát kibír a zsákmány, feldolgozás és hűtés nélkül. *Vadászati enciklopédia.* Kőhalmy Tamás (szerk.), Mezőgazda Kiadó, Budapest 1994. pp. 501–502.

szerepét. Köszönettel tartozom Balogh Mátyás barátomnak is, akivel egyrészt több terepmunkát is közös végeztünk, másrészt pedig baráti beszélgetéseink számos alkalmommal segítettek előmozdítani jelen disszertáció témájának feldolgozását. Az állatvilág természettudományos megközelítésében nyújtott segítségükért szeretnék köszönetet mondani Dr. Heltai Miklósnak, a Szent István Egyetem VadVilág Megőrzési Intézet intézetigazgató helyettesének, valamint Dr. Egerszegi Istvánnak, az Állattenyésztési és Takarmányozási Kutatóintézet tudományos munkatársának, akinek a segítsége révén a Mongol Tudományos Akadémia Állattenyésztési Kutatóintézetének számos munkatársával is konzultálhattam a vizsgált témámmal kapcsolatban. A mongol nyelvű anyagok feldolgozásában nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Ĵawjangiin Coloo professzor úrnak, a Mongol Tudományos Akadémia doktorának, Dr. Balčigiin Katuunak, a Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete főmunkatárásnak és Dr. Dügerĵawiin Badamdorĵ professzor úrnak is, aki jelenleg az ELTE Belső-ázsiai Tanszékének mongol nyelvi lektora. Külön köszönet illeti meg Fr. Carlo Maria Savio D. Villegas SDB atyát, az ulánbátori szalézi misszió vezetőjét, aki a hosszabb-rövidebb ideig tartó mongóliai tartózkodásaim alatt, számos alkalommal, baráti szeretettel adott nekem otthont a szalézi rendházban.

Végül, köszönetemet szeretném kifejezni mindazoknak, az elmúlt tíz évben megismert mongol adatközlőknek, akiknek a közreműködése nélkül ez az értekezés nem születhetett volna meg.

Adatközlők

Ulánbátor
Altannawč – A Bogdo gegen Palotamúzeum egykori igazgatója
Arwinbayar (35)
Baasanĵaw (52)
Batočir (34) – geológus
Batočir (34) – geológus
Batöljii (52)
Bayaraa – kereskedő
Boldoo (26) – piaci kereskedő
Bulgan (29)
N. Erdene-Očir (24)
M. Nandinbaatar (23) – buddhista szerzetes
Naranceceg (42)
Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász.

Selenge aimag, Jüün xaraa járás

Batcogt (24) - állattenyésztő

Süxbaatar aimag, Dariganga járás
Danjandawxai (59) – kolostor *xamba* lámája
Enxbayar (39) – kolostori titkár
Ganaa (34)
Sanjain Moonon (60)

Xentii aimag, Batširеet járás
Amasanaa (21)
Amraa (27) – vadász
Baljid (78)
Batsaixan (32) – vadász
Mergen Tungaa (45) – gyógyító
Mönxočir – vadőr
Sergelencogt (37) - bányász
Zoloo (20)

Xowd megyeközpont
A. Borxüü (52) – cengeli tuva pásztor
Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr
Čunagsüren (27) – Čandman' járásból származó láma, a xowdi kolostor xamba-lámája
Enxǰargal (22) – jaxčin diáklány
Marima (39) – Xowd járásbeli kazak nő

Xowd aimag, Bulgan járás
Badamraa (60) – tanár
Gerelčuluun (48)
Irüü (54) – torgut asszony
Mönxbat (38) - vállakozó
Nayantai (56)
Nyamaa (44) – torgut asszony
Xandsüren (65) – énekes és zenész

Xowd aimag, Dörgön járás
Sodnom láma
Ĵargal (70) - állattenyésztő

Xowd aimag, Üyenč járás
M. Dašnyam és felesége B. Oyuunčimeg – jaxčin pásztorok
Narmandax – jaxčin sofőr

Xöwsgöl aimag, Mörön
Byambaǰaw láma (50) – Tarialan járásban, Gandan Dašlan kolostor apátja
Galerdene (26) - sofőr
Tüdew (29) – Xöwsgölben élő bayanxongori férfi

Xöwsgöl aimag, Xatgal
Cogxüü Dašnyam (32)
Colmon – Galt járási középiskolai tanár

1. *Az természet és az állatok a mongol mitológiában*

1.1.1

A Földanya és az Égatya

„Hogy fenn a kék ég,
lenn a fekete föld
megteremteték,
kettő közé
emberfiakat
teremte Tengri.”[9]

„Az arany és az ezüst kiásása… hát mit mondhatnék erről? A természet belefáradt abba, hogy a gazdagságát folyamatosan elveszik… manapság nem zöldellnek a növények, a legelők… emiatt van mindez. Az hogy nincs víz, szintén az aranyásással [függ össze], azzal, hogy rosszul bántak a természettel… bizony azzal van kapcsolatban ez is... Ha a természet gazdagságát nem tudjuk kiegyensúlyozottan, az előírt szabályoknak megfelelően, a jövő nemzedékekre gondolva kihasználni, akkor egyszerűen nem marad más, minthogy az embernek nevezett élőlény végleg elpusztuljon… Miután emiatt, az arany miatt, visszaéltünk a Természetanya [szeretetével], a Világ most a kimerülés szélére került…

Mi a Földet anyánknak tekintjük. A fölöttünk levő Eget pedig atyánknak gondoljuk. Reggel, amikor felkelünk, apánknak felajánljuk… így a szélbe [széthintve], a tea legjavát.[10] A Földanyáról pedig úgy érezzük, hogy ha csak megszúrjuk [például egy ásóval], az olyan mintha a saját anyánkat szúrnánk meg így egy tűvel… Ezért a Földanya testét borító karagana-bokrok kivágása is, olyan [számunkra] mintha a saját anyánk haját vágnánk le. [Gondoljunk csak bele,] ha [a Föld] például az ember széphajú anyja volna… szóval ez olyan, mintha egy szép fiatalasszony a haját veszítené el… Manapság a [szegény] Világanyánk gyönyörű fiatalsága… női szépsége, állandó szenvedésen megy keresztül, és folyamatosan csorbul… legalábbis nekünk, ez a meglátásunk…

Így hát, ha az arany… vagy a növények és az erdők szépen megmaradnak… az én Anyám is megmarad jó egészségben, és a maga gyönyörűségében, és akkor szépen

[9] Kültegin, türk hadvezér emlékére, az Orhon völgyében felállított 8. századi sztélé feliratának kezdő sorai, Képes Géza fordításában. Képes Géza: *Kőbe vésett eposzok az Orkon és Tola folyók mentén.* Helikon Kiadó, Budapest 1982. p. 33.

[10] Tulajdonképpen tejes teával szóró áldozatot mutatnak be az égnek, az aznapi első teából (halh. *cainii deej*).

élhetünk mi is [ezen a világon]. Amikor világra jöttünk az Anyánkból, teljesen meztelenek és csupaszok voltunk nemde? Ilyen ruhánk, tárgyaink, mindenfélénk… semmi nem volt. Amikor meghalunk, akkor meg ugyanúgy meztelenül térünk vissza az Anyánkhoz. Ezért tiszteljük nagyon… Egy idő múltán majd visszatérünk hozzá, és újra beleolvadunk… Akkor majd kiássák a földet, az embert levetkőztetik, belefektetik a gödörbe, visszatemetik és a [földben levő] nedvesség által a hús, a csontok, a haj táplálják majd a Természetet.

És hát mi, a rövid kis életünk során, mégis nagyon megkínozzuk az Édesanyánkat. A Természetanyánktól megszületünk, majd visszatérünk az anyánkhoz, aztán majd megint újra megszületünk… És amíg itt élünk, ez alatt a rövid idő alatt, nagyon megbántjuk a Földanyánkat is és az Ég atyánkat is… Így tesz az egész emberiség. Mostanság Mongóliában egyre több dolog kerül a felszínre… Például egy csomó szénbánya nyílik… Ezekkel úgy érzem, az Anyámból szakítanak ki darabokat… megeszik az Anyát… vagy azt is mondhatnám, hogy megölik az Anyát.

Az, hogy Mongóliának sok aranya, sok ezüstje, sok ásványkincse van, nem jelent számomra örömet. Nem gondolom, hogy örülnünk kéne… A Természetanyát nagyon kellene szeretni…

Mostanában [sokszor hallani], hogy külföldön rendszeresen odavesznek emberek tömegei a földrengésekben. Hogy ez miért van? Azért van, mert kiásták a Föld aranyát és szenét! Az arany ugyanis nem más, mint egy fém hegesztés… Ezt a világot, hogy Föld legyen belőle… egykor fogták és így fémmel [arannyal] összehegesztették… Aztán ezt a hegesztési varratot, ez az ember nevű élőlény, fogta és leszedte, s így a föld, hegesztés nélkül maradt, így hát meg is mozdult [és remeg]… Bizony azt a hegesztést mi szedtük le… Aztán most meg pusztulunk el… Szóval ez az arany, a föld hegesztése bizony!
Hogy még mondjak valamit, az arany az… Ugye van a méhlepény, ami van az asszonyoknak is, meg az olyan állatoknak is, amelyek elleni szoktak utódokat… Nahát az arany, az a föld méhlepénye… És a Földanyánknak ezt a méhlepényét mi, a világ összes embere elvesszük… és így az Anya az emberek számára már képtelen olyan szépséges, növényekkel borított maradni, mint régen… Ezért aztán hiába van az, hogy a világ minden országa, az egész emberiség és a tudomány is fejlődik, [a Földanya helyzete nem változik]…

Szeretnünk és sajnálnunk kell a Világanyánk testét. Azt az aranyat, ezüstöt és szenet pedig megfelelő módon kellene kivennünk belőle, és gazdaságosan felhasználni! Hát ezeket gondolom az aranyról… Egyébként meg nem is találom szépnek sem vonzónak

azt, ha valaki aranyat visel… Mint ahogy annak, hogy Mongólia eladja az aranyát és ezáltal gazdagszik, szintén nem tudok őszintén örülni… Azzal, hogy folyamatosan ássák ki az aranyat, minden ember, egész Mongólia nagyon nagy hibát követ el. Ezért a *burxan* még nagyon meg fog büntetni bennünket. Az Ég atyánk nagyon haragszik ránk, és a Földanyánk is nagyon megsértődött ránk. Ezt a sérelmet már nem tudjuk jóvátenni… nehéz dolog ez…

Megöljük a Természetanyánkat, és a külföldiekkel etetjük fel magunkat…

Manapság az űrbe fellőnek mindenféle izét… rakétát… elérnek ezekkel a Holdra és a Napra is… és hát mi ennek a következménye? Ez a [globális] felmelegedés valószínűleg ezzel függ össze… ez az oka bizony… Azzal a fejlett technikával kilukasztották [az eget]… amitől a természet, vagyis az Égatya, nagyon megijedt…

Ha a világ így halad tovább, a Világanya és az Égatya el fognak pusztulni… Ha korábban azt mondhattuk, hogy az Ég atyánkra és a Föld anyánkra pisztollyal lőttünk, most az Atyánkra és Anyánkra ágyúval kezdett lőni az emberiség… bizony ilyen időket élünk…”[11]

Mongólia napjainkban nagy változásokon megy keresztül, mind gazdasági, mind pedig kulturális téren. A rendszerváltást követő, állandó pénzügyi gondokkal küzdő, közel másfél évtizedes válságos időszakot követően, az ország gazdasági helyzete, főként a külföldi bányászati cégek beruházásainak köszönhetően, meredek javulásnak indult a 2000-es évek második felében. Jelenleg Mongólia a több mint 17%-os éves gazdasági növekedésével, Katar után, a második leggyorsabban fejlődő ország a világon. A bányászati ágazat rohamos fejlődésének köszönhetően, az ország ipari termelése évi 37%-os növekedést mutat, amivel jelenleg Mongólia világelsőnek számít. E hirtelen bekövetkezett változások következtében, mostanra sok tekintetben ambivalens helyzet alakult ki, hiszen az ország lakosságának több mint egyharmada még mindig hagyományos állattenyésztéssel foglalkozik, és jelenleg is rekord mennyiségűnek számító, közel 45 millió háziállatot tartanak az emberek, ugyanakkor a mezőgazdaság részesedése a teljes nemzeti össztermékből már nem éri el a 13%-ot sem, míg a bányászat és ipar összteljesítménye napjainkban közel 35%-os. A rendkívüli gazdasági fejlődés ellenére, a lakosság, és különösen a vidékiek életében, még nem érzékelhető látványos javulás. Az egy főre jutó nemzeti össztermék tekintetében, Mongólia a 4500 USD/fő adatával, még

[11] Saját gyűjtés, Xowd megye, Dörgön járás (2007), adatközlő: Ĵargal (70) – állattartó, videókazetta (2007.08.19.)

mindig csak a 157. helyen áll a világban.[12] Ez a sajátos gazdasági helyzet a lakosság körében gyakran elégedetlenséget és dühöt szül. Egyrészt haragszanak az emberek a saját kormányukra, amely az óriási bevételek ellenére csak kevés intézkedéssel járul hozzá a lakosság életének javulásához, másrészt pedig sokakat bosszant a külföldi bányászati cégek jelenléte, amelyek célja Mongólia ásványkincseinek kitermelése és kivitele az országból, amit a helyiek legtöbbször az ország kifosztásának, a nemzeti vagyon elherdálásának fognak fel.

Mára a mongóliai nemes- és színesfém bányászat olyan méreteket öltött, hogy az ország hatalmas területe ellenére, szinte már minden család valamilyen módon kapcsolatba került ezzel az új, agresszíven terjeszkedő ágazattal. A nomádok, különösen az idősebb korosztály, rossz szemmel nézik a bányák térhódítását, (az egyébként állami tulajdonban lévő) legelőik elfoglalását, és a korábban háborítatlan környezet gépek általi feldúlása is aggodalommal tölti el a vidéken élő embereket. Veszélyben érzik saját jövőjüket és állataik sorsát. A fiatalok viszont lehetőségként tekintenek a bányák felé, mivel ezekben sokan álláshoz jutnak közülük, ugyanakkor számos fiatal, egyéni projektként „saját kitermelésbe" fog a külföldi bányák közelében, amivel további csapásokat mérnek a környezetre.[13]

A mongóliai terepmunkáink során, az elmúlt években egyre gyakrabban kerülnek szóba ezek, az idegen tulajdonban lévő bányák és hatásuk a mongol nép életére, illetve sokakban felmerül az a kérdés Mongóliában, hogy mik az emberi tevékenység megengedhető határai, meddig mehetünk el a természet és a környezet pusztításában. A hagyományos mongol gondolkodásban a természeti környezetnek, mint a nomád ember életterének, különleges szerepe van. Számos régi tabu és ma is élő szokás szolgálja a környezet megóvását. Azonban ezek a régi hagyományok a gazdasági nyomás hatására, ma átértékelődni látszanak. A tradíciók tisztelete és a gazdasági érdekek közti ellentét, ma szembeállítja egymással Mongóliában a fiatal és az idősebb generációt, a városi és a

[12] A fenti mutatók, illetve Mongólia 2010-2011-es gazdasági teljesítményére vonatkozó további adatok megtalálhatók a CIA World Factbook honlapján: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mg.html (letöltés dátuma: 2012. május 2.) A Mongol Statisztikai Hivatal honlapján (www.nso.mn) található legfrissebb összesítő adatok 2009-ből származnak.

[13] A 2000-es évek második felében Jörg Janzen, német antropogeográfus vezetésével indultak kutatások a Bayanxongor megye területén létrejött ún. „nindzsa-közösségekről", amelyekről adatközlőink is sokat meséltek. Ezek olyan, Mongólia különböző területeiről érkezett fiatalokból összeállt csoportok, amelyek egy ausztrál érdekeltségű aranybánya kitermelési területétől nem messze, kezdetleges módszerekkel, egyénileg mosnak ki aranyat a talajból úgy, hogy ehhez elvezetik a helyi patakok vizét. Az arany kinyeréséhez, a higany felhasználásával történő, ún. amalgámos módszert alkalmazzák, amivel nem csak saját egészségüket, hanem a környezetet is súlyosan károsítják. A „nindzsa-telepeken" a rivalizáló csoportok között rendszeres jelenség az erőszak, és gyakoriak a gyilkosságok is, mégis a gyors meggazdagodás reménye sok fiatalt odacsábít. Saját gyűjtés, Xowd 2007, adatközlő: D. Cend-Ayuuš (27) – geológus, Napló: 2007.08.27.

vidéki lakosságot, a kormányt és a népet, illetve a mongolokat és a külföldieket. A mongol társadalom jelenleg keresi a kompromisszumokat, amelyek kibékíthetnék e szembenálló feleket. Sokan, főleg a városiak közül, úgy tekintenek az ásványkincsek előkerülésére, mint az Ég ajándékára, amelynek segítségével a mongolság visszanyerheti régi, dzsingiszi nagyságát. Ulánbátorban egyre többen beszélnek különféle jelekről, amelyek egy új korszak kezdetét jelzik, amikor végre megint eljön a mongolok ideje.[14]

A vidéki mongolság ugyanakkor aggodalommal tekint a környezettel szemben elkövetett súlyos „bűnökre", és gyakran beszélnek a természet erőinek haragjáról és az emberiségre lesújtó, várható büntetésről. A ma is nomád életet élő vidékiek, a dolgok régi állapotba történő visszaállítását, és a természet ezáltal való megnyugtatását tartják egyetlen kiútnak a jelenlegi helyzetből.

1.1.2
A környezet és természet fogalma a mongol nyelvben és gondolkodásban

A mongol nomádok mindennapi életével és hiedelmeivel kapcsolatban gyűjtött hanganyagok elemzése során a kutató hamar szembesül azzal a ténnyel, hogy az adatközlők nagyon sokféle mongol szófordulatot használnak a környezet és a természet fogalmára. Ezek a kifejezések egyrészt egymás szinonimái, hiszen láthatólag tetszőlegesen cserélgetik ezeket a beszéd során, de ugyanakkor megfigyelhető a beszélők egyfajta emocionális viszonya is e fogalmakkal kapcsolatban, amelyhez jelentős mértékben hozzájárulnak az ezekben, az összetételekben gyakran szereplő „atya", „anya" vagy „kán" szavak. A környezetre és a természetre használt számos kifejezés arról is tanúskodik, hogy a mongol gondolkodásában az európai szemlélettel szemben, ezek a fogalmak nem rendelkeznek pontosan kijelölhető jelentéshatárokkal. Ez abból is látszik például, hogy e mongol szófordulatoknak, a szó szoros értelmében véve, valójában csak egy része bír általános jelentéssel, a többségük viszont *pars pro toto* metaforának

[14] Az új korszak egyik előjelének tekintik sokan a sámánizmus erősödését is. 2008-ban például többektől is hallottuk a fővárosban azt a már-már „városi legendává" váló elképzelést, amely szerint 1991-ben, a mongol rendszerváltás évében kezdődött meg a „sámánok hatvan éves ciklusa" (halh. *böögiin ǰar*), aminek eredményeként mostanra 22000 sámán lépett színre („*22.000 böö todruulsan*"). Úgy tartják, hogy ez alatt a hatvan év alatt, a transzcendens erők támogatásával, Mongólia újra a világ vezető országai közé fog kerülni. Saját gyűjtés, Ulánbátor 2008, adatközlő: Boldoo (25), Napló: 2008.09.10.

tekinthető, azaz egy konkrét tájegység, vagy természeti jelenség elnevezésével utalnak az élő és élettelen környezet egészére. Hogy világosabbá tegyük a fentiekben leírtakat, nézzünk meg ezek közül néhány példát.

A legáltalánosabb és egyben leghivatalosabb mongol kifejezés a természetre a *baigal'* (mong. *bayiγali*), a környezetre pedig leggyakrabban az *orčin* (mong. *orčin*) szót szokták használni.[15] Ugyanakkor a környezetre a kettő összetétele, a *baigal' orčin* is használatos alak. Ha viszont a különböző szótárakban keresünk rá e vizsgált fogalmakra, ezekben már több, sokkal kevésbé megfogható definíciót találunk ezekre vonatkozóan. Ilyen kifejezés például a természetre, az ujgur eredetű *yertönc* (mong. *yertünčü*), vagy a buddhista filozófiai terminusként is ismert *tümen bodis* (mong. *tümen bodis*). Az előbbi „Világot" jelent, míg a másodikban a *tümen* „tízezret", vagy átvitt értelemben „nagyon sokat", a *bodis* pedig „anyagot", vagy „tárgyat", azaz ezt az összetételt szó szerint „nagyon sok anyag" vagy „a dolgok sokaságaként" fordíthatnánk. Ez utóbbi példa már jól érzékelteti a természet fogalmának, a mongol gondolkodásban való amorf jellegét, hasonlóan az „élővilág" értelemben használt *šim yertönc* (mong. *sim-e yertünčü*) kifejezéshez, amit „a világ termése" vagy „a világ hasznaként" fordíthatunk le. A továbbiakban, felsorolás szintjén mutatunk be ezekhez hasonló, „környezet" és „természet" értelemben használt mongol példákat, amelyeket a különböző adatközlőinkkel készült riportokból válogattunk össze:[16]

baigal' delxii – természet [és] világ
baigal' bodis – természet [és] anyag
baigal' eeǰ – természet anya
baigal' ex delxii – természet anya világ
delxii eeǰ – világanya
ex delxii – szülőanya világ
tenger aaw – égatya
gajar delxii – föld [és] világ
lust / *luust* [17] – a „lényes", „a hely, ahol a lények élnek"

[15] Ld. pl.: *Baigal' orčniig xamgaalax yaam* – Természet- és Környezetvédelmi Minisztérium, vagy *baigaliin baicaagč* – természetőr, stb.
[16] Az itt összegyűjtött kifejezéseket három, Mongólia különböző területein élő adatközlővel készült riportból válogattuk össze: Mergen Tungaa (45) – Xentii megye, Batširеet járás (2003); Ĵargal (70) – Xowd megye, Dörgön járás (2007); Baasankök (65?) – Xowd megye, Bulgan járás (2009)
[17] A *lust* a tibeti eredetű *lus* (vö. tib. *klu*), „vízi lény" jelentésű szó *-t* ellátottság raggal szereplő alakja. A *lus* tehát eredetileg, a vízben élő egyfajta transzcendens lények elnevezése volt, a mongol népvallásban viszont

lusiin xaan / *luusiin xaan* – a „lények” kánja

burxan – Buddha, vagy „istenség”

ejen – a gazda

ejed – a gazdák

altai xangai – az Altáj és a Hangáj, tkp. „a Hegyek”

A hanganyagok szövegkörnyezetéből az is jól látszik, hogy mindezek a kifejezések az adatközlők nyelvhasználatában ugyanazt a fogalmat takarják, de a magyar természet vagy a környezet értelemnél tágabb jelentéssel bírnak, és inkább a „mindenségre” utalnak.

A közvetlen környezet mindenségként való felfogása ugyanakkor nem is annyira meglepő, hiszen a nomád ember számára a természet, az maga a közvetlen élettér (a környező hegyekkel, erdőkkel, folyókkal, a növény- és állatvilággal), amelyre mint egyfajta mikrokozmoszra, az egész világ kicsinyített modelljére is tekintenek, és így tisztelik. Ezért például, egy hegy lábánál kialakított szállás, amely mellett egy patak csörgedezik, a megfelelő társításokkal, felfogható úgy, mint a mongol mitológia szerinti, háromosztatú világ kicsinyített mása, amelyben a hegy a fölötte levő éggel a felső, a szállás a legelővel, és a jószággal a középső, míg a patak, a benne élő halakkal, az alsó világot jelképezi. A környezet szakrális térként való felfogása megfigyelhető a hagyományos mongolok kultúra és gondolkodás számos más területén is.[18] Sokszor a dolgok és tárgyak világmodellként való felfogására vezethetők vissza, a velük kapcsolatos tabuk is, amelyek általában, arra az ősi félelemre vezethetők vissza, hogy a mikrokozmoszban elkövetett bármilyen cselekedet, kihat az egész mindenségre. Példaként itt megemlíthetjük a jurta, az obók, a sámánruha vagy akár az egyszerű hagyományos mongol sapka világmodellként való tiszteletét, és az ezzel kapcsolatos tabukat, amelyek általánosan ismertek egész Mongóliában. A nap járásával megegyező irányban (halh. *nar jöw*) történő mozgás az obók körül, vagy a jurtában, illetve a mongol selyemöv feltekerésének hasonló kötelező iránya, vagy a jurta, eget szimbolizáló tetőrúdjaiba való kapaszkodás tilalma, vagy a mongol sapka felfordítva történő lerakásának tabuja, mind a „világ rendjének” megőrzését szolgálják.

---

már gyakran használják a kifejezést a khtonikus lényekre összefoglalóan, vagy általában mindenfajta gazdaszellemre és túlvilági lényre. Így a *lust*, „a transzcendens lények világának” is fordítható.

[18] A mongolok világmodell elképzeléseiről ld. bővebben: Birtalan Ágnes: Világkép és világmodellek a mongol népek mitológiájában és hiedelemvilágában. (Egy rekonstrukciós kísérlet előzetes vázlata). In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz.* Balassi Kiadó, Budapest 2002. pp. 11–20.

Ehhez a szemlélethez köthető még részben a mongol névtabuk rendszere is, amelynek párhuzamai megfigyelhetők a világ legtöbb kultúrájában. A különféle dolgokat, amelyektől fél, vagy amelyeket félt az ember, igyekszik nem néven nevezni, hogy ezzel se vonja magára az emberfeletti erők figyelmét. Így például az istenség(ek), a transzcendens lények, vagy a ragadozó állatok „valódi" nevének nem kiejtése, a tőlük való félelemre vezethető vissza, míg például a Mongóliában is elterjedt gyermeknév tabuk, az ártó szellemek megtévesztésével, a kisgyerekek életének megóvását szolgálják.

Véleményünk szerint, a „mindenségre" vonatkozó számos mongol elnevezés mögött is, egy hasonló „óvatosságról", a természet erőitől való félelemről és az iránt tanúsított tiszteletről lehet szó. A hivatalos *baigal'* és *orčin* kifejezések helyett, a természet közelében élő nomádok, a környezetről (tulajdonképpen a mindenségről) vagy közvetlenebb módon beszélnek (*baigal' eeǰ*, *baigal' ex delxii*, *ex delxii*, *delxii eeǰ*, *tenger aaw*), vagy körülíró kifejezéseket használnak (*baigal' delxii*, *baigal' bodis*, *tümen bodis*, *gajar delxii*), vagy tiszteleti nevein nevezik (*burxan*, *ejen*, *ejed*, *lusiin xaan*), vagy pedig csak egy részével utalnak az egészre (*lust*, *altai xangai*). Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy ezek a kifejezések akár a természet, a környezet, vagy a mindenség mongol tabuneveinek is tekinthetők.

A riportokból az is jól látszik, hogy az adatközlők az emberiséget körülvevő legfelsőbb erőt, különféle emberi tulajdonságokkal ruházzák fel. Így, az képes megsértődni, haragudni, bosszút állni, megijedni, de fizikai fájdalmai is lehetnek. Ezen emberi vonások különösen akkor jelennek meg, amikor a mindenséget már valamilyen szemmel látható fizikai dologhoz kötik, mint az ég vagy a föld, vagy a hegyek, a hegységek. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy ezeket nem választják el az egésztől, azaz nem tekintik a mindenség egy-egy „testrészének", hanem ezek önállóan is, maguk a mindenség, ezért hierarchikus viszonyok sem figyelhetők meg közöttük.[19]

Mint ahogy a fenti riport részletben is megfigyelhető, a mongolok a természetet legtöbbször a Földanya és az Égatya alakjával azonosítják. Köztudott, hogy mindkét entitás tiszteletének több ezer éves hagyománya van a belső-ázsiai pusztákon. Jelen értekezésnek nem célja a mongol ég- és földkultusz teljes bemutatása, hanem csak

[19] Itt meg kell jegyeznünk, hogy például Birtalan Ágnes egyik zahcsin adatközlője szerint szinte minden kőnek vagy növénynek, megvan a maga gazdája, csak nem mindegyiknek mutatnak be áldozatot. Ebből a megközelítésből tekintve tehát, létezik egyfajta hierarchia, mégpedig azokat a helyszellemek tekintik a helyiek magasabb rangúnak, amelyeknek áldozni is szoktak. Birtalan Ágnes: A Föld és a Víz gazdaszellemeinek kultusza a nyugat-mongóliai zahcsinoknál. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Helyszellemek kultusza Mongóliában. Őseink nyomán Belső-Ázsiában* III. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2004. p. 57.

annyiban szeretnénk ezekre kitérni, amennyire szükség van ahhoz, hogy világos képet kapjunk a nomád ember természettel, azon belül pedig, az állatvilággal kapcsolatos viszonyára vonatkozóan.

A buddhizmus előtti mongol mitológia rekonstruálását célul kitűző munkák, általában a Nagy Mongol Birodalomban járt nyugati követek jelentéseit, a perzsa és örmény történetírók mongolokról szóló leírásait és *A mongolok titkos történetét* használják forrásul.[20] Ezekből, a korabeli művekből megállapítható, hogy a 13. századi mongolok vallásában az Ég és a Föld tisztelete központi szerepet játszott. A legfelsőbb hatalmat az Ég jelentette, ami magát a teremtő erőt személyesítette meg. Ez az elképzelés szolgálta a mongol Ég-kultusz, a tengrizmus alapját is. Mint ahogy a források írják, a második legjelentősebb erőnek a Földet tekintették, amely a teremtéshez szükséges anyagot adta és így a teremtés materializálódásának legfőbb eszköze volt. Így tehát az Eget, mint szellemi férfi princípiumot, a Földet pedig, mint az anyagot megtestesítő női princípiumot tisztelték. A régi mongol mitológia szerint az egész világ, a Nappal, a Holddal, a különböző asztrális jelenségekkel, valamint minden földi dolog is, így a hegyek, a folyók, az erdők, az állatok és maga az ember is, mind az Ég és a Föld teremtő munkájának az eredménye. Walther Heissig a 13-14. századi források anyagait összevetette a 16-19. századi írott, népvallási szövegek mongol mitológiára vonatkozó adataival, amiből a „régi vallás" hierarchikus rendszere rajzolódott ki, amelynek élén az eget megszemélyesítő Tengri vagy tengrik állnak, utána következik az Etügen által megtestesített Föld, majd utánuk a többi transzcendens hatalom.[21]

Saját gyűjtéseink alapján azonban úgy tűnik, hogy a mai mongol népvallásban, a történeti források és a népvallási szövegek adataival szemben, sokkal kevésbé figyelhető

---

[20] A buddhizmus előtti mongol mitológia, középkori források alapján történő rekonstruálására elsőként a burját származású Dorži Banzarov vállalkozott, 1846-ban megjelent munkájában. (Dordži Banzarov: *Černaja vera ili šamanstvo u mongolov*. Učenye Zapiski Imper. Kazan. Univers., 1846, T. III. pp. 53–120.) Annak érdekében, hogy a kutatók számára széles körben elérhetővé váljon ez, a témában alapműnek számító munka, 1891-ben Potanin újra kiadta ezt, Banzarov más fontosabb cikkeivel együtt egy kötetben: Dordži Banzarov: Černaja vera ili šamanstvo u mongolov. In: Potanin, G. N. (szerk.): *Černaja vera ili šamanstvo u mongolov i drugie stat'i Dordži Banzarova*. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1891. pp. 1– 46. A régi mongol mitológiára vonatkozó legteljesebb bibliográfia, jelenleg Birtalan Ágnes német nyelvű mongol mitológiai lexikonának egyes címszavainál található. Ld.: Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: Wörterbuch der Mythologie 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans Wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. pp. 879–1097.

[21] Heissig, Walther: *The Religions of Mongolia*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980. pp. 46–110. A Heissig által használt népvallási szövegek kiadásait ld.: Heissig, Walther (szerk.): *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte aus europäischen Bibliotheken, mit einer Einleitung und Glossar*. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband 6.) XII., Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1966.; Rinchen, B.: *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol* II. *Textes chamanistes bouriates*. (Asiatische Forschungen, Bd. 3, és Bd. 8), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1959-1961.

meg a természet különböző erőinek ilyen, szigorú hierarchiába rendezett viszonya. Adatközlőink szavaiból inkább az derült ki, hogy ezek a transzcendens hatalmak egymással közel egyenrangúak, de mindenképp az ember fölött állnak és beleszólhatnak annak életébe, ugyanakkor, mint az idézett dörgöni riportból is látszik, úgy gondolják, hogy a különböző cselekedeteikkel az emberek is képesek ártani ezeknek a lényeknek.

Véleményünk szerint, itt nem a rendszerváltást követően kialakult új vallási jelenségről van szó, hanem sokkal inkább arról, hogy a mongol népvallás nem kanonikus jellegéből adódóan, soha nem is rendelkezett általánosan elfogadott, transzcendens erők hierarchikus viszonyára vonatkozó elképzelésekkel. Ezt a feltevésünket támasztják alá például, a már idézett Heissig és Rinchen-féle gyűjteményekben szereplő népvallási szövegek egymásnak ellentmondó adatai is, egy-egy istenség szerepére vagy rangjára vonatkozóan. Ennek nyilvánvaló magyarázata az, hogy a különböző szerzők egymástól függetlenül egy, csak nagy vonalakban körülhatárolható rendszert jelenítettek meg műveikben, saját vagy esetleg közvetlen környezetük, közösségük értelmezésében. Mindennek eredményeként különálló szöveghagyományok jöttek létre, amelyek visszahatottak az adott területen élők transzcendens világról alkotott képére, illetve a hasonló leíró művek, későbbi szerzőinek világszemléletére. Ami pedig a középkori források szerzőit illeti, a különböző tételes vallások felekezeteihez tartozó történetírók és utazók, a mongolok vallásának leírásakor valószínűleg képtelenek voltak elvonatkoztatni saját hitük rendszerétől, és csak egy ahhoz hasonló struktúrában tudták elképzelni az egyébként a „mindenségre", mint sok részből álló, ugyanakkor oszthatatlan egészre tekintő mongol ősvallást. Ezért például, a mongol udvarban járt európai követek a mongolok Ég tisztelete alapján, sokszor azt a téves következtetést vonták le, hogy a mongolok monoteisták, és a teremtő egy Istenben hisznek.[22] E források tekintetében is, számos egymásnak ellentmondó megállapítást találunk a mongolok vallására vonatkozóan, ami csak megerősíti azt a feltételezésünket, hogy általánosan elfogadott, egységes vallási rendszer a 13. századi mongolság körében sem létezett.[23]

Ezek alapján beláthatjuk, hogy minden olyan próbálkozás, amely „A mongol népvallásnak", mint egységes rendszernek a tipologizálására, hierarchikus viszonyainak

[22] Plano Carpini beszámolójában például, a következőt olvashatjuk a „tatároknak nevezett mongolok" hitéről: „Egy istenben hisznek, akit minden látható és láthatatlan dolog teremtőjének tartanak, és hiszik, hogy e világon minden jó és ugyanúgy minden büntetés is tőle ered…" Plano Carpini úti jelrntése 1247-ből. In: *Julianus barát és napkelet fölfedezése.* (Magyar ritkaságok), ford. Györffy György, Gy. Ruitz Izabella, jegyzeteket írta Györffy György, Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1986. p. 98.

[23] Plano Carpini például, saját jelentésén belül is önellentmondásba keveredik, ugyanis miután kijelenti, hogy a mongolok egy Istenben hisznek, pár oldallal később azt írja, hogy a Napot és a Holdat imádják, egyébként pedig Etügent, a Földanyát tisztelik. *Op. cit.* pp. 100, 102.

meghatározására tesz kísérletet, nagy valószínűséggel, csak részigazságok kijelentéséhez vezethet. Az európai gondolkodásra jellemző bináris szemlélet, és az egyes jelenségek kauzális lineáris magyarázata, nagyon sokszor téves megállapításokhoz vezethet egy, a mongolokéhoz hasonló, holisztikus gondolkodásmód leírása során. Így például, a kategóriákban és hierarchikus rendszerekben gondolkodó ember számára, csak nagyon nehezen felfogható az, hogy a hagyományos mongol szemléletben nem jelent ellentmondást, adott esetben az, hogy a természet legfőbb ura az Ég atya, ugyanakkor a Földanya is, úgy ahogy Buddha is, vagy mint a továbbiakban látni fogjuk Čaγan ebügen, a Fehér Öreg is. Nincsen köztük sem alá, sem mellérendeltségi viszony, ugyanúgy igaz az állítás egyszerre mindannyiukra.[24]

Ezek alapján be kell látnunk, hogy az európai rendszerező gondolkodás és módszerei nem alkalmasak arra, hogy a mongol népvalláshoz hasonló, „struktúra nélküli rendszereket" egzakt módon leírják. Mégis, el kell fogadnunk azt, hogy bizonyos fokú rendszerezésre szükség van ahhoz, hogy a témát vizsgálni lehessen. A már idézett, mongol mitológiával és népvallással foglalkozó művek mellett, a mongol rendszerváltást követően, immár cenzúra nélkül, számos hasonló témájú, mongol nyelvű könyv is megjelent, amelyek megpróbálják rekonstruálni az egykori mongol népvallást.[25]

Mint már utaltunk rá, Mongólia ma a gazdasági átalakulások mellett, jelentős kulturális változáson is keresztülmegy. A szocializmus 70 éve alatt nagyrészt feledésbe merült hagyományok és a vallásosság, jelenleg újjászületőben van. A buddhizmus mellett, ősi, Dzsingisz kán korabeli rítusokat is felélesztenek, pontosabban azokat rekonstruálni próbálva gyakran újonnan „kreálnak", és ezek a rítusok fontos alapját képezik, az egyre erősödő mongol nemzeti öntudatnak. Mivel a szocializmus előtt született, akkori vallási hagyományokat ismerők közül ma már csak nagyon kevesen élnek, a vallási újjáéledés szempontjából kiemelkedően fontos szerepe lett a mongol kultúrával foglalkozó kutatóknak és vallástudósoknak, akik a régi források feldolgozásával, irányt tudnak mutatni a kultúra és hitélet fejlődése számára. Ugyanakkor, nagy felelősség is hárul e kutatókra, hiszen a régi vallásról tett megállapításaik, rekonstruálási kísérleteik forrásai lehetnek és beépülhetnek az újjáéledő hitrendszer alapjaiba. Az egykori „struktúra nélküli" vallási rendszer folytonosságának, a szocializmus miatt bekövetkezett

[24] Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a hierarchia bizonyos formái megjelennek a mongol hiedelmekben, mint például a már említett áldozatra „érdemes" és „érdemtelen" helyszellemek közötti különbségek esetében, vagy pedig az eitiológiai mítoszokban előforduló, istenek közötti alá- és fölérendeltségi viszonyokban.
[25] Ld. például S. Dulam, O. Pürew, vagy Š. Süxbat munkásságát.

megszakadása, most könnyen oda vezethet, hogy egy, a mai kutatók által rekonstruált, és mesterségesen rendszerezett új vallás fog kialakulni, amely folyamatnak már több látható jele is van. Ennek szemléltetésére, megemlíthetjük például azt, hogy a mai sámánok és sámántanoncok előszeretettel forgatják a mongol sámánizmus egyik legnagyobb szaktekintélyének számító, Otgonii Pürew műveit, amelyekből sok mindent átvesznek a saját praxisukba is. Hasonló szerepet töltenek be, az egyre népszerűbbnek számító, hagyományos mongol népi gyógyászat témájában Šagdarǰawiin Süxbat könyvei, vagy ugyanígy az asztrológia területén L. Terbiš, illetve D. Mönx-Očir munkái. Azt mondhatjuk tehát, hogy e szerzők művei népszerűségüknek és gyakorlati hasznosíthatóságuknak köszönhetően jelenleg a mongol népvallás kanonizálódásának alapkövei. Ehhez hasonlóan, e szerzőkön keresztül, vagy tőlük függetlenül, a külföldi szerzők gondolatai és elméletei, vagy szubjektív rendszerei is beépülhetnek az újjászülető vallásrendszerbe, és előállhat az ún. „pizza-effektus", amelynek eredményeként a mongolista kutatók, néhány év múlva akár már saját megállapításaikat is felgyűjthetik mongóliai terepmunkáik során.[26] Hasonló megfigyelések alapján D. Bum-Očir egyik előadásában felhívta a mongolista kutatók figyelmét arra, hogy a mongol sámánizmus formálásában, a sámánok mellett ugyanakkora szerepe van a közösségnek is, és a reflexióik révén, a sámánizmus kutatóinak is.[27]

[26] A „pizza-effektus" fogalmát először Agehananda Bharati vezette be a vallástudomány és az antropológia nyelvhasználatába, egy a kultúrák közötti sajátos interakció meghatározására. A „pizza-effektus" kifejezés eredete valóban az olasz pizzára, és annak sajátos „evolúciójára" vezethető vissza. Az eredeti olasz pizza ugyanis egy egyszerű, kenyér funkcióját betöltő, sült tésztalepény volt, amit esetleg megkentek paradicsomszósszal. Ez az egyszerű étel aztán, a 19. században, olasz emigránsok révén eljutott Amerikába, ahol az amerikai igényeknek megfelelően, egy sajátos metamorfózison keresztülmenve, kialakult a mai, gombás, sajtos, sonkás, szalámis, ananászos stb. feltételekkel készült, több száz változata. Amikor a '30-as években a jobb módú olaszok már vissza tudtak térni látogatóba olaszországi rokonaikhoz, magukkal vitték a „megújult" pizza receptjét is, ami nagy sikerrel, el is terjedt egész Itáliában, majd onnan rövid idő alatt egész Európában ,mint eredeti olasz étel. Manapság már maguk az olaszok is úgy tekintenek erre az amerikai változatra, mintha az mindig is az olasz konyha egyik legjellemzőbb nemzeti terméke lett volna. A kulturális antropológia és a vallástudomány a „pizza-effektus" fogalmát azokra az esetekre használja, amikor egy mozgalom vagy egy jelenség keletkezési helyén kívül ér el nagyobb sikereket, majd a „külföldiség" presztízsével felvértezve tér vissza eredeti helyére, ahol ezáltal gyorsan elterjed, majd a helyiek idővel már visszamenőleg is kizárólagosan sajátjuknak tekintik ezt. Erre a jelenségre, a keleti kultúrákból példaként szokták említeni a jóga és a tradicionális indiai táncok és zene nyugati elterjedését követő visszakölcsönzését, és mai népszerűségét India városi lakossága körében. Ugyanígy ide sorolható a Blavatsky-féle, keleti gyökerekkel rendelkező teozófia mai népszerűsége Ázsia különböző országaiban, amely hullámba beletartozik, a ma már Mongóliában is több központtal rendelkező gnosztikus antropológiai társaság, amelynek alapeszméi keletről indulva, egy dél-amerikai átdolgozáson keresztülmenve tértek vissza újra keletre. Agehananda Bharati: The Hindu Renaissance and its Apologetic Patterns. *The Journal of Asian Studies* 29. (2), Association for Asian Studies, 1970. pp. 267–287.; Flood, Gavin: *An Introduction to Hinduism.* Cambridge University Press, Cambridge 1996. p. 267.

[27] Az előadás a Mongolisták X. Nemzetközi Konferenciáján hangzott el Ulánbátorban 2011 nyarán. Az előadás absztraktját ld.: Bum-Ochir D.: Shamanism under Construction: Rank and Conflict in Contemporary Mongolian Shamanism. In:*The 10th International Congress of Mongolists being Convened under the*

1.1.3
Čaγan ebügen, Manaqan és az állatvilág egyéb „gazdái”

A mongol mitológiában, a természet és az állatvilág egyik legismertebb „gazdája” Čaγan ebügen, a „Fehér Öreg”. Alakja egyaránt jól ismert a halhák, a burjátok, a belső-mongol népcsoportok és a kalmükök hiedelmeiben is. Személyét legtöbbször magával a természettel azonosítják, illetve minden vadon élő állat gazdájának tartják.[28]

A Fehér Öreg alakjának eredete valószínűleg szorosan összefügg a kínai népvallásból jól ismert Shou lao-val, a hosszú élet egyik istenségével, aki eredetileg egy asztrális entitás volt. Az ókori Kínában már tisztelték Nanji Laorent (南极老人), a „Déli-pólus Öregembere” nevű istenséget, akit a déli féltekéről látható Canopus csillaggal azonosítottak. Mivel a Canopus az északi féltekének csak a legdélebbi részein, és ott is csak tavasszal, március és április környékén látható a horizont közelében, Nanji Laoren a tavasz, az újjászületés és a hosszú élet istene lett. Belőle alakult ki később Shou-lao alakja, akit magas homlokú, jobbjában sárkányos botot tartó öregemberként szoktak ábrázolni, és a hosszúélet hat szimbólumának egyikeként tisztelni, az általában vele ábrázolt fával, sziklával, vízzel, madarakkal és szarvassal együtt.[29]

Hogy pontosan mennyire hatott Shou-lao alakja a mongol Čaγan ebügen kialakulására, ma már nagyon nehéz volna megmondani, hiszen évszázadok óta, a „természet gazdája” címe mellett, a mongol népi buddhista panteon alakjaként is tisztelik az utóbbit. A 19. század végén azt írja Pozdneev, hogy sok mongol kolostor bejáratánál megtalálható a Fehér Öreg ábrázolása annak ellenére, hogy például a burjátok pontosan tisztában vannak azzal, hogy ő egy, a régi, „fekete vallásból”, azaz a sámánizmusból átkerült istenség (mong. *qar-a šaǰin-u burqan*). Érdekes módon, a 19. század végi burjátok közül sokan úgy gondolták, hogy nem csak a buddhista, hanem a pravoszláv egyház is elismeri szentjeként az eredetileg „pogány” istenségként tisztelt Fehér Öreget, és így alakját gyakran azonosították Szent Miklós püspökkel.[30] Az asszociációt csak erősíthette az a tény, hogy a

---

Patronage of Ts. Elbegdorji, President of Mongolia (9-13 August 2011, Ulaanbaatar). Summaries of Congress Papers. Secretariat International Association for Mongol Studies, Ulaanbaatar 2011. pp. 38–39.

[28] Itt szeretném megköszönni Birtalan Ágnesnek, hogy hozzáférhetővé tette számomra azt a megjelenés előtt álló tanulmányát, melyben a részletesen vizsgálja a Fehér Öreg alakjának a tágabb kontextusait is. Ld. Birtalan Ágnes: *Cagān Öwgön – The White Old Man in the Leder Collection. Textual and Iconographic Tradition of the Cult of Old Age among the Mongols.*

[29] Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Shambala, Boston 1999. p. 96.

[30] Nikolaj Čudotvorec, azaz „Csodatevő Szent Miklós” a XIX. század végére, Szűz Mária után a legnépszerűbb szentnek számított a pravoszláv cári Oroszországban, így a pravoszláv burjátok körében is.

pravoszláv püspöki pásztorbot és a Fehér Öreg sárkányfejes botja, valóban nagyon hasonlít egymásra.[31]

A mongol népvallási szövegek között számos Fehér Öregről szóló, vagy neki címzett fohászt találhatunk.[32] Ezekben, Čaγan ebügen legtöbbször, mint a természet egyfajta manifesztációja jelenik meg.[33] Pozdneev egy ilyen, összesen 3 lapból álló kézirat orosz fordítását közli, a mongóliai buddhizmus 19. század végi helyzetét összefoglaló munkájában.[34] E rövid kéziratfordításból is világos képet kaphatunk arról, hogy a mongol népvallásban milyen elképzelések éltek Čaγan ebügen alakjával és a természethez való viszonyával kapcsolatban. Az alábbiakban, a Pozdneev által közölt szöveg magyar fordítását adjuk:[35]

„A következő beszédet hallottam: Egyszer Buddha Ánandával, a tanítványokkal, a legfontosabb bódhiszattvákkal és a szerzetsekkel egy hegy mellett mentek el, amelyiknek a neve Ĵimistü-oi („Gyümölcsös-erdő”) volt. Ekkor megláttak itt egy öregembert, aki igen előrehaladott korban járt már, haja és szakálla teljesen fehér volt, fehér ruhát viselt és

---

Ebben az időben Oroszországban neki szentelték a legtöbb templomot, és őt ábrázolták a legtöbb ikonon is. Bulgakov, S. V.: *Nastol'naja kniga dlja svjaščenno-cerkovno-služitelej*. Kiev 1913. p. 492.

[31] A pravoszláv püspöki pásztorbot ugyanis, hagyományosan a botra merőlegesen illesztett két kígyófejben végződik. Ez a kígyófejes bot, jellegzetes attribútumként megfigyelhető az első orosz pátriárkák minden ábrázolásán is, mint ahogy a Fehér Öregéhez hasonló, hosszú fehér szakáll is, melynek viselése egy ószövetségi előírás (3 Móz. 21,5) alapján, mindmáig kötelező úgy az orosz egyházfők, mint az egyszerű papok számára. Mindemellett Szent Miklós alakja, talán részben a Fehér Öreggel való hasonlósága miatt, külön is bekerült a burját népi buddhista pantheonba, Nikola burxan néven, és például többek között neki tulajdonítják azt, hogy megtanította a burjátokat gabonát aratni. Hangalov, M. N.: *Balaganskij sbornik. Skazki, pover'ja nekotorye obrjady u severnyh burjat.* Pod redakciej G. N. Potanina. (Trudy Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva, tom V.), Tomsk 1903. pp. 186–187.; *Apagyilkos sámánfiak. Burját mesék és mondák.* ford. Mándoki László, Európa Könyvkiadó, Budapest 1973. pp. 38–39.

[32] Ld. például: Sárközi Alice: Incense-Offering to the White Old Man. Documenta Barbarorum. Festschrift für Walter Heissig zum 70 Geburtstag. In: Hrsg. von K. Sagaster und M. Weiers: *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* Band 18. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1983. pp. 357–369.; Legújabban Kápolnás Olivér közölt egy Mergen Gegennek tulajdonított Fehér Öreghez szóló füstáldozati szöveget. Ld.: Kápolnás Olivér: Mergen Gegen füstáldozata a Fehér Öreghez. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.): *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola.* ELTE, Budapest 2012. pp. 153–166.

[33] Ezért sem meglepő, hogy a Fehér Öreghez szóló áldozati szövegek, sokszor olyan művekkel találhatók együtt, amelyek a természet, illetve más gazdaszellemek haragját voltak hivatottak csillapítani. Ilyen például a Sazykin-féle katalógus 4313-as kéziratcsoportja is, amelyben a *Čaγan ebügen-ü nom orosiba* egy, a természetet megnyugtató szertartást leíró, *Γaĭar usun-ni nomoγadqan daruγul-un čidaγči sudur* című művel együtt került összerendezésre. (Sazykin, A. G.: *Katalog mongol'skih rukopisej i ksilografov Instituta Vostokovedenija Rossijskoj Akademii Nauk.* RAN, „Vostočnaja Literatura”, Moskva 2003. pp. 61–62.) Az előbbiekhez hasonlóan, gazdaszellemek megnyugtatását szolgáló művekkel együtt található, a németországi mongol kéziratok katalógusában szereplő, (Nr. 61) *Čaγān öbögöni sang oršibo* című füstáldozati kézirat is. Heissig, Walther: *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten.* (*Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland,* Band I.), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1961. pp. 46–48.

[34] Pozdneev, A. M,: *Očerki byta buddijskih monastyrej i buddijskogo duhovenstva v Mongolii v svjazy s otnošenijami sego poslednego k narodu.* Zapiski Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva po otdeleniju etnografii. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1887. pp. 83–85.

[35] Az idézett kézirat Pozdneev által megadott címe: *Čaγan ebügen-ü sudur orosiba*, de magát a szöveget a szerző nem közli.

kezében egy sárkányfejes botot tartott. Amikor Buddha meglátta az öreget, így szólt hozzá: „Miért élsz itt egymagadban a hegy mellett?” Az öreg így válaszolt: „Ó tökéletes Buddha, ezen a hegyen éltem, amelynek neve Ĵimsalang (Gyümölcsöző). A hegyen éltem, fölöttem az Ég volt, alattam pedig a Földanya (*ütügen*). Én vagyok az ura a vadállatoknak, a mérges kígyóknak, az embereknek és az állataiknak, a „földek urainak” (mong. *γaǰar-un eǰen*)[36], a „vizek urainak”, az országok urainak (mong. *törü-yin eǰen*). Bármennyire is dühöngjön a 24 föld ura, uralkodom fölöttük. A hegyekben ura vagyok a hegyeknek, a földnek, s a vizeknek, a kolostorokban ura vagyok annak a térnek, ahol a szent könyveket elhelyezik és ura vagyok a víznek, a városokban ura vagyok annak a helynek, amin a város áll és ura vagyok a víznek. Pontosan ismerem, a világon élő összes ember jó és rossz cselekedeteit, tőlem függ, hogy valaki hosszú vagy rövid életű lesz. Általam képesek az emberek az erények gyakorlására, a jó cselekedetekre és a bűnökre [sic!],[37] a minden jó alapjára, a szülők megbecsülésére, a három drágakő tiszteletére – mindezt szétterjesztem a földön, amikor alászállok minden hónap 1. és 16. napján. A patkány napján pedig két haragvó démon száll alá, a Fekete hegyi-démon (mong. *aγula-yin qara čidkür*), aki a pokol őrzőinek parancsolója és vele a Tűz ura. És ők teljes pontossággal, kihagyás nélkül összeírják az emberek minden jó és rossz cselekedetét, amit utána nekem átadnak. Mindenkiről, aki kegyetlenségből megölt valakit, vagy nem tisztelte a szüleit, vagy szándékos gonoszsággal nem mutatott tiszteletet a Három drágakő iránt, mindnyájukat és mindezen cselekedeteiket felírják az ég urai. Ezután én, a földek és vizek minden haragvójával, a szerencsétlen napok uralkodóival, a kilenc csillag és az öt kegyetlen kalpa uraival, a föld és a vizek uralkodóval, a városok és helyek szellemeivel alászállok és az ilyen bűnösöket átadom a démonoknak, akik száz fajtához tartoznak (mong. *ǰaγun ǰüil-tü ada*). Az ilyen bűnösökre, mint esőt zúdítok betegségeket, rablókat, sebeket, bőrbajokat és rémálmokat. A csalatkozásokat, károkat, a tárgyak elromlását, a veszteségeket, a halált és szenvedést, mind én hozom rájuk.

Az Ég Urának mindezen szavait hallva a Tökéletes Buddha a következőket mondta: Helyes! Helyes! Majd így szólt a tanítványaihoz: Előkelőségek gyermekei, esküdjetek meg előttem, hogy oltalmazni fogjátok az élőlényeket és segítitek őket mindenben!

Aki ezt a könyvet átmásolja, vagy megszerzi és megmutatja másoknak, vagy elolvassa, annak érdemei hatalmasak. Ha pedig valaki elolvassa hétszer, megszabadul minden

[36] Tulajdonképpen „helyszellemeknek”

[37] Itt feltehetően a mongol másoló, vagy Pozdneev elírásáról lehet szó, hiszen a „bűn”, mint Čaγan ebügentől kapott adomány, sehogy sem illik bele az ezt megelőző és az ezt követő „erényes cselekedetek” közé.

betegségtől. Így szólt Buddha, majd a következő ráolvasást (mong. *tarni*) mondta: *Om-na-mo-salu-to-ma-doka-to-lo-ton om-to-lo-to-lo diy-ya-sva-ha-ha-ha.* Amikor a földek és vizek urai meghallották Buddha e ráolvasását, kezüket összetéve mind meghajoltak Buddha előtt és tisztelték."

Na. Süxbaatar egy ehhez hasonló, ojrát füstáldozati szövegnek,[38] a halha átírását közli, amelyben Buddhának arra a kérdésére, hogy „Te minek az ura vagy?", a Fehér Öreg a következőt válaszolja:

„Én vagyok az Ég ura, és én vagyok Földanya ura... Uralkodom a vadállatok, a mérgeskígyók, és az ember fölött, és én vagyok a [legfőbb] ura a föld, a hatalom és a vizek urainak és gazdaszellemeinek…"[39]

A két szövegpéldából is jól látszik, hogy Čaγan ebügent tulajdonképpen magával a természettel azonosították, annak minden élő és élettelen elemével. Megszemélyesítése révén ugyanakkor, általában mégis inkább mint a természet, és főként az állatvilág uraként tisztelték a Fehér Öreget.[40]

Az istenség mint a vadállatok pásztora, vagy azt is mondhatnánk mint a „vadakat terelő juhász" jelenik meg a kalmük hagyományokban. *Caγan awγ* vagy *Delkän caγan awγ*, azaz a „Fehér nagybáty" a kalmükök hiedelmei szerint néha elvegyül az állatai között, és ezért nem szabad például csak úgy a gazellacsorda közé lőni, mert a vadász így véletlenül megsebesítheti az esetleg gazella alakban ott megjelent Fehér Öreget. A kalmükök is úgy tartják, hogy minden hónap 1. és 16. napján alászáll a földre, hogy találkozzon a gazdaszellemekből álló népével. Ezeken a napokon azért, hogy az ember ne

[38] Ojr. *Čaγan öbögöni sang orošiboi.*

[39] *„Deer tengeriin ejen / Door ötögün exiin ejen bi …./ Dogšin göröösön buyuu xort mogoi xiigeed / xün am'tan buyuu gajriin, töriin, / Usiin ejen, saxiusan… / Ted bügdiin ejen bi, ejlen üildnüi.*"
Süxbaatar, Na.: *Ertnii taxilgat Xarxiraa, Türgen Cagaan šuwuutiin nutag.* (Baigal' xamgaalax ulamǰlal), Ulaanbaatar 2006. pp. 21, 25.

[40] Itt meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy nem csak a vadállatok, hanem sokszor, mint a háziállatok sorsáért is felelős istenséget is tisztelték a Fehér Öreget, így például a Mergen Gegen-féle füstáldozati szövegben is többek között a jószág szaporítását kérik tőle. (Kápolnás *op. cit.* p. 161.). Emellett bizonyos szövegek leírják úgy is, mint sors és termékenységi istenséget, a Földanya, Etügen férjét, aki a sárkányfejes botjával betegséget, pusztulást, de akár hosszú boldog életet és gazdag állatszaporulatot is tud juttatni az emberek számára. Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. p. 958.

zavarja a transzcendens lények szabad mozgását, úgy tartják, hogy nem szabad utazni, illetve új helyre költözni a nomád szállással.[41]

A Fehér Öreghez hasonlóan létezett több más, állatok urának tartott istenség is a mongol népvallásban. Közülük talán a legismertebb Manaqan tengri, akit általában a vadállatok gazdájaként („*görögesün-ü eǰen*”) szoktak leírni. S míg a Fehér Öreget az „állatok ura” címen kívül, többféle más hatalommal is felruházta a hagyományos mongol népi gondolkodás, addig a Manaqanhoz írt füstáldozati szövegekből az derül ki, hogy Manaqanban kifejezetten az erdők és a bennük élő vadállatok urát tisztelték.[42] A *Manaqan-u sang*-okban a vadászok az istenség segítségét alapvetően abban kérik, hogy nagy zsákmányra tehessenek szert.[43] Az ábrázolásokon általában hosszúszakállú hatalmas öregemberként szokták megjeleníteni ezt az istenséget. Mivel az egyik gyakori állandó jelzője a „Fehér” (mong. *čaγan*), ezért sokszor a Fehér Öreghez hasonlóan is szokták ábrázolni. A vadászimákban használt jelzői közül kiemelhetjük még a „gazdag” (mong. *bayan*), a „kegyes” (mong. *qayiraqan*), és az „ezüst testű” (mong. *mönggün beye-tü*) kifejezéseket. Mindezek a jelzők az istenség gazdagságára és „gazda” voltára utalnak, aki a megfelelő áldozat fejébe, részt juttat a „nyájából” a vadászok számára. Legtöbbször a vadászat előtt fohászkodtak Manaqanhoz egyrészt, hogy gazdag zsákmányban legyen részük, másrészt pedig azért, hogy segítsen elhárítani az elejtendő állatok bosszúját.[44]

A kevésbé ismert mongol vadászistenek közül megemlíthetjük még, a Manaqanhoz hasonlóan, egykori helyszellemből istenné alakult Ongγon Bayanmanit, akit az ordoszi mongolok tisztelnek,[45] vagy az alar burjátoknál ismert Anda-Bart, akiről a hagyomány úgy tartja, hogy ő egykor egy híres fehér sámán volt, aki a halála után lett a vadállatok

[41] Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmükök egy európai mongol nép*. (TEXTerebess No.1.), Terebess Kiadó, Budapest 2002. p. 75.
[42] Dordži Banzarov: Černaja vera ili šamanstvo u mongolov. In: Potanin, G. N. (szerk.): *Černaja vera ili šamanstvo u mongolov i drugie stat'i Dordži Banzarova.* Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1891. pp. 21–22.
[43] A Manaqan füstáldozati szövegkiadások közül itt megemlíthetjük: Damdinsürüng, Če.: *Mongγol uran ǰokiyal-un degeǰi ǰaγun bilig orosibai.* (Corpus Scriptorum Mongolorum T. XIV), Ulaanbaatar 1959. pp. 122–123. (egy Manaqan sang kommentár nélkül); Heissig, Walther: *The Religions of Mongolia.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980. p. 56.; Egy Manaqan füstáldozati szöveg részletes elemzését ld.: Sárközi Alice: A Mongolian Hunting Ritual. In: *AOH* XXV (1972) pp. 191–208.; ugyanő: Vadászének Manuqa Istenhez. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában* II. Hitvilág és nyelvészet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. pp. 189–218.
[44] Tokarev, S. A. (szerk.): *Mify narodov mira* II. Sovetskaja Enciklopedia, Moskva 1988. p. 99.; Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. p. 1008.
[45] Heissig, W.: *The Religions of Mongolia.* London-Henley 1980. p. 57.

urává.[46] A rénszarvas hátán vágtató óriás, Orboli sagaan noyont, szintén az erdő urának tartják a burjátok.[47]

A vadállatok „gazdáin” kívül a hagyományos mongol népvallás ismer több olyan istenséget is, amelyek az ember által tartott jószágot oltalmazzák. Ezek közül van olyan, amelyik általában az összes jószág védőistene, illetve vannak olyanok is, amelyek az egyes háziállatfajok jólétéért és termékenységéért felelősek.
A Heissig által összegyűjtött *tengri*-k között, több ilyen istenséget is találunk.[48]

A jószágot általában oltalmazó istenek közül megemlíthetjük Mal-un tngri-t (tkp. „Jószág isten”), illetve Güǰir Küngker tngri-t, akiről úgy tartották, hogy ő látja el a jószágot takarmánnyal, az embert pedig elegendő élelemmel. A burjátoknál alakja összekapcsolódott Mahākāla személyével, és így alakult ki végül Maqa Galan Darqan Güǰir Tngri, akit általában a lábasjószág oltalmazóisteneként tiszteltek. Ĵayaγači tngri-t, a „Sorsisten”-t és Ataγ-a tngri-t számos funkciójuk mellett, sokszor a jószág és különösen a lovak isteneként is tisztelték.[49] Ataγ-a (Ulaγan) tngri, aki általában a 44 keleti tengri vezetőjeként ismert, az aga és hori burjátoknál a lovak istenekén is fontos szerepet tölt be, így különféle áldozatokat mutatnak be neki, és *seter*-ként lovakat is felajánlanak számára. Ismertek olyan, Ataγ-a tngri füstáldozati szövegek is, amelyekben az istenséget egyenesen „lótestűként” („*mori beye-tü*”) írják le.[50] Mindemellett nem csak a lovak termékenységéért imádkoznak hozzá, hanem azért is, hogy megsokasítsa a tevék, marhák és juhok számát is.[51]

Kifejezetten a szarvasmarhák és jakok védőisteneiként több tengrit is tiszteltek a mongolok, így például Γodoli (Ulaγan) Tngrit, a tehenek jólétének istenét. A Heissig által bemutatott „marhaoltalmazó” és „marhaszaporító” tengrik között van több olyan is, amaleyk bizonyosan idegen eredetű elemek a mongol kultúrában. Ilyenek például Ningbudaya tngri, aki megsokasítja a jakokat; Suu tngri, aki által a nepáli vörös marhák

[46] Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten I-IV. Anthropos. Bd. 22., H. 3./4. (1927). pp. 600–601.
[47] Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. p. 1022.
[48] Heissig, Walther: *The Religions of Mongolia.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980. pp. 50–52.
[49] *Op. cit.* pp. 54–55.
[50] Egy ilyen szöveget közölt Sárközi Alice egyik 2005-ös tanulmányában. Ld.: Sárközi Alice: Incense Offering to the Mongolian God of Horses. In: Dziekan, M. (főszerk.): *Rocznik Orientalistyczny*. T. LVIII., Elipsa, Warszawa 2005. pp. 164–177. A téma kutatástörténetének bemutatása során Sárközi Alice tanulmányában felsorolja az Ataγ-a tngri füstáldozati szövegek minden jelentősebb kiadását. *Op. cit.* pp. 165–166.
[51] *Op. cit.* p. 169.

száma nő meg; Erenggüngge Tngri, az indiai *maki*-tehenek istensége; Ĵarluγ Sangbuu-a tngri, a tibeti barnás-vörös marhák oltalmazója; Teken tngri, a *maǰari*-k hosszúszarvú világoskék teheneinek védelmezője, illetve Quudan Wang tngri vagy Ĵol tngri, akik szintén szarvasmarha-szaporító istenek.[52]

A csaharok, mint a tevék oltalmazó istenségéhez, Marayibuu-hoz imádkoztak.[53] A juhok védelméért és főleg a gazdag báránszaporulatért, Immegilǰin-hez (vagy Emelgelǰi) fohászkodtak a burjátok, de az egyéb jószág termékenységéért és boldogulásáért is mutattak be áldozatot a tiszteletére.[54]

A buddhizmus mongolok közti elterjedését követően, mindezen istenek szerepe részben megmaradt eredeti formájában, másrészt pedig alakjuk gyakran beleolvadt az új vallás rendszerébe. A buddhizmus befogadó jellege következtében például, a régi mongol mitológia „gazdáit" a mongol hívek sokszor az új vallás egyes istenségeivel azonosították, különösen azokban az esetekben, amikor egy „gazda" hagyományos leírása egybeesett egy adott buddhista istenség képi megjelenítésével.

Bár konkrét adattal nem rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy a fenti mongol „jószágoltalmazó" tengriket mely buddhista istenségekkel azonosították, mégis egy hagyománybeli folytonosságot feltételezhetünk a már említett teveistennőként tisztelt, teveháton ülő buddhista Günǰinlxam (tib. *Dgun-gyi rgyal-mo*) kultusza, vagy a versenylovak istenének nevezett, hajában zöld lófejet viselő Hayagrīva (mong. *morin-u egesig-tü*) „népszerűsége" hátterében. Ugyanígy idesorolható a fehér lovon ábrázolt Brahmā (mong. *Esru-a*) különleges tisztelete is.

És bár nem jelenthetjük ki azt, hogy az egyszerű mongol pásztorok vallási elképzeléseiben például Ataγ-a tngri és Hayagrīva egy alakként jelent volna meg, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a különböző buddhista istenségek hátasai, vagy

[52] Heissig, Walther: *The Religions of Mongolia.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980. pp. 55–56.

[53] Chabros, Krystyna: *Beckoning Fortune: A study of the Mongol dalalga ritual.* (Asiatische Forschungen 117), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1992. p. 32. A buddhizmus elterjedésével a halha területeken a tevék oltalmazójaként általában a teveháton ülő haragvó buddhista női istenséget, „A tél királynő"-t, Günǰinlxam-ot (szkr. Hemanta- rājñī, tib. *Dgun-gyi rgyal-mo*, mong. *Ebül-ün ökin tngri*) tisztelték. Ĵambaldorj, S.: *Temee tengriin am'tan.* Ulaanbaatar 1997. pp. 120–121.

[54] Meserve, Ruth I.: The Expanded role of Mongolian Domestic Livestock Classification. In: *AOH* 53. (2000). (pp. 23–45.), Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. p. 36.

jellegzetes állati attribútumai fontos szerepet játszhattak abban, hogy az adott istenséget a vele együtt ábrázolt állatfaj „oltalmazójaként” tiszteljék.[55]

1.2.1
A mongol buddhista művészet állatalakjai

A mongolok állatokról alkotott elképzeléseinek kialakításában, a nomád ősöktől és a szomszédos népektől örökölt hagyományok mellett, fontos szerepet kaptak a kanonikus buddhizmussal, Indiából és Tibetből érkezett, állatokkal kapcsolatos nézetek is. A buddhizmus mongóliai elterjedésével, a mongolok képet alkothattak olyan állatokról is, amelyek esetleg soha nem is éltek a birodalom területén. A kanonikus buddhista művekben leírt, és képeken is ábrázolt istenségek, a mongóliai könyvnyomtatás, 17. századi elterjedésével váltak széles körben ismertté. Így, az ezekben ábrázolt állatokat is, ettől az időtől fogva kezdték egy-egy istenséghez kötni. A buddhista istenségek környezetében ábrázolt állatok, mind a tibeti, mind pedig a mongol nomádok szemében is nagy jelentőségre tettek szert. A népi buddhizmusban az istenségeket gyakran a hátasaik alapján határozták meg, és sokszor előfordult, hogy a hátasként használt állatfaj urainak tartották a rajtuk ülő démonokat és istenségeket.

Az istenségek és hátasaik képi ábrázolásai közül, kiemelkedő helyet foglalnak el azok a tibeti és mongol nyelvű *sādhana*-gyűjtemények, amelyek egy-egy műben gyűjtötték össze a buddhista pantheonok istenségeit. Témánk szempontjából ezek azért érdekesek, mert e művek, képi illusztrációik révén, meghatározó szerepet játszottak a mongol buddhisták, istenségekről alkotott képének kialakításában. Az ilyen jellegű pantheon gyűjteményeknek több változata is elterjedt Mongóliában. Ezek közül az úgynevezett „Háromszázas” vagy az „Ötszázas” pantheon volt talán a legismertebb, mivel fadúc-nyomatos változataikat, Mongóliában többször is elkészítették az évszázadok során.[56]

---

[55] Az ilyen és ehhez hasonló, lehetséges asszociációk érzékeltetésére, a mongol buddhizmus állatábrázolásairól szóló fejezetben fogjuk röviden leírni azokat a buddhista istenségeket, amelyek attribútumaként valamilyen állat szerepel.

[56] A „Háromszázas” pantheont többen is feldolgozták és kiadták. Ld. pl.: Ol’denburg, S.F.: *Sbornik izobraženij 300 burhanov. Po al’bomu Aziatskogo muzeja.* (Bibliotheca Buddhica V.), Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg, 1903.; Olschak, B.Ch.: *Mystic Art of Ancient Tibet.* George Allen & Unwin Ltd., London 1973. pp. 113–195.; A „Háromszázast” és az „Ötszázast” egy kötetben végül Lokesh Chandra adta ki 1991-ben. Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography (Compact edition).* International academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, New Delhi 1991. (Ld: The Narthang Pantheon pp. 203–373; The Three Hundred Icons pp. 683–784.)

E két összefoglaló gyűjtemény mellett, 1720-ban, császári parancsra készült el a tibeti buddhista kánon, a *Kandzsúr* (tib. *Bka-'gyur*, mong. *Ганǰiur* vagy *Гangǰiur*, halh. *Ganǰuur*) mongol fordításának fadúcnyomatos változata is, amely az előző két műnél is több, közel 800 képi ábrázolást tartalmazott.

Az alábbi fejezetben e nyomtatott mongol *Kandzsúr* illusztrációnak a segítségével vizsgáljuk meg azt, hogy a buddhizmus képi ábrázolásai hogyan hathattak a mongolok állatokkal kapcsolatos hagyományos asszociációira.

1.2.2
Állatábrázolások a nyomtatott mongol *Kandzsúr*ban

A tibeti buddhista kánon, a *Kandzsúr* mongol nyelvre történő fordítása, már a Jüan-dinasztia idején, a 14. század elején megkezdődött, a híres ujgur származású fordító, Čhos-kyi 'od-zer irányítása mellett. Azonban a fordítás legnagyobb része a 16. században, a tümed Altan kán uralkodása alatt, Siregetü güüsi vezetésével készült el, majd végül a 17. század elején, Ligdan kán parancsára készítették el az első teljes, 113 kötetből álló fordítást.[57] Az 1628–1629-ben elkészült első teljes mongol *Kandzsúr* terjesztésének legfőbb akadálya az volt, hogy mivel rengeteg munkával járt, nagyon hosszú időbe telt egy-egy ilyen kézzel írt másolatnak az elkészítése. Ezért, az első mongol nyelvű *Kandzsúr* megszületése után, még közel 100 esztendeig az ilyen kéziratos másolatok rendkívüli kincsnek számítottak Mongóliában, és csak néhány kolostor és kán rendelkezett mind a 113 kötettel.[58]

Végül, Kangxi (mong. *Engke amuγulang*) császár parancsára 1717–1720 között a Ligdan-féle *Kandzsúr*t kisebb javításokkal újraszerkesztették, kifaragták fadúcait és kinyomtatták, ezzel jelentős mértékben hozzájárulva a buddhizmus mongóliai elterjedéséhez.[59] Az első, 1720-as fadúcos nyomtatott változatok 108 kötetben, piros

[57] Az 17. századi mongol *Kandzsúr* fordítás keletkezésének körülményeiről ld.: Heissig, Walther: *Beiträge zur Übersetzungsgeschichte des mongolischen buddhistischen Kanons.* Vandenhorck & Ruprecht, Göttingen 1962.; Heissig, Walther: Zur Entstehungsgeschichte der Mongolischen Kandjur-Redaktion der Ligdan Khan-Zeit (1628–1629). In: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957.* (Ural-Altaische Bibliothek, Band 5), Otto Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1961. pp. 71–87.

[58] Ld.: Lokesh Chandra bevezetőjét az illusztrált *Kandzsúr* kiadásához. Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography. (Compact edition).* International academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, New Delhi 1991. p. 8.

[59] Ennek jelentőségét jól tükrözi a mongol *Kandzsúr* 108. kötetének 23a lapján olvasható következő mondat is: „*Mongγol ganǰur-un keb ügei bögesü: yekede ülü delgeremüi*" azaz „Amíg a mongol *Kandzsúr*nak nem lesz nyomómintája, széles körben nem tud elterjedni." – idézi Lokesh Chandra előszavában. *Op. cit.* p. 8.

tintával, vastag kínai papíron készültek el.[60] Minden kötet, a mongol nyelvű nyomtatott szöveg mellett, hét képillusztrációt is tartalmazott, kettőt az első lapon és ötöt az utolsón, így a 108 kötetben összesen 756 kép található.[61] A 756 képen a buddhista pantheon istenségei és szentjei láthatók, azonban bizonyos alakok, mint például a „Négy Égtájőrző", ugyanazzal a dúccal nyomva, több különböző kötetben is megismétlődnek. Emellett vannak olyan képek is, amelyek bár más kép aláírást kaptak, mégis egymással mindenben megegyeznek. Így, az ismétlődések miatt a 756 kép, tulajdonképpen 510 különböző istenség-ábrázolásnak felel meg. A mongol *Kandzsúr*ban található képek feliratai mandzsu és mongol nyelvűek. Az istenségek mongol neveit, a készítők legtöbbször az Ayusi güüsi által 1587-ben bevezetett *galiγ*-írással írták át az eredeti szanszkrit névről, gyakran következetlenül, ugyanakkor sok más esetben pedig, megmaradtak a szanszkrit és tibeti nevek egyszerű, mongolos kiejtés szerinti leírásánál. Emellett volt olyan eset is, hogy az adott istenség Mongóliában ismert, mongol nevét adták meg.[62] A mongolul értelmezhető nevek legtöbbször a tibeti vagy szanszkrit név mongol nyelvű fordításai.[63]

A buddhista ábrázolásokon, az istenségek talán legszembeötlőbb attribútumai a környezetükben található állatok, amelyek lehetnek egyrészt élő állatok, másrészt pedig megölt állatok tetemei, vagy azoknak csak egyes testrészei. Emellett, maguk a buddhista istenségek is bizonyos esetekben teljesen, vagy részben állatalakúak.

Az alábbiakban, az 1720-ban megjelent, nyomtatott mongol *Kandzsúr* illusztrációin, az istenségek mellett található állatokat kíséreljük meg rendszerezni.[64]

A *Kandzsúr*ban szereplő 510 különböző istenségábrázolásból, néhány kritérium alapján választottuk ki az alábbi 134 illusztrációt, amelyek valamilyen állatábrázolást is tartalmaznak. Mivel dolgozatunk fő célja a mongolok, különböző állatokhoz, mint élő

[60] Az első nyomtatott mongol *Kandzsúr* katalógusát, a Párizsban őrzött egyik teljes példány alapján Ligeti Lajos készítette el 1942-ben. Ligeti, L.: *Catalogue du Kanǰur mongol imprime.* (Bibliotheca Orientalis Hungaria, III.), Société Kőrösi Csoma. Budapest 1942.

[61] Az 1720-as nyomtatott mongol *Kandzsúr* illusztrációit először Raghu Vira és Lokesh Chandra adta ki 1961-1962-ben. Majd harminc évvel később, 1991-ben Lokesh Chandra újra kiadta ezeket az illusztrációkat, a már több buddhista pantheont is egy kötetben összefoglaló ikonográfiai katalógusában. Ld. *Pantheon of the Mongolian Kanjur.* Ed. by Raghu Vira and Lokesh Chandra. A New Tibeto-Mongol Pantheon, parts 1–7. Śata-Piṭaka Series, vol. 21. New-Delhi 1961–1962., és Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography (Compact edition).* International academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, New Delhi 1991.

[62] A *galiγ*-írás szabályairól és történetéről ld. Kara Gy.: *Knigi mongol'skih kočevnikov. (Sem vekov mongol'skoj pismennosti).* Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, Moskva 1972. pp. 72–77.

[63] Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography.* pp. 8-13., Cerensodnom, D.: *Mongoliin burxan šašnii uran joxiol.* Šinǰlex Uxaanii Akademiin Xel Joxioliin Xüreelen, Ulaanbaatar 1997. pp. 22–28.

[64] A mongol *Kandzsúr*ban szereplő állatábrázolások összegyűjtése során, Lokesh Chandra művének újabb kiadását használtuk, de mivel az istenségek sorszámai, gyakran nem egyeznek meg az 1991-es és az 1961–1962-es változatban, a képekre való hivatkozások során, az újabb kiadásban szereplő sorszám mellett, zárójelben feltűntettük az istenségek régi katalógusban szereplő számát is.

entitásokhoz való viszonyának bemutatása, az alábbi listára nem kerültek fel azok az illusztrációk, ahol egy-egy állat bőre vagy csontjai egy adott istenség viseletének, vagy lószerszámának a részei.[65] Ugyanígy nem szerepelnek az olyan állatábrázolások sem, ahol az állat nem „aktív" szereplője az adott képnek, így például, ha a tetemén tapos egy haragvó istenség (pl. Mahākāla elefánton)[66], vagy az állat csak díszíti valamelyik *dharmapāla* testét (pl. élő kígyó Vajrapāni, vagy Hayagrīva nyakában)[67].

A kiválasztott illusztrációkon, az istenségek mellett szereplő állatok két nagyobb kategóriába sorolhatók, így egyrészt lehetnek „hátasok" (szkr. *vahana*, tib. *bžon-pa*, mong. *kölgen*), valamint az istenségek kezében tartott élő állatok.[68] Emellett a listára felkerültek azok az istenségek is, amelyek testének egy része, leggyakrabban egyik arca, vagy feje, valamilyen állaté, ugyanis ezek az istenségek, a mongol népvallásban gyakran alakulták át az adott állat egyfajta képviselőivé, a népi buddhista pantheonban.[69]

A kiválasztott 134 istenséget, az illusztráción velük együtt szereplő állatok alapján csoportosítottuk. Az olyan esetekben, amikor például egy istenség lóháton ül és közben egy mongúzt is tart a kezében, a rendszerünkben az istenség bekerült mind a ló, mind pedig a mongúz csoportjában is.

Az 1720-as nyomtatott mongol *Kandzsúr* illusztrációin összesen 23-féle állat szerepel, amelyekből, az embert is, mint hátast beleszámítva, 18 valódi állat, 5 pedig mitikus lény. Az öt mitikus állat, a sárkány, a Garuḍa, a *makara*, a *hamsa*-madár és az emberevő, jeti-

---

[65] Ettől azért is tekintettünk el, mert például a haragvó buddhista istenségek szinte mindegyike visel magán valamilyen állati bőrt, vagy kígyót, ami miatt ezek nem tekinthetők az adott istenség sajátos jegyeinek, azaz olyan attribútumnak, ami alapján a mongol buddhista hívők meg tudták volna különböztetni más istenségektől.

[66] Ld. pl. Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography.* 149 (9), 213 (94), 258 (159) stb. Bizonyos ábrázolásokon a haragvó istenségek egy sereg élőlényen taposnak, amelyek gyakran nagyon nehezen kivehetők. „A Halál lemészárolójának", Yamāntakának az ábrázolásain például, az istenség a nyolc bal lábával, nyolc különböző madáron tapos, amelyek a halál nyolc urának a hátasai. A nyolc madár a következő: keselyű, bagoly, holló, papagáj, héja, kánya, trópusi seregély és hattyú. Az istenség nyolc jobb lába alatt pedig, a Halál Urának, Yamarājának a nyolc követe fekszik, amelyek pedig a következők: ember, bivaly, bika, szamár, teve, kutya, juh és róka. Vö. Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Shambala, Boston 1999. p. 88.

[67] Ld. pl. Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography.* 38 (130), 244 (139) stb.

[68] Bár sok szerző *vahana* alatt érti azokat az élőlényeket is, amelyeken a buddhista ábrázolások haragvó istenei taposnak, a fent említett okok miatt én a képek kiválasztása során, csak a szó szoros értelmében vett „hátasokat" vettem figyelembe. Vö. Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij. Buddhist Iconography Identification Guide.* S.-Peterburg 2004. pp. 72–73.

[69] Ezeknek az állatalakú istenségeknek az alakja gyakran összekeveredett a mongol népvallásban, a hasonló külső jegyekkel rendelkező egyes démonokkal, amelyekről részletesebben, az állatalakú démonokról szóló fejezetben szólunk még.

szerű szörny közül, a *makará*t sokszor azonosítják a krokodillal vagy a teknőssel, az indiai eredetű *hamsá*t, a Brahmā hátasaként is ismert madarat pedig, a lúddal, vagy a hattyúval.[70]

Az illusztrációkon látható állatok közül, a mongúz szerepel a legtöbbször, összesen 31 képen. Mongúz (szkr. *nakulī*, tib. *rigs-med*) ugyan nem él Mongóliában, mégis a buddhizmus elterjedésének köszönhetően, a mongúz alakja, kisebb jelentésmódosuláson keresztülmenve, köztudottan a gazdagság jelképe, mint ahogy eredetileg Indiában is az volt. Mongóliában az egyik legnépszerűbb buddhista istenség, a gazdagság istenként is tisztelt Vaiśravaṇa (tib. *Rnam-thos-sras*, mong. *Bisman tngri*, halh. *Namsrai burxan*), a buddhista ábrázolásokon egy fekvő oroszlánon ül, a bal kezében pedig egy gyöngyöket hányó fehér mongúzt tart. Ezt a mongúzt a mongolok általában, a mongol faunához igazítva, patkánynak (mong. *qulaγana*, halh. *xulgana*) nevezik, és így a patkányt vagy az egeret tekintik sokszor a gazdagság jelképének, amit a rágcsálók élelmet gyűjtögető és felhalmozó életmódjával magyaráznak. Jóllehet eredetileg, a mongúzt Indiában azért tekintették a gazdagság jelképének, mert látva az állat kígyókkal szembeni gyilkos magatartását, a népi hiedelmekben kialakult az az elképzelés, hogy a mongúz, miután megöli a kígyókat, elrabolja az általuk őrzött kincseket és lenyeli azokat. Ebből a népi elképzelésből alakult ki végül, a kincseket, vagy gyöngyöket visszaöklendező mongúz alakja.[71] Ezzel az indiai hagyománnyal valószínűleg összefüggésbe hozható az a burját hiedelem, amely szerint az egerek a fészkükbe mindig tesznek egy drágakövet, amit ha megtalál valaki, nagyon szerencsés lesz.[72] Feltehetően Vaiśravaṇa fehér mongúzára vezethető vissza az a burját szokás is, hogy az emberek a meggazdagodás reményében, fehér egér kiszárított bőrét hordják a köntösükben, vagy a tárcájukban.[73]

A mongúz után, a mongol *Kandzsúr*ban a második leggyakoribb állat a Mongóliában is nagy számban élő ló, amely összesen 23 istenség hátasa. A lónak a tibeti és mongol kultúrában betöltött fontos szerepe mellett, nagy jelentősége van a buddhista szimbolikában is. Így például a hátán a *cintāmaṇi* drágakővel ábrázolt ló, egyike a buddhista művészetben gyakran megjelenített „Hét kincsnek” (szkr. *sapta ratnāni*), a

[70] A *makara* eredetileg egy, a régi indiai mitológiából ismert szörny, amely több különböző állat jegyeit viseli magán. A hagyomány szerint a *makará*nak krokodil alsó állkapcsa, elefánt ormánya, vaddisznó füle és agyara, nagy majomszemei, pikkelyes halteste és hosszú páva faroktollai vannak. Gyakran azonosították a krokodillal, amit a szanszkrit *makara* szóból fejlődött mongol *matar* kifejezés kettős jelentése is tükröz. Mongolul a *matar* egyaránt jelent „vízi szörnyeteget” és „krodilt”. (Kara, p. 250.) A *makara* eredetéről és változatairól ld. Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. pp. 68-69.
[71] Terenytev: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. pp. 116–117.
[72] Hangalov: *Balaganskij sbornik*. p. 200.
[73] Op. cit.

Tankerék, a *cintāmaṇi* drágakő, a királynő, a főminiszter, az elefánt, és a hadvezér mellett.[74] A buddhista ábrázolásokon a lovakat, az öszvéreket, a vadlovakat és a vadszamarakat egymáshoz nagyon hasonlóan szokták megjeleníteni, így általában csak a járásmódjuk ábrázolásának megfigyelése segíthet a megkülönböztetésükben. A vadszamarakat legtöbbször a gazellák vágtájához hasonló módon, azaz páros lábbal szökdelőnek ábrázolják, míg a vadlovak mozgása, a lovak, három patadobbanást hallató vágtájához hasonlít. A ló ábrázolások egyik másik jellemzője, hogy a másik három lófélével szemben, a lovak majdnem mindig fel vannak nyergelve a képeken, vagy legalábbis fel vannak kantározva.[75]

A lovak után, a kígyók előfordulása a leggyakoribb az illusztrációkon. Mint feljebb már elhangzott, a kígyók gyakori attribútumai a különféle haragvó istenségeknek, és birtoklásuk, vagy legyőzésük a *nāgá*k feletti uralmukra utal. Ugyanakkor a „három méreg" állatszimbólumai között, a tudatlanságot jelképező fekete disznó és a vágyat jelképező vörös kakas (vagy valamilyen más madár) mellett, a zöld kígyó jelképezi a haragot. Így a kígyó elpusztítása, vagy a kígyó feletti uralom a harag fölötti győzelemnek is a szimbóluma.[76] Emellett meg kell jegyeznünk, hogy a kígyó alakja sok esetben összemosódik a sárkányéval. A 134 illusztráció közül 21-en látható kígyó, amelyek között 10 képen, a kígyót elpusztító Garuḍa-madár is látható.

A bika, legtöbbször a „Halál Urának" Yamarājának a hátasa, összesen 16 képen látható. Alakja néha szarvasmarha bikájára, máskor jakbikára, vagy bivalybikára hasonlít.[77]

Annak ellenére, hogy sem Tibetben, sem Mongóliában nem él oroszlán, mégis fontos szerepe van a buddhista művészetben, bár alakja néha a felismerhetetlenségig torzult annak következtében, hogy a tibeti és mongol művészek legfeljebb csak indiai ábrázolások másolatain találkozhattak ezzel az állattal.[78] Az oroszlán alakja legtöbbször összemosódik, a Tibet jelképeként is ismert, türkizkék sörényű mitikus hóoroszlánnal, amely többek között látható Tibet zászlaján, illetve egyik szórakoztató alakja például a

[74] Grünwedel, A.: *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei. Führer durch die lamaistische Sammlung des Fürsten E. Uchtomskij.* F. A. Brockhaus, Lepzig 1900. p. 48. A mongolul, a „Hatalom hét kincsének" (mong. *töriin doloon erdene*) is nevezett sorozatban, a ló jelenlétét a mongolok azzal magyarázzák, hogy a ló az ember sorsának a jelképe, az életben pedig az ember leghűségesebb társa, aki gazdáját eljuttatja bárhova, ahova csak akarja. Saját gyűjtés: Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.
[75] Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*.. p. 80.
[76] *Op. cit.* p. 75.
[77] Vö. Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. p. 67. 8A és 8B képeket.
[78] Terenytev: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. pp. 68. (16A, 16B képek), 74–75.

mongol *cam* táncnak is. A hóoroszlán tulajdonképpen az indiai oroszlán mitikus változata Tibetben. Az oroszlán maga eredetileg Śākyamuni Buddha jelképe, akit Śākyasiṁhának, azaz a „Śākya klán oroszlánjának” is neveznek, így az oroszlán a buddhizmus egyik alapvető szimbóluma is. A nyolc világtáj, nyolc oroszlánja tartja a megvilágosodott Buddha trónját is. A buddhista ábrázolásokon a hóoroszlánok általában a megvilágosodott lények hátasai. Az oroszlán, és különösen a hóoroszlán egyaránt jelképezi a hatalmat és erőt, ugyanakkor a macska-szerű játékosságot és vidámságot is.[79] Mongóliában az oroszlánokat legtöbbször a tibeti masztiff jellegű, mongol *banxar* kutyákhoz hasonlóan ábrázolják és az erő, a szabadaság, a gazdagság, a rablóktól való védelem jelképének tartják, és a „Négy Világtájőrző Állatként” is ismert csoport mongol változatában, a „Világ négy erőse” (halh. *yertönciin dörwön xučten*) egyik tagjaként, a tigris, a Garuḍa és a sárkány mellett tisztelik.[80] A nyomtatott mongol *Kandzsúr* illusztrációi között összesen 12 oroszlán, vagy hóoroszlán ábrázolás látható.

Az oroszlán alakja szorosan kötődik a buddhizmusban a tigriséhez. Mindketten a „Négy világtájőrző állat” közé tartoznak, a Garuḍával és a sárkánnyal együtt.[81] Míg oroszlán nem él ma sem Mongóliában, sem Tibetben, sem Kínában, addig a tigris előfordul mind a mai napig Kína észak-keleti részén. A tigris szerepe főleg a kínai buddhizmusban (s később a mongolban) azért jelentős, mert mivel Kínában nem élt semmilyen őshonos oroszlánfaj, hagyományosan a tigrist ruházták fel mindazokkal a fenséges tulajdonságokkal, amelyekkel Indiában az oroszlánt, így a tigris az erő, a rettenthetetlenség és a bátorság szimbólumává vált. A kínaiak a tigris homlokán látható csíkokban a „király” jelentésű karaktert vélték felismerni. Ezért úgy tekintettek a tigrisre, mint a természet által megjelölt földi uralkodóra, az erő és hatalom megtestesítőjére, ezért a különböző tigris testrészek különleges gyógyszer alapanyagnak számítanak mind a mai napig Kínában. A buddhista ábrázolásokon, a haragvó férfi istenek általában tigrisbőr ágyékkötőt, míg női párjaik párducbőr ágyékkötőt viselnek. Sok haragvó harcos istenség

[79] A hóoroszlánokat gyakran ábrázolják úgy, hogy egy labdával játszanak, mint a macskakölykök. Egy kínai legenda szerint a nőstény oroszlánok teje a mancsukból jön, ezért szokás, hogy az emberek lukacsos labdákat tesznek ki, amivel a mitikus oroszlánok tudnak játszani, ami után a legendák szerint, a mancsukból valamennyi tej benne marad a labdában, vagy golyóban, és így az különleges erejű talizmánná válik. Kínában és Mongóliában is sok helyen láthatók kapuőr oroszlánok, amelyek az egyik lábukat egy golyón tartják. Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. p. 78.

[80] *Op. cit.* p. 78.; Ar'yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol' I.*, „Süülenxüü” Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. pp. 736–737.

[81] A „Négy világtájőrző állat” szimbolikájáról részletesen ld.: Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. pp. 62–68.; A „négy világtájőrző állat” és a „szélparipa” kapcsolatáról ld.: Kelényi Béla: *A tibeti imazászló (rlung rta) kultusza, a hozzá kapcsolódó rituális szövegek és képi ábrázolásuk.* (Doktori disszertáció), 2008. pp. 25–30.

hátasa is tigris, ahol a vadállat megülése szintén a rettenthetetlenségre utal. A hátasként használt tigrist legtöbbször kan tigrisnek, fehér tigrisnek, sárga tigrisnek, sokszínű csíkos tigrisnek, vemhes tigrisanyának, vagy kölykeit szoptató tigrisanyának írják le. A mongol és tibeti buddhista ábrázolásokon, a tigrist szintén gyakran nagyon stilizáltan ábrázolják.[82] Sokszor csak a csíkossága miatt ismerhető fel, annak ellenére, hogy magának az állatnak, a szibériai változata (*Panthera tigris altaica*), nem volt ismeretlen a 13. századi mongolok előtt sem, hiszen ekkor még élt tigris a mai Mongólia északkeleti területein. A mongol népmesékből máig kimutatható a tigrisnek, mint az „erdők urának" egykori tisztelete, amely nézet aktívan él mindmáig, az Amur vidéki mandzsu-tunguz népek hiedelmeiben.[83] A 134 illusztrációból összesen 7 képen látható élő elefánt. Az elefántot szinte mindig fehérnek ábrázolják a buddhizmusban, ugyanis az albínó elefántok, ritkaságuk és különlegességük miatt, rendkívül nagy tiszteletnek örvendtek Délkelet-Ázsiában és Indiában. Az elefántok szerepe a puskapor megjelenéséig volt igen jelentős, hiszen évszázadokon keresztül a harci elefántokat tekintették az egyik legerősebb fegyvernek. A harci elefántok segítségével egyrészt utat tudtak vágni a harcoló csapatoknak a dzsungelben, másrészt pedig az erődítmények ostromakor, be tudták törni a segítségükkel az erődök falait és kapuit. Így nem véletlen, hogy a hinduizmusban Gaṇeśa, az elefántfejű istenség az „Akadályokat elhárító" állandó jelzőt kapta. A vadon élő hatalmas elefántbikák mindent elsöprő dühe, irtózatos bőgése és vágtató lépéseik dübörgése, mindig is lenyűgözték India lakóit. A buddhista ábrázolásokon, a haragvó istenek hátán sokszor lehet látni frissen lenyúzott, véres elefántbőröket, amelyek arra utalnak, hogy az adott istenség széttépte a „tudatlanság elefántját". A haragvó istenségeket díszítő elefánt, ember és tigris bőrök, a „három méreg", a tudatlanság, a vágy és a harag fölötti győzelmet jelképezik.

A fehér elefánt alakja azért is jelentős a buddhizmusban, mert többek között, szerepel a történeti Buddha, Mongóliában is jól ismert élettörténetében is. Eszerint, Māyādevī, amikor méhében megfogant Śākyamuni Buddha, egy álmot látott, amelyben egy fehér

[82] Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. p. 68. (15. kép)

[83] Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. p. 78.; Ar'yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol' I.* pp. 737–738. Beer, a tigris tibeti ábrázolásának egy gyakori formájára is felhívja a figyelmet, ami Mongóliában szintén több helyen megfigyelhető. Sok tibeti és mongol gelugpa kolostor falán látható, az úgy nevezett, „A mongol vezeti a tigrist" elnevezésű ábrázolás, amelyen egy mongol szerzetes, vagy egy mongol főméltóság láncon vezet egy megszelídített tigrist. A kép szimbolikájának több magyarázata ismert, így az egyik tibeti magyarázat szerint a mongol, Avolokiteśvara bódhiszattvát, a lánc Vajrapāṇit, a tigris pedig Mañjuśrīt jelképezi. Egy másik magyarázat szerint pedig, a mongol szerzetes, a mongolok által kiemelt és támogatott gelugpa rendet jelenti, a láncon vezetett tigris pedig a régi, vörös sapkás rendeket és így a kép, a gelugpáknak a többi szerzetesrenddel szembeni felsőbbségét jelképezi. Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. p. 78.

elefántbika lépett be az oldalán. Ezt az álmot, egy rendkívüli gyermek születésének előjeleként magyarázták. A fehér elefántot ezenkívül gyakran azonosítják Akṣobhyával, a Kelet Buddhájával. Nyolc elefánt tartja Akṣobhya Buddha trónját, így Akṣobhya, a világ közepének tekintett Indiát is jelképezi, amit a hagyomány szerint szintén nyolc elefánt tart. Akṣobhya (mong. *ülü ködelügči*) nevének jelentése „változatlan" vagy „mozdulatlan", amit a trónját tartó nyolc elefántbika, stabilitást sugalló megjelenése csak tovább hangsúlyoz.[84] Valószínűleg ez a gyakori ábrázolás lehetett az egyik oka annak, hogy Mongóliában a tigris alakja helyett, néha az elefánt szerepel a „Világ négy erőse" között.[85]

Indiában az elefántot tekintették a legnemesebb és a legerősebb élőlénynek a világon, amely egyszerre egyesíti önmagában Buddha békéjét, önuralmát, türelmét, finomságát és erejét.[86]

Az elefántnak, a mongol buddhista művészetben való megjelenése mellett, van egy a mongol történelem szempontjából is érdekes vonatkozása. A VIII. Bogdo gegen ugyanis, hírhedt óra- és automobilgyűjtési szenvedélye mellett, nagy rajongója és gyűjtője volt a ritka állatoknak is, ezért palotája udvarának egy részét, a különleges állatok és madarak számára alakíttatta át. A XX. század elején, Mongóliában járt Pjotr Kozlov beszámolója szerint, a Bogdo gegen, az összes egzotikus állata közül, a Sziámból vagy Indiából hozatott élő elefántjára volt a legbüszkébb, amely számára éveken keresztül próbált sikertelenül egy társat hozatni Indiából, mert azt tervezte, hogy elefántokat fog tenyészteni urgai palotája udvarán.[87] Az elefánt összesen 13 évig élt a Bogdo gegen palotája mellett, és fontos résztvevője volt, az évente megrendezett Maitreya-szertartásoknak (halh. *Maidar ergex yoslol*). Ilyenkor mindig teljes díszbe öltöztették, a hátára egy nagy *cintāmaṇi* drágakő makettet helyeztek, majd a szertartási menet legelején vezették. Azért, hogy az elefánt elviselje a Mongóliában nem ritka, mínusz 40–50 ºC-os hideget, egy teljes téli ruházatot varratott számára az egyházfő, illetve építtetett neki a palotája udvarán egy fűthető istállót is, amit telente a három elefántgondozó szerzetes, éjjel-nappal fűtött. Érdekes módon, az elefánt a mongol forradalom évei alatt is a palota udvarán élt, azonban az egyházfő 1924-ben bekövetkezett halála után, valószínűleg a takarmányozására és az ellátására fordított kevesebb odafigyelés miatt, végül 1926-ban szintén eltávozott az élők

[84] Grünwedel: *Mythologie.* p. 99.
[85] Saját gyűjtés, Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (az Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.
[86] Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. pp. 80–82.
[87] Kozlov, P. K.: Tibetskij dalaj-lama. In: *Istoričeskij vestnik.* No. 1. (1907). pp. 230–249.
Internetes hozzáférés: http://az.lib.ru/k/kozlow_p_k/text_0180.shtml (Letöltés dátuma: 2012.05.24.)

sorából. A mongol elefánttal kapcsolatos, egyik további érdekes történelmi tény, hogy a hatalmas állat egyik gondozója, éveken keresztül, a Bogdo gegen egykori legendás óriás-testőre, a xöwsgöli származású, 236 cm magas Öndör Gongor volt.[88]

Jelen fejezetben még egy állatra kell részletesebben kitérnünk, amely ugyan él Mongóliában, azonban fontos buddhista vonatkozásai miatt, leírásának itt van a legmegfelelőbb helye. Ez az állat pedig az öszvér, pontosabban a Mongóliában és Tibetben is nagy tiszteletnek örvendő Lha-mo, női tanvédő istenség öszvére. Az általunk vizsgált *Kandzsúr* illusztrációk között, összesen 10 képen találkozunk ezzel az állattal, amely mindig Lha-mo valamelyik formájának, vagy valamelyik kísérőjének a hátasa. Lha-mot átalában, ennek a különleges öszvérnek a hátán ábrázolják, amelynek gyeplője élő kígyóból van. Az istennő, további állatokkal kapcsolatos vonatkozásaihoz érdemes megemlíteni, hogy a hagyomány szerint, amellett hogy kapott egy harci buzogányát Vajrapāṇitól, Kuberától, a gazdagság istene egy oroszlánt is ajándékozott neki, amit ő a jobb fülébe helyezett, Nandától (tib. *dga-bo*), a kígyókirálytól pedig egy kígyót kapott, amit a bal fülére akasztott. Az egyik legenda szerint, Lha-mo kénytelen volt a Halál urának feleségeként, a Tannal szemben ellenséges alvilági lények között élni, amit végül megelégelt, és egy öszvér hátán menekült el az urától. Feldühödött férje egy varázsnyilat lőtt utána, ami beleállt az öszvér farába, de Lha-mo varázserejének köszönhetően a nyílhegy okozta seb, egy alvilági lényeket látó varázsszemmé alakult át az állat csípőjén.[89] A buddhista ábrázolásokon Lha-mo öszvérét általában két dákini (szkr. *ḍākinī*) vezeti, az oroszlánfejű Siṁhavaktrā és a *makara* fejű Makaravaktrā.[90] Mongóliában Lha-mot a terhes asszonyok és a kisgyermekek oltalmazójaként is tisztelik, illetve alakjának fontos szerepe van a holdújévi szertartások során is. Az év utolsó estéjén (halh. *bitüünii oroi*), annak érdekében, hogy az új esztendőben minden beteljesedjen, a mongolok csupa olyan

[88] Saját gyűjtés, Ulánbátor 2007, adatközlő: Altannawč (A Bogdo gegen Palotamúzeum akkori igazgatója), napló: 2007.02.13.; Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

[89] Grünwedel: *Mythologie.* pp.175–177. Lha-mo történetének egyik mongol változata szerint, az istennő nem menekült el, hanem győzelmet aratott a Halál ura felett. A legenda szerint, egyszer, amikor Buddha le akarta győzni az ördögöt (halh. *čötgör*), elküldte ellene kilenc haragvó istenét, a kilenc *xangal*-t, azonban ezek nem jártak sikerrel. Végül aztán, Buddha úgy döntött, hogy elküldi az ördög legyőzésére Lha-mot (halh. *Lxam burxan*), a tíz haragvó istensége közül, az egyetlen női haragvót, aki azért, hogy teljesítse küldetését, feleségül ment az ördöghöz. Miután asszonyává lett, legyőzte (halh. *darsan*) és megnyúzta az ördögöt, a bőrét pedig ráterítette az öszvérére. Ugyanakkor az ördögtől született gyermekét, azt megelőzendő, hogy rossz ember váljék belőle, inkább megette. Mint adatközlőnk elmondta, ez utóbbi cselekedete annak is a szimbóluma, hogy Lha-mo csírájában pusztít el minden rosszat. Saját gyűjtés, Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (az Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

[90] Simhavaktrát gyakran ábrázolják Lha-mo nélkül önmagában is, illetve Makaravaktrā mellett további három kísérő dákini társaságában, amelyekből kettő szintén állatfejet visel, mégpedig a tigris fejű, vörös színű Vyāghravaktrā (tib. *mkha' 'gro-ma stag-don-can*, mong. *ürbis terigütü eke*) és a medve fejű, sárga Ṛkṣavaktrā (tib. *dom-gdong-čan*, mong. *ötege terigütü*).

ételt fogyasztanak, ami a teljességet (halh. *bitüü*) szimbolizálja, így kerek formájú tejtermékeket, süteményeket és teljes főtt birkát, vagy egész marhafejet tesznek az ünnepi asztalra. Ennek látszólag ellent mond az a nyugat-mongóliai, torgutoknál és őlötöknél is ismert szokás, amely szerint ezen az estén az egy szálláson élők összegyűlnek a közösség legidősebb tagjánál, ahol megfőznek egy teljes marhacombot, és miután mindenki evett belőle, a ház ura vagy valamelyik férfi kiveszi a combcsontot és egy erős ütést mér rá a középső ujjával, vagy a tenyere élével, amitől a csont kettétörik és a csontvelő kiszedhetővé válik. Ezt a szokást „*šulmiin čömög xugalax*”, azaz „a démon csontja eltörésének”, vagy egyszerűen csak „*čömög tašix*”-nak, „velőscsont feltörésének” nevezik. Ez a szertartás tulajdonképpen az elmúlt évben történt rossz dolgok elpusztítását jelképezi, azonban a torgutok ezt úgy magyarázzák, hogy ilyenkor azoknak a rosszakaratú démonoknak a lábát törik el, akik a holdújév első reggelén, az embereknek szerencsét és boldogságot vivő Lha-mo öszvérének lábát megsebesítették. Emellett, egész Mongóliában ismert szokás az, hogy a holdújév első reggelén, a jurta ajtaja fölé, egyes helyeken három hógolyót, vagy máshol egy hógolyót, egy trágya darabot, és egy fűcsomót tesznek ki Lha-mo öszvére számára, aki ekkor viszi körbe az istennőt szállásról szállásra, hogy a következő évre boldogulást vihessen a nomád családoknak.[91]

A fentiekben részletesebben tárgyalt állatokon kívül, a 134 illusztráción, az istenségek mellett látható még összesen 5 szarvas, 5 vadszamár, 4 vaddisznó, 3 farkas, 3 kecske, 2 medve, 1 hópárduc, és egy mitikus lény, a jetiként is értelmezett emberevő szörny.

Az mongol *Kandzsúr*-ban az istenségek mellett található állatokat, az istenségek szanszkrit, tibeti és mongol neveinek megadásával, jelen dolgozat függelékében,az *Állatok a mongol Kandzsúr* illusztációin című részében soroljuk fel.

1.3.1
Az állatalakú démonok

A természetnek, mint a mongol embert körülvevő környezetnek, a már tárgyalt isteni alakokban megtestesült formái (Etügen, Čaγan ebügen, Manaqan, stb.) mellett, a mongol népi vallásban létezik még több száz, vagy akár több ezer formát öltött alakja is, amelyek ugyan az előbbieknél kisebb rangúak, de az emberrel szemben, hasonlóan nagy

[91] Dulam, S.: *Cagaan sariin belgedel.* Ulaanbaatar 1992. pp. 21-22.; Badamxatan, S.: *BNMAU-iin ugsaatnii jüi I.* Ulaanbaatar 1987. pp. 373-374.

hatalommal rendelkező transzcendens lények, akiket az egyszerűség kedvéért, összefoglalóan nevezhetünk démonoknak. Ezekre a teremtményekre a vizsgált témánk szempontjából azért érdemes röviden kitérni, mert a népi hiedelmek szerint, ezek gyakran öltenek állati alakot, vagy állatok és emberek testébe költözhetnek, vagy bizonyos küllemi jegyeik, egyes testrészeik (főleg fejük és végtagjaik) valamelyik állathoz köthetőek, illetve sok démonról tartják azt, hogy valamilyen állatot használ hátasként.[92] Ennek alapján kijelenthetjük, hogy az ezekkel a démonokkal kapcsolatos hiedelmek, szintén szoros kapcsolatban állnak a mongolok, állatokkal kapcsolatos hagyományos asszociációival.

E teremtményeket eredetük alapján két nagy csoportba oszthatjuk. Egyik részüket a régi mongol mitológia transzcendens lényei alkotják, míg a másik részük a buddhizmus révén Tibetből és Indiából került a mongol hiedelemvilágba. A démonok leírásával és rendszerezésével számos tibeti és mongol nyelvű, buddhista és népvallási mű foglalkozik. Már a démonok számában is hatalmas különbségek mutatkoznak a források között, így egyes hagyományok néhány száz, míg mások több ezer, az emberek környezetében élő démonról beszélnek. Az egyik legáltalánosabb rendszerezés szerint, a démonoknak nyolc osztálya különböztethető meg, azonban már e csoportok megnevezése között is jelentős különbségek figyelhetők meg a különböző, démonokkal foglalkozó művekben.[93]

Ugyanakkor, akármilyen módon is csoportosítják e démonokat a források, abban nincs a művek között ellentmondás, hogy ezek a lények együtt élnek az emberekkel, sok esetben uralkodnak a minket körülvevő természet egyes részei felett, és az embernek az a feladata, hogy igyekezzen harmóniában élni velük, és próbálja nem megsérteni őket semmivel. Ha pedig véletlenül, valamiért mégis megbántódnak, igyekezni kell különféle áldozatokkal kedveskedni nekik és kiengesztelni őket, mert egyébként haragjuk betegséget, pusztulást,

[92] Az olyan démonokat, amelyek valamilyen állat fejét viselik, mongolul általában, az adott állatról nevezik el. Így például a 15 állatfejű *ada*-démon nevei között is sok állatnevet találunk, úgy mint *üker* „szarvasmarha”, *görögesün* „vadállat”, *ünigen* „róka”, *keriy-e* „varjú”, *morin* „ló”, *noqai* „kutya”, *γaqai* „disznó”, *qulaγan* „patkány”, *sir-a sibaγun* „bagoly” stb. Az adák teljes listáját a tibeti neveikkel együtt ld.: Sárközi Alice, Sazykin, Aleksej G.: *Calling the Soul of the Dead. Texts of Mongol Folk-Religion int he St. Petersburg Institute of Oriental Studies I.* (Silk Road Studies IX), Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium 2004. pp. 162–163.

[93] A démonok 8 osztályának variációiról rövid, magyar nyelvű összefoglalást ad Bethlenfalvy Géza, a Démonok és megmentők című tanulmánykötetben. Ld.: Bethlenfalvy Géza: Félelmetes és védő istenségek, égben, légben, földön, hegyben, vízben élő, ártó és segítséget nyújtó démonok, szellemek, kísértetek, ördögök és boszorkák Tibetben, Mongóliában. In: Kelényi Béla (szerk.): *Démonok és megmentők – Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban.* Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest 2003. pp. 29–30. A démoncsoportok legbővebb leírását pedig Nebesky-Wojkowitz, tibeti démonok témájában alapműnek számító, *Oracles and Demons* kötetben találjuk. A Nebesky-Wojkowitz által felhasznált tibeti demonológiai művek ismertetéséből is jól megfigyelhető, hogy az ilyen jellegű tibeti összefoglalásoknak sokszor sem a kategóriái, sem az azokban szereplő démonok nevei sem hasonlítanak egymásra. Nebesky-Wojkowitz, R. de.: *Oracles and Demons of Tibet – The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities.* Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz/Austria 1975.

és akár több nemzedék életére kiható szerencsétlenséget okozhat. A démonok megsértéséért járó büntetés sokszor nem az elkövetőt sújtja, hanem valamelyik családtagját, vagy állatállományát. Mivel Tibetben és Mongóliában is, nagyon magas volt a gyermekhalandóság aránya egészen a XX. század második feléig, a kisgyermekek betegsége és halála mögött, általában valamelyik megsértett tibeti vagy mongol eredetű démon ártó hatását vélték felfedezni. A gyermekek betegségeit okozó démonok közül többről is úgy gondolták, hogy bizonyos állatok képében hoznak rontást a gyermekre.[94]

[94] A *rgyud-bži*, a Tibeti orvoslás kánonja, amely többek között a mongol hagyományos orvoslás alapját is képezi, külön kategóriába sorolja a démonok okozta betegségeket, amelyek egy részét a modern orvostudomány pszichés megbetegedésekként vagy átmeneti pszichés zavarként definiál. A megsértett démonok ártó hatásainak szemléltetésére jó példa lehet a *rgyud-bži* illusztrációjaként, a XVII. században elkészített Tibeti gyógyászati atlasz 45. táblája, amely a gyermekbetegségeket okozó (általában állatalakú) démonokat, és az ezek hatásaként a gyermeken megmutatkozó tünetegyütteseket mutatja be. A *rgyud-bži* III. könyvének 73. fejezetéből a következőket tudhatjuk meg ezekkel kapcsolatban:
„A démonok okozta gyermekbetegségeket öt férfi és hét női démon okozza, így ezek összesen tizenketten vannak. A démonok hatásának tünetei két csoportba oszthatók: általános és egyedi. Az általános tünetek csak arra utalnak, hogy a gyermek valamilyen démon hatása alatt áll. Ezek az általános tünetek, a következők lehetnek: a gyerek gyakran sír, látszólag különösebb ok nélkül, sokszor összerezzen, félelem lesz úrrá rajta, nyöszörög, rossz álmok gyötrik, gyakran ásít, harapdálja az alsó ajkát, vagy szoptatáskor eltolja magától az anyja mellét és karmolja az anyját, illetve habos a hányása.
Az egyedi tünetekből lehet arra következtetni, hogy pontosan melyik démon hatása alatt áll a gyerek. Hogyha a „Szárazságdémon” (tib. *skem-byed*) szállta meg, a gyerek feje remeg, az egyik szeme könnyezik, az egész teste izzad, csuklik, csikorogtatja a fogát, megmerevedik a nyaka, nem akar enni, nem lehet megszoptatni.
Ha a Szaga (tib. *sa-ga*), kecskefejű démon szállta meg, a gyermeket álmatlanság gyötri, kihagy az emlékezete, habzik a hányása, harapdálja az anyja mellbimbóját és a saját nyelvét, valamint meredten néz az égre.
A „Birkaképű” (tib. *lug-gdong*) hatására a gyerek hasa felfúvódik, hasmenése van, hány és köhög, nyöszörög, csuklik, reszket a keze és lába, piros a szeme és a kezét állandóan ökölbe szorítja.
A „Kutyafejű” (tib. *khyi-gdong*) hatására a gyerek teljes teste reszket, verejtékezik, a szemével hunyorog, a lábával rugdalódzik, és nagyon kellemetlen szagú hasmenése és hányása van.
A „Prétafejű” (tib. *yi-drags gdong*) hatására a gyerek ok nélkül retteg valamitől, hasmenése van és hány, gyakran ásítozik, keserű a szájíze és kórosan lesoványodik.
A „Madárfejű”(tib. *bya-gdong*) női démon hatására a gyerek teste forró, félrebeszél és kiütések jelennek meg a testén, valamint hasmenése van.
A vaddisznófejű „Rothadt” (tib. *srul-mo*) női démon hatására a gyereknek hasmenése van, hány, böfög és kiszárad a bőre.
A szintén vaddisznófejű „Hideg rothadt” (tib. *grang-pa'i srul-mo*) női démon hatására a gyerek egész teste reszket, a szeme bebandzsít, morgás hallatszik a vékonybeleiből, a teste egyik oldala forró, a másik meg teljesen hideg.
Az úgyszintén vaddisznófejű „Rothadt vak” (tib. *srul-mo long-ba*) női démon hatására a gyerek tekintete ködös, szemei megdagadnak, lázas, hány, hasmenése van és nem akar szopni.
A „Széles fejű” tkp. „Bagolyfejű” (tib. *bžin-rgyas*) démon hatására a gyerek arca forró, nincs étvágya, a hasán az erek besötétednek.
A nyúlfejű „Világoskék Namcsu” (tib. *nam-gru sngon-mo*) hatására a gyereknek először kék hasmenése van, majd csuklani kezd, arca bekékül, a nyakán a bőr pedig megzöldül, lázas és sápadt.
A madárfejű „Kiszikkasztó Namcsu” (tib. *nam-gru skem-po*) hatására a gyereknek láza van, hullik a haja, elmegy a hangja és szivárványszínű a hasmenése.
Ha a gyereket a „Király” (tib. *rgyal-po*) démon szállja meg, akkor a gyerek hajnalban reszketni kezd és ok nélküli, erős félelem gyötri és sír.
Ha a „Szen-mo” (tib. *bsen-mo*) démonnő támadja meg, akkor esténként a gyereknek zavarossá válik a tudata, és láza van.
Ha a gyermek betegsége tartósan ellenáll a gyógykezelésnek, az azt jelenti, hogy a démonok el akarják venni a gyermek lelkét, vagy pedig váltságdíjat kérnek érte. A gyerekek démonok általi megszállottságát

Az embertestű és állatfejű démonoknak egy másik nagyon fontos, Mongóliában is jól ismert csoportja, a 12 állatövi jegyet megtestesítő démon. Ezeket, a lényeket gyakran ábrázolták asztrológiai művek illusztrációjaként, általában meghatározott színű állatfejjel és hagyományos mongol viseletbe öltözött emberi testtel.[95]

A gyermekbetegségeket okozó állatalakú démonok és a 12 állatövi jegy démonjai mellett még számos, állatokhoz valamilyen módon köthető, tibeti eredetű démont lehetne megemlíteni, azonban a mongolok népi hiedelmeiben ezeknél talán sokkal nagyobb szerepe volt, a mongol mitológia, állatalakot ölteni képes transzcendens lényeinek. Ezek közül különösen az *ada*-démonokról és a (burj.) *muu šubuun*-ról tartják úgy a mongolok, hogy állatalakot öltve képesek rontást hozni az emberekre. Az előbbi csoport az egész mongolság körében jól ismert, míg az utóbbi, főleg a burját hiedelmekben szerepel. Mindkét démon változatról részletes leírást találunk Hangalov gyűjtéseiben.
Mind az *ada*-démonról, mind pedig a *muu šubbun*-ról úgy tartják, hogy egykoron fiatal leányok voltak, akikből bizonyos szerencsétlen körülmények következtében, haláluk után démon lett.

A burjátok szerint az *ada* egy kis termetű, egy kutyánál nem nagyobb teremtmény, amelynek egy szeme van a homloka közepén és mindkét kezén csak három-három ujja. Vannak, akik azt mondják, hogy macskára, mások szerint pedig kutyára hasonlít, vagy ezek kopasz hasú kölykeire. Az *ada* a legnagyobb veszélyt a kisgyermekekre jelenti, mert állítólag kizárólag újszülöttekkel táplálkozik. Amikor a gyermek kicsit megnő, és már meg tud tartani a kezében egy kést, úgy tartják, hogy az *ada* nem háborgatja többet, ugyanis ettől kezdve már fél tőle. Az *ada* alapvetően félénk természetű, így például nem szeret olyan házba bemenni, ahol hirtelen haragú ember lakik, aki, amikor bemegy, vagy kijön a házból, vagy jurtából erősen csapja be maga mögött az ajtót. Az *ada* azért fél az ilyenektől, mert attól tart, hogy amikor épp be akar surranni a házba, a hirtelen becsapódó ajtó becsípi őt. Ezért mondják azt, hogy az *ada* csak lassú járású, bágyadt emberekkel jön be a házba. Az *ada* emellett nagyon irigy természetű is, ezért ha egy házigazda, akihez *ada* költözött be, útravalót ad valakinek, a démon az irigységétől vezérelve fogja magát,

---

kétféle módon lehet kezelni: nyugodt (könnyű) és nehéz kezeléssel. A könnyű kezelés esetén különféle rítusokat és gyógynövényeket használnak, míg a nehéznél moxa kezelésre van szükség.” *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. D.B. Dašiev (ford.), Vostočnaja literatura, RAN, Moskva 2001. pp. 371–372.; *Anagaax uxaanii dörwön ündes*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1991. pp. 421–422.; *Atlas tibetskoj mediciny. Svod illjustracij k tibetskomu medicinskomu traktatu XVII veka „Goluboj berill”*. Ju. M. Parfionovič (szerk.), Galart, Moskva 1994. p. 318.

[95] Farkas J., Szabó T.: *The Pictorial World of the Tibeto-Mongolian Demons.* Mandala & LibroTrade, Budapest 2002. p. 116.

és elmegy az élelem után.[96] Ezért a burjátok félnek elfogadni bármilyen ételt az olyan házból, ahova *ada* költözött be, hogy nehogy az elfogadott étellel átköltözzön hozzájuk a démon is. Egyes burját nemzetségek a házba beköltözött egérről vagy patkányról is úgy tartják, hogy ezek állatalakot öltött *adá*-k lehetnek.[97] Más elképzelések szerint, ha az ártó démonoknak sikerül egy ember „középső lelkét" elragadniuk, akkor abból szintén *ada*, vagy ahhoz hasonló, *booxoldoi* démon lesz, ami legtöbbször hüllők, és főként kígyók testébe költözik be.[98]

Az emberekre, és különösen az erdőt egyedül járó, magányos vadászokra veszélyes a burját hiedelmekből ismert *muu šubuun.*[99] Az első *muu šubuun* keletkezéséről a következő legendát közli Hangalov:

„Egyszer réges-régen élt egy fiatal legény, aki beleszeretett egy leányba. Elhatározták, hogy együtt fognak élni az erdőben. Miután boldogan éltek így egy ideig, a legény váratlanul meghalt. A leány keservesen sírt a halott fiú teste fölött, majd egyszer csak az jutott az eszébe, hogyha megeszi a meghalt szerelme máját, elmúlik a bánata. Ezért feltépte a halott legény hasát, kivette a máját és megette. Nem sokkal ezután a leány is eltávozott az élők sorából, és mivel életében emberi májat evett, a lelke *muu šubuun*-ná változott."

A burjátok szerint a *muu šubun*-ok különböző madárfajok alakját képesek felvenni, ugyanakkor gyakran jelennek meg az emberek előtt fiatal leányok képében is. A metamorfózisaik során csupán egyetlen dolog nem változik a testükön, mégpedig a hosszú, csőrszerű ajkuk, amely mindig ugyanolyan marad, bármilyen alakot is vegyenek fel. Ha valaki egyedül éjszakázik kint az erdőben, a *muu šubuun* fiatal leány, vagy csinos asszony képében látogatja meg éjjel, és incselkedni és beszélgetni kezd vele, de az

---

[96] Az *ada*-démonok torkosságárá jó példa az „Adafogás" című burját mese, amelyben a sámán sült hússal és lisztpéppel ejti foglyul a házba beköltözött tizenhárom *adá*-t. *Apagyilkos sámánfiak. Burját mesék és mondák.* ford. Mándoki László, Európa Könyvkiadó, Budapest 1973. p. 81.

[97] Hangalov, M. N.: *Balaganskij sbornik. Skazki, pover'ja nekotorye obrjady u severnyh burjat.* Pod redakciej G. N. Potanina. (Trudy Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva, tom V.), Tomsk 1903. pp. 243–244.; Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten I-IV. *Anthropos.* Bd. 22., H. 3./4. (1927). p. 593., az *ada*-démonokról részletesen ld. Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. pp. 936–937.

[98] Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten I–IV. In: *Anthropos.* Bd. 22., H. 3./4. (1927). p. 583. Az *ada* különböző változataival, Birtalan Ágnes részletesen foglalkozik egy külön tanulmányában. Ld.: Birtalan, Ágnes: *Ada*: *A Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief.* In: *The Role of Women in the Altaic World. Permanent International Altaistic Conference 44th Meeting, Walberberg, 26-31 August 2001.* (Asiatische Forschungen 152.) (szerk.) Veronika Veit, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. pp. 19-33.

[99] A burját *muu šubuun*, a mongol *maγu sibaγu* alaknak, illetve a halha *muu šuwuu*-nak felel meg, amelynek jelentése tulajdonképpen, „rossz madár" vagy „gonosz madár".

árulkodó ajkait mindvégig a ruhája ujjával eltakarja. A *muu šubuun* ilyenkor igyekszik annak a lánynak vagy nőnek az alakját felvenni, akit a férfi szeret. Ha a démonnak sikerül rászednie az embert, és az tényleg elhiszi, hogy a kedvese jött el hozzá, a *muu šubuun* csőrével fejbe vágja a férfit és megöli őt, majd feltépi a hasát és megeszi a máját, veséjét és agyvelejét. Hangalov több történetet is közöl ezzel a démonnal kapcsolatban, amelyekből így szól az egyik:

„Egyszer egy ember sokáig vadászott az erdőben, míg végül aztán ráesteledett. Ekkor úgy döntött, hogy ott éjszakázik az erdőben. Tüzet rakott, majd leült mellé pihenni. Egyszer csak valahonnan előbukkant egy szép fiatalasszony, odament hozzá és elkezdett beszélgetni, viccelődni vele, de a ruhaujját mindvégig a szája elé tartotta. A vadász azonnal rájött, hogy egy *muu šubuun*-nal van dolga, ezért nagyon óvatos volt vele, és el is küldte őt fát gyűjteni a tűzhöz. Amikor tehát a démon elment, a vadász egy nagy farönköt tett a tűz mellé, majd a levetett subáját ráterítette a rönkre, s ezután puskáját fogva elbújt egy fatörzs mögé. Amikor a *muu šubuun* visszatért, úgy látta, hogy a vadász elaludt a tűz mellett a földön, a subája alatt. Így fogta magát, és halkan odalopakodott hozzá, majd ruhája ujját lehúzta a csőrszerű hosszú ajkairól, és azzal odacsapott a vadásznak hitt farönkre, amitől szikrák kezdtek pattogni szerteszéjjel. Ekkor a vadász előugrott a fa mögül és elsütötte puskáját. Ezzel rögtön meg is ölte a *muu šubuun*-t, amitől az átváltozott azon nyomban egy csupasz medencecsonttá. A vadász aztán fogta ezt a csontot, és elégette a tűzben.”

Más történetek szerint a *muu šubuun* egy gonosz vámpír-madár, aki a hosszú réz vagy csont csőrével kiszívja az erdőben járó vadászok vérét. Hangalov gyűjtéseiből tudjuk továbbá azt is, hogy a burjátok úgy tartották, hogy a *muu šubuun* fél a lucfenyőtől, és annak közelében nem támad meg senkit. A tunguzoktól szintén fél, így őket nem támadja meg soha. A hagyomány szerint a *muu šubuun*-ok közül csak a női démonok veszélyesek az emberre, a férfi *muu šubuun*-ok ugyanis nem bántanak senkit.

Egy burját hiedelem úgy tartja, hogyha egy fiatal lány meghal és temetésekor az apja egy tűzszerszámot dob a sírjába, a lány lelkéből *muu šubuun* lesz. Ezzel függ össze az az elképzelés is, amely szerint a *muu šubuun* két hónaljában egy-egy tűzszerszám van. A jobb hóna alatt levő, szép és fényes, míg a bal oldalon levő piszkos, és nyállal meg gennyel borított. Ha az embert megtámadja egy *muu šubuun* és birkózni kezd vele, az embernek ügyelnie kell arra, hogy nehogy letépje a jobb oldalon levő szép tűzszerszámot,

mert az magának az embernek a lelke, így ha azt leszakítja, azon nyomban meghal. Viszont ha sikerül a bal oldalon levő, koszos tűzszerszámot letépni, az ember legyőzheti a *muu šubuun*-t, mert abban meg a démonnak a lelke van.[100]

Mint ahogy Bawden is megállapítja, a betegségek és a különféle bajok eredetét a mongolok is, mint ahogy a tibetiek is sokszor az ártó démonok hatásával magyarázták. A buddhizmus mongóliai elterjedésével a mongol népvallás egykori, gyakran nem néven nevezett szellemei keveredtek a népi buddhizmus démonalakjaival és gyakran megkapták azok tibeti neveit, vagy pedig a tibeti démonokat azonosították saját ősvallásuk transzcendens lényeivel. Így például az *ada*-démonok 15 *adá*-ra való csoportosítása egyértelműen összefüggésbe hozható a tibetiek 15 vagy 18 *gdon*-démonjával.[101] Ugyanígy, a mongolok által gyakran a kányával (mong. *eliy-e*) azonosított *eliye* démonnak is, feltehetően tibeti hatásra, számos változata alakult ki, amelyeket a mongol demonológiai művek is részletesen tárgyalnak. Az *eliye*-démonok népes serege feltehetően a tibeti *'gong-po* démonokkal azonosítható.[102] Ezekhez hasonlóan párba állíthatók az olyan mongol démonok, mint az *albin* és a tibeti *bcan*, a *simnus* és a *bdud*, a *todqar* és a *bgegs* vagy a *qan ǰedker* és a tibeti *rgyal-po.*[103]

1.3.2
A démonoknak ajánlott áldozatok

Az előzőekben bemutatott néhány példa alapján is jól érzékelhető, hogy a mongol népvallás milyen gazdag hiedelemvilággal rendelkezett a különböző állat alakú, és egyéb démonokkal kapcsolatban. Az évszázadok során, a belső-ázsiai nomádok különféle stratégiákat alakítottak ki az ilyen és ehhez hasonló transzcendens lényekkel való békés együttélés kialakítása érdekében. E módszerek egy részét ma a babona vagy tabu

[100] Hangalov, M. N.: *Balaganskij sbornik. Skazki, pover'ja nekotorye obrjady u severnyh burjat.* Pod redakciej G. N. Potanina. (Trudy Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva, tom V.), Tomsk 1903. pp. 204–207.; Lőrincz László: *Mongol mitológia.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14.), Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. p. 160.; Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig., Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. pp. 1007–1008.

[101] Bawden, C. R.: The Supernatural Element in Sickness and Death According to Mongol Tradition. In: *Confronting the Supernatural: Mongolian Traditional Ways and Means. Collected Papers.* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1994. p. 60; Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons.* p. 310.

[102] E démoncsoporttal részletesen foglalkozik Bawden (Op. cit. pp. 69–71.), illetve Nebesky-Wojkowitz is (Op. cit. pp. 283–285.)

[103] Bawden, *Op. cit.* p. 74.

kategóriájába sorolhatjuk, míg ezek másik része, főleg a tibeti buddhizmus hatására, a népvallási szertartásokba és a népi mágia rítusaiba épült be.

Az előbbi kategóriába tartozó példák közül itt megemlíthetjük azt a Mongólia-szerte ismert hiedelmet, amely szerint naplemente után nem szabad tejet és húst kivinni a jurtából, mert akkor démonok kezdik követni az embert („*čötgör dagana*"). Ugyanígy, szinte minden mongol tudja, hogy az éjjel mindenfelé ólálkodó démonok ártalmától megóvandó, a csecsemők homlokára kormot kell kenni, mielőtt este kiviszik a gyereket a házból. Ezekhez hasonlóan, számos más példát is megemlíthetnénk itt, amelyek közül néhányat még később bemutatunk a dolgozat második részében, a gyűjtött anyagaink között.

A kialakított stratégiák másik, a népi buddhizmushoz köthető része nem választható el a hasonló tibeti „módszerektől". Annál is inkább, mivel ezek szinte mindenben megegyezett a tibeti népi buddhizmus hasonló célú rítusaival, ráadásul még a szertartások tibeti neveit is gyakran átvették a mongolok.

A démonoknak felajánlott áldozatokkal számos, tibeti és mongol nyelvű népvallási szöveg foglalkozik. Ezek az áldozatok lehetnek egyrészt egyszerű, a démonok nyugalmának megőrzése céljából tett felajánlások, másrészt a démonok segítségét (jó vagy rossz szándékkal) kérő áldozatok, illetve lehetnek olyanos is, amelyek a már valamilyen okból feldühödött démonok megnyugtatását szolgálják. Ez utóbbiak gyakran váltságáldozatok, azaz a démonok által elragadni kívánt beteg ember vagy állat életéért tett felajánlások. A bemutatott áldozatok egyrészt lehetnek véres vagy vértelen áldozatok is.

Mivel a mongol szertartásszövegek legtöbbször a tibeti szövegek fordításai, maguk a mongol szertartások és áldozatok is szinte mindenben megegyeznek a tibeti változattal. Éppen ezért, az alábbiakban, a démonoknak bemutatandó áldozatok összefoglalása során, alapvetően Nebesky-Wojkowitz idézett művének, az ilyen tibeti szertartásokról szóló fejezetit használtuk.

Általánosságban elmondható, hogy míg a békés természetű tanvédő buddhista istenségeknek bemutatott áldozatok általában tejtermékek, édességek és az ételek legjavából tett felajánlások (halh. *ideenii deeǰ*, mong. *idegen-ü degeǰi*), valamint illatos füstölők és selyemszalagok, addig a haragvóknak és az ártó démonoknak bemutatott áldozatok között a növényi eredetű, kellemetlen szagú fekete retek, hagyma, fokhagyma mellett, gyakran találunk, még ha sokszor csak szimbolikusan is, de állati (és néha emberi)

vért, húst és csontokat is. Különösen azokban az esetekben játszanak nagy szerepet az ilyen véres áldozatok, amikor egy démon vagy istenség segítségét kérik, valaki megátkozásában, vagy pedig egy beteg ember vagy állat életéért cserébe ajánlják fel, a „hasonló értékű”, szintén élőlényekből származó áldozatokat. Idővel, a buddhizmus erősödésével, ezek az ősvallásokból örökölt szertartások mind Tibetben, mind pedig Mongóliában finomodtak és a legtöbb esetben mára már csak jelképessé váltak. Így a véres szóró áldozat során, ma már a vér helyett legtöbbször valamilyen más folyadékot használnak úgy, hogy a szertartás közben, mint véres áldozatról beszélnek róla. A rontó mágia szertartásaiban viszont, mind a mai napig megőrződött a vérrel bemutatott áldozatok hagyománya. Az ilyen szertartásokban különösen fontos szerepe van az emberi vérnek, azon belül is a hullákból vagy az élő leprásokból származó vérnek, illetve a szertartási szövegekből kiderül, hogy hasonlóan erősnek tartották az özvegyek vagy a prostituáltak menstruációs vérét is. Más források őrültségben meghalt emberek agyából préselt vért, vagy nyolc éves gyerekek vérét, vagy vérfertőző kapcsolatból származó gyermekek vérét javasolják használni ilyen célokra. Mágikus feliratok készítéséhez előszeretettel használtak kard éléről származó vért, vagy harcban elesett fiatal, erős férfiak vérét. Az állatok közül általában fekete lovak, szürke kutyák, veszett kutyák, fekete medvék, hollók, marhavészben elhullott tehenek, tyúkok, juhok, jakok, kecskék és disznók vérét használták a mágikus szertartások során. Bizonyos szertartásokhoz a *bön* művek éles fegyverrel, vagy nyíllal megölt jetik (tib. *mi-rgod*) vérét írták elő. A rítusok során használt vért általában még keverték valamilyen méreggel és fehér mustárral. A vér mellett a folyadékok közül használtak még vizet, teát, tejet, kumiszt, sört és bort is.

A tantrikus szövegekben és a *rgyud-bži*-ben is csak „nagy húsként” (tib. *ša-čhen*) emlegetett hús, nem más, mint emberhús, amit ma már csak jelképesen használnak az áldozatok során. A vérhez hasonlóan itt is nyolc éves gyermek, vagy egy vérfertőzésből született gyermek húsának használatát írják elő a források. Néha emberi belső szerveket javasolnak használni, főleg beleket, májat, szívet, vagy a rontó szertartások során, erőszakos halállal meghalt ember fülcimpáját, orrhegyét, szemöldökét, szívét és ajkait, vagy egy „különösen rosszhírű prostituált vagináját”.[104]

Az emberi csontok közül, főleg a koponya és a combcsont használata gyakori. A koponyákból ivócsészét (tib. *thod phor*), illetve a Mongóliában is használt rituális dobot (tib. *thod-rnga*, mong. *damaru*) készítenek, a combcsontokból pedig csontkürtöket (tib.

[104] Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons.* pp. 343–347.

rkang-gling v. *rkang-dung*, mong. *γangdang*). A csontokból készült olvasók, kötények és karkötők, amiket a tantrikus szertartások végzői viselnek, szintén emberi csontokból, általában valamilyen magas rangú szerzetes csontjaiból készülnek. Bizonyos esetekben pedig, kihelyezett halottak csontjait, körmeit, fogait, haját és bőrét kellett használni, illetve ugyanígy szülés közben meghalt nő csontjait vagy haját, valamint özvegy vagy prostituált haját.

Az állatok részei közül a koponyákat, bizonyos csontokat, fogakat, bőröket, húsokat, beleket, patákat, vért, epét, zsírt és hájat, csontvelőt, ürüléket stb. használták legtöbbször. A szertartások során leggyakrabban felhasznált állatok a következők voltak: fekete öszvér, szamár és ló, fekete vagy fehér juh és jak, fekete kígyó, sakál, farkas, szuka vagy kölyök kutya, róka, menyét, mormota, borz, patkány, majom, vidra, különböző halak, kecske, disznó, keselyű, sas és papagáj. Bizonyos szertartások tartalmaztak olyan speciális előírásokat is, hogy például egy jakbika jobb szarvára volt szükség, vagy pedig egy heréletlen fekete csődör patáira. Különösen nagy értéket képviselt a tibeti mágiában az orrszarvú húsa és az ürüléke. A tollak közül, a fehér farkú sas pehelytollai, a keselyű farok és szárnytollak, bagoly, sólyom, holló, varjú, csóka, páva tollait használták.

A mágikus szertartások során felhasznált állati és növényi alapanyagokat általában öt különböző liszttel gyúrják össze, és ezekből készítik el a *gtor-ma* (halh. *dorom*)[105] áldozati süteményeket és a különböző, áldozatként felajánlott állati és emberi figurákat.[106]
A szertartás során, a szertartást végző személy felajánlja a *gtor-má*-t az adott istenségnek, vagy démonnak, aki a hagyomány szerint bele is költözik az áldozatba. Ezzel tulajdonképpen foglyul ejtik a démont, akit csak az után engednek el, hogy az hajlandó teljesíteni a szertartást végzők kérését.

Általánosságként elmondható, hogy a haragvó istenségeknek felajánlott *gtor-má*-k szögletes alakúak, és láng, illetve füst motívumok díszítik őket. Ezzel szemben a békés tanvédőknek felajánlott *gtor-má*-k gömbölydedek és egyszerűbb formájúak.[107] A *gtor-má*-hoz hasonló áldozat, a szintén lisztből készült, gúla alakú *bšos-bu*, valamint a *gtor-ma*

[105] A tibeti *gtor-ma* szó mongol alakjainak a különböző szótárakban szereplő változatait összegyűjtötte Tóth Erzsébet a doktori disszertációjában. Tóth Erzsébet: *Mongol-tibeti nyelvi kölcsönhatások*. (Doktori disszertáció), 2008. p. 106.
[106] Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons*. p. 347.
[107] A *gtor-ma* különféle formáiról és összetételeiről részletes leírást ad Nebesky-Wojkowitz. Op. cit. pp. 346– 354. A *gtor-ma* áldozatok megfelelő felépítésének, emlékeztető segédleteként készülhetett, a Farkas János és Szabó Tibor által közölt két rövid kézirat, amelyek közül az első, 48 *gtor-ma*-t mutat be képi illusztrációkkal. Ld.: Farkas J., Szabó T.: *The Pictorial World of the Tibeto-Mongolian Demons*. Mandala & LibroTrade, Budapest 2002. pp. 125–134.

körül elhelyezett, szintén lisztből készült, piramis alakú *zor*-ok (halh. *sor*),[108] amelynek 84 változata ismert. A gúla alakú, hegyes nyílhoz hasonlító *zor*-ok tulajdonképpen nem mások, mint a szertartást végző személy által, az adott haragvó istenségnek felajánlott fegyverek. A *zor*-ok eldobása, vagy kihelyezése, az adott istenség haragjának rászabadítását jelenti arra az ellenségre, aki ellen a szertartást végzik. Bizonyos *zor*-ok csúcsát meggyújtják, mások csúcsát méregbe mártják, és mint nyílvesszőt bagoly és sólyom tollakkal díszítik, megint másokét a *ma-mo* démonnő vére helyettesítéseképpen prostituált nő menstruációs vérével kenik be, vagy van amelyiket beteg ember vagy állat vérébe mártják, vagy van, hogy a csúcsukra valamilyen tésztából formált fegyvert tesznek, mint például sarlót, kardot, kampót, vagy kalapácsot. A *byol zor*-ra különféle emberre veszélyes állatokat faragnak tésztából, a *sum-pa glang zor* például egy bikát ábrázol, a *ra-zor* pedig egy mágikus erővel felruházott kecskebakot.[109]

A *gtor-má*-kat Mongóliában általában kecskehájból készítik, mert azt mondják, hogy az könnyebben gyúrható, mint a juhfaggyú, és hidegen is formázható marad. Az isteneknek felajánlott kecskeháj-gúlákat sokszor egy évig az oltáron hagyják, majd a holdév utolsó éjszakáján a *sor* szertartás során elégetik. Ilyenkor Mongóliában sokan elkérik a kolostorokból a kecskeháj-figurák egy részét, mert úgy tartják, hogy ez az egy éven keresztül az oltáron tartott, és időközben avassá vált kecskeháj a legjobb a gyermekek különböző bőrbetegségeinek kezelésére.[110]

Mint már említettük, bizonyos szertartások során, a felajánlott hájas tészta áldozatokat ember vagy állat formájúra faragják, mivel ezek sokszor egy beteg ember vagy állat lelkét hivatottak kiváltani. A kecskehájnak ebben az esetben az a szerepe, hogy ezáltal a figura a valódi állatáldozatot helyettesíti, ugyanis így az áldozatnak nem csak a formája, hanem az anyaga is egy állathoz köthető.

[108] A tibeti *zor* szó mongol alakjairól ld. Tóth Erzsébet doktori disszertációjában, pp. 110–111.
[109] A *zor* fajtáiról: Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons*. pp. 354–358.
[110] Saját gyűjtés, Ulánbátor 2011, adatközlő: J. Sanjdorǰ (Az Ix Xüree kolostor apátja), napló: 2011.08.02.

1.3.3
A váltságáldozat

„Ha a ház vagy a jurta mellett a karámba zárt juhok, vagy a többi jószág, látszólag ok nélkül ijedezni kezd, azt a burjátok rossz jelnek tekintik. Ez azt jelenti ugyanis, hogy a családban hamarosan beteg lesz, mert a juhok azért idegesek és ijedősek, mert az ártó démonok már ott járnak közöttük és összefogdossák azokat az állatokat, amelyeket a gazda majd le fog vágni, és fel fog ajánlani nekik váltságáldozatként a beteg lelkéért. De az is előfordul, hogy a démonok egyszerűen az állatokért jöttek, így ha ezek egyik napról a másikra ijedősek lesznek, azt jelenti hogy a démonok hamarosan elvisznek közülük néhányat, és így állatelhullás várható. Ezt megakadályozandó szóró áldozatot mutatnak be a karámban és az állatszállásokon."[111]

A beteg emberért, vagy állatért bemutatott váltságáldozatok jól ismertek egész Belső-Ázsiában. Jelen dolgozatban, itt most csak a tibeti és mongol népi buddhizmusból is ismert, tibeti *glud* áldozatokra térünk ki röviden.

A váltságáldozatként (halh. *jolig*, mong. *ǰoliγ*) felajánlott *glud* (halh. *lüd*)[112] figurákat sokszor annak megfelelően faragják ki, hogy kiért, vagy miért ajánlják fel őket. Így ezek lehetnek tésztából formált kis emberkék, a betegre utaló valamilyen konkrét ismertetőjeggyel, vagy annak valamilyen ruhadarabjával, vagy ugyanígy a beteg háziállatot ábrázoló állatfigurák is. Nebesky-Wojkowitz szerint, Tibetben két, állatokkal kapcsolatos váltságszertartást ismernek. Ezek a *rta glud* és a *phyugs glud*. Az első esetben egy lóért mutatnak be váltságáldozatot, míg a második a többi jószágféle megváltását szolgálja.

Ezeket a szertartásokat egyesek úgy értelmezik, hogy a felajánlott állatfigurát egy beteg állat gyógyulásáért ajánlják fel a démonoknak, mások szerint pedig mindkét esetben beteg emberek életéért cserébe ajánlanak fel tésztaállatokat a démonoknak, így a *rta glud* esetében egy lovat, a *phyugs glud*-nál pedig valamiylen másfajta jószágot.[113]

A tibeti nomádok megkülönböztetnek hét jószágőrző istenséget, „a nyájak hét isten-testvérét" (tib. *phyugs lha spun bdun*) - így a Lovak istenét, a Jakok istenét, a Háziasított jakok istenét, a Jakmarhák istenét, a Szarvasmarhák istenét, a Juhok istenét és a Kecskék

[111] Hangalov: *Balaganskij sbornik*. p. 222.
[112] A tibeti *glud* szó mongol alakjairól ld. Tóth Erzsébet doktori disszertációját, p. 108.
[113] Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons*. pp. 361–362.

istenét. A beteg jószágért felajánlott váltságáldozatot pedig sokszor az adott jószágisten számára mutatják be.[114] Arról, hogy a mongolok az egyszerű áldozatokon kívül, külön váltságáldozatokat mutatnának be a jószágőrző isteneknek (*Γodoli tngri*, *Mal-un tngri* stb.) nincs tudomásunk.

Az ártó démonok elleni küzdelem egyik másik módja a talizmánok készítése. Mind Mongóliában, mind Tibetben gyakran lehet látni állatokat ábrázoló amuletteket, amelyekre tibeti nyelvű mantrákat írnak. Ezek közül kiemelkedő helyett foglalnak el, a mongol nomádok körében is igen népszerű *srung-'khor*-nak nevezett, mantrákkal teleírt védelmező köröket megjelenítő amulettek, amelyeket általában meghatározott állatalakok testére szokták rajzolni vagy nyomtatni. Ezek az amulettek bizonyos meghatározott démoncsoportok ellen nyújtanak védelmet. Az állatalakok pedig, amelyeken a szöveg található, mindig az adott démonfajta hátasát jelképezik. Az alábbi táblázatban Nebesky-Wojkowitz alapján szemléltetünk néhány ilyen, „démon-hátas" párt:[115]

A démon neve, amely ellen készül a *srung-'khor*	**A hátas, amire rajzolják a *srung-'khort***
gšin-rje („hulla-úr" – Jáma, a Pokol ura)	bika
bdud (ördög, Mára)	jak
rgyal-po („király")	majom
ma-mo („nagyanya")	fekete madár
bcan („az erős")	szarvasbika
gza' („bolygó")	kecske
sa-bdag („a föld ura")	disznó
klu („kígyó(démon)")	béka

[114] Tucci, G.: *The Religions of Tibet*. translated by Geoffrey Samuel, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1980. p. 205.
[115] Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons*. pp. 504–505.

2. *Az állatok szerepe a mongol Rgyud-bži hagyományban*

2.1.1
A *Rgyud-bži*

„A legnevezetesebb orvosi munka Tibetben a *rGyud bZhi*, egy értekezés négy részben; Shakynak tulajdoníttatik ugyan, de a Kah-Gyúr és Stan-Gyúr gyűjteményekben nincsen bele foglalva. Tibetben létemkor megkértem azon Lámát, a ki engemet hazájának nyelvére tanított, hogy adjon értesítést a nevezett munka tartalma felől; mit ő meg is tett egy rövid kivonatban, még pedig négy részre osztályozva a kivonatot az eredetinek példájára. A Láma kéziratának itt közlött fordítása érdekes fog talán lenni azok előtt, a kik érdeklődnek a tibeti irodalom iránt és ismerni ohajtják az orvosi gyakorlat mibenlétét azon távoli világrészben…”[116]

E fenti sorok Kalkuttában, a Journal of the Asiatic Sociaty of Bengal című folyóirat 1835. évi IV. számában jelentek meg angol nyelven, Kőrösi Csoma Sándor tollából. Csoma e rövid tanulmánya révén, a nyugati világ először szerzett tudomást a tibeti orvostudományról és a *Rgyud-bži* című tibeti orvosi kánon létezéséről. Az idézetben említett „Láma” nem más, mint Csoma állandó segítője, Sans-rgyas Phun-chogs, aki amellett hogy kora híres költője és csillagászaként tevékenykedett, Ladak legfőbb orvosa is volt egyben.[117] Nyilván ez utóbbi miatt jól ismerte a *Rgyud-bži* című orvosi művet is, amelynek elkészítette a vázlatos tartalmát, ami alapján magyar barátja megírhatta az angol nyelvű tanulmányt.[118]

---

[116] Duka, Tivadar Dr.: *Körösi Csoma Sándor dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1885. p. 332.

[117] Baktay, Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Gondolat, Budapest 1984. p. 147.

[118] Érdekes módon annak ellenére, hogy Csoma idézett tanulmányának meglehetősen nagy visszhangja volt a nemzetközi tudományos életben, és sorra jelentek meg a tibeti gyógyászattal kapcsolatos cikkek az orientalisztikai szaklapokban, a *Rgyud-bži* egyes részeinek első európai nyelvű fordításai csak a 20. század elején készültek el. Jelentősebb *Rgyud-bži* fordítások: Ul’janov, D: *Tibetskaja medicina. Č. 1. Zavi-džjud, ili Malliga (Četki iz goluboj lazuri) razjasnjajuščaja četyre rassuždenija, ukrašennye imenem Man-ly (Buddy), kommentatora Sang-dži-Džamco. Filosofsko-teologo- medicinskaja enciklopedija.* Sankt-Petersburg 1901.; Badmaev, Petr: *Glavnoe rukovodstvo po vračebnoj nauke Tibeta - Žud-ši.* S.-Peterburg 1903.; Pozdnejev, A.: *Učebnik” tibetskoj mediciny*. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, S.-Peterburg 1908. (Pozdnejev e fordítása, mongol *Rgyud-bži* alapján készült. A kötet páros oldalain a mongol szöveg szerepel, a lapok hátoldalán pedig az orosz fordítás.); Finckh, Elisabeth: *Grundlagen tibetischer Heilkunde* I. Uelzen 1975.; Dava, Norbu: *An Introduction to Tibetan Medicine.* Tibetan Review Publication, New Delhi 1976.; *„Čžud-*

Az ájurvédikus gyógyászat, a kínai orvoslás és a belső-ázsiai nomád betegségkezelési módszerek ötvözésével, feltehetően a 11. században összeállított *Rgyud-bži*, a tibeti és mongol buddhista orvoslás alapját képezte egészen a 20. század első harmadáig, illetve hatása mindmáig megfigyelhető a mai mongol népi gyógyászatban.

Mint a bevezetőben már utaltunk rá, a mongolok állatokkal kapcsolatos asszociációinak jelentős része arra vonatkozik, hogy egy-egy állat milyen módon hasznosítható a népi orvoslásban. Ezeknek a népi gyógyászati módszereknek, illetve recepteknek a többsége valamilyen módon kapcsolódik a *Rgyud-bži*-ben, vagy valamelyik kommentárjában szereplő javallatokhoz, ezért fontosnak tartjuk, hogy kicsit mélyebben megvizsgáljuk a tibeti orvosi hagyomány mongóliai elterjedésének körülményeit.

2.1.2
A Rgyud-bži és a tibeti orvoslás Mongóliában[119]

A Nagy Mongol Birodalom idejére tehető, hogy a buddhizmussal együtt, eljutottak a mongolokhoz az ájurvédikus hagyományokon alapuló első tibeti gyógyászati művek is. Mivel azonban a buddhizmus ekkor még nem tudott széles körben elterjedni a mongolság körében, a buddhista alapú tibeti orvosi hagyományok is csak korlátozott mértékben váltak ismertté a mongolok számára.

Csak a 16-17. században lezajlott, úgynevezett „második buddhista megtérés” adott valódi lendületet a tibeti orvosi művek mongol fordításának, és az ájurvédikus alapú orvosi hagyomány mongolok közti elterjedésének.

A „kanonikus” buddhista mongol orvoslás alapját a *Rgyud-bži* és ennek a különböző kommentárjai jelentették. Pontosan nem lehet tudni, hogy ki fordította le először mongolra az orvosi kánont, de Walter Heissig szerint, a XIV. század elején tevékenykedő híres ujgur fordító, Čhos-kyi od-gser több részét is lefordíthatta tibetiről

---

ši” tom III. „Tantra nastavlenij”. Pamjatnik srednevekovoj tibetskoj kul’tury. Perevod s tibetskogo jazyka i primečanija D.B.Dašieva, Ulan-Ude 1991.; A *Rgyud-bži* első teljes, európai nyelvű fordítása csak 2001-ben jelent meg orosz nyelven: *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. D.B. Dašiev (ford.), Vostočnaja literatura, RAN, Moskva 2001.

[119] A 11. században élt ifjabb Gyu-thog-pa által összeállított *Rgyud-bži* forrásaival, szerkezetével és tartalmával részletesen foglalkoztunk 2004-ben írt szakdolgozatunkban (Ld.: Avar Ákos: *Állati eredetű gyógyszerek a mongol népi műveltségben.* Szakdolgozat, témavezető: Dr. Birtalan Ágnes, 2004. pp. 5–27.). Jelen disszertációban a *Rgyud-bži*-nek csak a mongóliai vonatkozásaira terjed ki a vizsgálatunk, és különös tekintettel foglalkozunk e műnek az állatokkal kapcsolatos mongol asszociációkra kifejtett hatásával.

mongolra.[120] Ha valóban létezett is ez a nagyon korai mongol fordítás, a mongol buddhista szerzetesek csak a második megtérést követően, a 16. század végén kezdtek el tibeti és mongol nyelvű kommentárokat készíteni a *Rgyud-bži*-hez, illetve saját, önálló recept gyűjteményeket összeállítani.

A 17. század közepén, Blo-bzang-rgyam-mcho fordította le először a *Rgyud-bži*t ojrát nyelvre. Ebben az időben élt a két híres mongol orvosláma is, Blo-gros rgyal-po és Blo-bzang chos-gras. Az előbbi a Rgyud-bži rendszerét használva írta meg a *Mes-po žal-lung* című, tibeti nyelvű általános gyógyászati munkát. Blo-bzang chos-gras mongol szerzetes pedig két kommentárt írt a Rgyud-bži harmadik, illetve negyedik könyvéhez. Ebben az időben készítette el Tibetben Sangs-rgyas rgya-mcho a *Glangs-thabs* és a *Vaidurya sngon-po* című *Rgyud-bži*-hez írt kommentárokat is. A Rgyud-bži harmadik könyvhez írt, *Glangs-thabs* című kommentárt, Ja-rud dge-slong čhos-kyi rgya-mcho fordította le mongol nyelvre.[121]

1685-ben, a mai Bayanxongor aimag, Bayanjürx járásában orvosi iskolát alapítottak, ahol újra kifaragták a *Rgyud-bži* (mong. *Anγaqu uqaγan-u dörben ündüsü*) nyomódúcait és több száz példányban kinyomtatták.[122] Mongóliában a 17. századtól, Burjátiában pedig a 18. század közepétől jöttek létre orvosi iskolák, *mamba-dacang*-ok (tib. *sman-pa grva-chang*), melyekben magas színvonalú, orvosi képzés folyt. Ezek oktatási rendszere megegyezett a tibeti iskolák rendszerével. A *mamba-dacang*-okban az orvoslás mellett a fiatal szerzetesek elsajátíthatták a buddhizmus alapjait, valamint a tibeti és mongol írásbeliséget is. Emellett a mongol orvoslámák közül sokan, tanulmányaik egy részét Lhászában vagy valamelyik amdoi orvosi iskolában folytatták, ahova általában gyalog zarándokoltak el.[123]

A *mamba-dacang*okban elérhető, legmagasabb orvosi fokozat, a *sman-rams-pa*, mongolul *maramba* (xalx. *maaramba*) volt. Egy idő után azonban, a népnyelvben *maaramba*-nak hívtak minden orvoslámát, azok tudományos fokozatától függetlenül.

A fiatal orvosok, miután befejezték tanulmányaikat, gyakran egész életükön keresztül, járták az országot, gyógyították az embereket és állataikat. Vándorlásuk közben gyűjtötték be a gyógyításhoz szükséges növényi, ásványi és állat eredetű alapanyagokat. Sokan közülük, a tibeti fordítások mellett saját műveket is írtak,

[120] W. Heissiget idézi: Baawgai,Č.-Boldsaixan,B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. p. 30. A mongol szerzők a pontos Heissig-forrást nem adták meg.
[121] Finckh, Elisabeth: *Grundlagen tibetischer Heilkunde* I. Uelzen 1975. pp. 24–25.
[122] Baawgai, Č. - Boldsaixan, B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. p. 30.
[123] Bazaron, Elbert: *Tibeti medicina*. Noran Könyvkiadó, Budapest 1998. p. 24.

amelyekben a *Rgyud-bži*-nek és kommentárjainak a receptjeit összevetették egyéni tapasztalataikkal, és így gyakran a tibeti alapanyagok helyett, mongol megfelelőt vagy helyettesítőt ajánlottak. E receptgyűjtemények végül egy külön műfajt alkottak, melynek tibetiből torzított mongol neve *ǰor* (tib. *sbyor*) lett. E művek kisebbik része mongolul, a többsége viszont tibetiül íródott, azonban a szerkezetük minden esetben a *Rgyud-bži* beosztási rendszerét követte. Az ezekben, a receptgyűjteményekben mongolok szerzők által használt tibeti gyógyszer és gyógynövénynevek gyakran megtévesztők lehetnek a kutatók számára, mivel nem feltétlenül utalnak ugyanazokra a növényekre, mint amikre eredetileg Tibetben, egyszerűen azért, mert bizonyos alapanyagok nem voltak fellelhetők Mongóliában, így azokat helyettesítették mással.

Többek között a 19–20. század fordulóján élt mongol orvos és szerzetes, Lunrig Dandar[124] is leírta, hogy a tibeti receptekben szereplő gyógyszer-összetevők közül, Mongóliában melyeket kell kicserélni más összetevőkre, ezzel is alkalmazkodva a mongol étkezési jellegzetességekhez, illetve életmódhoz. Ugyanis ebben az időben az orvosok alapvetően úgy tartották, hogy azoknak a gyógyszer-összetevőknek, amelyekkel a beteget kezelik, megtalálhatónak kell lenniük a beteg élőhelyén, és csak kivételes estekben kell használni például olyan, Mongóliában nem élő különleges növényeket, mint a mirobolán, a sáfrány, vagy a gránátalma, vagy pedig az állatok esetében, az elefánt vagy az orrszarvú egyes részeit. És bár ez utóbbiaknak is megvoltak a helyi helyettesítőik, ezeket azonban lényegesen gyengébb hatásúnak tartották.[125]

Az önálló műveket alkotó mongol szerzők közül, kiemelkedő helyet foglal el a 18. században élt Sumbo-xambo Eši-balǰir (1704-1788), aki számos filozófiai, történelmi és gyógyászati témájú könyvet írt. Az orvoslással kapcsolatos művei azért is nagyon fontosak, mert ő volt az egyik első orvos, aki műveiben felhívta a figyelmet a rágcsálók által terjesztett fertőző betegségek veszélyeire.[126] *Ngos-'jin sel-dkar me-long* (A betegségek lényegét tükröző „Fehér kristálytükör") című munkájában, összehasonlította a Tibetben és Mongóliában fellelhető gyógynövényeket.[127]

[124] A dolgozatban szereplő, híresebb mongol *maaramba* lámák nevei, tibeti eredetük ellenére, az ismertebb, mongol formában szerepelnek.
[125] Aseeva, T.A.; Blinova, K.F.; Jakovlev, G.P.: *Lekarstvennye rastenija tibetskoj mediciny*. Nauka, Novosibirsk. 1985. pp. 8–10.
[126] Baawgai, Č. - Boldsaixan, B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. pp. 32-33.
[127] Bazaron, Elbert: *Tibeti medicina*. Noran Könyvkiadó, Budapest 1998. p. 25.

A 19. század egyik legjelentősebb mongol orvosa, Ĵambal Dorǰ volt. Fiatal korában, miután elsajátította a tibeti, a kínai és a mandzsu nyelvet, orvoslással kezdett el foglalkozni. Már idősebb korában írta emg a *Mjes-mchar mig-rgyan* című, gyógyszertani és gyógyszerismereti összefoglaló munkát. Ebben ismerteti, a Mongóliában előforduló gyógynövényeket, valamint az állati és ásványi eredetű gyógyszereket, mindezt ezek rajzaival illusztrálva. A mű valódi tudományos jellegét igazolja, hogy Ĵambal Dorǰ megadta a felsorolt gyógyszeralapanyagok neveit tibetiül, mongolul, kínaiul és mandzsu nyelven is. A művet szerzője feltehetően az egyik belső-mongóliai kolostorban írta meg. A *Mjes-mchar mig-rgyan* népszerűségét igazolja, hogy a több száz példányban elkészült fadúcos másolatai egész Mongóliában elterjedtek. A 174 lapból álló könyv kolofonjában, a szerző felsorolja a mű megírásához felhasznált könyveket. E címek között a *Rgyud-bži* mellett, ott szerepel a *Vaidurya sngon-po*, a *Šel-phreng*, a *Sel-gong* és számos más kisebb jelentőségű mű. Ĵambal Dorǰ e művében összesen 582-féle gyógyszeralapanyagot sorol fel.[128]

A 19. század egy másik jelentős mongol orvosa volt Lowon Miǰiddorǰ is, aki gyógyászati könyvében 469, Mongóliában fellelhető gyógyszer-alapanyagot sorolt fel.[129] Ebben az időben írta orvosi műveit a Dalai wang *xošuun*ban élő Čoimbol, a Sain noyon káni aimagban élő Yondon, továbbá Luwsan Cultim és Luwsan Čoipel is. A 19-20. század fordulóján élt, a XIII. Dalai Láma által *rin-po-če* címmel kitüntetett Lunrig Dandar, aki amellett, hogy megírta a tibeti orvoslás történetét, többek között írt egy újabb kommentárt a *Rgyud-bži*-hez, valamint mongol gyógyszer-alapanyagokkal egészítette ki a *Vaidurya sngon-po*-t is.[130]

A 20. század első negyedében alkotott Čoiǰamc, az egyik utolsó olyan mongol szerző, aki még nagyrészt a klasszikus tibeti orvosi munkák szellemében írt. Az 1922-ben elkészült *Ngo-mchar dg'a-ston gder mjod* című munkája, még ugyan tibeti nyelven íródott, de már nem tartalmaz filozófiai és elméleti fejtegetéseket a gyógyászattal kapcsolatban, hanem csak egyszerűen leírja a betegségek tüneteit és azok orvoslásának

[128] Grišina, T.P. red.: *„Dzejcxar migčžan"- paamjatnik tibetskoj mediciny*. Nauka, Novosibirsk 1985. S.M. Batarova és G.P.Jakovleva bevezetője a műhöz, pp. 5–9. Ez a kiadvány, a *Mjes-mchar mig-rgyan* fákból kinyerhető gyógyszer-alapanyagokról szóló fejezetének orosz fordítását és az ehhez írt jegyzeteket tartalmazza. A teljes művet 1971-ben, Indiában adták ki. Ld.: Prof. Dr. Lokesh Chandra (szerk.): *An Illustrated Tibeto-Mongolian Materia Medica of 'Jam-dpal-rdo-rje of Mongolia.* International Academy of Indian Culture, New Delhi 1971.

[129] A mai Bayanxongor aimag Galuut járás területén született Miǰiddorǰ néhány életrajzi adatát ld.: Bold, Š. et al.: *Mongol tuurgatnii anagaax uxaanii aldart emč, maaramba, mergediin namtar, büteeliin toim. (ME VII juunii ömnöös XIX juunii süülč xürtel).* Ulaanbaatar 1999. p. 93.

[130] Baawgai, Č. - Boldsaixan, B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. pp. 34–36.

módját. A gyógyászat tudományának ilyenfajta „deszakralizációja” ellenére, a könyv szerkezete még mindig a klasszikus, buddhista szellemiség jegyében írt tibeti orvosi munkák rendszerét követi.[131]

Az 1930-as évek közepétől a „népi forradalmi” mongol kormányzat egyre határozottabban lépett fel a buddhista egyház tevékenységével szemben. Ez a folyamat végül az 1937-es antiklerikális hullámban tetőzött, amikor is a mongol kolostorok több mint 95 százalékát lerombolták, a buddhista egyházi vezetők százait kivégezték, vagy bebörtönözték, illetve koncepciós perek alapján emberek ezreit ítélték fogságra vagy kényszermunkára. Az antiklerikális kormányzati ideológia következtében, így végül egy éven belül feloszlottak a buddhista szerzetesi közösségek is, és az életben maradt lámák többsége világi hivatást volt kénytelen választani. Ezen események következtében megszakadt a tibeti-mongol orvosi hagyomány további fejlődése is, mivel a gyógyító *maarambá*-knak is „civil” foglalkozást kellett keresniük maguknak.

Mindennek ellenére a hagyományos tibeti gyógyászat, bár lényegesen egyszerűbb formában, de túl tudta élni a buddhista egyház teljes leépítését a mongol nép emlékezetében és népi orvoslási gyakorlatban. Ehhez jelentős mértékben hozzájárultak azok a *maarambá*-k, akik ugyan hivatalosan nem praktizálhattak, titokban mégis használtál régi ismereteiket, és továbbra kezelték az embereket a különféle betegségekkel szemben, mindezt állandó versenyben a hivatalos, európai típusú szovjet orvoslással.

A tibeti és mongol nyelvű orvosi munkákat a szocializmusban, mint irodalmi érdekességet tartották számon. A szocializmus évei alatt Mongóliában szinte egyáltalán nem jelenhetett meg olyan tudományos munka, amely a tibeti orvoslással foglalkozott.

A tibeti gyógyászat mongol és burját változatainak mélyrehatóbb kutatása csak a ’70-es évek végétől indult meg a Szovjetunióban, a Szovjet Tudományos Akadémia, Szibériai Osztályának, Burját Tudományos Központjában,[132] Novoszibirszkben. Itt kezdték lefordítani oroszra a legfontosabb tibeti és mongol szerzők által írt orvosi munkákat, és jegyzetekkel ellátva kiadni ezeket.

A *Rgyud-bži* első modern mongol nyelvű kiadása 1959-ben, Belső-Mongóliában jelent meg mongol írással, két kötetben, *Anaγaqu uqaγan-u dörben ündüsü* címmel.[133]

---

[131]Pubaev, R.E. (szerk.): *„Oncar gadon der dzod” tibetskij medicinskij traktat*. Nauka, Novosibirsk 1989. pp. 4–6. E.G. Bazaron és V.N. Pupyšev előszava a műhöz.
[132] Akademija Nauk SSSR, Sibirskoe Otdelenie, Burjatskij Naučnyj Centr
[133] *Anaγaqu uqaγan-u dörben ündüsü.* Öbör Mongγol-un Arad-un Keblel-ün Qoriy-a, Mükden 1959. Ennek a kiadásnak a reprintjét ugyanitt adták ki 1997-ben.

Ebből a kiadásból, a szerkesztők tudatosan kihagytak minden olyan részletet, ami esetleg „tudománytalannak” tűnhetne a modern idők szemlélete szempontjából. Így nem került bele ebbe a kiadásba például a buddhista kerettörténet, amelyben a Gyógyító Buddhából kiáramló öt rīsi beszélgetéséből rajzolódik ki a tibeti orvoslás teljes rendszere. Továbbá nem szerepelnek ebben azok a gyógymódok sem, amelyeknek bármilyen köze is van buddhizmushoz és a valláshoz. Így többek között, kihagyták ebből a kiadásból a már idézett démonok okozta megbetegedések, démonok szerinti csoportosítását, amitől a szöveg érthetőség is jelentős csorbát szenvedett. A számos hasonló szövegelhagyás következtében, ez a kiadás önmagában sokszor nehezen értelmezhető, és inkább egy mongolra fordított tibeti betegség-, és gyógyszerhatározóra emlékezteti az olvasót. Ennek a belső-mongol kiadásnak a halha mongol, cirill írásos változatát adták ki 1991-ben, Ulánbátorban.[134]

A ’90-es évek elején lezajlott politikai változások, kihatottak a mongolok vallás- és történelmszemléletére is. Újra felértékelődtek a régi hagyományok, a buddhizmus, a sámánizmus és mindezzel együtt, a népi, és az egykor a *maarambá*k által gyakorolt gyógyászat is. Számos jóslással, néphagyományokkal, nomád szokásokkal és tilalmakkal kapcsolatos, mongol nyelvű mű jelent meg Mongóliában 1991-től kezdődően. A mongol népi gyógyászat és a tibeti orvoslás is újra teret kezd hódítani mind a városi, mind pedig a vidéki lakosság körében.

A ’90-es évek közepén nyitotta meg kapuit Ulánbátorban, a buddhista orvosi egyetem, *Mamba-dacang* néven. Az iskola igazgatója, Nacagdorǰ maga is több éven keresztül tanult Indiában hagyományos tibeti orvoslást.[135] Ebben az új *Mamba-dacang*-ban főleg buddhista szerzetesek tanítanak, de a diákok többsége világi hallgató. Az itt tanulók az öt év alatt egyrészt megismerkedhetnek a klasszikus tibeti gyógyászat módszereivel, illetve a hagyományos mongol népi orvoslással is. A képzés végén a hallgatók záróvizsgát kötelesek tenni, melynek sikeres letétele esetén államilag elismert, egyetemi szintű diplomát kapnak, és ettől kezdve *maaramba*-ként praktizálhatnak Mongólia egész területén.[136]

[134] *Anagaax uxaanii dörwön ündes*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1991.
[135] Az iskola igazgatójával 2001-ben készítettünk egy rövidebb riportot.
[136] Nacagdorǰ igazgatóúr szíves közlése. (2001. szeptember)

2.1.3

A mongol népi gyógyászat, mint a *Rgyud-bži*-hagyomány apokrif változata

Körülbelül a 17. század végétől kezdődően, a fentiekben bemutatott nagy orvosi munkákkal párhuzamosan kezdtek születni Mongóliában az úgynevezett *xar domiin sudar*[137] műfajhoz tartozó művek is.[138] Ezek tulajdonképpen egyszerűsített kivonatai voltak a kanonikus orvosi munkáknak, ugyanakkor megjelentek bennük az ősi nomád mongol gyógyászati hagyományok elemei is, illetve fontos szerepet kapott bennük a babona, a mágia, valamint a mongol szín- és számszimbolika is. Ezek, a néha csak néhány lapból álló gyógyászati könyvecskék a buddhizmushoz csak annyiban kötődtek, mint amennyire például a mai mongol népvallás egyes ősvallási rítusai a tételes vallásokhoz, azaz néhány buddhizmusból kölcsönzött elemmel igyekeznek a „kanonikusság" látszatát kelteni.[139]

---

[137] A *dom* kifejezés mágiát, varázslást, pejoratív értelemben kuruzslást jelent. A *xar dom* összetételben a *xar* jelző e gyógyítási mód világi, azaz nem buddhista jellegére utalhat. Vö.: *xar bolox* – „világivá válni", a szerzetességből kilépni; *xar xün* – „világi ember" (Cewel, Luwsandendew – „*xar*" címszó). A mongol szerzők a *dom* kifejezést tibeti eredetűnek tartják. E szerint tibeti jelentése: kővel való gyógyítás, azaz a bon-vallásban igen elterjedt, ásványokkal való orvoslást jelenti. Ar'yaasüren,Č.-Nyambuu,X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol'* I. Süülenxüü, Ulaanbaatar 1992. p. 470.
A *dom* alakú tibeti szónak nincsen ilyen jelentése a szótárakban (Das, Rerih, Terjék), így ez feltehetően egy torzított mongol alak.

[138] A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Könyvtára is őriz néhány, ebbe a műfajba sorolható mongol nyelvű munkát. Ilyen például a Mong. 94. katalógus-számú *Eldeb em-ün γarčaγ* („Különféle gyógyszerek jegyzéke"), vagy a Mong, 271. *Eldeb ĵor-un γarčaγ* („Különféle receptek jegyzéke").

[139] A kanonikus vallásoknak, mint legitimizáló tényezőnek, a mongóliai népvallásokban való megjelenésére számos példát említhetnénk. Ilyen például az a Nyugat-Mongóliában megfigyelhető érdekes jelenség, hogy az ott élő buddhista mongol nemzettségek és a muszlim kazakok ugyanazokat az ősvallási rítusokat végzik bizonyos bajok elhárítása érdekében, de ki-ki a saját „hivatalos" vallásának ima-formulájával, vagy vallásrendszerében megtalálható példával „legitimizálja" e cselekedetet. 2003. nyarán a Xowdba vezető utunk során, egy kisbabájával együtt, velünk utazó kazak nő minden naplemente előtt, ha bementünk egy szállásra elvégezte ugyanazt a rítust. Ilyenkor mindig rákent az ujjára egy kevés kormot a tűzhely kéményéből, vagy az üst aljáról és azzal egy csíkot húzott az öthónapos gyermeke homloka közepétől az orra közepéig. Mindeközben minden alkalommal a Korán első sorát mormolta el: *b-ismi-llāhi r-raḥmāni r-raḥīm*, azaz A Könyörületes és Irgalmas Istennek nevében… Mikor megkérdeztük tőle, hogy erre miért van szükség, azt felelte, hogy ez a gyerek szemmelverése és az utunkba kerülő ártó szellemek elhárítására szolgál. (Saját gyűjtés, 2003. Xowd, Napló: 2003.07.28.) Ez az eljárás egy jól ismert rítus a mongoloknál is, de náluk ugyanezt már buddhista köntösben találjuk: „*Otoč manal burxanii belgedel n' bor xaljan tuulai učraas nyalx xüüxdiig gadagš n' xol aild očix, üdeš oroi gerees gargaxdaa xamar duxand tuuš xöö türxeĵ ceer jailuuldag…*"- „A Gyógyító Buddha szimbóluma, a homlokán szürke foltos nyúl. Ezért ha az ember, egy csecsemővel messzi szállásra megy, vagy este kimegy a jurtából, egy vonalat kell húzni korommal a csecsemő orrától a homlokáig. Ez elűzi a bajokat." (Baatar, D.: *Mongol ulamǰlalt yos janšlaa deedel'ye*. Ulaanbaatar 2002. p.31.) A két rítus a különböző magyarázatok ellenére nyilvánvalóan egy közös eredetre vezethető vissza, ami valószínűleg, valamilyen tűzkultusszal kapcsolatos szertartás lehett. E szokás érdekes indiai párhuzamaként megemlíthetjük, hogy például Kipling Kimjének 20. fejezetében, Hurree is lámpakormot ken az arcára, szemmel verés ellen. Kipling, R.: *Kim.* (Denevér Könyvek). é.n. p. 175.

A *xar domiin sudar* műfaj műveinek jelentősége abban áll, hogy egyszerű megfogalmazásuk és gyakorlatias tartalmuk miatt, ezeket a kis könyveket az egyszerű, kolostorban nem tanult pásztorok is tudták használni, illetve az ezekben szereplő gyógyítási módszereket szájhagyomány útján tovább is tudták adni. Emellett az írni tudó pásztorok előszeretettel másolták ezeket, illetve saját tapasztalataikkal kiegészítve, tulajdonképpen újabb változatokat hoztak létre. Mindennek eredményeként, ezek a művek a mongol nép körében sokkal ismertebbek is lettek, mint a nagy tibeti nyelvű munkák, jóllehet a bennük található receptek egy része, eredetileg a *Rgyud-bži*-ből, vagy valamelyik kommentárjából származott. Nagy valószínűséggel, annak köszönhetően, hogy e könyvecskék tartalma egyrészt széles körben ismert volt, másrészt pedig a buddhizmushoz csak nagyon érintőlegesen kötődött, a kommunista hatalom sem lépett fel ezek ellen olyan határozottan. Ennek következtében ez az apokrif orvosi hagyomány, gyakran a modern orvostudomány javallatait is magába olvasztva, túlélte a szocializmus évei alatt megsemmisített, kanonikus alapokon nyugvó, buddhista tibeti orvoslást.

A *xar domiin sudar* műfajhoz tartozó gyógyászati könyvecskék eredeti szerzői, feltehetően kisebb rangú szerzetesek voltak. Ezek a művek, általában rövid terjedelmükön kívül, a klasszikus orvosi munkáktól abban is különböztek, hogy leggyakrabban nem tibeti, hanem mongol nyelven íródtak. A különböző betegségek gyógyítására főként egyszerű, általában egy komponensből álló gyógyszereket írtak elő, olyanokat, amelyek a mongóliai nomádok környezetében is könnyen fellelhetők voltak. Nem tartalmaztak buddhista filozófiai eszmefuttatásokat, mint a klasszikus orvosi munkák, így könnyen érthetők voltak mindenki számára. Tulajdonképpen egyszerű problémákra, egyszerű válaszokat kínáló receptgyűjteményekről volt szó, amelyek nem foglalkoztak egy-egy betegség mélyebb ok-okozati összefüggéseivel, mint ahogy ez például a *Rgyud-bži*-ben megfigyelhető.[140]

[140] Dolgozatunk egyik mellékletét képezi, egy a feltehetően a ’90-es évek elején összeállított, cirill betűs halha szöveg (és fordítása), amely a *xar domiin sudar* műfaj modern továbbélésének, vagy a mongol rendszerváltást követő újjáéledésének tekinthető. Az egy nagyméretű lap két oldalára kinyomtatott, és a buddhista *pothi* könyvek formájára összehajtogatott népi gyógyászati művet, névtelen szerzője feltehetően több régi *xar domiin sudar* műfajhoz tartozó könyvecske, illetve a szóbeli népi orvosi hagyomány kompilációjaként alkotta meg, kiegészítve mindezt néhány, (szintén legitimizáló funkciójú!) modern orvoslásból vett javallattal. Ez a mű is, műfajának megfelelően, alapvetően csak gyakorlati tanácsokat tartalmaz a különféle betegségek kezelésére vonatkozóan. A buddhizmushoz csupán néhány felületes utalással kapcsolódik, ugyanakkor szerepet kap ebben is a hagyományos mongol szám- és színszimbolika mellett a népi mágia is.

A „klasszikus” *xar domiin sudar*-oknak a vizsgált témánk szempontjából is külön érdekes egyik jellegzetessége az, hogy a receptjeik között kimagaslóan magas az állati eredetű gyógyszeralapanyagok aránya. A műfajhoz tartozó művek között több olyat is ismerünk, amelyek nem tartalmaznak mást, csak az egy-egy állatfajból kinyerhető, gyógyászati célra felhasználható alapanyagok felsorolását, és ezek alkalmazásának rövid bemutatását. Például a *Domiin gol emnelgiin sudar* („A legfőbb gyógyászati könyv”) című könyvecske, kis fejezetekre osztva, mutatja be a nyúlból, rókából, denevérből, kékesszürke marhából és a fehér lóból kinyerhető gyógyszereket.[141] Ehhez hasonló a kilenc lapból álló, ojrát világos írásos *Manzušriyin zokoqson kökö xucayin domnolγo orošibo* („A Mañjuśrī által írt, kékesszürke kossal való gyógyítás könyve”) című kis könyv, amely többek között leírja, hogy a „kék” juh, a fehér ló, a róka, a denevér stb. húsa és egyéb szervei közül melyek a gyógyhatásúak és melyek a mérgező részek.[142]

2.2.1
Az állati eredetű gyógyszerek arányának változása az Ájurvédától a *xar domiin sudar*-ig

Ma már köztudott, hogy a kanonikusnak nevezhető mongol orvoslás mind struktúráját, mind pedig tartalmának egy részét tekintve is az indiai ájurvédikus gyógyászati hagyományra vezethető vissza, ahonnan tibeti közvetítéssel évszázadok alatt jutott el a mongolokhoz, ahol továbbfejlődve nyerte el a mai formáját. E hagyomány, több száz éves „vándorlása” együtt járt azzal, hogy mindig igazodott valamennyire a helyi viszonyokhoz, s így folyamatos változáson ment keresztül. Ezt az átalakulási folyamatot egzakt módon is szemléltetni tudjuk, például úgy, hogy összevetjük e három orvosi tradíció materia medica arányait, a növények, az ásványok és az állatok tekintetében. Annál is inkább érdemes ezt megtennünk, mivel a terepkutatásaink tapasztalata alapján arra a feltevésre jutottunk, hogy az eredetileg indiai flórában és faunában létrejött orvosi hagyomány, alapanyagai arányait tekintve, a növényi alapú

[141] Baawgai, Č. - Boldsaixan, B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. p. 30.
[142] *Manjuširiin joxioson Xöx xuciin domnolgo oršwoi*. In: Cendee, Yu. (szerk.): Oiradiin soyol. Erdem šinǰilgee – tanin medexüin setgüül. No.1. Ulaanbaatar 2006. pp. 28–49.

drogok dominanciájától, az alapvetően állati eredetű gyógyszerek felhasználása felé tolódott el a tibeti és mongol nomádok kultúrájában.

Az ájurvédikus gyógyászat, amely főként a letelepült indiai kultúrához köthető, körülbelül háromezer gyógyszeralapanyagot ismer, amelyek túlnyomó többsége növényi eredetű, és az ásványi, illetve állati eredetű gyógyszerek aránya itt nem éri el a tíz százalékot.[143] Ehhez képest a tibeti gyógyászat kánonjának tekinthető *Rgyud-bži* és a hozzá hasonló, 17–19. században keletkezet, mongol buddhista szerzetesek által készített orvosi munkákban már sokkal nagyobb az ásványok és állatok szerepe, ami egyrészt a kínai, másrészt pedig a nomád gyógyászati hagyományok hatásainak tudható be. A már említett, 19. században alkotó mongol szerzetes, Ĵambal Dorǰ (tib. *'ǰam-dpal rdo-rǰe*) tibeti nyelvű *Mjes-mchar mig-rgyan* című gyógyszertani és gyógyszerismereti könyvében például, a felsorolt 582-féle alapanyagból 323 (55%) növényi, 135 (23%) ásványi és 124 (22%) állati eredetű.[144] Bár az állatokból kinyert gyógyszerek használatának aránya itt láthatóan sokkal magasabb, mint az ájurvédikus gyógyászat esetében, azonban látszólag még így sem igazolható az előbbi feltevésünk, mely szerint az állati elem volna domináns a tibeti és mongol nomádok gyógyászati alapanyagai között. Ezt az ellentmondást megmagyarázhatnánk azzal, hogy a buddhista orvosi művek szerzőinek, a tibeti és mongol szerzeteseknek a gondolkodását, olyan mértékben meghatározta, a mindenfajta élet kioltásától tartózkodó buddhizmus, hogy az állati életek árán kinyerhető gyógyszerek helyett, inkább az ásványi és növényi drogokat részesítették előnyben. [145] Még ha van is valami alapja ennek a feltevésnek, nagyobb a valószínűsége annak, hogy inkább azért maradt meg a növényi alapanyagok dominanciája a kolostori gyógyászatban, mert a szerzetesek, az állandó tibeti és indiai zarándoklatok révén, hozzájuthattak azokhoz a gyógynövényekhez is, amelyeket például az ájurvédikus orvoslásban használtak Észak-Indiában.

---

[143] Az eddig megjelent talán legteljesebb indiai materia medica gyűjteményben, a Nadkarni-féle ájurvédikus lexikonban például, 2848 olyan alapanyag szerepel, amelyet az indiai gyógyászatban használnak. Ezek közül 2671 (94%) növényi, 119 (4%) állati, 58 (2%) pedig ásványi eredetű. Ld.: Nadkarni, K. M.: *Indian Materia Medica* I-II. Popular Prakshan, Mumbai (1908) 1976.

[144] Lokesh Chandra (szerk.): *An Illustrated Tibeto-Mongolian Materia Medica of 'Jam-dpal-rdo-rje of Mongolia.* International Academy of Indian Culture, New Delhi 1971.

[145] Itt meg kell jegyeznünk, hogy a tibeti és mongol buddhista szerzetesek többsége, szemben az indiai buddhistákkal, nem vegetáriánus, és általában csak az állatok életének kioltásától tartózkodik. Mongóliai szélsőségesen kontinentális éghajlatán, az energiában gazdag zsíros húsok fogyasztása, különösen a téli-tavaszi időszakban, elengedhetetlen feltétele az életben maradásnak. Ugyanakkor fontos megemlítenünk azt is, hogy amellett, hogy levágják és megeszik a jószágot a mongol nomádok, a leölt állatok jobb újjászületésének elősegítése érdekében, számos népvallási rítus is ismert náluk. Ezekre néhány, saját gyűjtésből származó példát bemutatunk a dolgozat második részében.

Ezzel ellentétben, merőben más képet mutatnak egyrészt a már említett, *xar domiin sudar* népi gyógyászati műfajba tartozó művek, illetve általában a mongol vidékre jellemző népi gyógyászati gyakorlat is. Bár a mongol füves puszták, ligetes erdők, tajga-vidék és az Altaj magashegyi legelői bővelkednek a különféle gyógynövényekben és füvekben, azt tapasztaljuk, hogy a népi orvoslás ugyan ismeri és használja ezek egy részét, mégis sokkal nagyobb jelenőséget tulajdonít az állati eredetű gyógyszereknek. Míg az ásványok közül csak igen keveset használnak fel a betegségek kezelésére (pl. tűzkő, foszfor, különféle sókristályok), a növények közül pedig körülbelül harmincat-negyvenet (leggyakrabban: ürömfű, csikófark, nőszirom, fehér üröm, kökörcsin, karagana, beléndek, iszalag, vörösfenyő, csalán, boróka, édesgyökér), addig az állati eredetű gyógyszerek száma több százra tehető. A *xar domiin sudar*-ok az állati eredetű gyógyszereket a *Rgyud-bži* felosztását követve, eredetük szerint, általában tizenhárom csoportba osztották, úgy mint szarvból vagy agancsból, csontokból, húsból, vérből, epéből, zsírból vagy hájból, agyvelőből, bőrből, karmokból, szőrből vagy tollakból, vizeletből, ürülékből, és a puhatestűek és rovarok esetében egész állatból előállított gyógyszerek.[146] Mint a későbbiekben bemutatott példák alapján is látni fogjuk, a mongol népi orvoslási hagyomány állati eredetű gyógyszereinek egy részét megtalálhatjuk általában a *Rgyud-bži*-ben is, azonban ezek mongóliai felhasználási módja, főként a régi nomád gyógyászati hagyományok, és bizonyos mértékben a mongol mitológia és a különféle hiedelmek hatására módosult, vagy másképp szólva, idomult a mongol kultúrához.

Ennek, a mongol (természeti és kulturális) környezethez való igazodásnak egyik jellegzetes példája az, amikor a *Rgyud-bži*-hagyományban is szereplő, egymással közel megegyező „hatóerejűnek" ítélt állati eredetű gyógyszerek közül, a mongol népi gyógyászat, valamilyen oknál fogva, bizonyos állatokat, és a belőlük készülő gyógyszereket rendkívüli hatásúnak tart. Ennek hátterében legtöbbször valamilyen mongol mitológiai vonatkozás, vagy legenda, illetve az adott állattal kapcsolatos hiedelem áll. Sok esetben, ezen fajok közül néhányra, valamikor mint totemisztikus ősre tekintettek egyes mongol nemzetségek. Ezek esetében történeti források is igazolják, hogy az adott nemzetség számára legtöbbször tabunak számított az adott

[146] *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. p. 86.; Pozdneev, A.: *Učebnik" tibetskoj mediciny*. pp. 286–287.; *Anagaax uxaanii dörwön ündes.* p. 98.

állatfaj megölése.[147] Ennek tükrében logikusan gondolhatnánk, hogy ezek az állatok, rendkívüli kulturális és szakrális jelentőségük révén, nem kerültek be a népi gyógyászati eszközök arzenáljába. Ezzel szemben, ennek pontosan a fordítottját tapasztaljuk az adatközlőinktől gyűjtött gyógyászati javallatokat vizsgálva. Ezek az állatok ugyanis, legtöbbször éppen az egykori „isteni" mivoltuk, és az emberrel való „rokonságuk" miatt, rendkívüli hatású gyógyszeralapanyagként jelennek meg a mongol népi gyógyászatban, és sokszor az egyetlen hatásosnak hitt gyógyírt jelentették a betegek számára. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az állatoknak az ilyenfajta felértékelődése mögött pont a tiltott mivoltuk, és így a bonyolult „beszerezhetőségük" állt. Bonyolultnak nevezhetjük, hiszen ezen állatok vadászata számos, a megölésükkel elkövetett bűnt ellensúlyozó, különleges szertartással is együtt járt. Ezeket a speciális rítusok nem voltak azonosak a Fehér Öreg, Manaqan, vagy a különböző vadászisteneknek bemutatott „adás-vétel" jellegű áldozatokkal, amelyekben a felajánlott füstáldozatért cserébe kért a vadász a „gazdáktól" részt a „nyájukból". Ezekben az esetekben tabuk megszegéséről, avagy a „gazdáktól" való lopásról volt szó, aminek megoldása már nem lehetett egy felajánlott áldozat, hanem csak az, hogy e bűnt valamilyen módon eltitkolják, vagy másra hárítsák.

Mint ahogy a szibériai medvevadászatok rítusaiban, úgy Hangalov gyűjtéseiben is, illetve a saját adataink között is több példát találunk a felelősség ilyenfajta hárítására, vagy a nyomok eltűntetését szolgáló rituális cselekedetekre. A belső-ázsiai vadászok, különösen bizonyos ragadozó állatok vadászata során, a gazdaszellemek, vagy magának a megölt állat szellemének a bosszújától félve, vagy igyekeznek egy másik, szomszédos etnikumhoz tartozó vadászra áthárítani a gyilkosság felelősségét, vagy pedig mint véletlen balesetet próbálja beállítani az állat elejtésének tényét, mindezt egyfajta színjáték formájában eljátszva, az állat teteme fölött.[148] Ez is azt igazolja, hogy ezen állatok megölése nem csak egy egyszerű vadászzsákmány elejtését jelentette,

[147] Köztudott például, hogy számos mongol nemzetség, így a *čonos*, vagy a burját *šono*, a farkastól származtatta magát, a burját *galzut*, *šošolog*, *xongodor*, *xangin* és a *šaryat* nemzetségek a hattyútól, a *merkit*ek és a burját *xori*k pedig egy sasra vezették vissza eredetüket. (Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: Buddizm *i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii*. Izdatel'stvo „Nauka" – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. pp. 56–62.) Mindezen nemzetségek szigorú tabunak tartották a totemisztikus ősként tisztelt állat megölését és húsának fogyasztását. Hasonló meggondolásból, a mai ehirit burjátok semmilyen körülmények között nem esznek harcsát. (Sántha István szíves közlése.)

[148] A darxatok például, miután lelőtték a medvét a következőt mondták: *„Xairxan min'! Alax geǰ alsangüi bilee. Sum teneǰ onoson baina." Azaz* „Ó kegyes úr! Nem akartalak megölni, a nyíl [golyó] tévedt el!" (Badamxatan, S.: *Xöwsgöliin darxad yastan.* Ulaanbaatar 1965. p. 112.) A burjátok pedig, az általuk megölt medve fölött siránkozva, általában az uryanxaiokra vagy az evenkikre igyekeztek hárítani az állat megölésének a vádját. Ar'yaasüren,Č.-Nyambuu,X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol'* I. Süülenxüü, Ulaanbaatar 1992. p. 501.

hanem ennél egy sokkal súlyosabb következményekkel járó, egyfajta gyilkosságot. Valószínűsíthető tehát, hogy ez az elkövetett bűn és a bűntudat adott olyan nagy jelentőséget az egykor totemisztikus ősként tisztelt állatokból származó gyógyszeralapanyagoknak.

Az egykori ősöknek vélt állatokon kívül, sokszor egyéb más állatok felhasználása kapcsán is megfigyelhetünk mongol sajátságokat, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a mongol mitológiához, vagy szimbolikához. Így például a mongol népi gyógyászat receptjeiben, a *Rgyud-bži*-ben megtalálható „alap" javallatokon kívül, sokszor meghatározták a gyógyítás céljából felhasználni kívánt állat színét, vadászatának és megölésének napját, és például rágcsálók esetében az állat lakóhelyének tájolását is.

A totemisztikus ősöktől nehezen elválaszthatók, a gyógyászati szempontból szintén különösen nagy tiszteletben álló azon állatok, amelyeket a mongol etiológiai mítoszok valamilyen módon kapcsolatba hoznak az emberrel és így gyakran még „visszamaradt" antropomorf tulajdonságokat is felfedezni vélnek bennük. Ezen állatok vadászatának, illetve gyógyászatban történő felhasználásuk módjának egyes mozzanatai arról árulkodnak, hogy esetükben a „hasonlót a hasonlóval", homeopatikus mágia elve érvényesül, és bizonyos értelemben egyfajta kannibalizmusként tekintenek ezen állatok étel, vagy orvosságként való elfogyasztására.[149] És mivel a vegetarianizmust preferáló buddhizmus, nem meglepő módon, az egyszerű húsevésnél is nagyobb bűnnek tartja a kannibalizmust, ezen állatok gyógyító erejébe vetett hit, a hagyományos mongol gondolkodásban még tovább erősödött.

[149] Ezt jól szemlélteti például, az egykor embernek hitt mormota gyógyászati alkalmazása. A mongolok csonttörésre a mormota elégetett és porrá tört megfelelő csontjait javasolják fogyasztani, azaz ha az embernek például eltört a jobb keze, akkor a mormota jobb első lábából készült csonthamut kell vízben oldva meginnia. És bár a mormota minden húsrészét szívesen fogyasztják a mongolok, az állat lapocka és borda közti részét *xünii max*-nak, „emberhús"-nak nevezik és mindig félredobják. Ugyanakkor, mint több adatközlőnktől is megtudtuk, ez az a húsrész, amit hasnyálmirigy problémák esetén, a betegnek nyersen (!) javasolnak elfogyasztani (Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)) A mormota ilyenfajta megközelítésének és alkalmazásának a párhuzamait a tibeti gyógyászatban nem találjuk meg (A *Rgyud-bži* csak annyit ír például, hogy a mormotamáj jó a csonttörésre. Ld. Következő fejezet). Ezért feltételezhető, hogy ezek a „mormotareceptek" is egy belső fejlődés eredményei és szoros összefüggésben állnak a mongol mitológiával és az eredetmítoszokkal, amelyekben a mormota egykori emberként jelenik meg, aki egy be nem tartott ígérete miatt, büntetésből változott mormotává. Cerensodnom, D.: *Mongol ardiin domog ülger*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1989. pp. 47-49.

2.2.2

Az állati eredetű táplálékok a *Rgyud-bži*-ben

Az állatokkal kapcsolatos mongol asszociációk egy jelentős része a különböző állatok húsának, tejének vagy zsírjának minőségére vonatkozik. Az állatokról szóló, mongolokkal való beszélgetések során, szinte bizonyos, hogy elhangzanak olyan megnyilatkozások is, mint például: „*Xoninii max xallun čanartai, sain.*” („A birkahús jó, meleg természetű.”); „*Aduunii max sain, xaniadad sain.*” („A lóhús jó, jó a megfázásra.”); „*Yamaanii max serüün čanartai, xurdan carcdag.*” („A kecskehús hűvös természetű, gyorsan megdermed.”). Mindezen megállapítások általános ismertsége, nem csak a különböző húsokkal kapcsolatos hasonló tapasztalatokkal magyarázható, hanem nagy valószínűséggel szintén összefüggésbe hozható a tibeti orvoslással, és annak humorális rendszerével.

A *Rgyud-bži* négy könyve közül a második, a *Bsad-rgyud*, „A magyarázatok tantrája” fejti ki a tibeti humorális elmélet rendszerét, azaz az emberi szervezetet alkotó „életnedvek” működését és ezek összefüggéseit például a táplálkozással. Ez a könyv foglalkozik a patológiával, embriológiával, anatómiával és a gyógyszerismerettel is. Leírja a betegségek okait és kialakulásuknak a feltételeit, és itt kerül sor a betegségek osztályozására is. E szerint vannak belső eredetű kórok, amelyek az emberi szervezetben keringő három életnedv, a „szél” (tib.*rlung*, mong. *kei*, xalx. *xii*)[150], az „epe” (tib.*mkhris-pa*, mong. *sira*, xalx. šar) és a „nyálka” vagy „nyirok” (tib.*bad-kan*, mong.*badgan*, xalx. *badgan*) rendellenességeiből fakadnak.[151] Ezen kívül vannak külső okból bekövetkező betegségek is, amelyek szintén háromfélék lehetnek: mérgek, fegyverek vagy démonok által okozott bajok.

Eszerint tehát, a betegségek egy jelentős része abból fakad, hogy az emberben felborul az életnedvek megfelelő aránya, amit valamilyen módon újra egyensúlyba kell hozni, hogy a beteg meggyógyuljon. A tibeti orvoslás szemszögéből ugyanolyan fontos, ha nem fontosabb, a beteg számára kialakított megfelelő táplálkozás és életvitel, mint a gyógyszeres kezelés.

---

[150] A *Rgyud-bži*-ben szereplő kifejezések írott mongol alakjai (mong.), a Pozdneev által 1908-ban kiadott, kétnyelvű *Učebnik” tibetskoj mediciny* kötetből származnak, a halha (halh.) alakok pedig az 1991-es, ulánbátori kiadású *Anagaax uxaanii dörwön ündes* című mongol *Rgyid-bži* fordításból.

[151] A *Rgyud-bži* szerint a *rlung* a csontokban található, a *mkhris-pa* a vérben és a verejtékben, a *bad-kan* pedig a fennmaradó helyeken.

A *Rgyud-bži* második könyve részletesen tárgyalja a három életnedv rendellenességeiből kialakult betegségek esetén javallott étrend típusokat. Az ételeket alapvetően öt csoportra osztja, így: gabonafélék; húsok; zöldségek és gyümölcsök; olajok és zsírok; valamint az elkészített ételek. A *Rgyud-bži* általában háromféle jellemző tulajdonságát határozza meg a különböző táplálékoknak és gyógyszereknek. E tulajdonságok közül az első, az íz, amely hatféle lehet: édes (tib. *mngar-ba*, mong. *amtatai*, halh. *amtlag*), savanyú (tib. *skyur-ba*, mong. *isküleng*, halh. *esgelen*), sós (tib. *lan-chva*, mong. *dabusutu*, halh. *dawslag*), keserű (tib. *kha-ba* mong. *γašiγun*, halh. *gašuun*), csípős (tib. *cha-ba*, mong. *ekegün*, halh. *exüün*), fanyar (tib. *bska-ba*). A második tulajdonság-csoport a nyolc belső minőség: nehéz (tib. *lči-ba*, mong. *kündü*, halh. *xünd*), olajos (tib. *snum-pa*, mong. *tosutu*, halh. *toslog*), hűvös (tib. *bsil-pa*, mong. *serigün*, halh. *serüün*), tompa (tib. *rtul-ba*, mong. *moqodaγ*, halh. *moxdog*), könnyű (tib. *yang-ba*, mong. *könggen*, halh. *xöngön*), durva (tib. *rcub-pa*, mong. *sirügün*, halh. *širüün*), forró (tib. *cha-ba*, mong. *qalaγun*, halh. *büleen*),[152] éles (tib *.rno-ba*, mong. *qurča*, halh. *xurc*). A harmadik jellemző pedig, az ún. tizenhét másodlagos jelleg egyike. Ez utóbbi, a nyolc belső minőség mellett, tartalmaz még kilenc másikat, amelyekkel együtt a feldolgozott (megfőzött, megsütött, felforralt, stb.) alapanyagok jellemezhetők.

A belső eredetű betegségek, amelyek a három életnedv harmonikus egyensúlyának felbomlásából erednek, mindig a betegséget okozó életnedv tulajdonságaival ellentétes tulajdonságokkal rendelkező táplálékokkal és gyógyszerekkel kezelhetők. Így a „nehéz” és az „olajos” képes a szervezetből a *rlung*-ot, azaz a „szelet” kitisztítani, ami egyébként „könnyű” és „durva” természetű. A „hűvös” és a „tompa” képes a *mkhris-pa*, az „epe” kitisztítására, mivel az „epe”, „forró” és „éles” tulajdonságú. A fennmaradó négy belső minőséggel, amelyek a „könnyű”, a durva”, a „forró” és az „éles”, a *bad-kan*, a „nyálka” túltengését lehet legyőzni, amely „nyálkát” egyébként a „nehéz”, az „olajos”, a „hűvös” és a „tompa” tulajdonságokkal lehet jellemezni.[153] A *Rgyud-bži* pontosan meghatározza minden betegségnek, és minden állati, növényi és ásványi eredetű tápláléknak és gyógyszernek az ilyenfajta jellegét.

---

[152] Az 1991-ben kiadott, halha mongol fordítás valamiért a *xaluun* – forró kifejezés helyett, a *büleen*, „langyos” jelentésű szót használja az egész műben következetesen.

[153] Nagy Zoltán: *Tibeti orvoslás*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest 1992. pp. 83–95. A dolgozat további részében e minőségek idézőjel nélkül szerepelnek, annak ellenére, hogy nem az elsődleges, fizikai tulajdonságokat jelölő jelentésükre (nehéz, könnyű, éles stb.) utalnak, hanem a tibeti orvoslás szakterminusait fedik. Néhány esetben azonban, a kétértelműség elkerülése végett, továbbra is idézőjelbe kerültek.

A mű szerint az ehető húsú állatok nyolc csoportba sorolhatók:[154]

1. A páva, királyfogoly, fogoly, havasi csóka, varjú és más hegyi madarak az „élelmüket lábukkal kikaparók”[155] csoportjába tartoznak.

2. A papagájok, kakukkok, galambok, szarkák, fülemülék a „csőrükkel kaparók”[156] csoportját alkotják.

3. A szarvas, a pézsmaszarvas, a gazella (mong. *ǰegeren*), az őz, a nyúl, a tibeti gazella (mong. *oronγo*), a szajga-antilop, kőszáli kecske, a vaddisznó, a bivaly, az orrszarvú, a vad jakmarha (mong. *qayinuγ*), a „növényevő vadállatok”[157] osztályába tartoznak.

4. A tigris, a hópárduc, a medve, a farkas, a hiúz, a róka, a sakál, a sivatagi róka, a „ragadozó vadállatok”[158] csoportját alkotják.

5. A keselyű, a holló, a sas, a kánya, a bagoly, a héja stb., „a zsákmányukat erejükkel megszerzők”[159] osztályát alkotják.

6. A jakmarha, a jak, a teve, a ló, a szamár, a szarvasmarha, a kecske, a juh, a kutya, a disznó, a tyúk, a macska stb., a táplált, „háziállatokat”[160]alkotják.

7. A mormota, a sün, a béka, a kígyó, a borz, a gyíkok és a skorpió, az „üregben élők”[161] osztályába tartoznak.

8. A daru, a sárga réce (mong. *anggir*), a vörös ásólúd, a vadlúd, a sirály, a vidra és a halak a „vízben élők”[162] csoportjának tagjai.[163]

A *Rgyud-bži* a következőképpen jellemzi ezeknek az állatoknak a húsát:

„E nyolc csoportba tartozó állatoknak a húsa édes, és emésztés után is édes marad. A húst, minősége szerint, három csoportba lehet osztani: kiváló, közepes és gyengébb minőségű. Az eredete szerint pedig a hús lehet, szárazföldön, vízben, vagy mindkettőben élő állatból való. A szárazföldön élő állatok húsa hűvös, könnyű és durva, legyőzik a szél, és a nyirok okozta forróságot. A vízben élő állatok húsa nehéz,

---

[154] A *Rgyud-bži*-ben szereplő adatok elemzése során a következő három fordítást használtuk: *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. D.B. Dašiev (ford.), Vostočnaja literatura, RAN, Moskva 2001. A tovbbiakban: „Dašiev”; Pozdneev, A.: *Učebnik” tibetskoj mediciny*. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, S.-Peterburg 1908. A továbbiakban: „Pozdneev”; *Anagaax uxaanii dörwön ündes*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1991. A továbbiakban: „AUDÜ”

[155] Pozdneev. (mong.) *samurtan maltaγčid-un ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *xölöör maltaǰ idex aimag*

[156] Pozdneev. (mong.) *qošiγu-ber maltaγči-yin ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *xošuugaar maltaǰ idex aimag*

[157] Pozdneev. (mong.) *görögesün-ü ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *göröösnii aimag*

[158] Pozdneev. (mong.) *ariyatan-u ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *araatnii aimag*

[159] Pozdneev. (mong.) *küčün-iyer idegčid-ün ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *xučeer bulaan idex aimag*

[160] Pozdneev. (mong.) *kümün-ber eǰelegsen-ün ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *teǰeewriin aimag*

[161] Pozdneev. (mong.) *nüken-dür orošiγsad-un ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *nüxend oršix aimag*

[162] Pozdneev. (mong.) *usun-dur orošiγsad-un ayimaγ*, AUDÜ. (halh.) *usand oršix aimag*

[163] Pozdneev. pp.196–199; AUDÜ p. 76.; Dašiev pp. 68–69.

forró, olajos, így jó a gyomorban, a vesében és a deréktájon kialakult, szél okozta hideg ellen. Azoknak az állatoknak a húsa, amelyek egyaránt élnek a szárazföldön és a vízben, egyszerre forró és hideg természetű. A ragadozó állatok és a madarak húsa durva, könnyű és csípős, forróságot kelt a gyomorban, kiírtja a galandférgeket, megnöveli a testsúlyt, és gyógyítja, a hideg okozta megbetegedéseket.

A birkahús olajos és forró természetű, melegséget kelt, erősíti a szervezetet, legyőzi a szelet és a nyirok bajait, jó étvágyat kelt. A kecske húsa nehéz és hideg természetű, a három betegségforrást erősíti, de jó a vérbaj, a fekélyek és az égési sérülésekre. A marhahús hideg és olajos, legyőzi a szél okozta forróságot.[164] A ló, a szamár és a vadszamár (mong. *qulan*), azaz a páratlanujjú patások húsa elállítja a gennyedzést, megtisztítja a veséket és a deréktájékot a hidegtől, gyógyítja a reumát. A disznóhús hideg, durva és könnyű. Fogyasztása nehezíti a fekélyes sebek gyógyulását, viszont jó a bélhurutra. A bivaly húsa elálmosítja az embert, és megnöveli az ember súlyát. A jakhús olajos és forró természetű, kiűzi a hideget a szervezetből, serkenti az epe- és vérképzést. A csirke és a veréb húsa, serkentőleg hat a férfimag keletkezésére, és jó a sebesülések esetén. A pávahús jó a szembetegségekre, rekedtségre, megerősíti az öreg szervezetet. A vadjak húsa kiűzi a hideget a gyomorból és a májból, meleget kelt az egész szervezetben. A növényevő vadállatok húsa könnyű és hideg, elmulasztja, a betegség okozta forróságot. A nyúlhús durva természetű, melegséget kelt, elállítja a hasmenést. A mormotahús olajos, nehéz és forró természetű. Fogyasztása ajánlott kelések esetén és gyógyítja a gyomor, a vese, a deréktáj és a fej, hideg és a szél okozta megbetegedéseit. A vidrahús fokozza a nemi szenvedélyt és kiűzi a hideget a vesékből és a deréktájról. A halhús jó a gyomor betegségeire, étvágykeltő hatású, javítja a látást, gyógyítja a *čingaa*[165] betegséget és a nyirok okozta bajokat.

A hímnemű állatok mellhúsa nehezebb tulajdonságú, a nőstény állatoknak pedig az alsó részére jellemző a „nehéz” minőség. A vemhes állatoknak minden húsrésze nehéz. A négylábú állatok esetében a nőstények húsa könnyebb, míg a madaraknál pont fordítva van, a hímeké könnyebb természetű. A fej, a mellhús, a szügy, a háthús, a keresztcsonti rész, az ágyékrész – e felsorolt sorrendben, egyre nehezebb tulajdonságú.

[164] Mint a későbbiekben látni fogjuk, az „öt lábasjószág” mongolok által való megítélésében, ezek a tulajdonságok rendkívül fontos szerepet játszottak. Ld. Az állatok rendszerezéséről szóló fejezet, *Mal* szakaszát.

[165] (mong.) *činγaγa* (Pozdneev p. 200.) – Pozdneev *jazva*-nak, azaz fekélynek (gyomorfekély?) fordítja. Pozdneev p. 201.

A friss hús hideg, míg az öreg hús meleg természetű, laktató. Ezért a tavalyi hús kiűzi a szervezetből a szelet, valamint melegséget és belső tüzet szít. Minden nyers, fagyos, vagy megsütött hús nehezen emészthető. A szárított, főtt hús „könnyebb" tulajdonságú és így könnyebben is emészthető."[166]

A *Rgyud-bži* második könyve ír a különböző állati és növényi eredetű zsírok és olajok, egészségre kifejtett hatásáról is. E szerint:

„A vaj, a szezámolaj, a csontvelő zsírja és a háj, ebben a sorrendben egyre nehezebb és hidegebb tulajdonságú. Emellett ezek erősítik az emberben az olajos, tompa, lágy és nedves jellegeket. Nagyon jót tesz az olajok és zsírok fogyasztása az öregeknek és a gyerekeknek, a legyengülteknek és kimerülteknek, a férfimag-, vagy vérhiányban szenvedőknek, jó a belek kitisztítására, vagy lelki feszültségek enyhítésére, azaz a szél okozta bajokra. A friss vaj hideg természetű, növeli a férfiúi erőt, jó színt ad az embernek és gyógyítja az epe okozta forróságot. Az elöregedett vaj jó ideggyengeségre, ájulás, emlékezetkiesés kezelésére, és jó a sebek gyógyítására. Az olvasztott vaj élesíti az elmét, jó emlékezőképességet ad, belső melegséget teremt, erőt ad és általa hosszú életű lesz az ember. Ez a legjobb zsiradék, ezer dologra jó. A frissen köpült vaj, a tejföl, a sajt,[167] stb. jó étvágykeltők, illetve székrekedés-oldó és nyiroktisztító hatásuk van. Az avas vaj jó a nyirok és szél okozta bajokra, belső melegséget kelt. Ugyanilyen tulajdonságokkal rendelkezik a jak- és birkatej, kiűzik a szervezetből a szél okozta hideget. A jakmarha tejének egyszerre hűtő és melegítő hatása is van. A tehéntejből és kecsketejből készült vaj hűtő hatású, a szél okozta forróságot gyógyítja. A szezámolaj forró és csípős természetű, segít a lesoványodottaknak visszanyerni testsúlyukat, a kövérekre pedig pont fordítva hat, rájuk fogyasztó hatással van. Erősíti a szervezetet, megszabadít a nyirok és a szél okozta bajoktól. A mustármagolaj legyőzi a szelet, de erősíti a nyirok és epe erejét. A csontvelő zsírja elnyomja a szelet, de növeli a férfimag és a nyirok erejét. A háj gyógyítja a csontok és az izületek megbetegedéseit, az égési sérüléseket, a szél okozta kórokat, a fül, a fej és az anyaméh bajait. Azoknak az embereknek, akik állandóan fogyasztanak zsiradékokat, a belső hőjük erős és egyenletes, a három életnedv egyensúlyban van bennük, belül teljesen tiszták. Ezek az emberek jó testi erővel

[166] Pozdneev pp.198–203; AUDÜ pp. 77–78.; Dašiev pp. 69–70.

[167] Dašiev fordításában itt a *syr* – „sajt" jelentésű szó szerepel (Dašiev p. 70.), de a Pozdneev-féle mongol szövegben *aγaraγul* (Pozdneev p. 204.), azaz a szárított túró kifejezés van ugyanitt, amit Pozdneev is *sušenyj tvorog"*-nak fordít (Pozdneev p. 205.). A halha mongol fordítás is az *aaruul* kifejezést használja (AUDÜ p. 78.).

rendelkeznek, éberek, élénk a bőrük színe, erősek a belső szerveik és öregkorukig megőrzik szellemi frissességüket és akár száz évig is elélnek.”[168]

Az állati eredetű italok közül, a tejről a következőket írja a mű:

„A tej elnyomja a szelet, viszont a nyirok erejét növeli. […] A tej íze általában édes, és emésztés után is az marad. A tej olajos és hideg természetű, növeli a testi erőt, jó színt ad az embernek, elnyomja a szél és az epe rendellenességeit, ugyanakkor fokozza a férfiúi erőt és a nyirok erejét. A tehéntej tápláló és jót tesz tüdőbaj, váltóláz és hólyaghurut esetén, valamint élesíti az elmét. A kecsketej jó légszomj esetén. A birkatej elnyomja a szelet, viszont a szívre káros hatással van. A jaktej gyógyítja a nyirok és epe okozta bajokat. A kancatej és a szamártej gyógyítja a tüdőt, azonban részegítő hatása van. A nyers tej hideg és nehéz tulajdonságú, férgességet okoz és erősíti a nyirok betegségeit. A forralás a tejet könnyűvé és meleg tulajdonságúvá alakítja. A besűrített tej nehéz tulajdonságú és nehezen emészthető. A frissen fejt tej a legfenségesebb ital. A lefölözött aludttej gyógyítja a váltólázat, a magas lázzal járó betegségeket, és megszünteti a hasmenést. Mindenfajta aludttej íze savanyú, és e jellegét megőrzi emésztés után is, hideg és olajos természetű, a székletet szilárdítja, a szél okozta forróságot elnyomja, és étvágygerjesztő hatású. A friss, lefölözött kumisz[169] csípős és savanyú ízű, könnyű tulajdonságú, pótolja a belső hőt, féreghajtó hatású, jó a lép megbetegedéseire, aranyérre és zsíros étel okozta emésztési zavarokra. A tejsavó híg leve, a besűrűsödött székletet fellazítja, az ereket kitágítja és kitisztítja. A felhígított aludttej,[170] anélkül, hogy a szelet és az epét felerősítené, elnyomja a nyirok erejét. A forralt aludttej megkeményíti a székletet, és elállítja a láz által kiváltott hasmenést. A birkatejből készült ételek meleg tulajdonságúak és táplálók. A tehén-, és kecsketejből készültek hidegek és könnyűek, míg a jakmarha tejéből készült étkek semlegesek hidegre és melegre nézve.”[171]

---

[168] Pozdneev. pp. 202–205.; AUDÜ p. 78–79.; Dašiev pp. 70–71.

[169] Az írott mongol szövegben a *sine ayiraγ* kifejezés szerepel (Pozdneev. p. 214.), amit Pozdneev *sv’žij kumys”*-nak, „friss kumisz”-nak fordít (Pozdneev. p. 215.), a halha szövegben *tosiig n’ awsan airag* szerepel (AUDÜ p. 81.), Dašiev pedig meghagyta az eredeti tibeti, *dar* formát (Dašiev p. 72.), aminek jelentése „tejsavó”. Vö.: *dar-ba* – whey; milk from wich butter has been churned out. Das. p. 621.

[170] Az írott mongol szövegben szereplő *čaγan-u sira usu* alakot (Pozdneev. p.214.), Pozdneev - *razžižennoe kvašenoe moloko (tarak”)*-nak, „felhigított aludt tej”-nek fordítja (Pozdneev. p. 215.), a halha szöveg, az írott mongolhoz hasonlóan *cagaanii šar us*-t ír (AUDÜ p. 81.), Dašiev pedig tibetiből fordítva *syvorotka ot syra*-nak, azaz „sajt-savónak” írja (Dašiev p. 72,).

[171] Pozdneev. pp. 212-215.; AUDÜ p.81-82.; Dašiev pp. 72.

2.2.3

Az állati eredetű gyógyszerek a *Rgyud-bži*-ben

A megfelelő ételek és italok meghatározása mellett, a tibeti orvosok a különböző betegségekre, a növényi és ásványi eredetű gyógyszereken kívül állatokból kinyert, és feldolgozott anyagok (porított szarv, elégetett csont hamuja, szárított és porított állati szervek, vér stb.) fogyasztását is előírták. Mint az előzőekben már utaltunk rá, a *Rgyud-bži* tizenháromféle állati eredetű gyógyszert különböztet meg. Így ezek lehetnek:

1. szarvból vagy agancsból
2. csontokból
3. húsból
4. vérből
5. epéből
6. zsírból vagy hájból
7. agyvelőből
8. bőrből
9. karmokból
10. szőrből vagy tollakból
11. vizeletből
12. ürülékből
13. egész állatból.[172]

Ezekkel kapcsolatban a *Rgyud-bži* második könyvének, gyógyszerekről szóló hatodik fejezete, a következő felsorolást adja:

„[Szarv] Az orrszarvú szarva kiszárítja a gennyes vért, és jó a reumára. Hasonló hatású a szarvasok agancsa is. Az antilop és gazellaszarv megszűnteti a hasmenést. A szajga-antilop és a kosszarv segít nehéz szülések esetén. A vadjak szarva forróságot kelt, féreghajtó hatású. A vadjuh[173] szarva gyógyítja a váltólázat.

[Csont] A régi emberi koponya[174] hamuja felszívja a [reumát okozó] izületi folyadékot. A régi emberi csontoknak, különösen a lapockacsontoknak a hamuja,

[172] Pozdneev p. 286–287; Dašiev p. 86; AUDÜ p. 98.

[173] Pozdneev p. 289.: *„arγali-yin eber” – ovis argali*; Dašiev p. 86.: *roga dikogo barana*; de AUDÜ p. 98.: valamiért *bod' göröös*-t, azaz „egyszarvút” ír ezen a helyen. Megjegyzendő, hogy az egyszarvú Pozdneevnél és Dašievnél is szerepel, de korábban.

[174] Pozdneev p. 289.: *kümün-ü qaγučin γabala-yin yasu – staryj čelovečeskij čerep”*; Dašiev p. 87.: *zola starogo čelovečeskogo čerepa*; viszont AUDÜ p. 98.: *xün göröösnii xuučin gawal* – azaz, „jeti” vagy *almas* öreg koponyája.

kitaszítja a szervezetből az abba beivódott forróságot. Az emberi medencecsont jó a lépfene gyógyítására. A sárkánycsontok begyógyítják a karmolásokat és elmulasztják a sérülés okozta fekélyeket. A tigriscsontok serkentik a szivacsos csontok fejlődését. A kauri-kagyló héja elállítja a vérzést, felszívja a gennyet és a nyirok váladékait. A villámcsapástól meghalt ember csontjai, és a bélcsavarodásban meghalt ember koponyája jó a bélcsavarodás ellen. A disznócsontok gyógyítják az aranyeret. A birkacsontok a szél betegségeit gyógyítják. A birka térdcsontja jó a vizeletelzáródásra. A sün csontja elállítja a vérzést. A majomcsontok segítik a gyerek világra jöttét, nehéz szülés esetén. A csigaház féreghajtó hatású, és enyhíti a vizes daganatokat. A páratlanujjú patások csontja jó a nyirokbetegségekre.

[Hús] Az emberhús[175] gyógyítja a keléseket, a szél okozta betegségeket, a mérgezéseket és a súlyos kórokat. A kígyóhús fellazít mindent, ami összecsomósodott, utat nyit mindenfajta elzáródásnak, és jót tesz a szemnek. A keselyűhús melegséget kelt [a testben], és gyógyítja a golyvát. A pávahús elnyomja az epe, és a mérgek erejét. A havasi gyík[176] húsa gyógyítja a vesékben és a deréktájon keletkezett hideget. A vidramáj gyógyítja a vizeletelzáródást. A mormotamáj segíti az eltört csontok összeforrását. A kecskemáj jót tesz a szemnek. Az állatok tüdeje, szíve, mája, veséje és lépe, gyógyítja az ember ugyanezen szerveit. A farkas gyomor melegséget kelt és segíti az emésztést. A farkas nyelv gyógyítja a nyelv daganatait. A disznónyelv kihúzza a levált csontrészeket. A kutyanyelv begyógyítja a sebeket. A szamárnyelv megszűnteti a hasmenést. A birkaherék erősítik a férfierőt, a kutyaherék pedig segítik a halott magzat kijutását az anyaméhből. A róka-, és fecsketüdő jó a tüdőbajra. A denevérhús[177]megszünteti a hányingert. A veréb-, és a gyíkhús fokozza a férfimag termelődését. A sárga réce húsa gyógyítja a kolerát.

---

[175] Pozdneev p. 291.: *kümün-ü miq-a – čelovečeskoe mjaso*; Dašiev p. 87.: *mjaso čeloveka*; de a halha szöveg itt is *xün göröösnii max*-ot, azaz jeti-, vagy *almas*-húst ír (AUDÜ p. 98.). A halha szöveg még zárójelben hozzáteszi, hogy ez placentával, vagy nyúlszívvel helyettesíthető („*xoidox buyuu tuulain jürxeer orloǰ bolno*”).

[176] Pozdneev p. 291.: *časutu-yin gürbel – (mjaso) jaščeric, obitajuščih v snežnyh mestah*; Dašiev p. 87.: nem fordítja le, hanem meghagyja a tibeti formát (orosz átírásban) *jaščerica da-bjid*; AUDÜ p. 99.: szintén a tibeti szót veszi át, de mongol olvasatban *deǰid gürwel*. A *deǰid* szó nem szerepel a mongol szótárakban (Cewel, Luwsandendew, Kara), sem önállóan, sem a *gürwel*, „gyík” jelentésű szóval összetételben. A ma Mongóliában élő hüllők között sem ismerünk ilyen elnevezésű gyíkfajt. (Vö.: Függelék – Mongólia hüllőinek listája)

[177] AUDÜ p. 99.: *baawgain max* – „medvehús”; Pozdneev. p. 293.: *baγabaγai-yin miq-a*, mégis Pozdneev, feltehetően a tibeti szöveggel összevetve (*bya-lbang ša*) *mjaso letučej myši*-nek fordította; Dašiev p. 87. szintén: *mjaso letučej myši*. Így feltehetően, az AUDÜ által használt forrás és a Pozdneev-féle mongol szövegben is elírás történt, lemaradt a *sarisun* előtag. (halh. *sar’san baawgai / sar’san bagwaaxai* – „denevér”). Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy egy korábbi nyelvállapotban a *baγabaγai* szó, önmagában is jelentett denevért.

[Vér] A szarvas vére féreghajtó hatású és elállítja a menstruációt. A kecskevér gyógyítja a szifiliszt és a fekete himlőt. A vadjak és az antilop vére megszűnteti a hasmenést. A disznóvér egy helyre gyűjti [a szervezetben felgyülemlett] mérget. A szárított szamárvér gyógyítja a reumát és a végtagok izületi megbetegedéseit. A kakastaréjból kinyert vér segíti a húsnövekedést és a csontok szivacsos állományának fejlődését. A menstruációs vér erősíti az izületeket, elállítja a vérzést, és segíti az új hús növekedését a sebekben.

[Epe] Mindenfajta epe elzárja a sérült ereket, gyógyítja a sebeket, serkenti a húsnövekedést a sérüléseken, jó a mérgezések ellen és jót tesz a szemnek.

[Zsír] A kígyózsír kihúzza a szervezetből a fegyvertől bennmaradt fémszilánkokat. A szarvas-zsír féreghajtó és megóv a mérgektől. A disznózsír kihajtja a szervezetből a mérgeket, és eltávolítja a seben keletkezett gennyes réteget. Az emberi[178] háj elnyomja a szelet és gyógyítja a nedves fekélyeket.

[Agyvelő] A kecskeagyvelő gyógyítja az elszakadt inakat és ínszalagokat. A birkaagyvelő megszűnteti a szédülést, és gyógyítja az agyrázkódást. A vadállatok agyveleje megszűnteti a hasmenést. A nyúlagyvelő orvosolja a bélgörcsöket. Az emberi[179] agyvelő gyógyítja a daganatokat és megszünteti a reumát.

[Bőr] A kígyó levetett bőre gyógyítja a pörsenéseket és a bőr gyulladásait. Az orrszarvú és az elefánt bőre gyógyítja a fekete himlőt. Az egérbőr kihúzza a gennyet.

[Karom] A krokodilkarmok gyógyítják a csontok „forróságát". A szamárpata gyógyítja a vizeletelzáródást. A ló pata féreghajtó hatású. A ló szarugesztenyéi gyógyítják a kolerát.

[Szőr és tollak] A pávatollak semlegesítik a mérgeket és gyógyítják a gennyes tüdőt. A fekete lúd tolla jó a vizeletelzáródás ellen. A bagolytollak gyógyítják az ödémákat. A repülő mókus szőre a méh betegségeit orvosolja. A vadjuh (*argali*) szőre gyógyítja, a mérgezés okozta betegségeket. A kecske lágyékrészi szőre jó a lépfene ellen.

[Vizelet] Az emberi vizelet gyógyítja a súlyos férgességet, és megóv a láztól. A tehénvizelet gyógyítja az idült nyirok-megbetegedéseket.

[Ürülék] A keselyűürülék forróságot kelt, féregűző és megszünteti a daganatokat. A disznóürülék[180]orvosolja a gyomorrontást, a sorvasztó lázat és az epe bajait. Az emberi

[178] AUDÜ p. 99. *xün göröös*-nek, azaz jetinek fordítja itt is.
[179] AUDÜ p. 99. következetesen *xün göröös*, azaz jeti itt is.
[180] AUDÜ p. 100.: zárójelben hozzáteszi, hogy ebben a részben az ürülékek elégetett szenéről van szó.

ürülék gyógyítja az epét, megszünteti a duzzanatokat, a daganatokat, és a mérgezés okozta bajokat. A lóganéj féreghajtó hatású, megszünteti a szél és epe okozta hányáskényszert. A nyúlürülék felszívja az ödémákat. A kutya, a farkas és a fogolymadár ürüléke megszünteti a daganatokat. A tyúk és az egér ürüléke segíti a genny kijutását [a szervezetből]. A galamb ürülék megszünteti a daganatokat és a gennyedzést.[181]

[Egész állat] A kőrisbogár megtisztítja a vérereket a betegségektől. A rákok és a vízi bogarak, gyógyítják a vizeletelzáródást. A fekete bogarak és a büdös bogarak jók a gyomorgörcsökre. A medvetalpon (*Heracleum*) élő hernyók[182]megszüntetik a véredények vérzését. A gyűrűs férgek az agy és gerincvelő folyását szüntetik meg. A vízipatkány és a *rba-bya*[183] húsa semlegesíti a hús általi mérgezést. A gyíkhús kiűzi a férgeket és semlegesíti a mérgeket."[184]

Az értekezésünk második részében bemutatásra kerülő, mongol adatközlőktől származó, állatokra vonatkozó adatok közül több is, a népi gyógyászati javallatok kategóriájába sorolható. Ezeknek egy jelentős részéről egyértelműen megállapítható, hogy a fent idézett *Rgyud-bži* részletek egy-egy szakaszával vagy lényegét tekintve, vagy pedig bizonyos esetekben, teljesen megegyeznek. A beazonosítást segítendő, ezt néhány esetben jelezni is fogjuk.

[181] Ez a mondat a Dašiev féle *Rgyud-bži* fordításban nem szerepel.
[182] Pozdneev. p.301.: *balčirγana-yin qoroqai – červ' vodjaščijsja na rastenii čemerica*; AUDÜ p. 100.: *balčirganiin öt*; Dašiev p. 88. *gusenicy s borščevika*
[183] Dašiev p. 88. *oljapki*-nak, azaz vízirigónak (*Cinclus cinclus*) fordítja; Pozdneev. p. 301. *qada-yin sibaγun-u miq-a – mjaso gornyx" ptic"*, azaz „hegyi madarak húsa"; AUDÜ-ben ez a mondat nem szerepel.
[184] Pozdneev. pp. 287–301.; AUDÜ p. 98–100.; Dašiev pp. 86–88.

3. *A környezet, a természet és az állatok a mongol törvényekben*

3.1.1 Források

A természet és az állatok védelméről szóló első rendelkezések már megtalálhatók a legkorábbi mongol törvényekben is. A Nagy Mongol Birodalom híres törvénykönyve, amit a dzsingiszi [Nagy] Törvényként, vagy mongolul *Ĵasaγ*-ként is szoktak emlegetni, sajnos nem maradt ránk sem eredeti, sem másolt változatban, azonban egyes részletei megtalálhatók a korabeli forrásokban, illetve egyes cikkelyei bekerültek a későbbi törvénykönyvekbe is. A napjainkig épségben megőrződött legkorábbi mongol törvénykönyvek, csak a 17. század elejéről származnak.

Az alábbiakban, keletkezésük kronológiai sorrendjébe rendezve, gyűjtöttünk össze néhány olyan rendeletet, amelyekkel a mongol törvények az emberek és a természet, illetve az állatvilág kapcsolatát szabályozták.[185]

[185] A szocializmus előtti mongol jogrendszernek alapvetően öt fontos forrása volt. Ezek közül a legkorábbi, a Dzsingisz kán személyéhez köthető *Yeke ǰasaγ* vagy egyszerűen csak *Ĵasaγ*-nak nevezett törvénykönyv volt, amelynek, mint fentebb említettük, csak részletei maradtak meg a különböző forrásokban. A második legjelentősebb jogi forrás, Altan kán törvénykönyve (mong. *Altan qan-u čaγaǰa*) volt, amely az 1570-es évek végére datálható. Ennek a törvénykönyvnek az eredeti mongol változata nem maradt meg, hanem csak egy tibeti nyelvű fordítása, feltehetően a 17. század elejéről. A harmadik ilyen jelentősebb jogi gyűjtemény, az 1640-ben elkészült Mongol-ojrát nagy törvénykönyv (ojr. *Yeke čāǰi*), a negyedik az 1709-es Halha Törvénykönyv (mong. *Qalq-a ǰirum*), illetve az ötödik az 1794-es *Mongγol čaγaǰin-u bičig.* Ezek közül, a *Qalq-a ǰirum* kiemelkedően fontos szerepet játszott a mongol jog történetében, hiszen ez jelentette a mongol jogrendszer alapját, egészen az 1921-es szocialista forradalomig. Jelen fejezetben, a mongol jog természettel és állatokkal kapcsolatos rendelkezéseit, e törvénykönyvek alábbi kiadásaiból válogattuk össze: Nyam-Osor, N.: *Mönx tengerees soyorxson Čingis xaanii jarlig buyuu Ix jasag xuuliin tailbar.* Ulaanbaatar 2003.; *Ix caaz – „Velikoe uloženie". Pamjatnik mongol'skogo feodal'nogo prava XVII v. Ojratskij tekst.* Transliteracija, perevod, vvedenie i kommentarij S. D. Dylykova, Izdatel'stvo „Nauka", Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury, Moskva 1981.; *Qalq-a jirum.* (Monumenta Historica Instituti historiae Academie scientiarum Reipublicae Populi Mongoli T. II. fasc. I.), ed. Č. Nasubalǰur, Ulanbator 1963.; Ĵalan-Aaǰaw, S.: *Xalx ǰuram bol Mongoliin xuul' caajnii ertnii dursgalt bičig.* Šüüx Yaam, Ulaanbaatar 1958.; *Mongγol čaγajin-u bičig. (Ex bičgiin sudalgaa).* (Monumenta Mongolica IV), Transcription and index by B. Bayarsaikhan, ed. by Ts. Shagdarsuren, J. Gerelbadrakh, Centre for Mongol Studies National University of Mongolia, Ulaanbaatar 2004. A mongol jog történetének, máig megjelent legjobb áttekintését pedig Rjazanovskij 1931-es munkájában találtuk. Rjazanovskij, V. A.: *Mongol'skoe pravo. (Preimuščestvenno obyčnoe).* Tipogr. N. E. Činareva, Harbin 1931. Köszönettel tartozunk Kápolnás Olivérnek, aki segített hozzájutni Altan kán törvénykönyvének egy belső-mongol kiadásához. Čige: *Erten-ü mongγol-un qauli čaγaǰa-yin teüke.* Liyuuning-un Ündüsüten-ü Keblel-ün Qoriy-a, 2004. pp. 160–177.

3.1.2
„Természetvédelmi területek”
A Nagy Mongol Birodalomtól napjainkig

A mongol szerzők,[186] mint a világ egyik legkorábbi természetvédelmi törvényének bizonyítékát szokták említeni, a 13. század végén, Kubilaj kán udvarában szolgált velencei kereskedő, Marco Polo útleírásának, a mongol császári vadászterületekről szóló következő részét:

„… egészen márciustól októberig a császár területein, a vadállomány szaporodása érdekében, senki sem merészelhet a következő négy állatra vadászni: nyúlra, szarvasra, őzre és gímre. Aki megkísérli, a császár parancsa alapján keservesen meglakol. De a nép olyannyira engedelmeskedik urának, hogy ha valaki az említett állatok bármelyikét aludni látná az út mentén, a világért meg sem érintené. A vadak ilyenformán annyira elszaporodnak, hogy nyüzsög tőlük az egész ország, a nyulak, a dámvadak és más állatok olyan szelídek, hogy az ember kezéhez jönnek, és a császár annyit ejt el belőlük, amennyi tetszik. Az említett időn túl, vagyis októbertől márciusig, viszont mindenki kedve szerint vadászhat ezekre az állatokra is.”[187]

Ez, a már a tudatos vadgazdálkodás kategóriájába sorolható rendelkezés, egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a vadállatok tavasszal megszülető új nemzedéke mellől, ne öljék meg az anyaállatokat, azért hogy a növendék állomány biztonságosan tudjon kifejlődni és felnőni. Ugyanakkor, mint ahogy a továbbiakban több más példából is látni fogjuk, ennek a szabályozásnak volt egy sokkal kevésbé nemes célú vetülete is, ugyanis az uralkodók ilyen módon próbálták biztosítani a saját vadászterületeik, előbb részleges, majd teljes érinthetetlenségét. Az uralkodóknak és a különböző nemzetségi vezetőknek ugyanis voltak saját, *qorig*-nak nevezett vadászövezeteik, amelyek tiltott területnek számítottak, mindenki más számára.[188] Ha

[186] Myagmarsüren, D., Enebiš, D.: *Mongol ulsiin darxalsan gajar nutguud.* Ulaanbaatar 2007. p. 12.; *Bügd Nairamdax Mongol Ard Uls – Ulaan nom.* O. Šagdarsüren (szerk.), Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987. p. 6.
[187] *Marco Polo utazása.* (ford.) Vajda Endre, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1984. p. 172.
[188] A *qorig* a mai halha *xorig*-nak felel meg, amely kifejezés ma a „tiltás, tilalom, tilalmas/tilos/tiltott terület, dolog, illetve érzékenység, valamint hátsó szándék, rosszindulat” értelemben használatos. Cewel, p. 694.; Kara, p. 587.

európai hasonlattal szeretnénk élni, ezek egyfajta uradalmi vadaskerteknek voltak megfeleltethetők.[189]

Ezekhez hasonló, viszont teljes vadászati tilalom alá tartozó vidékek voltak, a káni temetkezési területek, amelyeket szintén *qorig*-nak neveztek. Ilyen volt például, Dzsingisz kán családjának, a Burqan Qaldun mellett kialakított temetkezési ligete is, amelyet egy külön, urjanhaj ezred őrzött az idegen betolakodóktól.[190] Ugyanerről, vagy egy, az Ögödej kán által alapított hasonló ligetről a következő módon számol be Plano Carpini, a Güjük kán udvarában járt olasz ferences szerzetes:

„Láttuk azt is, hogy Ögödej kán, a jelenlegi kán atyja, egy cserjést hagyott hátra, hogy az ő lelkéért növekedjék; megparancsolta, hogy senki se vágjon ki belőle. Aki pedig akár csak egy vesszőt is levág onnan, azt – saját szemünkkel láttuk – megverik, kifosztják, és alaposan helybenhagyják."[191]

Ez utóbbi területek tehát, a rajtuk élő állatokkal és növényekkel, szigorú védelem alatt álltak, amely tilalmat még maguk az uralkodók sem sérthették meg. Ezért azt mondhatjuk, hogy ezek, a fentebb említett vadaskertekkel szemben, valóban a kor szigorúan védett természetvédelmi területeinek felelhettek meg.

Nem rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan, hogy a temetkezési *qoriγ*-területeket valamilyen módon bekerítették volna, de nem kételkedhetünk afelől, hogy az ezer urjanhajból álló őrség, biztosítani tudta a liget kellő védelmét. A vadaskert jellegű *qoriγ*-ok kapcsán viszont, *A mongolok titkos története*ből tudjuk, hogy volt eset, hogy mesterséges kőfalakat emeltek ezek köré, hogy az állatok ne tudjanak onnan kijárni. A *Titkos történet* végén, amikor Ögödej felsorolja élete négy jó és négy rossz cselekedetét, az utóbbiak között, egy közeli társ megöletése, valamint a bor és a nők iránti túlzott rajongása mellett, a következő általa elkövetett nagy bűnt említi még meg:

[189] Vladimircov, B. Ja.: *Obščestvennyj stroj mongolov*. Nauka, Leningrad, 1934. p. 112.
[190] Rašid-ad-Din: *Sbornik letopisej*. I/1., Perevod L. A, Hetagurova, red. A. A. Semenova, Izdatels'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1952. p. 125.
[191] Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. In: *Julianus barát és napkelet fölfedezése*. (Magyar ritkaságok), ford. Györffy György, Gy. Ruitz Izabella, jegyzeteket írta Györffy György, Szépirodalmi Kiadó, 1986. p. 103.

„ … afölött való irigységemben, hogy az Ég és Föld rendeléséből született vadak netán átmennek a testvérek területére, kerítést és falat emeltettem ennek meggátlására; ezért aztán a testvérektől gyűlölködő szavakat kellett hallanom.”[192]

Ögödej ez utóbbi bűne, feltételezhetően, nem csak azért váltott ki „gyűlölködő szavakat” a testvérekből, mert így elestek bizonyos mennyiségű zsákmánytól, hanem valószínűleg a korabeli mongol gondolkodással is teljesen összeegyeztethetetlen cselekedet volt, a környezetbe való ilyen drasztikus beavatkozás, amely a vadállatok szabad mozgását akadályozta.

A bemutatott két *qoriγ* változat közül, véleményünk szerint, a vadaskert típusú *qoriγ*-ról van szó, a *Titkos történet* 219. szakaszában is. Ebben a részben, a nagykánná megválasztott Dzsingisz kán felajánlja Szorkan-sira és fiainak, hogy korábban nyújtott segítségükért cserébe, kérjenek bármit, amit csak akarnak. Szorkan-siráék válasza, és az arra kiadott káni parancs a következőképpen hangzik, a Ligeti Lajos által átírt eredeti szövegben, illetve annak magyar fordításában:

„Sorqan-šira Čila’un Čimbai kö’üd-iyer-iyen bolun ügülerün soyurqa’asu nuntu[q] darqalasu Merkid-ün qaǰar Selengge-yi nuntuqlaǰu darqalasu basa busu soyurqal Činggis qahan medetügei ke’ebe te’ün-tür Činggis qahan ügülerün Merkid-ün [24b] qaǰar Selengge-yi nuntuqlaǰu nuntuq ba darqalatqun gü uruq-un uruq-a gürtele qorčila’ulǰu ötökle’ülǰü darqalatqun yisün aldal-tur ere’ü-tür bü orotuqai ke’en ǰarliq bolba”[193]

„Szorkan-sira fiaival, Csilaunnal és Csimibajjal együtt ezt válaszolta: Ha kegyes volnál, hadd legyen adómentes a legelőm. A merkitek földjét, a Szelenga melletti vidéket szeretném megkapni adómentes legelőnek; ezenkívül egyéb ajándékok dolgában Dzsingisz kán döntsön. Erre így válaszolt Dzsingisz kán: Legeltessetek a merkitek földjén, a Szelenga vidékén, s legelőtök legyen adómentes. Azonkívül nemzedékek nemzedékeinek végéig legyetek tegezhordozóim, vegyetek részt az

[192] MTT: 281.§ *A mongolok titkos története*. ford. Ligeti Lajos, Gondolat, Budapest 1962. p. 139.
[193] *Histoire secrète des Mongols.* (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.), par Louis Ligeti, Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

áldomásivásban; ez legyen a kiváltságotok. Kilenc vétekkel vétkezzetek bár, ne bűnhődjetek érte. Így rendelkezett."[194]

Az idézett eredi mongol szövegben, mint látható, négyszer szerepel a *darqala-* ige (ld. aláhúzott részek), két különböző alakban, amelyeket Ligeti „adómentessé" illetve „kiváltságossá" tételnek fordít. A *darqala-*, nem más, mint a *darqan* névszó, *-la* denominális verbum képzővel képzett igei alakja. A *darqan*-ok, mint a kiváltságosok egyfajta köre, jól ismert fogalom mind a mongolisták, mind pedig a turkológusok körében.[195] A mongol *darqan*, egy olyan, kánok által adományozott cím volt, amellyel együtt járt többek között, a teljes adómentesség, a hadizsákmány és a vadász-zsákmány teljes egészében való megtartásának a joga, illetve a cím hordozói, mentesültek kilenc, általuk elkövetett bűnért járó büntetés alól.[196]

Azonban, mint a szövegből is jól látszik, nem csak személyeket lehetett védetté, azaz „*darqan*-ná tenni" (mong. *darqala-*, halh. *darxlax*), hanem bizonyos területek is. Az idézett részletben szereplő, *darqan*-i kiváltságot kapott *nutuq*, vagy korábbi alakban *nuntuq* (halh. *nutag*) szülőföldet, legelőt, de, mint a mandzsu-tunguz nyelvekben is, eredetileg vadászterületet is jelentett.[197] Ezek alapján tehát feltételezhetjük, hogy a fentebb bemutatott, *qoriγ* vadászterületek, és a Dzsingisz kán által, *darqan*-i státusszal adományozott vidékek, azonosak lehettek, azaz olyan „birtokok" voltak, amelyek amellett, hogy adómentes legelőt jelentettek a tulajdonosuknak, kizárólagos vadászati jogot is biztosítottak a számára.[198]

---

[194] MTT: 219.§ *A mongolok titkos története.* p. 101.

[195] A *darqan*-ra vonatkozó szakirodalmi vonatkozásokat ld. Vladimircov, B. Ja.: *Obščestvennyj stroj mongolov*. Nauka, Leningrad, 1934. p. 117. 6-os jegyzet. A *tarḫān* cím tágabb turkológiai kontextusát ld.: Doerfer, G.: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersichen* II. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1963. pp. 460–474.

[196] *A mongolok titkos története*, ford. Ligeti Lajos, Budapest, Gondolat, 1962. p. 164. 187-es jegyzet.

[197] PTung. **.ŋuŋi* / **ŋoŋi*(*-ka*) 1. place of hunting wild deer 2. place of good fishing or hunting, evenki: *ŋuŋi*, nanaj: *wāŋqo*, PMong. **nuntug* / **nintug* – „grazing place, native place". Starostin, S. A., Dybo, A. V., Mudrak, O. A.: *An Etymological Dictionary of Altaic Languages.* Brill Academic Publishers, Leiden 2003. p. 988.

[198] A mongol birodalom kialakulásának e kezdeti fázisában, meglátásunk szerint, a *darqan*-i területek esetében még sokkal inkább a vadászati jogon lehetett a hangsúly, mint a legelők adómentességén. Ezt egyrészt azért állíthatjuk, mert a nomádok adófizetése, mint ahogy a Titkos történetből is kiderül (279.§, 280.§), ekkor még csak évente minden száz juhból, egynek a beszolgáltatását jelentette, amely egy állattenyésztő számára, még ha csak évi 70%-os állatszaporulattal is számolunk, nem jelenthetett különösebb megterhelést. Emellett a hadjáratokból származó, harcosok között elosztott zsákmány, bőségesen fedezte a befizetett adó költségeit. Mindezek alapján, szerencsésebbnek tartjuk az „adómentes" kifejezés helyett, a „kiváltságos" megnevezést használni mind a *darqan*-i címet kapott személyekre, mind pedig az ilyen státusszal rendelkező területekre. Az idézett szövegünkkel szinte mindenben egyező, Altan tobči szakasz orosz fordításakor, Šastina következetesen a „*požalovat' privilegiju*", „kiváltságot adományoz" kifejezést használja mind a négy helyen. Lubsan Danzan: *Altan*

A korabeli források alapján megállapítható, hogy Dzsingisz kán hatalomra kerülését követően három kategóriába sorolták a birodalom legelő és vadászterületeit. Az alapvető szabály az volt, hogy minden földterület Dzsingisz kánhoz tartozott. E területek egy része fölött, mint ideiglenes bérlő, rendelkezhetett a birodalom lakossága, amelyet a nép földjének (halh. *ulsiin gajar*, vagy *myangatiin nutag*) nevezték. Emellett voltak adománybirtokok (halh. *soyorxoliin gajar*), amelyeket a nagykán jutalmul osztott ki harcostársainak és kegyeltjeinek. A területek harmadik csoportját alkották a már említett, „védett területek" (halh. *darxalsan nutag*), amelyeket Dzsingisz kán, közvetlenül a hatalomra kerülése után, egykori segítőinek és azok leszármazottainak adományozott örökös használatra.[199]

A Nagy Mongol Birodalom széthullását követően azonban, és különösen a mandzsu uralom idején, a dzsingiszi kiváltságok többsége elveszítette eredeti jelentését. Így az egykori *darqan*-ok leszármazottai esetében sem lehetett már beszélni kilenc vétek alóli mentességről, vagy az adófizetés teljes megtagadásáról az új, idegen uralkodók részére.[200] Ennek ellenére a *darqan* (halh. *darxan*) fogalom, bizonyos jelentésmódosuláson keresztülmenve ugyan, de mindmáig megmaradt a mongol nyelvben. Érdekes módon, a kifejezést manapság legtöbbször pont a „kiváltságos terület" vagy „védett terület" értelemben használják, de általában csak ökológiai vonatkozásokban.[201] Így például *darxan caajtai gajar*-nak, a Természetvédelmi Világszövetség által legszigorúbban védendő, (I a) kategóriába sorolt „Szigorúan védett területeket" nevezik.[202] Ugyanakkor, gyakran általános értelemben, a

---

tobči („Zolotoe skazanie"). Perevod s mongol'skogo, vvedenie, kommentarij i priloženija N. P. Šastinoj, Izdatel'stvo „Nauka" Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury, Moskva 1973. p. 155. Az *Altan tobči* megfelelő szakaszát ld. *Histoire secrète des Mongols.* Texte en écriture ouigoure incorporé dans la chronique Altan tobči de Blo-bzan bstan-'jin. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta VI.), par Louis Ligeti, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. pp. 151–152.

[199] Čingel, G.: *Čingis xaanii tuxai towč tailbar tol'.* «Süülenxüü» Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992.

[200] A *darqan*, mint tiszteleti cím megmaradt a mandzsu időkben is Mongóliában, így például a *darxan beel* vagy a *darxan wan* titulusokban. (Cewel, p. 192.) E cím, egy érdekes késői előfordulása volt az, amikor a mongol főváros kínaiaktól való felszabadításáért, 1921 februárjában a Bogdo gegen, *Darqan qošoi čing wang* címmel tüntette ki, a pár hónappal később kivégzett Ungern bárót is. Az eseményről részletesen beszámol M.G. Tornovskij a visszaemlékezéseiben. Tornovskij, M.G.: Sobytija v Mongolii-Halhe v 1920-1921 godah. Voenno-istoričeskij očerk. (vospominanija). (pp. 168–323.) In: Kuz'min, S. L. (szerk.): *Legendarnyj baron: Neizvestnye stranicy graždanskoj vojny.* (Sfera Evrazii), Tovariščestvo naučnyh izdanij KMK, Moskva 2004. p. 232.

[201] „Kiváltságos személy" értelméhez közeli jelentése, ma már csak a *darxan awraga*, „kiváltságos óriás" címben használatos, amellyel az országos Naadam-ünnepségen győztesként kikerülő, mindenkori bírkózó bajnokot tüntetik ki. Cewel, p. 192.

[202] Az angolul *Ia - Strict Nature Reserve* (szigorúan védett terület), a Természetvédelmi Világszövetség (IUCN) definíciója szerint: „Olyan szárazföldi és/vagy tengeri terület, mely egyedülálló vagy jellegzetes ökoszisztémával rendelkezik, különleges geológiai környezet vagy élővilág található rajta. Elsősorban

természetvédelmi szempontból, valamilyen módon védett területeket is összefoglalóan *darxalsan gajar nutguud* néven szokták említeni.[203] E kifejezések mai értelmét, a mongol szerzők gyakran visszavetítik a Nagy Mongol Birodalom fennállásának időszakára is, és ezért például a fentebb dézett szövegrészből is, a „természetvédelmi területek" 13. századi meglétét próbálják kiolvasni.[204]

Pedig a valóság az, hogy a temetkezési *qoriγ*-ok kijelölését és teljes vadászati tilalom alá vonását követően, csak több száz évvel később, de világviszonylatban még így is nagyon korán, jöttek létre az első, valódi „természetvédelmi területek" Mongóliában. Az 1709-es *Qalq-a ǰirum*-ban írták le először, hogy Mongólia 14 hegyét, így többek között a Bogdxaan, a Xan Xentii, a Xögnöxaan, a Ĵargaltxaan, a Jorgol xairxan, a Bayan, a Suman, az Ulaan és a Töwxönxaan hegyeken, szigorúan tilos bármilyen állat megölése, a föld feltörése, növények gyűjtése, vagy a fák kivágása. A mai főváros mellett fekvő Bogdxaan hegyet pedig, 1778-ban császári rendelettel is védelem alá helyezték, majd 1809-ben ezt megerősítendő, 28 völgyében egy-egy természetőri állomást alakítottak ki, és csak különleges engedély birtokában engedték be az embereket a területre. 1818-ban az Otgontenger uul, és a Bulgan hegy is hasonló, hivatalos státuszt kapott. 1911-ben pedig a Bogdxaan hegy védelmére egy külön hivatalt hoztak létre. A modern, európai típusú természetvédelem az 1950-es években kezdődött el Mongóliában, amelynek eredményeként, ma Mongólia összterületének 13,7 %-a valamilyen védelem alatt áll.[205]

---

tudományos kutatók előtt nyitott." További kategóriák a védettség csökkenő sorrendjében: *Ib – Wilderness Area* (vadon); *II – National Park* (nemzeti park); *III – Natural Monument* (emlékpark); *IV – Habitat/Species Management Area* (különleges élőhely); *V – Protected Landscape/Seascape* (védett táj); *VI – Managed Resource Protected Area* (védett rezervátum). Dudley, Nigel (szerk.): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories.* IUCN, Switzerland, Gland 2008. pp. 13–23. (Intenetes hozzáférés: http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAPS-016.pdf)

[203] Myagmarsüren, D., Enebiš, D.: *Mongol ulsiin darxalsan gajar nutguud.* Ulaanbaatar 2007. p. 12.; *Bügd Nairamdax Mongol Ard Uls – Ulaan nom.* (szerk.) O. Šagdarsüren, Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987. p. 22.

[204] Többek között, G. Süxbaatar is a 13. századi természetvédelmi törvények közé sorolja az idézett *Titkos történet* szakaszt, mely álláspontját értelmező halha átírásában is érzékeltet: *„Sorxon šar, Čuluun Čimbai xöwüüdteigee xamt ögüülrüün: «Soyorxwoos nutag darxalna uu. Mergidiin gajar Selenged nutag darxalǰ ögnö üü. Bas bus soyorxliig Čingis xaan medtügei» xemeew. Tüünd Čingis xaan ögüülrüün: «Mergidiin gajar Selenged nutaglaǰ nutgaa darxlagtun! Urgiin urag xürtel xoromsogoluulǰ idee šüüs edlüülǰ darxlagtun! Yesön endeld erüünd büü ortugai» xemmen jarlig bol gew.*" Süxbaatar, G.: *Mongoliin tüüxiin deeǰ bičig II.* (szerk). Č. Dalai, Surax bičig, Xüüxdiin nomiin xewleliin gajar, Ulaanbaatar 1992. p. 21. E szakasz, mai mongol nyelv szerinti értelmezése szerint, egyértelműen a területek „védelem alá helyezése" olvasható ki. Ld. még.: *darxlax – gajar us darxlax* „tájat védelem alá helyez" Cewel, p. 192.

[205] Myagmarsüren, D., Enebiš, D.: *Mongol ulsiin darxalsan gajar nutguud.* Ulaanbaatar 2007. pp. 10–16.

3.2.1
Az állatok szerepe és a természet védelme a mongol törvényekben

A mongol törvényeknek a környezet és a természet védelmére vonatkozó előírásai szoros összefüggésben álltak a mongol mitológiával és a népi hiedelmekkel. E rendelkezések hátterében, leggyakrabban az élettelen és az élő környezet gazdaszellemeinek bosszújától való félelem állt, ugyanis általános elképzelés volt az, hogy e transzcendens lények megsértése, különféle csapásokat vonhat maga után, amelyek sokszor nem csak az elkövetőt, hanem annak egész nemzetségét, vagy az egész országot sújthatták. Ezért aztán, a közösség közös érdeke volt az ilyen, természet ellen elkövetett „bűncselekmények", akár törvények eszközeivel való megelőzése.

A mongolok nomád életmódjából adódóan nem meglepő, hogy a mongol törvényekben is gyakran szerepelnek állatok. A legtöbb esetben, a büntetések mértékét határozták meg állatmennyiségben, amit az elkövetőnek kellett átadnia a sértettnek, vagy a hatóságok részére. A törvények egy része azonban, maguknak a jószágoknak és a vadállatoknak a védelmét szolgálta, illetve a velük való bánásmódot szabályozta. Emellett külön törvények rendelkeztek a vadászatok szabályairól, illetve találunk néhány példát arra is, hogy a jószág miatt bekövetkező balesetek, milyen jogi következményekkel jártak.

A természettel és az állatokkal kapcsolatos törvények összegyűjtése szempontjából a legproblematikusabb, a 13. századi, dzsingiszi *Ĵasaγ*-ra vonatkozó adatok összeállítása, mivel ezek csak rövid utalások szintjén maradtak meg a különböző középkori forrásokban. Mint már feljebb említettük, e törvénykönyv egyes részleteit megtalálhatjuk a középkori európai utazók beszámolóiban, vagy a perzsa forrásokban, de több része megmaradt a Jüan-dinasztia történetét összefoglaló *Yuanshi*-ben, valamint az Aranyhorda kánjainak egyes rendelkezéseiben is. A legtöbb részletét azonban, al-Maqrīzīnál, a híres 14. századi egyiptomi történetírónál találjuk.[206] Rjazanovskij, 1931-es munkájának első fejezetében gyűjtötte össze e különböző

[206] Maqrīzī munkájának, dzsingiszi törvényeket is tartalmazó részét de Sacy adta ki először 1806, majd 1826-ban. Ld.: de Sacy, Silvestre: *Chrestomathie arabe ou, Extraits de divers écrivains arabes, tant en prose qu'en vers, avec une traduction française et des notes, à l'usage des élèves de l'École royale et spéciale des langues orientales vivantes*. Imprimerie royale, Paris 1826. pp. 51-117.

forrásokból, a *Ĵasaγ* rekonstruálható részeit.[207] Az alábbiakban, ezek közül idézzük azokat, amelyek a környezet védelmére vonatkoznak, vagy valamilyen módon az állatokhoz köthetők.

1. Ha valaki állattal közösül, ki kell végezni.
2. Ha valaki vízbe, vagy hamuba vizel, ki kell végezni.[208]
3. Ha valaki állatot akar levágni, kösse össze annak lábát, hasát vágja fel és benyúlva, szívét tenyerében összeszorítva ölje azt meg. Ha valaki, muszlim módra, az állat torkát átvágva öli meg, ugyanígy ölessen meg az elkövető is.[209]
4. Tilos kézzel belenyúlni a folyókba, csak edényt használva szabad onnan vizet venni.
5. Tilos a ruhákat mosni, addig kell hordani azokat, amíg el nem használódnak.[210]
6. Akinél lopott lovat találnak, az köteles azt visszaadni az állat eredeti gazdájának, és ráadásként további 9 hasonló lovat kellett adnia a károsultnak. Ha nem tudja kifizetni a büntetést, akkor a gyerekeit kell odaadnia. Ha a tolvajnak nincsenek gyerekei, akkor vágják le, mint egy juhot.
7. Azt a vadászt, aki a körvadászatkor, figyelmetlen volt és hagyta, hogy egy állat kijusson a gyűrűből, meg kell botozni.[211]
8. Aki békeidőben megölt egy kínait, egy szamár büntetést kellett fizetnie, egy muszlim megöléséért 40 ezüst büntetés járt.

---

[207] Rjazanovskij, V. A.: *Mongol'skoe pravo. (Preimuščestvenno obyčnoe).* Tipogr. N. E. Činareva, Harbin 1931. pp. 12–15.

[208] A rendelkezéssel egyértelműen a vizek és a tűz gazdaszellemeinek megsértését igyekeztek megelőzni, a kilátásba helyezett szigorú büntetéssel.

[209] Itt a hagyományos mongol állatvágásról van szó (halh. *örlöj töxööröx, örclön awax, örclön gargax* stb.) amely során, az állat hasát felvágva benyúlnak és vagy elszorítják a szívet, vagy az aortát elszakítva, a jószágot belülre, a mellkasába véreztetik el. E módszer hátterében az a mongol hiedelem áll, hogy ezáltal az állat vérben lakó lelke, nem enyészik el, mivel nem ömlik ki a földre. A Nagy Mongol Birodalom idején, a mongol állam terjeszkedésével, ennek a módszernek, mint egyetlen helyes állatvágási módnak a kötelezővé tétele, egyre nehezebbé vált. Különösen nagy ellenállásba ütközött ez a muszlimok lakta területeken, ahol a vallási előírások miatt, a lakosság csak *ḥalāl* módon levágott állatok húsát fogyaszthatta. A 13. század végén, az iráni hülegida államban, többek között, ez az iszlám *šarīʿa* és a mongol *Ĵasaγ* közötti különbség vezetett különféle ellenállási mozgalmakhoz, a mongol uralkodókkal szemben. Amitai-Preiss, Reuven: Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamlūk sultanate. In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 59, No. 1. (1996), University of London p. 4.; A hagyományos mongol állatvágásról részletesen ld.: Išee, N.: *Bogiin max töxöörčewdex mongol arga.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1979. pp. 42–43.; Birtalan Ágnes: Jószágvágás. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Hagyományos mongol műveltség – I. A mongol nomádok anyagi műveltsége*. DVD. Budapest 2008.

[210] A 2. törvényhez hasonlóan, a 4. és az 5. is a vizek gazdaszellemeinek megsértését előzi meg azzal, hogy tiltja bármiféle tisztátalan dolog vízbe juttatását.

[211] Az adatot Rjazanovskij Mirhovendtől veszi, akinél az is olvasható, hogy előfordult hogy az ilyen „figyelmetlen" vadászt ki is végezték. Az ilyen, látszólag ártatlan hibáért járó szigorú büntetés, feltehetően a körvadászatok hadgyakorlat jellegével magyarázható, azaz, aki itt hibázott, az a csatában sem lehetett megbízható. A körvadászatok katonai jelentőségéről ld. Vladimircov, B. Ja.: *Obščestvennyj stroj mongolov*. Nauka, Leningrad, 1934. pp. 40–41.

9. Tilos madárfiókát megfogni, vagy megölni.[212]

10. [Tilos] a lovat kantárszárral verni.[213]

11. [Tilos] tejet vagy más italt vagy ételfélét a földre kiönteni.”[214]

G. Süxbaatar, egy 13. századi kínai forrásra hivatkozva,[215] a következő, mongolokról és törvényeikről szóló leírást idézi:

„A birodalmi törvényükben az áll, hogyha valaki a fű kizöldellése után földet ás, vagy figyelmetlenségből leégeti a legelőt, egész családjával együtt halállal kell, hogy lakoljon. Ha valaki eltesz valamit, amit más elhagyott, vagy belerúg a küszöbbe, vagy megüti egy ló fejét vagy szemét, semmirekellő ember az, és meg kell halnia. Ha valaki torkán akad a falat, vagy vérzik az orra, azt mondják nem tiszta a lelke és megbüntetik… Ha valaki bal kézzel veszi el a neki nyújtott ételt, ellenségnek tekintik. Ha az ember fehér ételt fogyaszt, és utána lefelé fordítva teszi le az edényét, azt mondják, megszakad a nemzetsége. Ha a villám agyoncsap valakit, nem nyúlnak sem a vagyonához, sem a jószágaihoz, hanem elmennek onnan és csak egy év múltán térnek oda vissza.”[216]

A *Ĵasaγ*-gal kapcsolatos töredékes információk miatt meglehetősen nehéz volna rendszerezni a fenti, állatokkal kapcsolatos példákat.

Ugyanakkor, a máig fennmaradt 17-19. századi törvénykönyvek esetében sincs sokkal könnyebb dolgunk. Annyi azonban általánosságban elmondható, hogy az állatok

---

[212] A 9–11. tilalmak Plano Carpini beszámolójából valók. A növendék állatok védelméről már a fejezet elején idézett, Marco Polo részletben is szó volt. Különösen sok tabu és hiedelem él ma is az „égi lények”, a madarak utódaival kapcsolatban, így például a daru vagy a sasfiókák bántására vonatkozóan. (Ld. a megfelelő fejezeteket)
Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. In: *Julianus barát és napkelet fölfedezése*. (Magyar ritkaságok), ford. Györffy György, Gy. Ruitz Izabella, jegyzeteket írta Györffy György, Szépirodalmi Kiadó, 1986. p. 101.

[213] A lovak verésének, és különösen a fejük a megütésének a tilalma megtalálható több későbbi törvénykönyvben is. A lovakat, mint a mongolok katonai sikereinek egyik fő biztosítékait, nagy tisztelet övezte már a dzsingiszi időkben is. Vladimircov, B. Ja.: *Obščestvennyj stroj mongolov*. Nauka, Leningrad, 1934. p. 38.

[214] A tej földre való kiöntése mindmáig szigorú tabunak számít a mongoloknál, ami a föld gazdaszellemeivel kapcsolatos hiedelmekkel magyarázható. Itt ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a tejnek csak a földre való közvetlen kiöntés tabu, míg a tej ég felé való szétszórása a libációk során, kifejezetten a pozitív, szerencsét hozó cselekedetek közé tartozik.

[215] A G. Süxbaatar által idézett kínai mű mongol fordítása, állítólag 1985-ben jelent meg Kínában A kötet, Süxbaatar által megadott adatai: *Boγdabaγatur beye-iyer dayilaγsan temdeglel.* Ford.: Asaraltu, Köke-Öndür, Öbör Mongγol-un soyol-un keblel-ün qoriy-a, Kölönbüyir 1985.

[216] Süxbaatar, G.: *Mongoliin tüüxiin deeĭ bičig II.* red. Č. Dalai, Surax bičig, Xüüxdiin nomiin xewleliin gajar, Ulaanbaatar 1992. p. 21. A villámcsapásra, mint az Ég haragjára tekintettek sokáig a mongolok, és minden tárgyat és élőlényt, amelybe villám csapott, tisztátalannak tartottak. Ld.: burunduk vagy a különböző rágcsálók.

ezekben a jogi gyűjteményekben legtöbbször, mint a büntetés nagyságát kifejező egységek szerepelnek. A körvadászatok jelentőségének, mandzsu-korban való csökkenése is magyarázza azt, hogy ezekben, a törvénykönyvekben már csak kevés szabályozást találunk a vadászatokra vonatkozóan. Valamivel több ilyen szerepel még a tajga övezetben, orosz fennhatóság alatt élt burjátok törvényei között.

Altan kán 16. századi törvénykönyvében is, és a 17. századi ojrát *Yeke čāǰi*-ban is, az állatok közül, legtöbbször a háziállatok szerepelnek, főként, mint büntetési tételek. A kisebb bűncselekményeket általában 5, 7 vagy 9, jószág elvételével büntették, a nagyobb vétkekért pedig a 9 állat többszörösét kobozták el, vagy pedig, nagyon súlyos esetekben teljes vagyonelkobzást rendeltek el és a bűnöst kivégezték. A törvények között ugyanakkor, mint a különféle segítő cselekedetekért járó jutalmak is szerepelnek a különböző háziállatok. Ezek mellett, találunk még itt néhány, állatokkal való bánásmódra, a jószág által elkövetett károkozásra, valamint néhány, vadászatra vonatkozó rendelkezést is. E törvénykönyvek majdnem minden paragrafusában szerepel valamilyen állat a büntetések meghatározásaként, ezért az alábbiakban csak azokat válogattuk össze, amelyek szorosabban kötődnek jelenlegi témánkhoz, vagy pedig a büntetés vagy jutalmazás mértéke szempontjából lehetnek érdekesek, mint például az, hogy a rendkívüli követeknek járó ló átadásának megtagadása esetén, a *Yeke čāǰi* (22.§) szerint, a bűnös nyolcvanegy jószágot volt köteles, büntetésként fizetni. Következzék tehát néhány, állatokkal kapcsolatos példa az 1640-es *Yeke čāǰi*-ból:

38.§[217] Ha valaki, engedély nélkül vadászik egy nemes úr védett birtokán, és elfogják, 9 jószágot, köztük egy tevét kell fizetnie büntetésképpen.[218] Ha kiderül, hogy nem tudta, hogy tiltott területen vadászik, a büntetés elengedhető.

[217] Az eredeti szöveg nem volt paragrafusokra tagolva, viszont a könnyebb kereshetőség érdekében, a szöveg átírója és fordítója, így tagolta kisebb részekre a törvénykönyvet. A hivatkozások során, a Dylykov által meghatározott paragrafusszámokat használtuk mi is.

[218] A kilenc jószág elkobzására való büntetés, amit a szövegekben általában csak úgy fogalmaztak meg, hogy „vétessék el tőle kilenc" (mong. *yesü ab*), eredetileg egy, a mongol nemesség körében ismert szimbolikus ajándékozási szokásra vezethető vissza, amely során kilenc fehér állat átadására került sor. Ezt *yesön cagaanii beleg*- nek, azaz „a kilenc fehér ajándékának" nevezték. Nem szabad azonban összetéveszteni a *yesön cagaanii beleg* és a *yesön cagaanii alba* („a kilenc fehér kötelessége") kifejezéseket, mert míg az előbbi már a 13. századi mongolok körében is ismert volt, és a nemzetségi vezetők egymás iránti tiszteletének egyik kifejezésmódját jelentette, addig az utóbbi, a mandzsu császárok által a mongol nemesség számára, 1635-ben bevezetett, kötelező éves ajándékadási rendszer, korabeli pejoratív elnevezése lett. A *yesön cagaani beleg* eredetileg 1 fehér teve és 8 ló ajándékozását jelentette, vagy ennek kilencszeresét. Amikor ez a régi szokás „kötelességgé" vált, ugyanennyi állatot kellett egy-egy nemesnek a mandzsu császár számára beszolgáltatni. A mongol törvénykönyvekben

70.§ Ha valakinek a megveszett kutyája egy nyájra támad és jószágokat öl meg, minden öt elpusztult állat után, egy jószágot kell adnia a kutya tulajdonosának a károsult részére.[219]

75.§ Ha egy pásztor a jószágaival egy sziklaszurdokon megy keresztül, és a leguruló kövek agyonütnek valakit, a jószágok gazdájának büntetést kell fizetnie. Ha az agyonütött személy jómódú volt, a büntetés kilenc jószág és egy értékes tárgy[220], egy közrendű emberért 5 állat, egy szegény emberért pedig egy értékes tárgyat kellett adni. Ha a jószágok a gazdájuk nélkül kóboroltak a sziklákon és így történt a baleset, a károsult családjának joga van elvenni egyet azok közül az állatok közül.

76.§ Ha a közös legelőn, egymással küzdő bikák, ének, vagy tevecsődörök közül az egyik megöli a másikat, büntetés nem szabható ki.

77.§ Ha egy elbitangolt állat megöl valakit, a büntetés megegyezik a sziklaszurdokon magányosan kóborló állatok által elkövetett emberölés büntetésével.

78.§ Ha egy ló, a gazdájával a hátán, megöl valakit, a büntetés megegyezik a sziklaszurdokon, gazdájukkal együtt áthaladó állatok által elkövetett emberölés büntetésével.

88.§ Ha a gazellavadászaton egy eltévesztett lövés megöl egy embert, a gyilkosságért járó büntetés felét kell megfizetnie az ügyetlen lövőnek.[221]

89.§ Ha valaki megfoszt egy másikat a „hat testrészének”[222] egyikétől, ötször kilenc jószágot és egy értékes dolgot kell tőle elvenni.

---

szereplő kilenc jószágra való büntetés során, a kilenc állat összetétele, az előbbiekhez képest részben módosult, ugyanis itt általában 4 nagyállat (ló vagy szarvasmarha) és 5 juhot jelentett. Emellett a *Yeke čaaǰi* sok esetben engedményt tett, a büntetések tekintetében a kevésbé tehetősek számára, akiknek elegendő volt csak egy „ötöst” (mong. *tabu*) fizetniük, amely 2 nagyállatból és 3 juhból állt. Dylykov: *Ix caaz – „Velikoe uloženie”*. pp. 17., 37-38., 49-es és 57-es jegyzet. Altan kán törvénykönyvében a „kilences” és az „ötös” valamivel pontosabban volt meghatározva. A *yisü* 2 db lovat, 2 db marhát és 5 db juh és/vagy kecskét jelentett, míg a *tabu* 2 db ló és/vagy marhát és ehhez 3 db juh és/vagy kecskét. (Čige: *Erten-ü mongγol-un qauli čaγaǰa-yin teüke*. Liyuuning-un Ündüsüten-ü Keblel-ün Qoriy-a, 2004. p. 163.) A *yesön cagaani beleg*-ről lásd részletesen: Dulam, S.*: Mongol belgedel jüi I. – Toonii belgedel jüi*. Ulaanbaatar 2007. pp. 144–145.

[219] Dylykov megjegyzi, hogy a szöveg egy korábbi, 1620-as változatában, ezen a helyen a következő áll: „Ha valaki kutyaugatástól [sic!] vagy kutyaharapástól hal meg, egy embert vagy egy tevét kell adni az életéért cserébe [a családja részére].” *Ix caaz – „Velikoe uloženie”*. p. 39.

[220] A szövegből nem derül ki, hogy *berke terigüte*, „az értékes tárgy” pontosan mit jelentett, de a súlyosabb büntetések esetében, gyakran szerepel.

[221] A cikkelynek egy érdekes párhuzamát és bővebb kifejtését megtaláljuk a kék-tavi deed mongolok szintén 17. századi törvénykönyvében (*Kökenaγur-un čiγulγan-u čaγaǰa-yin bičig*). A Belső-Mongóliában kiadott szöveg 27b oldalán a következőket olvashatjuk: „Ha valaki [vadászat idején] vadra céloz, de [véletlenül] egy embert talál el és azt megöli, fél büntetéssel sújtsák. Ha csak megsebzi […..]. Aki a sebesültet ellátja, és nemes ember („*sayin kümün*”), kapjon egy lovat, ha közrendű („*yerü kümün*”) akkor egy marhát. Ha véletlenül egy lovat vagy egy kutyát találnak el, az árukat meg kell fizetni [a gazdának]. Ha bármilyen jószágot találnak el véletlenül („*endegüregsen bolbasu*”), a [vétkes] adjon egy négyéves lovat.” Čerengbel, Kü.: *Kökenaγur-un čiγulγan-u čaγaǰa-yin bičig*. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Beijing 2009. p. 113. Köszönettel tartozom Kápolnás Olivérnek, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet.

90.§ Ha valaki megfoszt egy másikat a hüvelyk vagy mutatóujjától, kétszer kilenc és egyszer öt állatot kell tőle elvenni, a középső ujjért egyszer kilenc jószágot, a gyűrűsujjért ötöt, a kisujjért pedig három állatot.[223]

100.§ Az állatlopásért járó büntetések. Tevelopásért, tizenötször kilenc állat; herélt vagy csődör lopásért tízszer kilenc jószág, kancalopásért nyolcszor kilencet, tehén, másodfű csikó vagy juhlopásért pedig hatszor kilenc jószágot kell elvenni a tolvajtól. Minden egyes kilencesben kell, hogy legyen egy teve.

110.§ Ha valaki úgy fogyaszt el egy megtalált, elpusztult jószágot, hogy nem hirdeti ki, hét jószágát vegyék el.[224]

111.§ Ha valaki meglát egy másikat, amint az egy állattal fajtalankodik, a jószágot el kell vennie tőle, a vétkes pedig öt állatot kell, hogy adjon a jószág gazdájának.

121.§ Ha egy áldott állapotban lévő asszony valaki miatt elvetél, a nő a bűnöstől annyiszor kilenc jószágot kell hogy kapjon, ahány hónapos terhes volt.

129.§ Selyem vagy cobolyprém daku, tigris vagy hópárducbőr kacagány, vagy hermelin kabát lopásáért, a tolvaj ötször kilenc jószágot köteles fizetni.

130.§ Farkas, vörös róka, pusztai róka, rozsomák vagy hódprém daku ellopásáért, háromszor kilenc jószág büntetést kell fizetni.

133.§ Coboly, róka, mókus, pusztai róka, vadmacska és hermelinbőr ellopásáért, a nagyobb bőrökért egy harmadfű kancát vagy tehenet, a kisebbekért egy-egy juhot kell fizetni.

134.§ Ha valaki ellopja egy másik ember csapdájából a zsákmányt, a fentiekben leírtak szerint, az adott állat prémjének ellopásáért járó büntetést kell megfizetnie.

144.§ Ha valaki megszabadít egy nyájat a rájuk támadt farkastól, annak a jószágok gazdája köteles adni egy élő juhot és egyet azok közül, amelyeket megölt a farkas. Ha a gazdának kevesebb, mint tíz juha van összesen, a megmentőnek adjon öt nyílvesszőt. Aki, engedély nélkül viszi el a [farkas által] megölt juhot, büntetésül fizessen egy harmadfű kancát vagy tehenet.

---

[222] *ǰurγan erketen* – Dylykov értelmezése szerint a hat testrész: a szemek, a kezek és a lábak. *Ix caaz – „Velikoe uloženie”*. p. 21.

[223] Annak, hogy a hüvelyk és mutatóujj sokkal „többet ér”, mint a másik három ujj, a funkcionális jelentőségükön túl, valószínűleg köze van a mongol íj húrfogáshoz is, ugyanis bármelyiket is veszíti el az ember e két ujja közül, mongol módon már nem fog tudni íjjal lőni. A mongol húrfogásról bővebben ld.: Uray-Kőhalmi Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 12). Akadémiai Kiadó, Budapest 1972. pp. 56–57.

[224] A döghús fogyasztása szigorúan tilos volt a mongol kultúrában, mégis mind a *Yeke čāǰi*-ban, mind pedig a későbbi törvényekben találunk utalásokat ennek a létezésére. Érdekes módon, ezekben a törvényekben nem azt tiltják, hogy az emberek döghúst egyenek, hanem azt hogy erről ne értesítsék az állat gazdáját, azaz nehogy „döglötté tegyék” egymás jószágát a pásztorok, és így elfogyasszák.

145.§ Ha valaki kihúz a sárból egy tevét, az állat gazdája adjon neki egy tehenet, ha egy lovat húz ki, akkor egy juhot, egy tehénért öt nyílvesszőt, egy juhért pedig két nyílvesszőt.

146.§ Ha valaki megment egy másikat az öngyilkosságtól, vagy segít egy asszonynak világra hozni a gyerekét, kapjon egy lovat.

151.§ Ha valaki nem ad kumiszt [annak, aki kér,] vétessék el tőle egy juh.

158.§ Ha egy tolvaj, titkon levágja valakinek a jószágát, a belsőségeit pedig leteszi valaki másnak a szállásán, [és elfogják,] akkor kilenc lovat kell fizessen a szállás gazdájának.

171.§ Ha valaki akadályozza és elrontja a körvadászatot azzal, hogy útjában áll, vagy ott járkál, öt lovát vegyék el.

172.§ Ha a körvadászat során, valaki túlzottan előremegy, [meg kell büntetni]. Ha három nyíllövésnyire megy előre, vegyenek el tőle egy lovat, ha két lövésnyire, akkor egy juhot, ha pedig egy lövésnyire megy előre, 5 nyílvessző vétessék el tőle.

173.§ Ha valaki elfog és eltitkol egy olyan vadat, amit valaki korábban már nyílvesszőjével eltalált, és ezt már ki is hirdették, öt jószágát vegyék el annak, aki megtalálta és nem szólt erről.

174.§ Ha valaki egy sebzett, de nyílvessző nélküli vadat ejt el, és erről nem szól, vétessék el től egy ló.

176.§ Ha valaki megöl egy vadászmadarat, amelynek a lábán béklyó van, vegyék el egy lovát.[225]

182.§ Ha valaki sámánt vagy sámánnőt hív magához, lovát vegyék el. A sámánnak is vegyék el egy lovát. Aki ezeket látta, és nem vette a lovaikat, vétessék el annak a lova is.[226]

183.§ Ha valaki meglát bárkinél egy *ongon*-t, köteles azt elvenni. Ha azonban, annak a tulajdonosa nem hajlandó azt odaadni, egy lovát kell elvenni.

184.§ Ha egy sámán átkot mond egy rangosabb emberre, vegyék el öt jószágát, ha pedig egy közrendű emberre, két lova vétessék el.

185.§ Ha valaki [sámánszertartás végzése céljából] megöl egy sárga récét (mong., ojr. *anggir*), egy verebet, vagy egy kutyát, vegyék el a lovát. Ha pedig, kígyót öl meg,

---

[225] *Ōsortu šubū alaqula mori ab.* (*Ix caaz – „Velikoe uloženie”*. p. 51).

[226] Ebben a paragrafusban egyértelműen a régi, „fekete vallás” gyakorlása elleni rendelkezésről van szó. A 17. századtól, a buddhizmus mongóliai erősödésével, a törvények egyre szigorúbban léptek fel a sámánizmus gyakorlóival szemben, ami jól látszik a *Yeke čāǰi* további rendelkezéseiből is (183-185.§).

kivéve az alag-hegyi kígyókat, két nyílvesszőt vegyenek el tőle. Ha nincs nyílvesszője, vegyék el a tőrét.

186.§ Ha a téli állatvész során elpusztult állat tetemét, kevesebb mint tíz nappal az elhullást követően viszi el valaki, egy harmadfű (kanca, vagy tehén) büntetés jár neki.

188.§ Ha valaki, lefeji más állatát, vegyék el egy harmadfű (kancáját, vagy tehenét), kivéve ha a [lopva] megfejt állat, egy csikóját elveszített tevekanca, vagy egy csikóját leválasztott kanca, vagy pedig egy borját leválasztott tehén volt.

195.§ Ha valaki befogadja, és egy évig tartja valaki másnak az elbitangolt jószágait, a szaporulat felét meg kell kapnia. Az ez után született, a befogadó gazda tevecsődörétől, ménjétől, vagy bikájától származó szaporulat pedig, teljes mértékben a befogadót illeti meg. Ha csak egy, vagy két jószágot fogad be valaki, azért nem jár fizetség, tíz fölötti jószág esetén két állatot, három és kilenc közötti jószágnál pedig egy állatot kell kapnia.

A 17. század eleji tibeti fordításban ránk maradt Altan kán törvénykönyve (mong. *Altan qan-u čaγaǰa*) a következő állatokra vonatkozó cikkelyeket tartalmazta:[227]

79.§ Ha valaki hóviharban segít megmenteni egy másik ember juh, vagy kecskenyájait, minden nyájból kapjon egy jó [kondíciójú] juhot.

80.§ Ha valaki segít megszabadulni a nyájra támadt farkastól, kapjon 2 jó juhot a nyájból.

81.§ Ha valaki segít kiszabadítani a vízbe esett, vagy sárban rekedt tevéket, vagy egy tűzvészből menekíti ki ezeket, kapjon tevénként két jó juhot.

82.§ Ha marhacsordát ment így ki valaki, kapjon egy marhát közülük.

83.§ Ha egy lovat, vagy egy marhát ment ki, kapjon egy kecskét.

84.§ Ha egy ménest szabadít ki, kapjon egy lovat.

85.§ Ha juhnyájat szabadít ki, kapjon egy jó juhot.

86.§ Ha vízből vagy mocsaras területről tevéket ment ki valaki, minden teve után kapjon egy lovat.

87.§ Ha lovat vagy marhát, akkor egy juhot kapjon.

88.§ Ha „játékból” („*toγlaγam naγadum bolγaǰu*”) valaki lovat vagy jószágot veszejt a vízbe, fizessen háromszor kilencszer [jószág] büntetést.

89.§ Vadszamár (mong. *qulan*) vadló (mong. *taki*) [megölése] esetén [a bűnös] fizessen öt jószágnyi büntetést, úgy hogy ló legyen az élén („*mori-ber terigülen tabutu*”).[228]

[227] Čige: *Erten-ü mongγol-un qauli čaγaǰa-yin teüke*. Liyuuning-un Ündüsüten-ü Keblel-ün Qoriy-a, 2004. pp. 170–171.

90. § Ha valaki [megöli egy] gazella (mong. *ǰegeren*) vagy őz, bakját (mong. *γura*) vagy sutáját, [a bűnös] fizessen öt jószágnyi büntetést, úgy hogy juh legyen az élén („*qoni-ber terigülegsen tabutu*”).[229]

91. § Szarvas (mong. *buγu*) szarvastehén (mong. *soγo*), vaddisznó (mong. *bodong γaqai*) [megöléséért] fizessen [a bűnös] öt jószágnyi büntetést, úgy hogy marha legyen az élén. („*üker-iyer terigülegsen tabutu*”)

92. § Vadjuh („*teke buγu*”), kőszáli kecske („*imaγan görögesü*”)[230] és pézsmaszarvas (mong. *küderi*) [megöléséért] fizessen [a bűnös] öt jószágnyi büntetést, úgy hogy kecske legyen az élén. („*imaγ-a terigülegsen tabutu*”)[231]

93.§ Ha vadszamár csődörét [öli meg valaki] még egy lóval többet vegyenek el tőle.

94.§ Nyestkutya (mong. *elbengkü*), borz (mong. *doroγo*), mormota (mong. *tarbaγ-a*) [megöléséért] fizessen öt jószágnyi büntetést [a bűnös], úgy hogy juh legyen az élén („*qoni-ber terigülegsen tabutu*”).

95.§ Tíz nyúlért egy juhot. Öt nyúlért egy kecskét.[232]

96.§ A kis halak („*ǰiǰig ǰaγasu*”), a kánya (mong. *eliy-e*), a varjú (mong. *keriye*), a vöröscsőrű csóka (mong. *ulaγan qosiγu*, lat. *Pyrrhocorax pyrrhocorax*), a szarka (mong. *šaγaǰaγai*) [megöléséért] nem jár büntetés („*čaγaǰa ügei*”).

Az 1709-es *Qalq-a ǰirum* szereplő törvények tartalma nagyon hasonlít az *Altan qan-u čaγaǰa* és a *Yeke čāǰi*-ban lefektetett szabályokhoz. Ami lényeges különbség, hogy

---

[228] A törvénykönyv ezen cikkelyeiből nem derül ki pontosan, hogy e vadászati tilalmak bizonyos időszakokra, vagy területekre vonatkoztak, vagy pedig általános vadászati tilalmat jelentettek. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy az Altan kán idejében megkezdődött erőteljes buddhista térítés hatására, az élőlények oltalma akár törvényi szintre is emelkedhetett, és ezáltal általános vadászati tilalom alá esett ettől fogva minden vadállat. A „ló legyen az élén” kikötésből pedig arra következtethetünk, hogy a vétkesek valószínűleg szívesebben fizették ki büntetéseiket az olcsóbbnak számító marhában és kecskében, mint lóban és juhban. A „*mori-ber terigülen tabutu*” tehát azt jelentette, hogy ezt a büntetési tételt nem lehetett például 2 marhával és 3 juhval megfizetni, hanem mindenképpen legalább egy lovat is be kellett szolgáltatni.

[229] A „*qoni-ber terigülegsen tabutu*” kifejezés valószínűleg arra utal, hogy a 2 nagy lábasjószág mellett beszolgáltatandó 3 kecske vagy juh között, mindenképp kellett, hogy legyen legalább egy juh.

[230] A vadjuh (mong. *argali*) és kőszáli kecske (mong. *yanggir imaγa*) fenti szövegben szereplő *teke buγu* és *imaγan görögesü* alakokat máshonnan nem ismerjük, ugyanakkor a szövegkörnyezetből következtethetünk arra, hogy itt ezekről a fajokról van szó.

[231] A 89–92.§ büntetési tételei alapján arra is következtethetünk, hogy a mongolok a vad- és háziállatokat hogyan rangsorolták azok értékessége szerint. Egyrészt a korábbi jegyzetek alapján megállapíthatjuk, hogy a jószág értékességi rangsora a legolcsóbbtól haladva felfelé: kecske–juh–szarvasmarha–ló–(teve) volt. E jószágoknak a büntetési tételekben való előfordulása alapján következtetheünk arra, hogy a vadállatok közül melyeket tartották a legértékesebbnek. Így a lóval megfizetendő, legtöbbre becsült két vad a 89.§-ban szereplő vadszamár és a vadló volt; utánuk következett a 91.§-ban szereplő szarvas és vaddisznó; majd ezek után a 90.§-ban található gazella és őz; végül pedig a 92.§-ban szereplő vadjuh, kőszáli kecske és pézsmaszarvas, amely utóbbiak megöléséért járt a legenyhébb bírság, a *tabu* kecskékben való megfizetése.

[232] Čige értelmezésében itt arról van szó, hogy ha valaki ellop 10 hálóval befogott nyulat egy másik vadásztól, köteles egy juhot fizetni a sértettnek az okozott kárért, öt nyúlért pedig egy kecskét. Ld.: Čige szövegközi jegyzete. Čige: *Erten-ü mongγol-un qauli čaγaǰa-yin teüke.* p. 171.

ebben a törvénykönyvben már sokkal nagyobb szerepet kapott a buddhizmus védelme, és a buddhista egyház képviselőinek törvényileg előírt tisztelete. A büntetések változatossága tekintetében is megfigyelhető némi változás, amely ezután egészen az 1920-as évekig, többé-kevésbé változatlan maradt.

A *Qalq-a ǰirum* nyolcféle büntetési formát különböztet meg, így kivégzés, megkorbácsoltatás, száműzés, elzárás, lefokozás, vagy cím elvétele, háziszolgává tevés, teljes vagyonelkobzás (általában a halálos ítélettel együtt), és jószágban kifejezett pénzbüntetés. A büntetések változatossága ellenére megfigyelhető, hogy a *Qalq-a ǰirum* által előírt büntetések túlnyomó többségében, továbbra is, bizonyos mennyiségű állat elvételét írták elő.[233] A büntetésként kifizetett jószág általában 2-3 éves, válogatott állatokból került ki.[234]

Egy, a Rjazanovskij által közölt 1763-as kiegészítő törvényben, vagy pontosabban nemesek közötti egyezményben, érdekes rendelkezést találunk a természet egyensúlya, és a vadon élő állatok egyfajta védelmével kapcsolatban. A törvény értelmében, csak az állíthatott csapdákat és hurkokat a gazellák és őzek számára, akinek kevesebb, mint 200 jószága volt. Akinek viszont ennél több volt, a törvény szerint, meg kellett tudnia élni a saját állataiból, ezért nem lehetett szüksége arra, hogy vadászattal egészítse ki bevételeit. Az ilyen „jómódú” gazdáknak csak ragadozókra volt szabad vadászni, hogy a gereznák beszolgáltatásával fizessék meg a rájuk kiszabott adót. A törvény kimondta, hogy a szegények használhattak csapdákat a vadászat során, a jobb módúak pedig nem. Ha egy gazdag csapdát állított a vadak számára, és azt megtalálta egy szegény, a rendelkezés értelmében, elvihette azt. Ha ugyanis a gazdag feljelenti a szegényt, hogy az ellopta a csapdáját, és közben kiderül, hogy a gazdagnak több mint 200 jószága van, megvesszőzték, a lovát pedig odaadták a szegénynek.[235]

Az 1794-es *Mongγol čaγaǰin-u bičig* legtöbb rendelkezése tekintetében követi az előzőeket. A természettel és az állatvilággal kapcsolatos vonatkozásai közül, érdemes

---

[233] Körülbelül a mandzsu uralom kezdetétől fogva, egészen a 20. század elejéig, a különféle ingó és ingatlan tárgyak értékének objektív meghatározása érdekében, Mongóliában is bevezették azt, hogy téglateában, vagy ezüst *lang*-ban fejezték ki a különböző dolgok árát. 1 *lang*, vagy kínai uncia 37,3 grammnak felel meg (Kara, p. 239). Az ezüst általában érmeként, vagy nagyobb összegek kifizetéséhez, kis teknő alakú tömbökbe, úgynevezett *yümbüü* formákba öntve került forgalomba. 1 *yümbüü* 50 *lang* ezüstöt tartalmazott, azaz kb. 1,865 kg-t nyomott. (Kara: p. 744.) A pénzbírságok értékének érzékeltetésére megemlíthetjük, hogy az 1794-es *Mongγol čaγajin-u bičig* meghatározása szerint, ha valakit kilenc jószág beszolgáltatására ítéltek, annak összértéke 27 *lang* (kb. 1 kg) ezüstnek felelt meg, ugyanez a *Qalq-a ǰirum* törvénykönyvben 1300 db téglateát jelentett. Ĵalan-Aaǰaw, S.: *Xalx ǰuram bol Mongoliin xuul' caajnii ertnii dursgalt bičig.* Šüüx Yaam, Ulaanbaatar 1958. p. 104.

[234] Op. cit. pp. 57–58.

[235] Rjazanovskij, V. A.: *Mongol'skoe pravo. (Preimuščestvenno obyčnoe).* Tipogr. N. E. Činareva, Harbin 1931. Mellékletek p. 2.

megemlítenünk például, a törvénykönyv szigorú szabályozásait az engedély nélküli cobolyvadászatra és ginzeng-gyűjtésre vonatkozóan.[236] Ebben az esetben nem csak az elkövetőt, hanem az ilyen zsákmány megvásárlóját is száz korbácsütésre ítélték, és mindkettőjüktől elkoboztak kilenc-kilenc nagy lábasjószágot.[237] Ha valaki tiltott helyen vadászott, rangjától függően, vagy teljes vagyonelkobzásra ítélték és kivégezték, vagy száz korbácsütést és kéthavi kalodát kapott, a teljes vadászzsákmányát pedig elkobozták. Ha valaki a hivatalos körvadászat területéről[238] lopva ejtett el magának vadat, rangjától függően nyilvános helyen egy, két vagy három hónapra kalodába zárták, majd ezután száz korbácsütést követően átadták a szabálysértőt az illetékes szerveknek.[239]

Egy 1808-as burját törvénykönyvben érdekes adatokat találunk a háziállatok tetemeire vonatkozóan.[240] A törvénykönyvből idézett alábbi néhány példából jól látszik, hogy a sztyeppén élő mongoloknál lényegesen kevesebb állattal rendelkező

[236] A kínai felvásárlók miatt a ginzeng-gyökér komoly kereskedelmi értéket képviselt abban az időben, így ugyanolyan szigorú szabályozások vonatkoztak erre is, mint a vadászatra. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a 18. század végétől egyéb más növények engedély nélküli elpusztítása, vagy tüzelőként való hasznosítása is komoly bírságokat vont maga után. Ezen szabályozásokkal és a hagyományos mongol világszemlélettel is összhangban, a mongolok mind a mai napig igyekeznek csak kidőlt fákkal fűteni, míg a kiszáradt, de még álló fák leidöntését, vagy a száraz ágak letörését helytelennek tartják. (Saját gyűjtés, Xowd megye, Dörgön járás (2007), adatközlő: Ĵargal (70) – állattartó, videókazetta (2007.08.19.)) A növények elpusztításáért járó büntetésekre több példát is megemlíthetünk az *Ulaγan qačar-tu* című ítélet gyűjteményből, amely az 1821 és 1913 között, mongol szerzetesek és kolostorok szolgálatában álló civilek által elkövetett, közel 300 szabálysértést és bűncselekményt foglal magába. Ezek közül például a 170-es ügyiratszámú eset a következő: „[folio 41. a1–a3] *Činggiltü aγula-ača tüliy-e modu oγtulǰu abuγsan lama Isidorǰi-yi angǰu nigen yisün yal-a toryuǰuqui*" „Isidorǰi láma kilenc jószág megfizetésével sújtatik, mivel a Činggiltü hegyről tűzifának valót vágott [magának]." A 139-es számú ügyben valamivel kevesebb bűntetést szabdtak ki egy madárbirs kivágásáért: „[folio 35 b4–b6] *Törü gereltü-yin qorin γurbaduγar on qoyar saradu šaddubling-yin oyir-a γaǰar-ača yarγai modu oγtulaγsan čaγdaγ-a kiy-a γombu-yi baγ-a köl-iyer baγalǰu sidkelüküi.*" Törö gereltü uralkodása huszonharmadik évének [1844] második havában, a *kiy-a* [beosztású] Γombo rendőr, egy kis lábasjószág büntetéssel sújtatott, mivel Šaddubling közelében kivágott egy madárbirset." E gyűjteményből témánk szempontjából még egy érdekes esetet érdemes megemlítenünk, amely meglepő módon azt igazolja, hogy még a mongol buddhista szerzetesek közül is voltak olyanok, akik eljártak vadászni a 19. században. A 3-as számú ügyről a következőket tudjuk meg: [folio 11 b1–b3] „*Törü gereltü-yin terigün on qoyar saradu quvaraγ kümün boluγad görögesü alaǰu yabuγsan moldai-yi tegünü buu-yi quriyan abču sidkeǰüküi.*" „Törü gereltü uralkodása első évének [1821] második havában, egy Moldai nevű szerzetes megölt egy vadat [őzet?]. Büntetésként a puskáját elkobozták." Ennek kapcsán ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a „*görögesü alaǰu yabuγsan*" kifejezésből valójában nem derül ki pontosan, hogy a szerzetes valóban megölte az állatot, vagy csak „elment, hogy megöljön egy vadat". Az *Ulaγan qačar-tu* újabb kiadását ld.: Bayarsaixan, B. et al.: *Mongoliin tüüx taslax aǰillagaanii tüüxen surwalǰ bičigt xiisen šinǰilgee. (Ulaan xacart).* Ulaanbaatar 2010.

[237] Mong. *boda*, halh. *bod mal* – „nagy lábasjószág" tulajdonképpen egy állategységet jelent, ami egy lónak vagy egy szarvasmarhának felel meg.

[238] *Aba-yin qoriyan-u γaǰar*

[239] *Mongγol čaγajin-u bičig. (Ex bičgiin sudalgaa).* (Monumenta Mongolica IV), Transcription and index by B. Bayarsaikhan, ed. by Ts. Shagdarsuren, J. Gerelbadrakh, Centre for Mongol Studies National University of Mongolia, Ulaanbaatar 2004. pp. 122-125. (Folio 02.24b – 02.27b)

[240] A mongol nyelv érdekes módon, teljesen más eredetű két szót használ a dögre és a döghúsra. Az egyszerű dögöt jelentő kifejezés a *seg* (mong. *seg*, halh. *seg*), míg az elhullott állatok sovány húsát a *jowlogo* (mong. *ǰobalγa*, halh. *jowlogo*, burj. *zobolgo*) terminussal fejezik ki.

tajgai burjátok számára, milyen komoly értéket képviseltek az állati tetemek is, amelyeket kétségtelenül fel is használtak élelmezés céljából. A törvénykönyv 65-67. paragrafusai rendelkeznek a dögök sorsa felől:

65.§ Ha valaki megtalál egy farkasok által széttépett állati tetemet, köteles azonnal bejelenteni. Ha két napon belül nem kerül elő a gazdája, a dög húsát elfogyaszthatja a megtaláló.
66.§ Ha valaki talál egy vízbefúlt állatot és nem jelenti be, hanem megeszi a húsát, meg kell büntetni. Ki kell fizetnie a megevett állat húsának és bőrének az árát, és meg is vesszőzik.
67.§ Ha egy idegen megmenti valaki jószágának az életét, majd felajánlja azt az istenségek számára, akkor miután az állat leéli életét az eredeti csordájában, és elpusztul, az állat gazdája köteles átadni a tetemet, az egykori megmentőnek.[241]

A fenti néhány példából is jól látszik, hogy a mongol törvények szempontjából is fontos volt az állatok szerepe, és egyfajta viszonyítási alapot is jelentettek a különböző cselekedek súlyának vagy dolgok értékének meghatározásában. Mégis meg kell állapítanunk azt is, hogy csak nagyon kevés olyan rendelkezést találunk, amely valóban az állatok védelmét szolgálta volna. Úgy tűnik, mintha a természet egyensúlyának megőrzése, és a gazdaszellemekkel való harmonikus kapcsolat fenntartása nem igényelt volna törvényi szabályozást, hanem arra megvoltak a hagyományos mongol kultúra „íratlan törvényei”, a különféle tabuk és hiedelmek formájában.

A mongol szocialista forradalom 1921-es győzelmét követően, a hagyományos mongol gondolkodás, a buddhista népvallással és a különböző hiedelmekkel lenézetté kezdett válni és a „sötét múlt” részeként kezdtek ezekre tekinteni. Ezzel együtt szükség lett például a szocialista ember és a környezet kapcsolatának törvényben lefektetett szabályozására is. Ennek eredményeként már 1922-ben megalkották az első szovjet típusú mongol halászati és vadászati törvényt, majd 1925-ben a „Mongólia Teljes Területére Kiterjedő Halászati és Vadászati Törvényt”.[242] Ezzel egy időben a forradalmi törvény védelme alá is helyezték, az akkorra már több, mint 200 éve védett Bogdxaan hegyet. Az 1933-as vadászati törvény pedig részletesen kitért minden egyes

[241] Rjazanovskij, V. A.: *Mongol’skoe pravo. (Preimuščestvenno obyčnoe).* Tipogr. N. E. Činareva, Harbin 1931. Mellékletek p. 19.
[242] *Mongol ulsiin xyajgaariin dotor jagas ba an am’tniig agnax xuul’*

vadászható vadfaj vadászati idényére, illetve az elejthető mennyiségek nagyságára, emellett ebben a törvényben nyilvánítottak először védetté 20 mongóliai állatfajt. Az 1944-ben hozott vadászati törvényben tiltották meg először a vadászok számára, az íjas csapdák (mong. *saγali*, halh. *saal'*) és a kikötött puskák (halh. *buu soix*) használatát, a robbanóanyaggal (halh. *delbelex, teslex*) és méreggel való halászatot (halh. *usand xor xayax*), a vadon élő madarak tojásainak összegyűjtését, és az üregi állatok vízzel való kiöntését (halh. *nüxend us cutgax*), vagy kifüstölését (halh. *nüxend utax*). A törvény 1953-as kiegészítésben tovább szigorították az egyes fajokra vonatkozó vadászidényeket. Ezután 1962, 1972, 1974 és 1978-ban készültek kiegészítései a Mongol Vadászati Törvénynek. Egy 1985-ös rendelet értelmében pedig 23 emlősfaj, 19 madárfaj, 6 kétéltű és hüllőfaj, 2 halfaj és 86 növényfaj került fel, az 1987-ben megjelent, első mongol Vörös Listára.[243]

A mongol rendszerváltást követően az állatok és természet védelme új lendületet kapott, és különböző nemzetközi szervezetek (IUCN, WWF, MNPC stb.) segítségével dolgoznak ma a mongol szakemberek Mongólia élő természeti kincseinek megőrzésén.

[243] *Bügd Nairamdax Mongol Ard Uls – Ulaan nom.* (szerk.) O. Šagdarsüren, Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987. pp. 6–8.

MÁSODIK RÉSZ

1. *Az állatvilág rendszerezése*

A „Systema”

„Az Élőszóval tanulónak mind meglehet, akárminemű rendet kövessen Tanítója: de kivált az önnön magától tanulónak a’ jó Rendszer avagy Systema egy szükséges és nála nélkül ellehetetlen eszköz arra, hogy a’ Természeti Historiában fundamentomos esméretet szerezhessen. A’ mi esméretünk az eggyes dolgoknak vizsgálása és esmérete által szaporodik: a’ főbb tulajdonságok pedig az eggyes dolgoknak esméretére legfelvehetőbb módon vezetnek. A’ Természeti dolgoknak Systéma szerént való rendbeszedése által, azoknak nagy kazaljait egyszerre keresztüllátjuk, és emlékezetünk, az által igen gyámolíttatik.”[244]

Kultúráktól független általános jelenségnek tekinthető az, hogy a történelem során, az ember mindig és mindenhol igyekezett a környezetét alkotó különféle élő és élettelen dolgokat, valamilyen módon csoportosítani és rendszerezni. Ez kétség kívül az átláthatóságot segíti, amely közelebb visz bennünket a világunk megértéséhez. Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy bár a cél nagyon hasonló volt, mégis az eltérő hagyományok és a különböző vallási és világszemléleti háttér miatt, a rendszerezési szempontok a különféle kultúrákban igen eltérők lehettek.

A természet, és azon belül az állatok kategóriákba sorolására már az ókorból is számos példát ismerünk. Egyfajta rendszerezésnek tekinthetjük Mózes első könyvének, az állatok teremtéséről szóló részét is, amelyben Isten megteremti az égi madarakat, a nagy víziállatokat, a vizekben nyüzsgő különféle fajta úszó élőlényeket, a barmokat, a csúszómászókat és egyéb földi állatokat.[245] Ezeknek, a mai ember számára is jól érthető kategóriáknak a megalkotásakor, egyértelműen az állatok élőhelye és életmódja jelentette az alapvető rendezési szempontokat.

---

[244] Az idézet szerzője, az első eredeti rendszeres magyar nyelvű állattan összeállítója, a nagyszalontai születésű orvos és nyelvész, Földi János. A linnéi állatrendszertan alapján készült, Természeti História című művét 1799-ben fejezte be. Ld.: Földi János: *Természeti História.- A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801. p. 8.

[245] 1 Móz. 1,20–25.

Ma már viszont könnyen belátjuk, hogy a különböző állatrendszertani kategóriák megalkotásakor nem lehet elegendő szempont csupán a közös élőhely vagy életmód meghatározása, hanem ennél sokkal fontosabbak a hasonló morfológiai jegyek, illetve a közös ős, vagy ősök megállapítása.

Arisztotelész volt az első, aki *Az állatok története* című művében megpróbált felállítani egy morfológia-alapú rendszert az állatok csoportosítására. Az általa létrehozott állatrendszertan végül meghatározó maradt a középkor végéig mind Európában, mind pedig a korabeli Közel-Keleten.[246] Arisztotelész, az állatvilágon belül két nagyobb kategóriát határozott meg, amelyek további 4–4 alcsoportra oszlottak. A rendszer a következő kategóriákból állt:

I. Vérrel bíró, azaz piros vérű állatok.

1. Elevenszülők.
2. Tojó kétlábúak, azaz madarak
3. Tojó négylábúak vagy lábatlanok.
4. Halak

II. Vérnélküliek, azaz színtelen vérűek.

1. Lágytestűek.
2. Lágyhéjas állatok.
3. Ízeltek.
4. Páncélos bőrűek.[247]

---

[246] Arisztotelész e munkájának arab fordítása, a *Kitāb al-ḥayawān* feltehetően már a 9. században elkészült és fontos forrása volt az olyan későbbi arab nyelvű zoológiai munkáknak, mint például al-Ǧāḥiẓ: *Kitāb al-ḥayawān* című könyve vagy ad-Damīrī: *Ḥayāt al-ḥayawān*-ja. Arisztotelész művének egyetlen eredeti példánya sem maradt meg, így annak arab nyelvű változatát fordították később latinra, amely fordítás Idősebb Plinius (Naturalis Historiae VIII–XI. könyv) és Aelianus hasonló témájú munkái mellett, alapvető forrása volt a középkori európai állattani műveknek is. Plinius *Természetrajz*ának teljes angol nyelvű fordítását ld.: Bostock, John M.D., F.R.S. and Riley, H.T., Esq., B.A (ford.): *The Natural History of Pliny*. Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, London 1856. Digitális kiadás: Taylor and Francis; Tufts University: Perseus Digital Library. (Retrieved 24 May 2009.); Internetes hozzáférés: http://www.perseus.tufts.edu/hopper. Aelianus 17 könyvből álló, görög nyelvű zoológiai művének első teljes angol fordítását Scholfield adta ki 3 kötetben. Ld.: Scholfield, A.F.: *Aelian, On Animals*. Loeb Classical Library, 1958–9.

[247] Arisztotelész a fent felsorolt kategóriák mellett (I. könyv 6. rész), számos más rendszerezési szempontot is kínál munkájában, így például csoportosítja az állatokat táplálkozásuk, kültakarójuk, vagy a lábaik száma alapján is. A rendszerezés mellett Arisztotelész fontos, korát évezredekkel meghaladó észrevétele volt az is, hogy bár evolúcióról és törzsfejlődésről nem beszél, mégis az élőlényeket fejlettségük szintje alapján 11 kategóriába is besorolja, az egészen egyszerű létformáktól, az emlősöknek megfelelő bonyolult és összetett szervezetekig. Ld.: *Aristotle's History of Animals: in ten books.* Transleted by Richard Cresswell, Saint John's College, Oxford University, London 1862. A mű D'Arcy Wentworth Thompson, skót biológus által készített angol nyelvű fordítása az interneten is hozzáférhető az ausztrál Adelaide Egyetem honlapján: *The History of Animals – Aristotle.* Translated by D'Arcy Wentworth Thompson, The University of Adelaide Library, University of

Arisztotelész rendszere sok tekintetben ma is megállja a helyét, hiszen az első kategória tulajdonképpen megfelel a gerincesek törzsének, míg a másodikba a gerinctelen állatok sorolhatók.

A modern állatrendszertan alapjait végül egy svéd természettudós, Carl von Linné (1707–1778) fektette le. *Systema Naturae* című művében (1735, 1758) írja le először azt a rendszert, amelyet kisebb-nagyobb módosításokkal mindmáig használunk az élővilág fajainak meghatározása során. Linné vezette be elsőként az osztály (*Classis*), rend (*Ordo*), nemzetség (*Genus*), faj (*Species*), változat (*Varietas*) kategóriák használatát, illetve a fajok pontos besorolhatósága érdekében létrehozta a binominális nomenklatura, a kettős nevezéktan rendszerét is.[248] Linné számos felismerését mindmáig elfogadják a természettudósok, ugyanakkor a modern kutatások révén több megállapításáról is kiderült, hogy azok tévesek voltak. A svéd természettudós egyik ilyen alapvető tévedése például az volt, hogy ő a természetet és azon belül az élővilágot egy statikus rendszerként képzelte el. Híressé vált mondásában: *Species tot numeramus, quot diversae formae in principio sunt creatae*., azaz „Annyi faj van, amennyit a végtelen Létező kezdetben teremtett." kizárja a fejlődés és a változás lehetőségét, azaz a mutációk és magának az evolúciónak a tényét. Ebből a szempontból, a 11 fejlettségi szint meghatározásával már Arisztotelész is meghaladta Linnét, de Darwin és Lamarck felfedezései mindenképp cáfolták ezt a fajta megközelítést. A Linnéi rendszertant a 20. század során fokozatosan a filogenetikus, vagy fejlődéstörténeti rendszertan egészítette ki, illetve részben váltotta fel, amely már nem csak az egyes fajok közötti morfológiai hasonlóságot veszi figyelembe, hanem a törzsfejlődés során kialakult

---

Adelaide, South Australia 5005, (é.n.). Ld.: http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle/history/index.html , a letöltés dátuma: 2012.02.18.

[248] A Linné által bevezetett taxonok magyar elnevezéseinek többségét, a bevezetőben már idézett Földi Jánosnak köszönhetjük, aki 1799-ben elkészült művével lefektette a modern magyar természettudományi szakterminológia alapjait. Földi Jánosnak a magyar nyelvre kifejtett jelentős hatását jól megfigyelhetjük, ha összevetjük a mai állatrendszertan nyelvezetét és a több mint két évszázaddal ezelőtt élt szerző, linnéi taxonómiáról írt rövid összefoglalását: „Minden Természeti Test egy magános dólgot (Individuumot) tészen. A' minden természeti tulajdonságokban és részekben hasonló Eggyes dólgokból *Faj* lészen (*Species*). Ha bizonyos fő tulajdonságokban a' Fajok megeggyeznek, *Nem* (*Genus*). Valamint a' hasonló Nemekből *Sereg* (*Classis*). Ha sok Nemek vagynak eggy Seregben, mellyek bizonyos tulajdonságokban ismét megeggyeznek, azokból *Rend* lészen (*Ordo*). Ha ezek is bövségesek; ezek ismét *Alrendekre*, *Tsapatokra* oszlanak, és az igen számos *Alrendek* ismét *Familiákra.* Az olly eggyes dolgokat, mellyek bizonyos megeshető (*Accidentalis*) tulajdonságokban különböznek Fajtársaiktól, nevezzük *Hasonfajoknak*, a vagy *Különbségnek* (*Varietas*). A' Természeti Testeknek az említett gráditsok szerént való előadását mondjuk *Rendszernek* (*Systema*). Azt a' Tudományt pedig, melly a' Természeti testeknek esméretét ahoz alkalmazott Rendben tanítja, nevezzük *Természeti Historiának.*" Földi János: *Természeti História.- A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801. pp. 7–8. A fenti részletben szereplő taxon elnevezések közül ma tulajdonképpen a Sereg, a Csapat és a Hasonfaj kifejezések kivételével, mindegyik hivatalos alaknak tekinthető.

leszármazási kapcsolatok jelentik az alapját. Így ebben a rendszerben egy-egy *klád*, vagy taxon meghatározása során fontos szerepet kapnak például a paleontológiai kutatások, vagy a genetikai vizsgálatok is. Természetesen továbbra is igaz, hogy a morfológiai hasonlóságok a legtöbb esetben az egyes fajok közötti rokonságra is utalnak.

Az élőlények tudományos rendszerezésének alakulásáról tehát megállapíthatjuk, hogy az Linné óta fokozatosan, egy mára már a nemzetközi kutatóvilág által egységesen elfogadott, és csak apró részleteiben vitatott rendszerré fejlődött. A világ legtöbb felsőoktatási intézményének természettudományi karain, már ezt a fajta rendszerezést használják az élővilág hallgatókkal történő megismertetése során.

A 20. század közepe táján, a mongol oktatási rendszer modernizálásával egy időben kezdték megalkotni azokat a mongol terminus technikusokat, amelyek sok minden más mellett, a természet egyes jelenségeit is egzakt, a nemzetközi tudományosság igényeinek megfelelő módon tudják leírni, és ez által a mongóliai kutatásoknak is lehetősége nyílik a világ tudományos trendjeihez való csatlakozásra. Így például a mai vadvédelemmel, vadgazdálkodással és állattenyésztéssel foglalkozó mongol nyelvű tudományos művekben is, a Linnéi alapú állatrendszertan megfelelő mongol nyelvű taxon-elnevezéseit találjuk. Ennek megfelelően a rendszertani értelemben használt ország (*regnum*) – *aimag*, a törzs (*phylum*) – *xüree*, az osztály (*classis*) – *angi*, a rend (*ordo*) – *bag*, a család (*familia*) – *owog*, a nem (*genus*) – *töröl*, a faj (*species*) – *jüil*, illetve az alfaj (*subspecies*) – *ded jüil* lett mongolul. Az alfaj mongol elnevezéséhez hasonlóan, minden taxon alegységét a *ded* előtaggal jelölik, így például a *ded xüree* altörzset, a *ded bag* alrendet, a *ded töröl* pedig alnemet jelent stb. Ezekhez hasonlóan, idegen szemmel néha bizarrnak tűnő mongol műszavakat hoztak létre a különböző rendszertani kategóriák elnevezéseire is. Például a mongol „íjhúr” jelentésű *xöwč* (mong. *köbči*) kifejezésből alkották meg a *xöwčtön am'tdiin xüree* kifejezést is, ami nem „az íjhúros állatok kolostorát” jelenti, hanem a gerinchúrosok törzsét (lat. *Chordata*). Jelentésében ennél sokkal közelebb áll a magyar megfelelőjéhez, a gerincesek altörzsét (lat. *Vertebrata*) jelentő *nugalmaitnii ded xüree*, vagy a *seer nuruutan* elnevezés. A gerincesek öt osztálya közül kettő, a hal jelentésű *jagas* és a madár jelentésű *šuwuu*, egyszerű köznyelvi szavak, míg a kétéltű jelentésű *xoyor nutagtan* (tkp. „két helyen élő”), vagy másképp *gajar usnaa yawagč* („földön s vízben járó”), valamint a hüllő értelemben használt *mölxögčid* („csúszómászók”), illetve az emlőst jelentő *xöxtön* (tkp. „emlősök”), vagy *delenten* („tőgyesek”), vagy a *süügeer boijĭgč am'tad* („tejen felcseperedő állatok”) kifejezések jól érzékelhetően a 20. századi mongol reáltudományi nyelvreform során, mesterségesen létrehozott terminusok. Jelenleg, mint a fenti néhány példán is látszik, egy-egy állatrendszertani kategóriának egyszerre több

elnevezése is létezik. Ezekben, az esetekben valódi sztenderd alakokról még nem beszélhetünk, amit az a tény is megerősít, hogy a különböző mongol szerzők, még a tudományos igényű művekben is tetszőlegesen használják hol az egyik, hol a másik változatot. Az egységes szakterminológia használatának bevezetésére számos kezdeményezés történt már Mongóliában. A műszaki, és természettudományi mongol szakkifejezések sztenderdizációjának egyik fontos mozgatórugója a Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete mellett működő Állami Terminológiai Bizottság (*Ulsiin ner tom'yoonii komiss*), amely a különböző tudományágak szakembereivel együttműködve, változó rendszerességgel adja ki a Terminológiai Értesítőjét (*Ulsiin ner tom'yoonii komissiin medee*), amelyben egy bevezető tanulmányt követően, szótár jelleggel felsorolják a jövőben használatos mongol szakkifejezéseket, azok orosz, angol és sokszor latin megfelelőivel.[249] Ezek a kötetek tehát nem csak egy-egy szakszótár szerepét töltik be, hanem gyakran a különböző tudományágak, nemzetközileg elfogadott struktúráit is megismertetik a mongol olvasóval.[250]

A linnéi taxonómia mongol adaptációja

A következőkben röviden megnézzük, hogy a ma már általánosan elfogadottnak tekinthető európai zootaxonómia, hogyan rendszerez három, Mongóliában is élő állatfajt. Az alábbi táblázatban egymás mellett mutatjuk be a vadmacska, a szürke farkas és az altaji mormota taxonómiai besorolását, a taxonok és a kategóriák mongol neveivel. Mint látni fogjuk, az élőlények modern rendszertani kategóriákba való besorolása nem csak a pontos meghatározást segíti, hanem lehetőséget nyújt a fajok közötti rokonsági kapcsolatok

[249] Például a Mongóliában és a világ más részén élő fontosabb emlősállatok neveinek mongol nyelvű listája, a fajok rendszertani besorolásával együtt, 2003-ban, a terminológiai értesítő 148. számában jelent meg. Ld.: *Delentnii angilal jüi, angilbariin mongol ner tom'yoo. (latin-mongol-angli-oros) I.* Ulsiin ner tom'yoonii komissiin medee N 148. ed.: S. Dulamceren, Ulaanbaatar 2003.

[250] A nemzetközi rendszerek és azok szakterminológiájának anyanyelven történő elsajátítása diákként, kétség kívül alapvető feltétele annak, hogy adott esetben, például egy mongol természettudós részt tudjon venni különféle nemzetközi projektekben, illetve a világ tudományossága számára is értékes, eredeti mongol kutatásokat tudjon végezni. Ennek a gondolatnak a felismerése késztette Földi Jánost is a 18. század végén arra, hogy Linné rendszerét anyanyelvükön tegye hozzáférhetővé a magyar diákok számára. Munkájához írt bevezetőjében, a magyar természettudomány elmaradottságának egyik legfőbb okának azt tartotta, hogy a magyar diákok az iskolákban nem kapják meg anyanyelvükön azt az alapot, amelyre később a tudományos tevékenységüket tudnák építeni. „'A mi Ifjaink, a' kik idegen Nyelven hallgatják a' Természeti Históriát, Maszkarás Bálba járnak, melly tsak éjtszaka, és gyertya világnál tart; kimúlatják, kifárasztják benne magokat, és midőn haza jönek 's megvirrad, nem tudják kivel tánczoltak, az az miröl hallottak olly szépeket! Nem egyéb ez ö reájok nézve, hanem egy *Camera obscura*, mellybe az idegen Nyelveknek szoros ablakain bétekintgetvén, sok szép Tüneményeket, - igazán Tüneményeket látnak; de a' mellyről szemeiket elvévén, azonnal minden látott szép Jelenségek eltünnek! Végre." Földi János: *Természeti História.- A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801. p. III–V. (Bevezetés)

szemléltetésére is. Ha összevetjük a három oszlopot, könnyen észrevehetjük, hogy az „osztáy” sorig mindhárom faj, végig azonos taxonokba tartozik, azaz mindhárom állat gerinchúros, gerinces emlős. Azonban, lefelé továbbhaladva megfigyelhetjük, hogy a mormota a másik két fajjal ellentétben nem a ragadozók rendjébe tartozik, hanem rágcsáló. A „család” sor alapján pedig megállapíthatjuk, hogy bár mind a vadmacska, mind a szürke farkas ragadozó, mégis más-más családba tartoznak. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a macska és a farkas külön családba tartoznak, mégis közelebbi rokonságban állnak egymással, mint a mormotával.

TAXON	**vadmacska**	**szürke farkas**	**sztyepi mormota**
LATIN: *Regnum:* MAGYAR: Ország: MONGOL: *Aimag:*	*Animalia* állatok *am’tan*	*Animalia* állatok *am’tan*	*Animalia* állatok *am’tan*
Phylum: Törzs: *Xüree:*	*Chordata* gerinchúrosok *xöwčtön*	*Chordata* gerinchúrosok *xöwčtön*	*Chordata* gerinchúrosok *xöwčtön*
Subphylum: Altörzs: *Ded xüree:*	*Vertebrata* gerincesek *seer nuruutan*	*Vertebrata* gerincesek *seer nuruutan*	*Vertebrata* gerincesek *seer nuruutan*
Classis: Osztály: *Angi:*	*Mammalia* emlősök *xöxtön*	*Mammalia* emlősök *xöxtön*	*Mammalia* emlősök *xöxtön*
Ordo: Rend: *Bag:*	*Carnivora* ragadozók *max idešten*	*Carnivora* ragadozók *max idešten*	***Rodentia*** **rágcsálók** ***meregčid***
Familia: Család: *Owog:*	***Felidae*** **macskafélék** ***miinxen***	***Canidae*** **kutyafélék** ***čoniinxon***	***Sciuridae*** **mókusfélék** ***xermiinxen***
Genus: Nem: *Töröl:*	*Felis* *Felis* *Felis*	*Canis* *Canis* *Canis*	*Marmota* *Marmota* *Marmota*
Species: Faj: *Jüil:*	*Felis silvestris* vadmacska *cooxondoi*	*Canis lupus* szürke farkas *saaral čono*	*M. baibacina* sztyepi mormota *altain tarwaga*

Jól látszik tehát, hogy egy logikus, és akár új, eddig ismeretlen fajok besorolására is lehetőséget adó rendszerről van szó, amely könnyen adaptálható a megfelelő terminológia megalkotása után, a világ bármelyik országában.

Mongólia esetében meg kell állapítanunk, hogy bár a mongol iskolákban és egyetemeken ma már a nemzetközileg általánosan elfogadott rendszerek alapján oktatják a természettudományokat, mégis, mint már fentebb utaltunk rá, a témakörrel kapcsolatos mongol szakterminológia mindmáig nem nyerte el végleges formáját, és folyamatos változtatásokon megy keresztül. Ennek következtében, a tankönyvekben és a különböző természettudományokkal kapcsolatos publikációkban, gyakran néhány év leforgása alatt, egy-egy alapvető kifejezés is képes más és más alakban megjelenni.

Ennek, a mongol állattani szakterminológiában uralkodó káosznak a szemléltetésére elég megemlítenünk, a talán egyik legismertebb rendszertani kifejezésnek tekinthető „emlős" terminusnak, a hivatalos publikációkban szereplő különféle változatait.[251] A már említett Állami Terminológiai Bizottság, a 2003-as értesítőjében az „emlősre", a „*delenten*" kifejezést adta meg mint a jövőben használatos hivatalos alakot. Ezzel szemben, a három évvel később kiadott Mongol Vörös listában (2006) ugyanebben az értelemben már a „*xöxtön*"-t találjuk, majd 2 évvel később, azaz 2008-ban a Mongol Rendőrség, valamint Vám- és Pénzügyőrség számára kiadott hivatalos állathatározóban már a „*süün teǰeelten*" forma szerepel.[252] A mongol köznyelv ezek közül, valamiért mégis a *xöxtön* alakot részesíti előnyben.

A szakkifejezések ilyenfajta következetlen használata, véleményünk szerint, kiemelkedő szerepet játszik abban, hogy a mai Mongóliában, még az egyetemet végzettek között is sokan vannak olyanok, akik kifejezetten zavaros képpel rendelkezik az állatvilágra és annak modern rendszerezésére vonatkozóan. Különösen igaz ez, a Belső-Ázsiában nem élő állatokkal kapcsolatos ismeretek tekintetében.[253]

---

[251] A magyar nyelv„emlős" kifejezését egyébként szintén Földi János alkotta meg, tulajdonképpen a latin *Mammalia*, „emlővel rendelkezők" kifejezés fordításaként. Az emlősök e közös fő tulajdonsága kapcsán Földi János a következőket írja: „Az Emlősállatoknak meleg piros vérek köz a' Madarakkal: de eleven fajzatokat szülnek, és az ő fő Czímerek, melly őket minden egyéb Állatoktól megkülönbözteti, és a' mellytől vétetett az egész Seregnek is nevezte, az ő *Emlőjök*, melly által a' Nőstények magok fajzatjait tejjel táplálják." Földi János: *Természeti História.- A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801. p. 32.

[252] Ld.: *Delentnii angilal jüi, angilbariin mongol ner tom'yoo. (latin-mongol-angli-oros) I.* Ulsiin ner tom'yoonii komissiin medee N 148. ed.: S. Dulamceren, Ulaanbaatar 2003.; Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Mammals. Mongol ulsiin xöxtön am'tnii Ulaan dans.* Regional Red List Series Vol. 1. Zoological Society of London, London; *.Am'tan, urgamal – tedgeeriin ed erxtniig tanix awlaga.* (szerk.) Amgalan, L. [et al.], Ulaanbaatar 2008. p. 13.

[253] Saját tapasztalataink igazolják, hogy Mongóliában nem számít különleges jelenségnek az, ha egyesek a bálnát halnak, a kaméleont egysejtűnek, a papucsállatkát pedig kétéltűnek nevezik. E gyakori tévhiteknek a

Az európai állatrendszertan nem ismerete ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a mongolok ne rendelkeztek volna saját, állatokra vonatkozó hagyományos taxonómiával. Hagyományosan, a belső-ázsiai nomádok számára az állatok csoportosításának egyik alapvető szempontja az volt, hogy egy adott faj egyedei milyen szerepet töltenek be az ember életében, azaz mennyire hasznosak, vagy károsak a nomád ember számára. Mint, ahogy Ruth Meserve is utal rá a mongol háziállatok rendszertanával foglalkozó tanulmányában, alapvetően megkülönböztették az embereket szolgáló háziállatok, a bőrükért és húsukért vadászható vadállatok, az emberekre veszélyes ragadozók, valamint a mitikus lények csoportjait.[254]

A hagyományos mongol taxonómia legtágabb kategóriájának az *amitan* (halh. *am'tan*) kifejezést tekinthetjük, amelyet általában élőlényként szokás fordítani, ami magába foglalja az összes állatot és magát az embert is.[255]

A mongol nyelv állatrendszertana

Mielőtt rátérnénk arra, hogy az *amitan* csoporton belül, hagyományosan milyen állatrendszertani kategóriákat ismertek a mongolok, érdemes először magát a mongol nyelvet, a vizsgált téma szemszögéből górcső alá vennünk. Ha megnézzük a különböző mongol állatneveket, könnyen észrevehetjük, hogy azok bizonyos szempontból sokszor hasonlítanak egymásra, és képzésük gyakran néhány meghatározott sémát követ. Ha viszont megpróbáljuk ezeket, az állatokat neveik morfológiai hasonlósága alapján csoportokba osztani, európai

---

magyarázata csak az lehet, hogy a legtöbb mongol valójában, nincs tisztában e rendszertani kategóriák igazi jelentésével.

[254] Meserve, Ruth I.: The Expanded role of Mongolian Domestic Livestock Classification. In: *AOH 53. (2000).* Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. (pp. 23–45.), p. 23.

[255] Az élőlényként való fordítás annyiban pontatlan, hogy a mongol gondolkodás rendszerében a növények nem tartoznak bele, ebbe a csoportba. Az *amitan* valójában egy denominális nomenképzős szerkezet, amely eredetileg a lélegzet vagy lélek jelentésű *ami(n)* főnév *-tan*, többes számú sociativus raggal ellátott alakjából alakult ki. Így ez a kifejezés tulajdonképpen a lélegzettel, vagy lélekkel ellátott élőlények csoportját jelenti, amelyek közé a növényeket, a hagyományos európai gondolkodás sem sorolja általában. Ennek kapcsán, magyar párhuzamként itt újra meg lehet említenünk Földi János nevét, aki a már fentebb idézett művében a „természeti testek" felosztása során, az állatok és a növények közötti egyik fontos különbségnek azt tekinti, hogy míg az előbbieknek van, az utóbbiaknak nincs lelkük.

„Az *Állatok* tehát… azok az eleven, és Lelkes organizált testek, mellyek tápláló eledeleket akaratos mozgások által keresik, és azokat szájokon által a' gyomorba viszik.

A' *Növények* is organizált testek ugyan, de tsak élő testek, úgy hogy akaratos mozgások nékiek éppen nints, és ezek az ő tápláló Nedveket gyökereik által, akaratlan mozgással szívják be.

Az *Ásványok* végre életnélkülvaló, és organizálatlan testek, mellyek következésképpen éltető erő nélkül, tsupán tsak Physicai és Chemiai törvények szerént Hozzávonás és Rakodás (*attractio*, *accumulatio*) által származnak." Földi János: *Természeti História. – A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801. p. 5.

gondolkodással, meglehetősen furcsa állatcsoportokat kapunk, amelyek tagjai között vajmi kevés hasonlóságot tudunk felfedezni. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki azt, hogy például a hasonló szuffixumot tartalmazó állatnevek hátterében az áll, hogy az adott fajokat, a mongol gondolkodás valamiért mégis összekapcsolta. Władysław Kotwicz volt az egyik első mongolista kutató, aki felfigyelt arra, hogy vannak a mongol nyelvben bizonyos szuffixumok, amelyek gyakran szerepelnek állatnevekben, ezért ezek egyfajta állatnévképzőknek is felfoghatók.[256] Ezt a feltételezést, ha nem is cáfolja, de lényegesen bonyolítja az a tény, hogy a Kotwicz által meghatározott szuffixumok nem csak egymáshoz nagyon kevéssé hasonlító állatok neveiben, hanem egyéb élettelen dolgok mongol elnevezéseiben is megtalálhatók. Mivel Kotwicz is felismerte ezt, könyvében ezekről nem mint állatnévképzőkről, hanem mint bizonyos élő és élettelen dolgokra egyaránt vonatkoztatható, tulajdonságokra utaló szuffixumokról beszél.

Kotwicz meghatározása szerint, például a *–γana/-gene* mongol végződés kisebb termetű állatok, vagy tömegesen növő bokros növények neveiben figyelhető meg. A szerző által, ebben a kategóriában említett állatnevek a következők:

mong. *bataγan-a*, halh. *batgana* – „légy, muslica”
mong. *quluγana*, halh. *xulgana* – „egér, patkány”

[256] Hasonló jelenségre találunk példát a világ több más nyelvében is, így például az arabban, vagy a kínaiban is. A sémi nyelvek egyik közös jellegzetessége az, hogy a különféle szavakat mássalhangzós jelentéshordozó szógyökökből képzik, magánhangzók és különféle képzők hozzáadásával. Az arab nyelv állatneveinek elemzése során kiderült, hogy bizonyos állatok nevei úgy alakultak ki, hogy az eredeti ős-sémi-hámi két mássalhangzós gyökök egy harmadik, jelentést hordozó determináns mássalhangzóval, az „állatságra” utaló b-vel egészültek ki. Azaz, a „b” harmadik gyökmássalhangzóra végződő állatnevekben, a „b” egyfajta állatnévképző szerepet tölt be. E jelenségre példaként a kutya jelentésű *kalb*, a farkast jelentő *di’b*, vagy a *dubb*, mint medve szavakat szokták megemlíteni. Iványi Tamás: Sémi-hámi nyelvek. (szócikk) In: *A világ nyelvei.* főszerk.: Fodor István, Akadémiai Kiadó, Budapest 2000., p. 1234. A kínai nyelv hasonló csoportosító szemlélete annyiban tér el a mongol és az arab példától, hogy ott inkább az írásjegyek és nem a hangalak tükrözi azt, hogy egy leírt szó valamilyen állatot jelöl, illetve gyakran még azt is, hogy az adott állatot a kínai gondolkodás milyen kategóriába sorolja. A magyarul általában „ragadozó gyöknek” nevezett *quān* (犬) karakter például megtalálható az olyan állatok kínai írásjegyeiben, mint a farkas, párduc, kutya, a legtöbb ragadozó, illetve a disznó vagy a majom nevében is. Mivel sem a disznó, sem a majom nem ragadozó, kijelenthetjük, hogy a kínai *quān* gyökkel rendelkező állatok halmaza nem azonos az európai *Carnivora* rend fogalmával. A kínaiban a ragadozók helyett sokkal inkább olyan, nagyobb testű állatokra utal, amelyek esetleg harapnak is, de nem feltétlenül csak hússal táplálkoznak. Hasonlóan nehezen megfogható a kínai *chóng* (虫), „féreg” gyököt tartalmazó állatnevek csoportja is, amelybe különféle rovarok, férgek, a kígyó, a béka, a csiga és a denevér is beletartozik. Ha ezeket mind egy halmazba szeretnénk osztani, magyarul körülbelül úgy határozhatnánk meg, hogy az „izgő-mozgó állatok osztálya”. Jól érzékelhető tehát, hogy a kínai és a mongol megközelítés bizonyos szempontból hasonlít, azonban még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy a kínai esetében, csak a kategórián belüli állatnevek írásjegyei hasonlítanak egymásra, a kiejtett alakok pedig nem, míg a bemutatásra kerülő mongol szócsoportok esetében, valódi szóképzésről beszélhetünk, amelynek eredményeként a hangalakok is nagyon hasonlítanak egymásra. A fenti kínai példák összegyűjtésében nyújtott segítségért, köszönettel tartozom Balogh Mátyásnak. A kínai állatrendszertanokra jellemző írásjegyek alapján való rendszerezésre ld.: Sterckx, Roel: Animal Classification in Ancient China. In: *East Asian Science, Technology, and Medicine (EASTM)* 23, (2005) (pp. 26–53.), pp. 37–38.

mong. *qayilγana*, halh. *xailgana* – „sirály”
mong. *kegürǰigene*, halh. *xüürjgene* – „galamb”[257]

A *-sun*/*-sün* szuffixumot, Kotwicz olyan mongol szavakban vélte felfedezni, amelyek jelentése nagy csoportban élő állatokra, vagy növényekre utal, vagy olyan dolgokra, amelyek sok apró részből állnak. Megállapítása szerint ez a végződés ugyanígy számos nedves tulajdonságú dolog nevében is megfigyelhető. E kategóriába tartozó állatnevek közül a következőket sorolja fel[258]:
mong. *bögesün*, halh. böös – tetű
mong. *ǰiγasun*, halh. *jagas* – hal
mong. *nuγusun*, halh. *nugas* - kacsa
mong. *görögesün*, halh. *göröös* – vadállat
mong. *aduγusun*, halh. *adguus* – állat, barom

Ha ugyan képesek is vagyunk felfogni, illetve elfogadni a fenti két kifejezés csoportot, mint a hagyományos mongol gondolkodásban egykor létezett két rendszertani kategóriát, ezeknél sokkal tágabb asszociációs képességekre van szükségünk ahhoz, hogy a *-gai*[4]/*-gii* /*-xai*[4]/*-xii* szuffixumra végződő állatnevek viselői között, valami közös jegyet tudjunk felfedezni, azon kívül, hogy mind állatok. D. Badamdorǰ ezt a képzőt úgynevezett állatnév-becéző szuffixumnak tartja.[259] A professzor úr véleménye szerint a mai halha *-gai*[4]/*-gii* /*-xai*[4]/*-xii* /*-cgai* /*-cgei* képzővel végződő állatnevek, egykor becéző alakok lehettek, amelyek többsége idővel egyszerű állatnévvé alakult és mára már csak néhány esetben figyelhető meg e képzőnek a becéző jelentése. Badamdorǰ e végződés szemléltetésére, tanulmányában több tucat példát hoz, amelyek közül választottunk ki néhány közismertebb mongol állatnevet:[260]

---

[257] Kotwicz további két állatnevet ad még meg ebben a csoportban, a bogár jelentésű *gedegene*, és a böglyöt jelentő *türgene* kifejezéseket. Ez utóbbi szónak, a bögöly jelentését egyik szótárban sem találtuk meg, így feltételezhetjük, hogy itt egy elírásról, vagy félrehallásról lehetett szó és Kotwicz a *xöxtrüü* vagy *xöx türüü* (mong. *köke terigün*) bögöly jelentésű kifejezést hallotta [*xöx*] *türgene*-nek. (E magyarázatért köszönettel tartozom Birtalan Ágbesnek). Ugyanakkor nem kizárt, hogy a Kotwicz által feljegyzett *türgene* valójában *türgen* volt, és így egy helyi elnevezésről lehetett szó, amely a *türgen* „gyors” jelentésű kifejezésre vezethető vissza, és így ezzel a bögölyre, mint „gyors [légy]”-re utaltak. Kotvič, V.: *Issledovanie po altajskim jazykam.* Ford.: A. I. Tolkačev, Izdatel’stvo inostrannoj literatury, Moskva 1962. p. 73.
[258] Op. cit.
[259] Itt szeretném megköszönni D. Badamdorǰ professzor úrnak a téma feldolgozásához adott tanácsait, illetve azt, hogy hozzáférhetővé tette számomra, a témában írt egyik saját publikációját, amely 2009-ben jelent meg a Mongol Tanárképző Egyetem folyóiratában. Badamdorǰ, D.: Mongol xelnii am’tan ilerxiilsen üg büteex dagawariin utgas. In: *Mongol sudlaliin čuulgan N6. (41).* Szerk.: R. Čültemsüren, S. Xöwsgöl, Ulaanbaatar 2009. pp. 8–37.
[260] Badamdorǰ példái között számos olyan elnevezés is szerepel, amelyek mára kikoptak a sztenderd halha nyelvhasználatból. A professzor úr elmondása alapján, ő maga is sok példát különböző nyelvjárási

Becéző, viccelődő értelmüket megtartott állatnevek:

halh. *muuǰgai* – „cica”

halh. *gölčgii* (mong. *gölčigei*) – ürgekölyök becéző neve[261]

halh. *ǰoodgoi* – a farkas egyik gúnyneve

Mára egyszerű állatnevekké alakult, egykor „becéző” alakok:

halh. *šaajgai* (mong. *siγaǰaγai*, *šaǰaγai*, *šaγaǰaγai*) – szarka

halh. *baawgai* (mong. *babaγai*) – medve

halh. *xandgai* (mong. *qandaγai*) – jávorszarvas

halh. *xawtgai* (mong. *qabtaγai*) – vadteve

halh. *jögii* (mong. *ǰögei*) – méh

halh. *gogoi* (mong. *gogoi*) – vö. *turag gogoi* – nagy károkatona (lat. *Phalacrocorax carbo*)

halh. *mogoi* (mong. *moγai*) – kígyó

halh. *xorxoi* (mong. *qoroqai*) – féreg

halh. *cagcgai* (mong. *čaγčaγai*) – sas fióka

halh. *cagcxai* (mong. *čaγčaqai*) – a szarka egy másik neve

halh. *cancaaxai* (mong. *čančaγaqai*) – kék szarka (lat. *Cyanopica cyanus*)

halh. *carcaaxai* (mong. *čarčaγaqai*) – sáska

halh. *xarcgai* (mong. *qarčaγai*) – héja

halh. *noxoi* (mong. *noqai*) – kutya

halh. *gaxai* (mong. *γaqai*) - disznó

halh. *byaljuuxai* (mong. *bilǰuuqai*) – kismadár (gyűjtőnév)

halh. *curxai* (mong. *čuruqai*) - csuka

halh. *melxii* (mong. *melekei*) – béka

halh. *degdeexii* (mong. *degdekei*) – tollasodó madárfióka

---

gyűjteményekből, illetve régi szójegyzékekből válogatott ki. Ezen állatnevek azonosítása gyakran igen nehézkes, mivel a szójegyzékek és mongol értelmező szótárak is csak körülíró magyarázattal szolgálnak ezekkel kapcsolatban, úgy mint például a gébics esetében: „*dunxai – ǰiǰig šuwuu*”, azaz „*dunxai* – egy kistestű madár”. Op. cit. p. 28.

[261] A *gölčgii* kifejezés egyértelműen a *gölög* (mong. *gölöge*), kölyök jelentésű szóra vezethető vissza, annak becéző formája. Vö.: Kara, *gölčgii* – kisállat kicsinye. Kara, p. 111. Így tulajdonképpen, a *gölčgii* magyarul „kölyköcskének” is fordítható. Hasonló gondolatmenetet figyelhetünk meg a denevér jelentésű *sar'san bagwaaxai* kifejezés második része kapcsán is. A *bagwaaxai* (mong. *baγbaqai*) nagy valószínűséggel a medve jelentésű, már eleve „becéző szuffixummal” ellátott *baawgai* (mong. *babaγai*) alakból fejlődött ki, és így tulajdonképpen a mongol denevér kifejezést magyarul a „hártyás medvécske” fordítás adná vissza a leghitelesebben, amely elnevezést a denevér küllemét és táplálkozási szokásait ismerve, könnyen el is fogadhatunk.

A fenti szavakban megfigyelhető szuffixum már több mongol nyelvész figyelmét is felkeltette, és megpróbálták definiálni azt a jelentéskört, amire ez a végződés utalhat. Így például Norǰin vélekedése szerint, ennek a végződésnek egyfajta kicsinyítő, ugyanakkor pozitív emocionális tartalmat adó szerepe van, ami miatt ez a szuffixum kistermetű, vagy növendék állatok elnevezéseiben figyelhető meg, úgy mint a *degdeexii* (mong. *degdekei*), *angaaxai* (mong. angγaqai) vagy az *erweexii* (mong. *erbekei*).[262] Hasonlóan vélekedik erről a kérdésről L. Bold is, aki úgy tartja, hogyha egy névszó *-xai*[4] végződést kap a mongol nyelvben, a szó kicsinyített értelmét kapjuk, illetve ezáltal egyfajta kedves, bájos tartalma is lesz a kifejezésnek, mint például a madár jelentésű *šuwuu*-ból (mong. *sibaγu*) így lesz *šuwuuxai* (mong. *sibaγuqai*), azaz „madárka" stb.[263] Badamdorǰ a *-xai*[4] végződésű állatneveket az öt alábbi kategóriába sorolja:

1. Egyszerű állatnevek (*noxoi*, *gaxai*, *melxii* stb.)
2. Növendékállatok „becéző" nevei (*angaaxai*, *bagwaaxai*, *degdeexei*, *galuuxai* stb.)
3. Olyan állatnevek, amelyek az adott faj valamilyen jellegzetes külső jegyére, vagy testtartására utalnak (*erweexei*, *arwaaxai*, *xöxčüüxei*, *curxai* stb.)
4. Kitalált lények (*anaxai*, *baraxai* stb.)
5. Tájnyelvi kifejezések, amelyek egy faj élőhelyének és egy másik állat nevének az összeillesztéséből alakultak ki (*mod* („fa") + *noxoi* („kutya") = *modxoi* („egy fán élő emlősfaj"(?); *us* („víz") + (*no*)*xoi* („kutya") = *usxai* („vízben élő, kutyához hasonlító emlős"(?)[264]

Mint a fenti néhány meghatározásra és csoportosításra tett kísérletből is jól látszik, valójában egyáltalán nem egyszerű, és talán fölösleges az ilyen kategóriák létrehozása, hiszen nagyon

[262] Idézi Badamdorǰ Norǰin 2001-ben megjelent, mongol szóképzéssel kapcsolatos kötetét. Ld.: Norǰin: *Mongol xelnii üg büteex dagawariin xuraangui.* ÖMSXXX, 2001. p. 7. Badamdorǰ, D.: Mongol xelnii am'tan ilerxiilsen üg büteex dagawariin utgas. In: *Mongol sudlaliin čuulgan N6. (41).* Szerk.: R. Čültemsüren, S. Xöwsgöl, Ulaanbaatar 2009. p. 28. A példaként idézett három mongol kifejezést lejjebb részletesebben is tárgyaljuk majd.

[263] Bold, L.: *Orčin cagiin mongol xelnii dagawar.* Ulaanbaatar 1986. p. 80.

[264] Badamdorǰ, D.: Mongol xelnii am'tan ilerxiilsen üg büteex dagawariin utgas. In: *Mongol sudlaliin čuulgan N6. (41).* Szerk.: R. Čültemsüren, S. Xöwsgöl, Ulaanbaatar 2009. pp. 28–29. A Badamdorǰ által meghatározott ötödik kategória létjogosultsága komolyan megkérdőjelezhető, hiszen semmivel sem indokolható, hogy a *-xai* képző itt mindkét esetben, éppen a kutyára utalna, másrészt pedig, összesen két példát említ a szerző ebben a kategóriában. Emellett, ez a két példa is nehezen értelmezhető, mivel nem derül ki pontosan, hogy ezek az elnevezések valójában milyen állatokat takarnak. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy például Cewel szótára is említ egy *modxoi* nevű állatot, amit szintén kutyához hasonlónak ír le. (*modxoi*: *(am'tan) noxoitoi adil, öngö xar, ar's n' dewswel xewel düürex öwčin arilna, modnii noxoi č' gene (moduqai).* „*modxoi*: (állatfaj) kutyához hasonló, fekete színű, bőrével betakarva gyógyítják a mellkasi ödémát, fán [élő] kutyának is nevezik. (mong. *moduqai*)" (Cewel, p. 339.) Sajnos, egyelőre nem tudtuk azonosítani ezt az állatfajt, de az elnevezés például utalhat, a *modnii üyen*-nek is nevezett szibériai görényre (*Mustela sibirica*), bár ez utóbbi színe nem fekete, hanem, általában világos barna. Az *usxai* kifejezéssel kapcsolatban semmi hasonlót nem találtunk.

nehéz éles határt húzni például az olyan kifejezések csoportja között, amelyek ma becéző értelműek, és azok között, amelyek valamikor a múltban rendelkezett ilyen jelentéstartalommal. A szemantikai kategorizálás helyett sokkal célravezetőbbnek tartjuk, e kifejezések nyelvtani szempontból, való rendszerezését. Ezek alapján ugyanis, két világosan elhatárolható csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportot azok a kifejezések alkotják, amelyek valójában önállósult értelemmel bíró, egyfajta mongol melléknévi igenevek. A másik csoportba pedig azok tartoznak, amelyek nem ilyenek, avagy már nem mutatható ki belőlük az eredeti igei szógyök.

A *-gai*[4]/*-gii* /*-xai*[4]/*-xii* végződésű állatnevek közül a legtöbb a második kategóriába tartozik, azaz a *noxoi*, *gaxai*, *mogoi*, *baawgai* stb. kifejezések eredeti igei szótövét, ha volt is ezeknek, ma már csak találgatni lehetne. Ezzel szemben van több olyan, a Badamdorǰ által 3. csoportba sorolt állatnév, amelynek igei töve könnyen kimutatható. Ilyen az alábbi néhány példa is:

angaix (mong. *angγayi*-)	+	*-xai*	=	*angaaxai* (mong. *angγaqai*)
tátog, szétnyílik		„-ó” (mn-i in. képző)		„tátogó” azaz madárfióka[265]
degdex (mong. *degde*-)	+	*-xii*	=	*degdeexii* (mong. *degdekei*)
felemelkedik, felszökken, felszáll		„-ő” (mn-i in. képző)		„felszökkenő” v. „felszálló” azaz tollasodó madárfióka[266]
erwiix (mong. *erbeyi*-)	+	*-xii*	=	*erweexii* (mong. *erbekei*)
szétáll, szerteáll		„-ó” (mn-i in. képző)		„szerteálló” vagy „[szárnyait] széttáró” azaz pillangó, vagy lepke[267]

A bemutatott három példa jól érzékelteti azt, hogy egy-egy állat legjellegzetesebb tulajdonsága, hogyan járult hozzá mongol elnevezésének kialakulásához. Mindenki számára könnyen belátható, hogy elsődleges asszociációs kapcsolat áll fenn, az anyjától tátogva

[265] Vö.: *amaa angaix* – kitátja a száját; *angaaxai* – a burjátban „szájtátit” jelent. Kara, p. 25.
[266] Kara, p. 165.
[267] Kara, p. 734.

élelmet kérő élőlény és a madárfióka között, vagy a szárnyait próbálgató fel-fel szökkenő állatka és a tollasodó kismadár között, illetve a színes szárnyait szélesen széttáró állat és a pillangó között.

Ezeknél kicsit bonyolultabb, de mégis érthető asszociációt feltételezhetünk a mongol *xorxoi* (mong. *qoroqai*) kifejezés kialakulásának hátterében. A kifejezés abból a szempontból is érdekes lehet számunkra, hogy valójában nem egy állatfajt jelöl, hanem a hagyományos mongol gondolkodás egy rendszertani kategóriáját. Elsődleges jelentése ugyan magyarul „féreg", de ugyanígy jelent rovart, ízeltlábút, fogszuvasodást, vagy az embert belülről mardosó vágyat vagy szenvedélyt.[268] Ha a fenti példákhoz hasonlóan leválasztjuk a szóról a -*xoi* végződést, akkor megkapjuk a *xor* (mong. *qoor* v. *qora*), méreg jelentésű kifejezést, amely átvitt értelemben „haragot, dühöt", és a *xorxoi*-hoz hasonlóan „szenvedélyt" is jelent. Bár ez esetben nem egy igei gyököt találunk a szó töveként, mégis határozottan kijelenthetjük, hogy a szógyök és a képzett szó szoros kapcsolatban áll egymással, és nincs szükség rendkívüli asszociációs képességekre ahhoz, hogy elfogadjuk, hogyha valami férges, vagy kukacos, az esetleg mérgező is.

A előbbiekhez hasonló logikát követve jöhetett létre, a katicabogár deed mongol nyelvjárásból ismert *nüüdgää* elnevezése is.[269] Mivel nem áll rendelkezésünkre a kifejezés leírt alakja, a halha -*gei* vagy -*gii*-nek megfelelő -*gää* szuffixum előtti *nüüd* gyököt vizsgálhatjuk úgy mint igét, és úgy is mint főnevet. Ha igének feltételezzük, (ami valószínűbb) visszavezethetjük a *nüüx* (mong. *negü*-) „költözni", „vándorolni" jelentésű szóra, és így e bogarak nevének értelme „vándorló" lehet, ami utalhat e fajok közös téli elvonulására, majd tavaszi megjelenésére. Ugyanakkor, ha a *nüüd* gyököt, a szem vagy lyuk jelentésű, rövid magánhangzós *nüd* (mong. *nidün*) névszóból eredeztetjük, az utalhat a számos katicabogárfajra jellemző pöttyökre is, amelyek valóban szemekre vagy apró lyukakra hasonlítanak.[270]

---

[268] Kara, p. 590.; Cewel, p. 697.; Altangerel, p. 305.

[269] Balogh Mátyás szíves közlése. A katicabogár hasonló elnevezésére más nyelvjárásban nem találtunk példát. A halha nyelvjárásban a katicabogár neve *šüren xorxoi* („korall féreg") vagy *tewteer cox* („*tewteer* bogár"). Ld.: Luwsanwandan: p. 33; A rovar kalmük neve pedig *ulan xorxa* („piros féreg") Ld.: Iliškin: p. 44.

[270] Ezek kapcsán még megemlíthetjük, az ugyan más szuffixumra végződő, de a fentiekhez hasonló gondolatmenettel elemezhető, mongol *arwaalǰ* kifejezést is. Az *arwaalǰ* (mong. *arbaγalǰi*), ami egyrészt, a rovarpókok vagy más néven tevepókok (*Solifugae*) rendjébe tartozó egyik faj elnevezése (Cewel, p. 48.), másrészt újabban, az egzotikus élelmiszer alapanyagként Koreából importált kalmárok mongol neve, szintén több etimológiai magyarázatra ad lehetőséget. A fenti példák logikáját követve feltételezhetjük, hogy a név az *arwaix* (mong. *arbayi*-), „szétáll", „szerteágazik" igére vezethető vissza, amely tulajdonság egyaránt ráillik mind a tevepókra, mind pedig a kalmárra. (Ld. még: *arawganax* (mong. *arbaγana*-) – „(szétágazó lény/dolog) meg-megmozdul, lüktet" Kara, p. 28.) Ugyanakkor hasonló a valószínűsége annak is, hogy a név, és esetleg maga az *arwaix* ige is, a kéz ujjainak szerteágazására utalva, a „tíz" jelentésű *arwan* (mong. *arban*) szóból alakult ki. Ezt a feltételezésünket az is megerősíti, hogy a tevepókoknak és a kalmároknak is, látszólag tíz valódi lába van.

Ha tehát, összegezni szeretnénk a *-gai*[4]/*-gii* /*-xai*[4]/*-xii* végződésű állatnevekkel kapcsolatos eddigi megállapításokat, biztosan nem állíthatunk annál többet, mint hogy valóban több tucat ilyen állatnév van a mongolban, ugyanakkor ezek egzakt módon való csoportosítására, és egyértelmű kategóriákba való besorolására egyelőre nincsen mód. Ezt a megállapítást csak megerősíti az a tény, hogy a mongol nyelvben sokkal több olyan egyéb szó van, ami erre a szuffixumra végződik, mint ahány ilyen állatnév. Ha megvizsgáljuk az L. Bold által szerkesztett, 40.000 szavas mongol szóvégmutató szótár ilyen végződésű szavait, körülbelül 800 példát találunk erre, azaz a mongol szavak közel 2 százaléka végződik *-gai*[4]/*-gii* /*-xai*[4]/*-xii* szuffixummal, ami alapján tehát nem meglepő, hogy ezek között sok állatnév is van.[271]

Visszatérve a mongol állatnévképzőkre, Badamdorǰ kimutatása szerint 78 olyan mongol szuffixum van, amelyik rendelkezik valamilyen állatnévképző tulajdonsággal. A hosszú listából azonban rögtön kitűnik, hogy a professzor úr olyan végződéseket is bevett ezen képzők sorába, mint az úgynevezett n-tő, vagy az ellátottság névszói *-t* ragja, annak különböző változataival,[272] vagy a *nomen actoris -gč* (mong. *-gči*/*-γči*/*-či*) végződése, illetve számos mongol deverbális nomenképző is bekerült ebbe a felsorolásba.[273]

Annak ellenére, hogy a professzor úr által több száz példával alátámasztott kategóriák egy része, valójában csak az egyszerű mongol névszóképzés egy-egy formája, amellyel megegyező módon számos más mongol névszó is létrejött, a tanulmány hatalmas korpusza alapján megállapítható, hogy a mongol állatnevek képzése – legalábbis, ami a végződésüket illeti – körülbelül nyolcvanféle módon lehetséges. Ugyanakkor az is kijelenthető, hogy a

---

Hasonló mongol szóképzési logikára megemlíthetjük a *naim* (mong. *naiman*) „nyolc" jelentésű szóból képzett *naimalǰ* (mong. *naimaγalǰi*) kifejezést, a nyolckarú polipok mongol elnevezést. (vö. lat. *Octopus* u.a.) Kara, pp. 275–276.

[271] Bold, L.: *Orčin cagiin mongol xelnii tongoruu tol'*. BNMAU Šinǰlex Uxaanii Akademi Xel Joxioliin Xüreelen, Ulaanbaatar 1976. A szóvégmutató szótár alapján készített alábbi statisztika jól szemlélteti, hogy e végződés típuson belül, a mongol nyelvben a *-xai*/*-xii* szuffixum a leggyakoribb, míg például a *-xei*, vagy *-xöi*/*-göi* egyáltalán nem fordul elő. A zárójelben megadott oldalszámok, az adott szuffixumra végződő szavaknak, a szóvégmutató szótárban való helyére utalnak.

-xii	kb. 270 szó (pp. 105–108.)	*-gai*	kb. 200 szó (pp. 91–92.)
-xai	kb. 250 szó (pp. 99–101.)	*-gii*	kb. 80 szó (pp. 102–103.)
-xoi	kb. 70 szó (pp. 111–112.)	*-gei*	1 szó (p. 120.)
-xei	0 szó	*-goi*	kb. 40 szó (p. 109.)
-xöi	0 szó	*-göi*	0 szó

[272] A tanulmány külön állatnévképzőként tárgyalja a sociativus *-t*, a *-tai*/*-tei* és az ezek egyszerű többes számú *-tan* alakját és az ezekre végződő szavakat, aminek következtében a valójában egy csoportba tartozó állatnevek három kategóriát alkotnak ebben a felosztásban. Badamdorǰ, D.: *Mongol xelnii am'tan ilerxiilsen üg büteex dagawariin utgas* pp. 25–26.

[273] *Op. cit.* p. 14.

mongol állatnevek közül, figyelemre méltóan sok végződik a *-gai*/*-xai*/*-xii*, a *-lai*/*-lii* és a *-dai*[3] szuffixumra.[274]

Mint a fentiekből is jól látható, a mongol kutatók körében igen népszerű a különféle etimológiák készítése. Meg kell állapítanunk azonban, hogy nagy körültekintést igényel egy-egy ilyen, a mongol állatnevekhez hasonló kifejezéscsoport etimológiájának vizsgálata, és csupán az a tény, hogy valaki anyanyelvi beszélő, nem elegendő ahhoz, hogy egyéni asszociációira hagyatkozva alkosson elméleteket a különböző szavak eredetével kapcsolatban. Egy ilyen kutatáshoz elengedhetetlen az egyes szótövek teljes szemantikai hátterének feltárása, amihez a különböző nyelvemlékek és nyelvjárási adatok felhasználásával történő, diakrón és szinkrón vizsgálatokra is szükség van. Emellett a mongol állatnevek eredetének ilyen jellegű elemzéséhez, elkerülhetetlen az altaji nyelvekben szereplő párhuzamokkal való összehasonlító vizsgálat is.

A részletes etimológiai hátterek kimutatása azonban, kívül esik dolgozatunk keretein, mivel egy-egy állatnév esetleges altaji vonatkozásai például, nincsenek hatással az adott állattal kapcsolatos hagyományos mongol gondolkodásra.[275]

Számos adat igazolja ugyanakkor, hogy bár az állatnevek tudományos etimológiai háttere valóban nem áll kapcsolatban az állatokra vonatkozó elképzelésekkel, viszont a mongol kultúrkörben igen népszerű népi etimológia, jelentős befolyással lehet, az egy-egy állatfajjal kapcsolatos asszociációk kialakulására. Erre példaként megemlíthetjük a feleség jelentésű *awgai (*mong. *abuγai*) és a medvét jelentő *baawgai* (mong. *babaγai*) szavak hasonló hangzása következtében kialakult sajátos mongol képzettársítást. Míg az ojrát nyelvjárásokban a *babaγai* különböző formái (kalm. *bawha*, torg., urj. *bawgā* stb.) valóban feleséget, vagy asszonyt jelentenek,[276] addig a halhák gyakran viccelődésből hívják feleségeiket *minii baawgai*-nak, azaz „én medvém”-nek, ami a magyar „mackóm” helyett, sokkal inkább „a házisárkányomnak” felel meg, már csak a medve félelmetes megjelenése

[274] *Op. cit.* pp. 8–33.

[275] A mongol állatnevek rendszerezésével és kategóriákba sorolásával, az idézett szerzőkön kívül, más mongol kutatók is előszeretettel foglalkoznak. Közülük érdemes megemlítenünk G. Gerelmaa és C. Önörbayan nevét, akik több tanulmányukban is, a mongol állatnévképzők szerepét vizsgálják. Ld. pl.: Gerelmaa, G.: *Am'd baigaliin ner tom'yoond dagawar xereglex argajüi.* (Ner tom'yoo sudlal), Ulaanbaatar 2005.; Önörbayan, C.: *Am'tan urgamliin ner tom'yoog bolowsruulax asuudald.* (Ner tom'yoo sudlal), 7. Ulaanbaatar 2005.

[276] Vö.: *žena* (or.) – *gergn*, *bawha*.(kalm.) Iliškin, I.K. (szerk.): *Russko-kalmyckij slovar'*. Sovetskaja Enciklopedija, Moskva 1964. p. 161.; *bawgā* (torg., urj.) – *exner, samgan* (halh.) Coloo, p. 84.

miatt is.[277] Ugyanígy idesorolhatjuk, a mongol népi gyógyászatban és kuruzslásban előforduló, „homonímián alapuló mágiának” nevezhető jelenséget is. Ennek lényege abban áll, hogy mivel bizonyos mongol állatnevek, az azonos alakú szavak csoportjába tartoznak, vagy pedig hangalakjuk nagyon hasonlít egy másik szóra, a népi gondolkodás azt feltételezi, hogy az állat és a homonim dolog között valamilyen mágikus kapcsolat áll fenn. Ennek az elképzelésnek az eredményeként alakulhatott ki például az, hogy az *elee* (mong. *eliy-e*) elnevezésű kánya húsáról úgy tartják, hogy jó a máj, mongolul *eleg* (mong. *eligen*) betegségeire. Ehhez hasonlóan, mivel a mongol *dal* (mong. *dalan*) szó egyaránt jelenti a lapockát és a hetvenes számnevet, illetve átvitt értelemben, egyszerűen csak nagyon sokat,[278] a népi mágiában a gazdag állatszaporulat reményében lapockacsontot akasztanak a torgutok a fiatal csődörcsikók nyakába, a hövszgöli darhatok pedig a rénszarvasokéba.[279] Ezzel a gondolkodásmóddal függhet össze, Hangalov bölömbikára vonatkozó egyik burját gyűjtése is.[280] A halhául *bux šuwuu* (mong. *buqa sibaγu*), burjátul pedig *buxa šubuun* néven ismert madár neve magyarra fordítva „bika madarat” jelent. Véleményünk szerint, annak a burját rítusnak a hátterében, amely során bölömbika csőrrel kavargatják a frissen fejt tejet, abban bízva, hogy így abból több tejföl lesz, egyértelműen az állat neve áll, és így e mágikus eljárás tulajdonképpen a „bölömbika – bika – tehén – tej – tejföl” asszociációs láncra fűzhető fel.

Az állatvilág hagyományos mongol rendszerezése

Ugyan a mongol állatnevek vizsgálata alapján, nem sok használható következtetést tudtunk levonni arra vonatkozóan, hogy a mongol gondolkodás miként rendszerezi az állatvilág képviselőit, annyit azonban megállapíthattunk, hogy egyes állatokat életmódjuk, jellegzetes külső megjelenésük, vagy viselkedésük alapján neveztek el, míg másokat, feltehetően a természet iránti tiszteletből és félelemből, becéző nevekkel láttak el. Ennél sokkal több adattal

[277] Valószínűnek tartjuk, hogy a „medve – asszony” gondolattársítás is szerepet játszott abban, hogy a különböző mongol népcsoportok, az asszonyok születését segítendő, medvemanccsal simogatják a szülő anyák hasát. Ld. Saját gyűjtések: Medve

[278] Vö.: *dalan dawxar* – „sokrétegű, sokrétű” Kara, p. 133.; Ld. még.: *dalan xudalč* – „nagyotmondó, hazudozó”

[279] Mint az adatközlőnktől megtudtuk, a torgutok azért kötnek az elsőfű (*unaga*) és másodfű (*daaga*) csődörcsikók nyakába birka lapockacsontot (*dal*), hogy azoknak 70 (*dal*) utódja legyen. Saját gyűjtés, Xowd, Bulgan járás 2003. adatközlő: Gerelčuluun (48), Napló: 2003.08.07. A Hövszgöl-tó partján, állati termékekkel és gyógynövényekkel kereskedő darhat réntartók elmondása szerint, ők pedig azért kötnek lapockacsontot a legtermékenyebb rénszarvasbika (*xamgiin ürǰil saitai*) nyakára, mert ennek állatszaporulat növelő, illetve megtartó hatása van (*maliin buyan xišig togtoodog*). Saját gyűjtés, Xöwsgöl megye, Ĵanxai dawaa 2011., adatközlő: darhat réntartók, Napló: 2011.07.21.

[280] Hangalov: *Balaganskij sbornik*. pp. 211–212.

szolgálnak viszont az írott források és az etnológiai gyűjtések anyagai, az állatok eredeti mongol rendszerezésével kapcsolatban.

A hagyományos mongol gondolkodásban valószínűleg sosem létezett olyan általános, valódi rendszertan, amely ténylegesen kiterjedt volna a mongol fauna egészére. A forrásaink alapján, sokkal inkább úgy tűnik, hogy az állatvilágnak csak néhány kisebb vagy nagyobb csoportját definiálták különböző rendszerezési szempontok alapján, ugyanakkor számos fajt csupán egyetlen, az állatokat összefoglalóan jelentő, *am'tan* halmazba soroltak be.

Az állatok hagyományos mongol rendszerezésének három, egymással párhuzamosan létező típusát különböztethetjük meg.

Az első típusba, azok a rendszerezések tartoznak, amelyek az állatvilágot a mongol mitológia és ősvallás szemszögéből, egyfajta transzcendens hovatartozás alapján csoportosítják, azaz a különböző állatok attól függően kerülnek az egyik vagy másik csoportba, hogy ki a „kánjuk". Ez a csoportosítási mód ugyan látszólag az állatvilág egészét lefedi, a gyakorlatban viszont csak konkrétumok nélküli, általános rendszerezésnek tekinthető. Erre a típusra, a következő fejezetben több példát is bemutatunk majd.

A második rendszerezési mód, az általános vagy hagyományos mongol népi taxonómia, amelyet az állatokról beszélve, a legtöbben ismernek és használnak Mongóliában, függetlenül attól, hogy vidéken vagy városban élnek. Mivel ez nem egy valódi egységes rendszer, hanem több csoportosítási mód keveréke, elég sok átfedés figyelhető meg benne, azaz ennek alapján egy-egy állat egyszerre több kategóriához is tartozhat. Az adatközlőinkkel készült riportok alapján rekonstruált mongol népi taxonómiát, egy halmazrendszer bemutatásán keresztül próbáljuk majd szemléltetni a későbbiek során.

A harmadik bemutatandó rendszerezési mód, ugyan idegen eredetű a mongol kultúrában, de mivel szorosan kapcsolódik a buddhizmushoz, az 1930-as évekig elválaszthatatlan részévé vált a hagyományos mongol gondolkodásnak. Az állatok e rendszerezési módja a tibeti orvosi kánon, a *Rgyud-bži* és annak tibeti és mongol nyelvű hagyományán alapszik. Mint a *Rgyud-bži* hagyományról szóló fejezetben már láthattuk, a kánon és a hozzá készült kommentárok külön fejezeteket szenteltek az állati eredetű táplálékok és gyógyszerek tárgyalásának. Ezekben az állatokat, nyolc különböző kategóriába sorolták, élőhelyük és táplálékuk megszerzésének módja alapján. Ez a felosztás végül, a kanonikus műveken túlnőve, széles körben elterjedt a mongol népi gyógyászati művekben, a *xar domiin sudar*-okban is, s ezáltal széles körben ismertté vált a mongol nomádok körében is. E rendszer annyiban univerzális, hogy rendszerezési szempontjainak egyszerűsége miatt,

könnyen megjegyezhető volt és lehetőséget adott az olyan fajok pontos besorolására is, amelyek például eredetileg nem szerepeltek a kanonikus orvosi művekben.[281]

Mint ahogy már utaltunk rá, a három rendszer-típus egymással párhuzamosan van jelen a mongol gondolkodásban. Az adatközlők korától, foglalkozásától, iskolai végzettségétől, illetve lakóhelyétől függ, hogy mennyire ismerik az egyik vagy másik rendszert, és ezek kategóriáit hogyan kombinálják. Terepkutatásaink során nem egyszer tapasztaltuk, hogy az adatközlők gyakran a „mi kedvünkért" hoznak létre, korábban nem létezett új rendszereket. Például, amikor egy mongol adatközlő, az őt kikérdező külföldi kutató számára, igyekszik szisztematikusan bemutatni a hagyományos mongol világképet, ennek során kombinálja a hagyományosan létező, illetve az érthetőséget segítő, esetleg önmaga által kreált kategóriákat. Ezekben az esetekben, az állatvilág részletezésekor gyakran keverednek a mongol kultúra hagyományos csoportosítási terminusai, a modern tudomány, iskolában elsajátított, linnéi taxon-elnevezéseivel. E riportokhoz nagyon hasonló mintát követnek azok a mongol szerzők is, akik a mongol mitológiát, sámánizmust és népvallást, mint egységes, strukturált rendszert próbálják leírni.

Mivel azonban, a mongol népvallás sohasem rendelkezett valódi kanonizált szövegkorpusszal, nem meglepő, hogy mind a riportokban, mind pedig a mongol szerzők ilyen jellegű „rendszerező" műveiben, a rendszertani kategóriák nagyon gyakran összekeverednek és sokszor egymásnak is ellentmondanak, ugyanakkor éppen a kánon hiánya miatt, ezeket egyformán el kell fogadnunk, mint belső keletkezésű, émikus taxonómiai rendszereket. Azaz attól, hogy az egyik rendszer például egy egyszerű nomád pásztortól származik, a másik pedig egy mongol kutató által írt könyvben vagy tanulmányban jelent meg, nem jelent valódi különbséget a „hitelesség" szempontjából. Éppen ezért, az ellentmondások ellenére, mindkét forráscsoportot, mint egymással párhuzamosan létező, egyenrangú taxonómiai rendszert fogjuk tárgyalni.

[281] Negyedik rendszerként még megemlíthetnénk, a kínai állatani taxonómiákat, azonban ezek legtöbbször annyira mélyen beleolvadtak a hagyományos mongol állatrendszertanba, hogy kimutatásuk ma már szinte lehetetlen.

Az állatok osztályozása I.
(A mongol mitológia szerint)

„Oh, te szegény denevér,
Se nem madár, se egér.”[282]

„Kérdés: Vallyon a denevér avagy pupenevér, madárnak tartathatik-é inkább vagy egérnek?

Felelet: Egérnek láttatik lenni ím ez okokra nézve:

1. Mert egér formájú, s négy lábai vannak.

2. Mert emlője és abban teje is vagyon, mellyel fajzatit szoptatja.

3. Mert fogai is vannak, mint egérnek.

4. Mert teste nem tollas, hanem szőrös.

5. Mert nem tojik, hanem fiadzik.

Mindazáltal helyesebb azoknak értelmek, akik a denevért a madarak közé számlálják.

1. Mert repül, melly a madaraknak tulajdonságok.

2. Mert derekasabban csak két lábai vannak, mellyeknek szólgálatjokkal él; tudniillik amelyek derekának hátulsóbb részén vannak. Ha pedig a földre le talál esni, a két lábain is nem szaladhat, mint a fecske is.

3. Mert az Ur Isten is a madarak közé számlálja.”

A denevér rendszertani besorolása sokáig komoly dilemmát okozott az emberiség számára. A fenti idézet az 1702-ben megjelent, Miskolczi Gáspár nevéhez köthető, első magyar nyelven megjelent állattani munkából, a Jeles vadkertből származik.[283] Miskolczi munkája, saját kora Európájának természettudományi ismereteit tárja elénk. Ebben az időben, mint ahogy a korábbiakban már utaltunk rá, a zoológiai ismeretek legfőbb forrásai Arisztotelész mellett, többek között Plinius és Claudius Aelianus voltak, akiknek az állattanról szóló leírásait használták az európai szerzők, és ezeket a kor szellemében, igyekeztek bibliai idézetekkel és keresztény erkölcsi tanulságokkal kiegészíteni. Mint a fenti idézetből is jól látszik, az ókori szerzők állatokról szóló megállapításait, a kora újkori európai szerzők műveiben felülírták a Biblia hasonló témájú utalásai, sokszor még akkor is, ha esetleg ezek tévesek voltak. Miskolczi végkövetkeztetése, amely szerint a denevér mégiscsak madár, egy ószövetségi

[282]Hermann Ottó: *Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983., p. 161.

[283] Miskolczi Gáspár: *Egy jeles vad-kert. Avagy az oktalan állatok históriája.* (Magyar Hírmondó). A szöveget válogatta és az utószót írta: Stirling János, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1983. Miskolczi 1692-ben befejezett műve, tulajdonképpen Wolfgan Frantze, német lutheránus teológus (1564–1628) *Historia sacra animalium* című művének magyar nyelvű kompilációja, számos magyar sajátossággal kiegészítve.

szakaszra vezethető vissza, amelyből kiderül, hogy az ókori zsidók is madárnak tartották ezt az állatot.[284]

A 19. századi burjátok számára azonban, nem volt ennyire világos, hogy az „Úr Isten" végül is pontosan mely állatok közé számlálja a denevért, így e dilemma megoldásaként, az egyik mitológiai rendszerezésükben, egyszerűen kategórián kívüli fajként határozták meg. E rendszertanváltozatban a burjátok, az állatvilág élőlényeit összesen hat „kánságra" osztották. Ezekről Hangalov gyűjtéseiben a következőket olvashatjuk:[285]

„A burjátok szerint összesen hat kánja van az állatvilágnak.
Xuni xan [helyesen: Xunei xaan] – „Az emberek kánja"
Šubuni xan Xan-xeregde šubun [helyesen: Šubuunei xaan, xan Xeregde šubuun] – „xan-Xeregde a madarak kánja"
Angi xan Argalan-zon [helyesen: Angai xaan, Argalan zon] – „Argalan zon a vadállatok kánja"[286]
Mogon xan Abarga-mogo [helyesen: Mogoin xaan, Abarga mogoi] – „Óriáskígyó, a kígyók kánja"
Šurgalžini xan, Širo-temen [helyesen: Šorgoolzon xaan, Šoroi/Šara temeen] – „Šaro-temen, a hangyák királya"
Zagaxani xan, Abarga-exe-zagahan [helyesen: Zagahani xaan, Abarga exe zagahan] – „Abarga az óriás hal, a halak királya"
A denevér pedig, ezek közül egyik kánnak sem köteles engedelmeskedni."[287]

Az állatvilág e felosztásában jól láthatóan keverednek a mongol, illetve dél-szibériai mitológia kategóriái a buddhizmus elemeivel. Xan-xeregde nem más, mint a hinduizmusból és a buddhizmusból is jól ismert, kígyókat legyőző Garuḍa madár. Hozzá hasonlóan, buddhista ihletésű lehet a burjátoknál Argalan-zon, az elefánt „király" alakja is, aki mint legnagyobb állat, a vadállatok kánja. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy Argalan-zon

[284] Mózes 3. könyvének 11. fejezetében a zsidók számára fogyasztható tiszta, és a tisztátalan, azaz tiltott állatok vannak felsorolva. Itt, a tisztátalan madarak bemutatásánál (11:13–19) a következőt olvashatjuk: „A madarak közül ezeket tartsátok utálatosnak, és meg ne egyétek, mert utálatosak: a sas, a keselyű, és a halászsas, a sólyom és a héjafélék, minden fajta holló, a strucc, a bagoly, a sirály és a karvalyfélék, a kuvik, a vöcsök, és a fülesbagoly, a bölömbika, a pelikán és a dögkeselyű, a gólya és a szarkafélék, a búbos banka és a denevér."
[285] Hangalov az átírásaiban egyfajta orosz rendszert használt néha következetlenül. Az idézett részben, Hangalov orosz átírása után, szögletes zárójelben adjuk meg a helyes burját alakokat.
[286] Az *argalan*, vagy *argalan zaan* burjátul elefántot jelent, ugyanakkor a Szibériában gyakran a földből, vagy a mocsarakból előkerülő mamut tetemeteket is így nevezték a burjátok. Čeremisov, p. 57.
[287] Hangalov, M. N.: *Burjatskie skazki, zapisannye M. N. Hangalovym i drugimi.* (Zapiski Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva po etnografii. t. I., vypusk 2.), Irkutsk 1889. pp. 118–119.

alakjának kialakulása, a burját területeken is gyakran előkerülő mumifikálódott mamutokhoz köthető. Abarga-exe zagahan, az óriás hal, mint mitológiai lény, a mongol népek közül jellemzően csak a burjátoknál ismert.

E burját felosztás, ha jobban belegondolunk, egyáltalán nem fedi le a fauna egészét, így valódi rendszertannak sem tekinthető, hiszen ez alapján nem csak a denevért, de a kutyát, a macskát, vagy a jószágok egyikét sem tudnánk besorolni a fenti „kánságok" valamelyikébe. Ez a rendszer sokkal inkább egy olyan felosztás, amely olyan kategóriákból áll, amelyek elemei pontosan sohasem kerültek meghatározásra, valószínűleg azért, mert ennek a csoportosításnak a lényege nem más, mint hogy az egész világ felépítésére adjon választ.
Ennek a burját rendszerezésnek létezik egy halha változata is, amelyben a buddhizmus valamivel kisebb szerepet kapott. Az egyik legtekintélyesebb mongol sámánizmus kutató, O. Pürew véleménye szerint, a mongol sámánizmus is hagyományosan hat kán alá sorolja be az állatvilág képviselőit.

Ebben a rendszerben, mint ahogy az előzőben is, az ember az állatvilág része, akinek saját kánja van, amely kán viszont nem feltétlenül egy transzcendens lény, hanem lehet éppen az aktuális uralkodó is. A állatvilág „kánjai" tehát, Pürew szerint a következők[288]:

Xünii xaan – Az emberek kánja
Tengeriin xaan – Az Ég(iek) kánja
Ix xaan awarga mogoi – Óriáskígyó, a nagykán
Ĵigüürtnii xaan – A szárnyasok kánja
Araatnii xaan – A „vadak" kánja
Lusiin xaan – A *lus*, azaz az alsó világ kánja

A két rendszer láthatóan nagyon hasonló, és mint ahogy az előző példában, ebben az esetben is nehéz lenne megmondani, hogy például a háziállatok hova tartoznak, vagy hogy a patás erdei állatokat melyik fenti kánságba sorolná a hagyományos mongol gondolkodás. A „vadak"-nak fordított *araatan* (mong. *ariyatan*) ugyanis, általában csak a nagyobb testű ragadozókat jelenti, de a növényevő vadállatokat nem.[289] Ezenkívül érdekes átfedések lehetnek az „égiek kánja" és a „szárnyasok kánja" alattvalóinak köre között is.

Egy másik halha felosztási rendszer szerint, a mongol sámánizmus az állatokat négy kategóriába sorolja, amelyek a következők:

[288] Pürev, O.: *Mongoliin böögiin šašin.* Ulaanbaatar xot 2002. p. 88.
[289] Az *araatan* kifejezésre még részletesebben kitérünk a következő fejezetben.

1. *lusiin am'tad* – a vízben élő állatok
2. *lus sawdgiin am'tad* – a vízben és szárazföldön élő állatok
3. *sawdgiin am'tad* – a szárazföldön élő állatok
4. *tengriin am'tad* – az égben, a levegőben élő állatok

Ebben a rendszerben összesen csak két kánja van az állatoknak. A *lusiin am'tad* kategóriába tartozó állatokról úgy tartják, hogy ezek egy külön helyen, a *Lus*-ban, a „vizek birodalmában" élnek, és ők a *lusiin xaan* alattvalói és katonái. Ugyanakkor a szárazföldi állatoknak is van egy külön uruk, a *sawdgiin xaan*, aki viszont vazallusa a *lusiin xaan*-nak, ezért minden szárazföldi állatnak is a legfőbb ura a „Vizek kánja", ugyanis a föld minden élőlényének életéhez elengedhetetlen a víz.

Ez a rendszerezés ugyan az előzőekhez képest sokkal általánosabb és átfogóbb, ami által lényegesen kevesebb a besorolhatatlan fajok száma, azonban szintén nem tekinthető egzakt rendszernek, hiszen kategóriái ugyanolyan nehezen megfoghatók, mint a többi, hasonló hagyományos mongol csoportosításé. Arra hogy mennyire lazán és tágan értelmezhetők e kategóriák, talán elég megemlítenünk azt, hogy a mongolok például a farkast általában *tengriin am'tan*-nak, azaz égi állatnak tekintik, pedig mint azt mindnyájan tudjuk, a farkas sem „tojik, hanem fiadzik" és „teste nem tollas, hanem szőrös". Azaz ebben az interpretációban a *tengriin am'tan* nem azt jelenti, hogy egy élőlény repül, vagy a „levegőben él", hanem azt, hogy az Ég akaratát teljesíti a földön.[290] Ugyanígy a *lusiin am'tan* kifejezés is sok mindent takarhat. Egyrészt valóban a vízben élő állatok összefoglaló neve, de mint azt több adatközlőink is mondta, a szarvas és a medve is *lusiin am'tan*, mivel az alsó világ urának a követei ők.[291]

A mongol mitológiából táplálkozó állatrendszertanokról összefoglalásul tehát azt mondhatjuk, hogy ezek ugyan az egész faunát igyekeznek átfogni, és magukba foglalni, mégis a kategóriáik homályos határai miatt, csak meghatározott tartalom nélküli, laza halmazrendszerekként kezelhetők. Ezek kialakulásának valódi célja, nem az állatok rendszerezése volt, hanem egyfajta magyarázatot kívántak adni a világ élettel rendelkező részének a felépítésére.

---

[290] Vö. *tengriin noxoi* – „az ég kutyája", mint a farkas egyik gyakori tabuneve. A farkas ilyen funkciójáról ld. részletesen: Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában* II. *Hitvilág és nyelvészet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. (pp. 45–86.) p. 49.
[291] Saját gyűjtés, Xentii megye, Batširеet járás 2003, adatközlő: Mergen Tungaa, videókazetta, 2003.07.03.

Az állatok osztályozása II.
(A mongol adatközlők nyelvhasználatában)

Míg az előző fejezetben tárgyalt, mitológiai alapú rendszerezések ma már nem tekinthetők általánosan ismertnek a mongolság körében, addig az itt bemutatásra kerülő kategóriák, a legtöbb mongol nemzetség számára jól ismertek és a mindennapos kommunikációban is gyakran használt meghatározások. A két rendszerezési típus egyik lényeges különbsége az, hogy míg a mitológia alapú rendszerezésekre az a jellemző, hogy a kategóriáik pontosan meg vannak határozva, de azok tartalma nem, addig a népi taxonómiában gyakran pont fordított a helyzet, ebben ugyanis, sokszor a tartalmat alkotó elemek és a köztük lévő kapcsolatok a tisztázottak, de maguk a kategóriák nem.

Az itt bemutatásra kerülő „népi taxonómiai rendszer" valójában, mint egységes rendszer nem létezik a hagyományos mongol gondolkodásban, de mivel minden egyes kategóriája jól ismert a mongolok körében, ezeket érdemes együtt tárgyalnunk. A kategóriák közötti kapcsolatok szemléltetésére egy, a népi taxonómiát halmazrendszerként bemutató ábra lesz a segítségünkre. A halmazok közötti kapcsolatok jól érzékeltetik azt is, hogy valójában egyszerre több, egymással párhuzamosan létező rendszerről van szó, aminek következtében egy-egy állat más és más kategóriákba kerülhet attól függően, hogy milyen szempontból beszélnek róla.

Az ábra összeállítása során, számos más kategóriát ábrázoló halmazt is feltüntethettünk volna, azonban igyekeztünk arra törekedni, hogy csak az adatközlőink által használt, és a mongolok között általánosan ismert állatcsoportokat jelenítsük meg ebben a rendszerben.

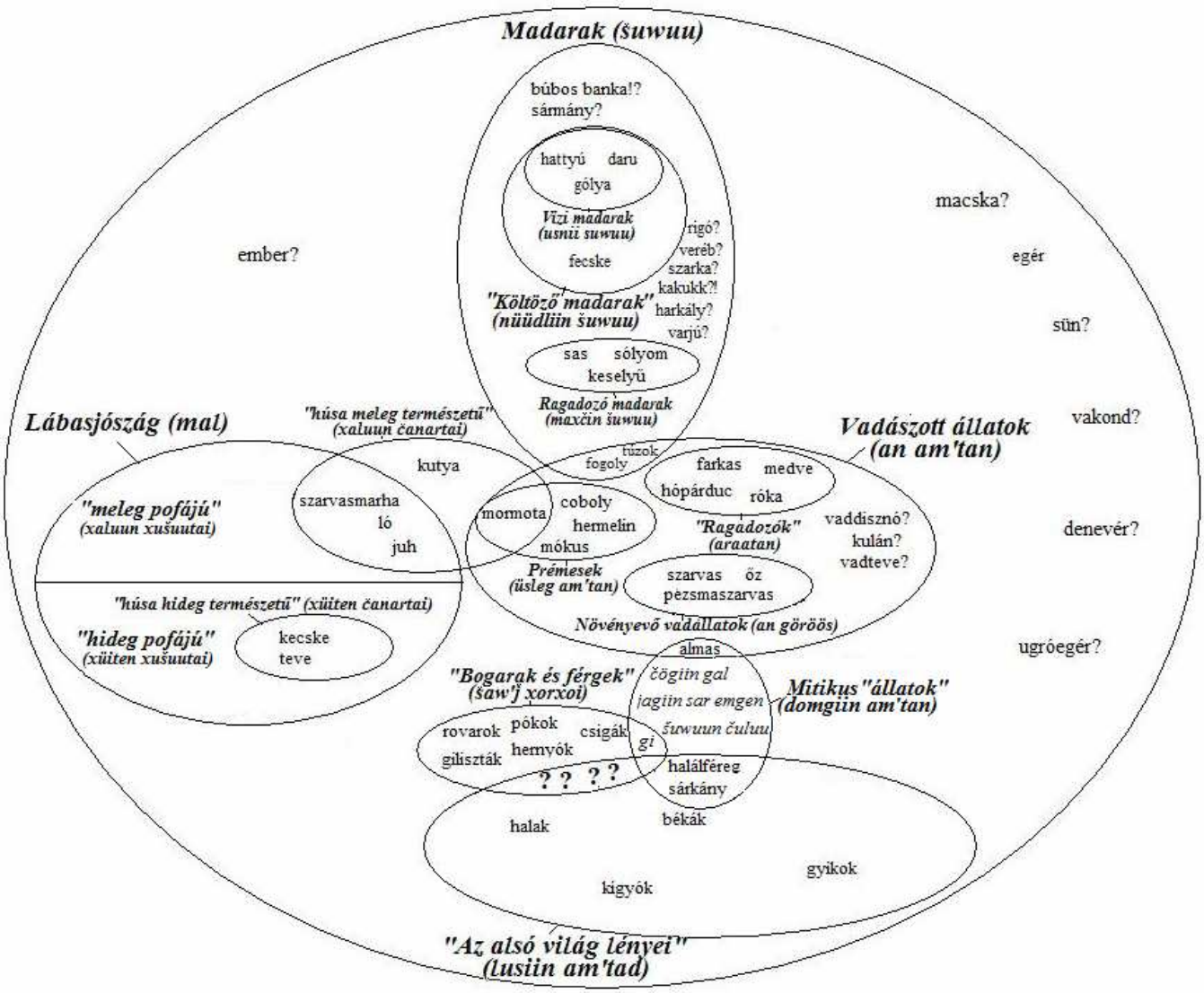

Állatok (am'tan)

Mint már korábban utaltunk rá, a minden állatot összefoglaló, legtágabb mongol kategória az *am'tan*, amelybe beletartozik maga az ember is. Bár a kifejezést gyakran élőlényként szokás magyarra fordítani, jelen esetben az „állatok" alakot tartjuk szerencsésebbnek, ezzel is hangsúlyozva azt, hogy a növények nem tartoznak bele ebbe a halmazba.[292]

Mielőtt egyenként megvizsgálnánk, hogy az *am'tan* halmazon belül milyen állatcsoportokat különböztetnek meg a mongolok, szólnunk kell a (az ábrán kérdőjelekkel jelzett), látszólag „kategórián kívüli" állatok helyzetéről, mint amilyen a macska, a kutya, a

[292] Az ábrán szereplő halmazelnevezéseket magyarul mindig többes számban, míg a zárójeles mongol alakokat egyes számban adtuk meg. A kategóriák írott mongol alakjait azért nem tüntettük fel, mert a fenti elnevezések többsége alapvetően a beszélt nyelv részét képezi.

vakond, az ugróegér vagy a denevér. A kutyát és a macskát ugyan, a lábasjószággal együtt néha összefoglalóan a *teǰeewriin am'tan*, azaz a „táplált/takarmányozott állatok" vagy a *geriin am'tan*, azaz „háziállatok" újkeletű kategóriájába sorolják, de a többi kisebb emlőst, amelyek szinte semmilyen szerepet nem játszanak a nomád gazdálkodásban, általában nem rendezi kategóriákba a hagyományos népi gondolkodás.

Ha a gazdasági jelentőségük fontossági sorrendje alapján kívánjuk tárgyalni a Mongóliában élő állatokat, kétségkívül az „öt[féle] lábasjószággal" (halh. *tawan xušuu mal*) kell kezdenünk a vizsgálatunkat.

Mal

Az állatvilág összes mongol kategóriája közül, valószínűleg a *mal* alkotja az egyetlen olyan csoportot, amelynek elemei egyértelműen meghatározhatók. Az öt[féle] lábasjószág (halh. *tawan xušuu mal*) vagy egyszerűen jószág (halh. *mal*), a mongol nomádok számára a mindennapi megélhetés alapját jelenti. Éppen ezért nem véletlen, hogy több száz kifejezés létezik a mongol nyelvben a ló, a szarvasmarha (és jak), a teve, a juh és a kecske fajok egyedeinek meghatározásával és jellemzésével kapcsolatban. Ezek a kifejezések vonatkozhatnak a jószág különböző viselkedésre, hangjára, mozgására, de mint leíró, s így egyben rendszerező fogalmak, utalhatnak az adott állat korára, küllemi jegyeire, színére szarv- és fülállására stb.[293] A jószág beazonosítása szempontjából e kifejezések ismerete elengedhetetlen egy nomád számára. Ugyanakkor a hagyományos mongol rendszertan szempontjából sokkal fontosabb azt megvizsgálnunk, hogy ezt az öt állatfajt miként csoportosítják tovább a *mal* kategórián belül.[294]

Az egyik legalapvetőbb ilyen felosztás, a méret alapján való csoportosítás. Így a ló, a szarvasmarha és a teve a „nagy lábasjószágokat" (halh. *bod mal*), míg a kecske és a juh a kis lábasjószágokat (halh. *bog mal*) jelenti.[295] Ennek a felosztásnak egy másik változata a „hosszú

[293] Mindezen kifejezésekkel számos mongol és idegen nyelvű tanulmány és könyv foglalkozik, így itt most nem térünk ki ezekre részletesebben. A jószág nem, kor, szín stb. szerinti mongol elnevezéseiről, illetve a hagyományos belső-ázsiai nomád állattenyésztésről, átfogó magyar nyelvű összefoglaló munka legújabban 2008-ban jelent meg. Ld.: Birtalan Ágnes szerk. *Hagyományos mongol műveltség – I. A mongol nomádok anyagi műveltsége*. DVD. Budapest, 2008.

[294] Ruth Meserve korábban már idézett tanulmányában részletesen foglalkozik a jószág mongol csoportosítási módjaival, így többek között bemutatja a nem és a kor szerinti felosztás, kelet- és nyugat-mongóliai különbségeit, illetve elemzi a *bod mal* és *bog mal* büntetési tétel mértékegységként betöltött szerepét a hagyományos mongol jogrendszerben. Meserve, Ruth I.: The Expanded role of Mongolian Domestic Livestock Classification. In: *AOH 53. (2000).* Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. pp. 23–45.

[295] Hasonló szemléletet tükröz a Magyarország egyes vidékein ismert „marha – aprómarha" felosztás, melyben az utóbbi általában a baromfit jelentette, de például Veszprém megyében az aprómarha alatt hagyományosan a juhot és a sertést értették. A legáltalánosabb magyar jószág felosztás egyébként a „lábasjószág – szárnyas[jószág]" volt, ahol az előbbibe a szarvasmarha, a juh (és kecske?), illetve a sertés tartozott bele, míg az

lábú” (halh. *urt xöliin mal*) és a rövid lábú jószágként (halh. *bogino xöliin mal*) való besorolás. A jószágot a legelő területeinek az elhelyezkedése alapján is szokás csoportosítani. Ez alapján a szállás közelében legeltetett juhokat, kecskéket és marhákat „kéznél [levő] állatnak” (halh. *gariin mal*) nevezik, míg a távol legeltetett lovat és tevét „nem kéznél [levő] állatnak” (halh. *gariin bus mal*) nevezik.[296]

Az ábránkon szereplő „meleg pofájú” (halh. *xaluun xušuutai*) és „hideg pofájú” (halh. *xüiten xušuutai*) felosztás eredete, és pontos jelentése nehezen meghatározható. A ló és a juh az első, míg a teve és a kecske a második csoportba tartozik. A szarvasmarha, illetve a jak tekintetében megoszlanak a vélemények Mongóliában. Saját adatközlőink általában a meleg pofájú állatok közé sorolták, ugyanakkor Č. Ar’yaasüren például „hideg pofájú” állatként írja le.[297] Ruth Meserve megállapítása szerint, az ojrátok semlegesnek, a halhák pedig meleg pofájúnak tartják.[298] Rinčen viszont a *xüiten xušuutai* kategóriába sorolta a jakot és a szarvasmarhát is. E felosztás egyik legfontosabb gyakorlati jelentősége Meserve szerint az, hogy a különböző népvallási szertartások során nem szabad „hideg pofájú” állatot áldozni az istenségeknek.[299] Ezenkívül mint tapasztaltuk, a meleg vagy hideg „pofájúság” nagyon fontos szerepet játszik e fajok általános mongol megítélésben is. A hideg pofájú jószággal kapcsolatban általában fenntartásai vannak a legtöbb mongolnak. Az elnevezés eredetére számos, meglehetősen zavaros népi magyarázat létezik. Az egyik ilyen elmélet szerint, a teve azért hideg pofájú, mert a felső ajka hasított, mint a nyúlnak és ezért a hideg szél állandóan befúj a szájába. A szarvasmarha és a kecske pedig azért hideg pofájú, mert elől nincsen felül foguk, így a szél szintén „befúj” a pofájukba.[300] Ez utóbbi magyarázat azért sem állja meg ebben a formában a helyét, mert a meleg pofájúnak tartott juhnak sincsenek például felső metszőfogai. Mindenesetre tény, hogy a mongol gondolkodásban gyakran negatív asszociációk kötődnek a hideg pofájúnak tartott jószágokhoz. Jawxan megyében például általában nagyon örülnek, hogyha a jószág ikreket ellik, azonban ha a tevekancának lesznek

---

utóbbiba értelemszerűen a baromfifélék. A ló különálló kivételt képezett. Herman Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkincse*. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest 1914. pp. 243, 249.

[296] Ar’yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol’ I.*, „Süülenxüü” Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. p. 867.

[297] Op. cit. p. 867.

[298] Meserve, Ruth I.: The Expanded role of Mongolian Domestic Livestock Classification. In: *AOH 53. (2000).* Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. pp. 36–37.

[299] Idézi Meserve Rinčent ugyanott. Ld.: Rintchen, Yöngsiyebü: Pourquoi on offre des chevaux et des moutons aux esprits chamaniques mongols. *L’Ethnographie*, Numéro Spécial: Voyages Chamaniques , No. 74–75. (1977) pp. 155–156. Ennek a megállapításnak természetesen ellent mond az, hogy egész Mongóliából ismerünk kecskeáldozatokkal összekötött szertartásokat. Ezekben az esetekben a kecskét legtöbbször egyszerűen csak azért választják a mongolok, mert ez olcsóbb mint a juh.

[300] Gantogtox burját professzor előadása a Mongol Állami Egyetemen 2001.11.23-án.

ikrei, rossz jelnek (*muu yor*) számít, mivel az állat *xüiten xošuutai*.[301] A hideg pofájú állatokkal kapcsolatos negatív asszociációkat jól érzékelteti a saját gyűjtéseinkből származó alábbi két példa is.

A 2003-as nyári terepmunkánk során, amikor Xowd megye központjából Bulgan járásba tartottunk egy helyi menetrend szerinti terepjáró kisbusszal, az Orlogiin am felé vezető egyik hágón egy földön fekvő tevét pillantottunk meg. A fiatal állat szerencsétlen módon úgy feküdt le a hegyoldalban, hogy lábai a domb felső része felé voltak, míg a púpjai a lejtő irányába. Látszott, hogy próbál felállni, azonban a domb felé semmiképp nem tudott lábra állni, a púpjai meg nem engedték, hogy átforduljon a másik oldalára, a lejtő felé. Ezt látva, szóltunk az autó sofőrjének, hogy álljunk meg, segítsünk a bajba jutott jószágon, hiszen csak annyit kell tennünk, hogy valamelyik irányba elhúzzuk a fejénél fogva, és így magától fel tud majd állni. Meglepetésünkre, a felvetésünk kapcsán nagy vita kerekedett az autóban, ugyanis a velünk utazó idősebb mongol asszonyok egy része, egyszerűn megtiltotta a sofőrnek, hogy megálljon. Mint érvelésükből kiderült, a vergődő, talpra állni képtelen hideg pofájú állaton nem szabad segítenie az úton levőnek, mert az szerencsétlenséget hoz, és az ember így nem fog célhoz érni („*muu yor, ajil bütexgüi*”).[302]

A másik adatunk Süxbaatar megye, Dariganga járásából származik. A járás *xamba* lámája, Modomiin Danjandawxai mesélte, hogy a Felső Világ megsértéséből eredő bosszú (*deerexiin xorlol*) következtében kialakuló epilepsziát (*tatdag öwčin*), kecskére szokták hárítani (*yamaand bariulna*), majd az állatot elengedik a pusztában, ahol az végül természetes módon leli halálát. A bűnbak kiűzésére emlékeztető szertartás valószínűleg szintén összefügg azzal, hogy a kecske hideg pofájú, így az ártó bajokat is jobban vonzza, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ez az áldozat jelenti a legkisebb gazdasági terhet a pásztorok számára, ugyanis az öt lábasjószág közül a kecske a legolcsóbb.[303]

A hideg és meleg „pofájúsággal” szoros összefüggésben áll ezen állatok húsának meleg és hideg „természete”. Az egész mongolság körében köztudott és általánosan elfogadott álláspont az, hogy a ló, a szarvasmarha és a juh húsa „meleg természetű” (halh. *xaluun čanartai*), ezért ezeket télen kell fogyasztani, mivel az emberi testet felfűtik, illetve gyógyítják az úgynevezett „hideg természetű betegségek” egy részét, mint amilyen a megfázás, vagy az ízületi bántalmak. Ezzel szemben a teve és a kecske húsa „hideg

[301] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.
[302] Saját gyűjtés, Xowd 2003. Napló: 2003.08.02. A mongol nyelvben külön igét használnak arra, hogy egy állat képtelen talpra állni: *öyöödöx* (mong. *öyögede*).
[303] Saját gyűjtés – 2006. Süxbaatar aimag, Dariganga járás, adatközlő: M Danjandawxai láma (59) (Napló: 2006.10.03.) A *xamba*-láma által elmondott szertartás nyilvánvalóan egyfajta váltságáldozat (mong. *ǰoliγ*), amilyenekből néhányat már a démonokról szóló fejezetben bemutattunk.

természetű” (halh. *xüiten čanartai* vagy *serüün čanartai*), ezért ezeket a nyári melegben kell fogyasztani, mert lehűtik a testet, illetve vízhajtó hatásúak is, ugyanakkor a reumatikus betegségekre hajlamos idősebb emberek számára nem javasolt ezen állatok húsának a fogyasztása.[304]

Bár érzékelhetően szoros kapcsolat áll fenn a két fenti felosztás között, azonban két lényeges különbségre fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik az, hogy míg az első rendszerben a szarvasmarha besorolása területenként változó, azaz hol meleg, hol pedig hideg pofájú állatnak tartják, addig abban nem oszlanak meg a vélemények, hogy a marhahús határozottan meleg természetű. A másik lényeges különbség pedig az, hogy az első felosztás csak az öt lábasjószágra vonatkozik, viszont meleg vagy hideg természetű húsa más állatoknak is lehet, így például a kutya és a mormota húsát is, mindenki egyértelműen meleg természetűnek tartja. Általánosan elterjedt vélekedés az is, hogy a meleg természetű húsok kihűlt állapotban is ugyanolyan jók, míg a hideg természetű húsokat nem szabad hidegen fogyasztani.[305] A melegen tálalt ló- és mormotahúsról közismert, hogy ezeket hideg forrásvízzel kell fogyasztani.[306] A megfázás népi gyógyításának egyik legelterjedtebb módszere pedig az, hogy a beteggel forró, sűrű lóhúslevest (ún. *bitüü šöl*) etetnek, hogy hamar meggyógyuljon.

A jószág húsának ez a fajta felosztása, nagy valószínűséggel a tibeti orvoslás mongóliai elterjedésével függ össze. Míg a hagyományos mai mongol gondolkodás csak 6-8 állatfaj húsának természetéről rendelkezik ismeretekkel, addig a *Rgyud-bži* hagyomány szellemében írt tibeti és mongol nyelvű munkák, szinte minden fellelhető, és emberi fogyasztásra alkalmas emlős és madár húsát valamelyik kategóriába besorolták, illetve a húsok további tulajdonságait is meghatározták.[307]

A jószág mongol csoportosításának számos más módja is ismeretes, amelyek nagy részét Ruth Meserve a már többször idézett tanulmányában részletesen vizsgálja, ezért itt most Meserve

[304] A teve húsának a fogyasztását, a tevékben gazdag Góbi-övezeten kívül, a legtöbb mongol nemzetség nem tartja helyesnek, sőt több adatközlőnk is kifejezetten károsnak tartotta. Általában azt mondják, hogy az embert legyengíti („*yadruuldag*”), illetve, hogy „meghűl” tőle az ember („*daarna*”).

[305] Ez utóbbi tiltást általában a „*carcaad idej boloxgüi*” kifejezéssel fogalmazzák meg. A *carcax* (mong. *čarča*-) ige felületi fagyást, vagy zsíros étel megdermedését fejezi ki. Ld.: Kara, p. 656.

[306] Ennek az általános vélekedésnek részben ellentmond az egyik 2006-os gyűjtésünk, amelyben a 35 éves adatközlő vélekedése szerint a mongolok alkatilag nem alkalmasak arra, hogy hideg természetű ételeket fogyasszanak. E szerint az elmélet szerint, a mongolokban úgynevezett *toson xii* („zsíros szél”) kering, ami miatt nagyon oda kell figyelniük az étrendjükre. Ezért például, nem szabad meleg természetű étel után hideg italt inniuk, illetve a lábukat is mindig melegen kell tartaniuk, ellenkező esetben ugyanis, a bennük keringő *toson xii* megdermed, ami betegséghez vezet. Ezzel szemben az európaiakban *usan xii* („vizes szél”) kering, ami nem képes „megdermedni”, ezért nem árt az európai nőknek, ha miniszoknyában járnak, vagy ha keverik a hideg és meleg természetű italokat és ételeket. Mint adatközlőnk mondta, az olaszok például bármilyen napszakban képesek (meleg természetű) vörösbort inni, majd kimennek az utcára, és semmi bajuk nem lesz. Saját gyűjtés – 2006. Ulánbátor, adatközlő: Dawaasüren (35) (Napló: 2006.10.24.)

[307] Ezeket részletesen tárgyaljuk a mongol népi gyógyászatról szóló fejezetben.

elemzéseinek megismétlését elkerülendő, nem kívánunk foglalkozni az eddigieknél mélyrehatóbban a *mal* kategóriával.

Šuwuu

Mongólia madárvilága igen gazdag, közel 500 madárfaj tölti az év egy részét, vagy a teljes évet az ország területén. Ennek ellenére, meglepő módon csak alig két tucat fajnak van valamilyen jelentősége a hagyományos mongol kultúra szempontjából. Meglepő tény az is, hogy a hagyományos mongol táplálkozásban mennyire kis szerepet kaptak a madarak húsából készült ételek, míg számos rágcsálófajt pedig előszeretettel fogyasztanak a mongolok.[308] Bizonyos madárfajokra ugyan rendszeresen vadásznak, azonban ennek célja legtöbbször a népi orvosláshoz köthető. Az egyes vadászott fajok mongol népi felhasználási módjaira részletesebben, majd az adott faj tárgyalásánál térünk ki. Annyit azonban elöljáróban el kell mondanunk, hogy a gyógyászati, s így egyben fogyasztási célból is vadászott madarak között, a „szokásosnak" tekinthető vadlúd, vadkacsa, fogoly, túzok, siketfajd mellett, olyan fajokat is találunk például, mint a dögkeselyű, a szirti sas, a bölömbika vagy a hattyú.

A madarak kategórián belül adatközlőink több további csoportot is megkülönböztettek. Az egyik ilyen, a *maxčin šuwuu*, az általában „ragadozó madarakként" fordított kategória, amely a magyar elnevezéstől eltérően, nem csak a sólyomalakúakat jelenti, hanem magába foglalja a különböző keselyűfajokat és baglyokat is, ezért is helyesebb a csoportot a mongol megfelelőhöz is közelebb álló „húsevő madaraknak" fordítani.

A mongol *nüüdliin šuwuu*, azaz „költöző madarak" kifejezést, tapasztalataink szerint általában a csapatokban vonuló költöző madarakra használják, mint a fecske, a hattyú, vagy a vadlúd, míg a szintén költöző, de magányosan vándorló kakukk vagy búbos bankára nem használatos ez a mongol besorolás. A *nüüdliin šuwuu* csoporton belül megkülönböztetik még a vízi madarakat jelentő *usnii šuwuu* kategóriát.

A költöző madarak csoportjánál érdemes egy kicsit jobban elidőznünk. A vonuló madarak, legtöbbször fajtól függetlenül, különleges jelenségnek számítanak a mongol kultúrában. Számos hiedelem és szokás kötődik a vándormadarak érkezéséhez, illetve elvonulásához. E hiedelmek egyik része arra vezethető vissza, hogy a mongolok közvetlen

[308] A hagyományos mongol nyelvhasználatban és gondolkodásban a húst jelentő *max* kifejezés például, sokszor nem is vonatkozik a szárnyasok húsára. Ezt a szemléletet jól tükrözi, a mongol éttermekben gyakran elhangzó mondat is: „*Taxia baixgüi, maxtai xool baina.*", azaz „Csirke nincs, húsos ételek vannak." Viszont meg kell jegyeznünk, hogy ez a jelenség nem tekinthető kifejezetten mongol sajátságnak, ugyanis például az Aeroflot légitársaság járatain, amikor az orosz légikísérők érdeklődnek az utasnál, hogy mit szeretne ebédelni, rendszeresen a következő kérdést teszik fel angolul: „*Beef or chicken*?". Amikor viszont oroszul kérdezik ugyanezt egy utastól, ezt mondják: „*Kuricu ili mjaso?*", azaz „Csirkét vagy húst?".

kapcsolatot tételeztek fel a családok boldogulása és jószerencséje (halh. *buyan xišig*, mong. *buyan kesig*) és a madárcsapatok távoli vidékről való érkezése, illetve a messzi földre való távozása között. A madárvonuláshoz köthető hiedelmek másik része pedig a népi jóslás körébe tartozik, ugyanis következtetéseket vonnak le a madarak érkezésének és indulásának időpontja, illetve a madarak kondíciója és viselkedése alapján a várható időjárásra vonatkozóan.

E szokások első köréhez tartozik az úgynevezett madárköszöntő ünnep, a *šuwuunii dallagiin bayar*, amelyet régen a tavasz utolsó hónapjában tartottak meg. Ez alkalommal a délről érkező költöző madarakat fogadták különböző dalokkal és versekkel. Úgy tartották, hogy a meleg vidékekről a madarak gazdagságot, boldogulást és jó szerencsét hoznak magukkal.[309] Általános szokás volt a mongoloknál, hogy amikor tavasszal meglátták az első vándormadár csapatokat, tejjel és tejes teával szóróáldozatot mutattak be feléjük, valamint az ételek legjavával (halh. *ideenii deej*) köszöntötték őket, mint a messzi földről érkező nagyra becsült vendégeket. Ezzel szemben, amikor ősszel vonultak el a madarak délre, tilos volt ezt csak megemlíteni is, vagy bármilyen megjegyzést tenni a jelenséggel kapcsolatban. Úgy tartották ugyanis, hogy a madarak ilyenkor elvihetik az ember szerencséjét, illetve akár az életerejét is. Beszélni nem szabadott erről, viszont volt néhány meghatározott mondóka, amelyet a szerencse elpártolását elkerülendő, a madarak irányába kiabáltak ilyenkor. Így például, ha ősszel azt látták, hogy egy elvonuló madárcsapat száll el a nomád szállás fölött, a következőt kiabálták:

Xongor galuu

Jelee tat!

Xoyor awgai

Öwdgöö tat!

[Vigyázzatok, jönnek a] vadlibák!

A „csikókikötő” köteleket feszítsétek meg!

[Vigyázz, jön a két] asszony!

Térdeiteket húzzátok be![310]

---

[309] Gantogtox professzor előadása a Mongol Állami Egyetemen 2001.10.22-én. A *dalalγa* szertartásokról ld. bővebben: Chabros, Krystyna: *Beckoning Fortune: A study of the Mongol dalalga ritual.* (Asiatische Forschungen 117), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1992.

[310] Ar’yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos jansliin ix tailbar tol’ I.* „Süülenxüü” Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. pp. 541–542. A mondóka pontos jelentését egyelőre nem sikerült meghatároznunk, annyi azonban valószínű, hogy a csikókikötőket azért kellett megfeszíteni a madarak elvonulásakor, mert úgy gondolták, hogy a távozó madarak elvihetik magukkal a fiatal jószágok szerencséjét.

A többféle módon is értelmezhető versikében, a „*jel*” azt a kötelet jelenti, amelyhez az anyaállatok fejésekor a növendékjószágot kötik. A növendékállatok jelentik a nomádok számára a gyarapodást, a boldogulás reményét. Ezért amikor azt kiabálták, hogy „Feszítsétek meg a *jel* köteleket!” feltehetően arra utaltak, hogy vigyázzanak, nehogy a madarak magukkal vigyék a család szerencséjének zálogát. A versike második fele nyilvánvalóan az idősek életének megóvását célozza, azaz húzzák össze magukat, nehogy a „lelküket” elvigyék az elvonuló madarak. A madárvonulással kapcsolatos a következő mongol mondás is:

„*Irex šuwuug xaran büü or,*
Bucax šuwuug garan büü xar!”

„Ha látod jönni a madarakat, be ne menj!
Ha meg arra jössz ki, hogy mennek a madarak, ne nézz oda!”[311]

E mondás hátterében is az a gondolat áll, hogy az érkező madarak hozzák a szerencsét, azaz ha nézi őket az ember, áldásban és boldogulásban lesz része, míg mikor ősszel délre vonulnak a madarak, nem szabad nézni őket, mert magukkal viszik a szerencsét.
Míg a legtöbb mongol nemzetség tagjai óvakodtak attól, hogy bármi olyat tegyenek, ami miatt az elvonuló madarak elvihetik a szerencséjüket, a magukat hattyúktól származtató barguzini burjátok, amikor ősszel látták az útra kelő hattyúkat, kijöttek az otthonukból és egy csésze tejet spricceltek szét az elrepülő madarak irányába, így kívánva szerencsés utat nekik. A szóróáldozat közben arra kérték a madarakat, hogy hagyják ott nekik a *xešeg*-et (mong. *kesig*, xalx. *xišig*) a jószerencsét, áldást és ne vigyék el magukkal.[312]

A madarak vonulásából való jóslás is jól ismert volt a mongolok körében. A jóslatok többsége a várható időjárásra vonatkozott. A mai napig jól ismert kifejezés például a *šuwuunii jad*, „a madarak [által előidézett] rosszidő”, amely a madárvonulást követően kialakuló szeles, esős rossz időre utal.[313]

---

[311] Gantogtox professzor előadása a Mongol Állami Egyetemen 2001.10.22-én.
[312] Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii*. Izdatel'stvo „Nauka” – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. p. 57.
[313] A szótárak érdekes módon ezt az időszakot a madarak őszi elvonulásának idejére teszik (Kara, p. 189; Cewel, p. 258), míg Aryaasüren és Nyambuu mongol hagyományos műveltség lexikona, a *šuwuunii jad*-ot, mint a madarak tavaszi érkezését követő szélviharos esős időszakot határozza meg. Ar'yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol' I.* „Süülenxüü” Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. p. 541.; Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie* 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans wilhelm Haussig., Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. p. 998.

Mint ahogy a *šuwuunii jad* kifejezésből is jól érzékelhető, az időjárásra vonatkozó mongol jóslatok, valójában nem csak a madarak viselkedéséből levont következtetések voltak, hanem sokszor úgy gondolták, hogy maguk a madarak az okai a bekövetkező eseményeknek.
Hangalov burját anyagában például a következő adatokat találjuk ezzel kapcsolatban:
„Amikor a költöző madarak tavasszal megérkeznek, és alacsonyan szállnak és látszik, hogy kövérek, a burjátok azt mondják, hogy jó termés lesz, a legelők bőséges füvet adnak majd idén és sok kenyér lesz. Úgy tartják, hogy a madarak ilyenkor a boldogságot hozták el.
Ha viszont a madarak soványan érkeznek, és magasan szállnak, azt mondják, hogy messzi földről szerencsétlenséget és éhínséget hoztak a burjátoknak.
Amikor pedig ősszel a madarak soványan kelnek útra és magasan repülnek, azt jó jelnek tartják, mert az azt jelenti, hogy a madarak a boldogságot itt hagyták, és a szerencsétlenséget és az éhínséget viszik el máshova. Ha pedig kövéren repülnek el a madarak, akkor az azt jelenti, hogy a boldogságot elvitték magukkal, így hát nehéz és ínséges év következik majd.”[314]

Ehhez hasonlóan jelnek tekintették azt is, ha egy vonuló madárcsapat valamiért alakzatot váltott. Hangalov gyűjtéseiben szerepel például, hogy a burjátok rossz ómennek tartották azt, ha a vonuló hattyúk vagy vadludak alakzatja éppen valakinek a szállása fölött bomlott szét. Úgy vélték, hogy ez azt jelzi, hogy annak a szállásnak a lakói boldogtalanok lesznek és folyamatos szerencsétlenségben lesz részük. Ha pedig egy falu fölött bomlott fel a madáralakzat, az azt jelentette, hogy azon a településen hamarosan valamilyen járvány fog kitörni.[315]

A madarak röptéből és viselkedésből való időjárásjóslásnak megvannak a párhuzamai a világ más kultúráiban is, így a magyar népi hagyományokban is.[316] Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy mint a fenti példákból is jól látszott, e mongol „jóslatok” bizonyos esetekben

[314] Hangalov, M. N.: *Balaganskij sbornik. Skazki, pover’ja nekotorye obrjady u severnyh burjat.* Pod redakciej G. N. Potanina. (Trudy Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva, tom V.), Tomsk 1903. p. 204.
[315] *Op. cit.* p. 211.
[316] Sinkovits Ferenc például a délvidéki magyarság körében végzett néprajzi gyűjtései során több tucat adatot gyűjtött a vadludak, vadkacsák repülési irányából következtetett időjárás-változásokkal kapcsolatban, illetve a varjak viselkedéséből jósolt eseményekkel kapcsolatban. Sinkovits Ferenc: *Bácskai magyar időjóslás. Csantavér népi meteorológiája*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék 1997. pp. 67–68, 72–73.; A kalotaszegi hagyományokból pedig ismerünk olyan hiedelmeket is, amelyek nem csak az időjárás változására, hanem az egyéni boldogulás alakulására is következtettek a madarak viselkedéséből. Így például: „Aki tavaszkor az első daloló pacsirtát jobb kézt felszállni látja, annak „sok öröme lesz a nyáron"; ha pedig balkézt, sokat fog az illető sírni. Ha sokáig dalolva fenn a légben lebeg a pacsirta, állandó szép időt várhatni.” Továbbá: „Aki azon évben a kakukkot jobb kéz felől hallja szólani, egészségben tölti a nyarat; aki bal felől hallja, az beteg lesz a nyáron. Ahányat szól a kakukk, midőn az ember legelőször hallja az évben, annyi évet él még, vagy annyi év telik el, míg megnősül, illetve férjhez megy. Ha terhes asszony azon évben az első kakukk kiáltását számlálja, és az páros (2. 4. 6. stb.), akkor fiú lesz a gyermeke; ha pedig páratlan (3. 5. stb.), leány gyermeket szül stb.” Wislocki Henrikné: Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia*. III. évf. (1892) pp. 52–53.

annyiban eltérnek például az ókori római madárjóslástól, vagy az idézett magyar példáktól, hogy a mongol változatban a madarak néha nem csak passzív közvetítői a várható eseményeknek, hanem sokszor tevékeny részesei is a bekövetkező változásoknak. Éppen ezért alakult ki az az elképzelés, hogy a madaraknak felajánlott különféle áldozatokkal és „kedves szavakkal" befolyásolni lehet, hogy a dolgok végül jól alakuljanak.

A mongol hagyományokban számos más állatfaj viselkedéséből is jósoltak. A legtöbb esetben viszont nem egy állatcsoport mozgásából vontak le következtetéseket, hanem egy-egy konkrét állat viselkedéséből. Ezekre a jóslási módszerekre, a későbbiek során az adott faj tárgyalásánál térünk ki.

Az állatcsoportok viselkedése alapján végzett népi időjóslások közül, a költöző madarak mozgásán kívül, a mongolok többek között az ötféle lábasjószág viselkedésének változásából is következtettek az időjárás várható alakulására.[317]

An am'tan

A mongolok által vadászott állatok, a már említett néhány madárfajtól eltekintve, alapvetően az emlősök osztályába tartoznak. E fajok egyedeit hagyományosan húsukért és bőrükért ejtették el, illetve a népi gyógyászatban használt egyes testrészeikért, vagy szerveikért vadászták. Újabban pedig, főleg az utóbbi szempont miatt fontos kereskedelmi cikké is váltak ezek az állatok, pontosabban bizonyos részeik, amelyek eladása jelentős bevételi kiegészítést jelent a nomád vadászok számára.

Az *an am'tan* kategórián belül általában három nagyobb csoportot különböztetnek meg a mongolok. Az *üsleg am'tan* halmazba a gereznájukért vadászott kisebb prémes állatok tartoznak, de például a Mongóliában élő két rókafaj nem.

Az *an göröös* kategória pontos meghatározása komoly problémákat vet fel. A kifejezés mindkét tagja ugyanis csak e fajok vadászott voltára utal. A *an* (mong. *ang*) vadállatot és vadászatot is jelent,[318] ugyanakkor a *göröös* (mong. *görögesün*) jelentése is vadállat, illetve fűevő nagyvad, amely kifejezés a *göröö* (mong. *görege*) „vadászat" jelentésű szóra vezethető

[317] A jószág viselkedéséből való időjóslás valójában az állattenyésztők azon megfigyelésein alapszik, hogy az állatok korábban megérzik a közeledő időjárás változást, aminek következtében a szokásostól eltérően kezdenek mozogni vagy viselkedni. Ez a „jóslási" mód a legtöbb állattenyésztő kultúrában kialakult. A mongol nomádok megfigyelései alapján például, ha a juhok vagy kecskék felhúzzák az orrukat, esős, szeles idő várható. Ha a lovak felborzolják a farkukat és rángatják az orrcimpájukat, nagyon szeles idő várható. Ha a jószág éjszaka kinyújtott lábbal fekszik, felmelegedés lesz. Ha a marhák behúzódnak a fedett karám sarkába, rosszra fordul az idő. Ha a tevék nappal elfekszenek, hamarosan porvihar lesz. Badamxatan, S. (szerk.): *BNMAU-iin ugsaatnii jüi. Xalxiin ugsaatnii jüi. XIX–XX juunii jaag üye.* I. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987. p. 306.

[318] Kara, p. 24.

vissza.[319] Adatközlőink általában ebbe a kategóriába sorolták a legtöbb patás nagyvadat, de például a vadló és vadszamár nem tartozik ide, illetve a vadteve és a vaddisznó sem. Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy *an göröös* a vadászott párosujjú patás vadállatokat jelenti, kivéve a vaddisznót és a vadtevét.

A *an am'tan* kategória harmadik meghatározott csoportja az *araatan* (mong. *ariyatan*), amit általában ragadozóként szokás magyarra fordítani. Az *araa* (mong. *araγ-a* vagy *ariya*) zápfogat jelent, így az *araatan* tulajdonképpen a „zápfogasok"-nak felel meg. Cewel értelmező szótára szerint, a kifejezés elsődlegesen jelentése is pontosan ez, azaz a zápfoggal rendelkező állatok gyűjtőneve.[320] E magyarázat szerint tehát, az *araatan* kategóriába beletartozik az összes növényevő és ragadozó emlős, de a különböző rágcsálók és a denevérek is. Ezzel szemben tapasztalataink szerint, a kifejezést ilyen értelemben sohasem használják a mongol beszélők. Az *araatan* általában olyan nagyobb testű ragadozókat jelöl, mint a farkas, a róka, a hópárduc vagy a medve, de adott esetben a mongol jeti, az *almas* is ebbe a kategóriába esik. A kifejezés nem csak egy állatcsoportot meghatározására szolgál, hanem van egyfajta emocionális tartalma is. A Cewel-féle szótár *araatan* kifejezésre megadott második jelentése is jól érzékelteti ezt. E szerint a szó másik jelentése, „olyan kegyetlen vadállatok, amelyek elkapnak és megesznek más állatokat".[321] És bár a menyétre, a borzra, a nyestkutyára vagy a rozsomákra is illik ez a meghatározás, adatközlőink ezeket általában az *üsleg am'tan*, azaz a prémes állatok kategóriájába sorolták.

Mindezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az *araatan* nem fedi le a modern taxonómiai értelemben használt ragadozók rendjét, hanem csak bizonyos, nagyobb testű ragadozókra utal, amelyek zsákmányszerző magatartásában esetleg különleges agressziót vagy kegyetlenséget véltek felfedezni a mongol nomádok.[322]

Lusiin am'tad – šaw'ǰ xorxoi

---

[319] Vö.: *agnax, göröölöx* – „vadászni"; *ančin, görööčin* – „vadász"

[320] Cewel, p. 47.

[321] Op. cit. Az értelmező szótár szerint a kifejezés harmadik jelentése *xercgii balmad*, azaz „kegyetlen őrült" vagy „fékeveszett vadállat". A kifejezés érzelmi töltetét, illetve a szótár keletkezési idejének politikai hangulatát is jól érzékelteti az erre a jelentésre példaként megadott *araatan fašist*, „fasiszta állat" kifejezés.

[322] Így például a róka egyik közismert tabuneve, az *araat* (burj. *araata*, kalm. *arat*) is ebből a kifejezésből alakult ki. (Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában* II. *Hitvilág és nyelvészet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. (pp. 45–86.) p. 46. A bizonyos ragadozó állatokkal kapcsolatos kegyetlenség asszociációját, gyakran e fajok „harácsoló" vadászmagatartása váltja ki, azaz mint számos erdélyi és magyarországi esetből is jól ismert, például az akolba beszabaduló farkas, vagy a tyúkólba beszökő róka sokkal több állatot öl vagy sebez meg, mint amennyit el tud vinni magával. Ezért ezeket az állatokat a magyar népi gondolkodás is különösen kegyetlennek tartja. A ragadozó állatok e sajátos viselkedési formájára, a farkasról szóló fejezetben még részletesebben kitérünk.

A mongol népi taxonómia egyik legnehezebben megfogható kategóriája a *lusiin am'tan*, az „alsó világ lényeiként" meghatározott csoport. Mint már az előző fejezetben is utaltunk rá, ez a mitológiai rendszerezésből is ismert kategória, egyes adatközlőink értelmezése szerint ugyanúgy magába foglalja a szarvasokat és őzeket, mint a kígyókat, a gyíkokat vagy a békákat, ugyanis ezek mindannyian a „természet" értelemben tisztelt *Lus* küldöttei. Egy másik gyakori mongol meghatározás szerint, a *lusiin am'tan* a vízben és mocsarakban élő állatokat összefoglaló neve, de általában nem sorolják ide a vidrát és a hódot, illetve a vízi madarakat sem. A legáltalánosabb mongol vélekedés mégis inkább az, hogy a *lusiin am'tan* kategóriába a vízben élő, és a csúszó-mászó állatok tartoznak. Ezt a meghatározást a népi gondolkodás legtöbbször úgy pontosítja, hogy azok az állatok tartoznak az „alsó világ lényei" közé, amelyek egy pillanatra sem hunyják be a szemüket, ugyanis ők az alvilág urának örökké éber őrszemei. E „pontosítás" annyiban pontatlan, hogy bár a halak és a kígyók valóban sohasem pislognak, azonban a kategóriába kétség kívül beletartozó gyíkok és békák például be szokták csukni a szemüket.

Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy a *lusiin am'tan* közé a legtöbbször a halakat, a kétéltűeket és a hüllőket sorolják a mongolok. Ugyanakkor tapasztalataink szerint, nincsen éles határ e halmaz és a „bogarakat és férgeket" alkotó *šaw'ǰ xoroxoi* kategória között. Ez utóbbi csoportba egyértelműen csak a rovarokat, pókokat, férgeket, földigilisztákat sorolja a mongol gondolkodás, azonban a nagyobb puhatestűek sokszor átmenetet képeznek az előző kategória és e között a halmaz között.[323]

Domgiin am'tan

A hagyományos mongol népi taxonómia tárgyalása során, meg kell említenünk még egy nem valódi csoportot, a mitikus állatok kategóriáját. Ebben a csoportban egymással keveredve jelennek meg a különböző nomád népek mitikus lényei a kínai mitológia egyes alakjai. Azon túl, hogy az ide sorolt „állatok" általában kitalált lények, ez a halmaz azért sem tekinthető valódi kategóriának, mert elemeit, azok mitikus eredete ellenére, a mongolok nem egy halmazba, hanem gyakran az eddigiekben tárgyalt kategóriákba sorolják. Azaz például az

[323] A halak, kétéltűek, hüllők és rovarok besorolására használt mongol *lusiin am'tan* és a *šawǰ xorxoi* kategóriák problematikája könnyen párhuzamba állítható a középkori és kora újkori európai zoológia munkák hasonló bizonytalanságával. Az arisztotelészi rendszert követve még a 17. században is általános elterjedt jelenség volt, hogy a zoológiai munkák a halakkal egy helyen tárgyalták a többi, vízben élő élőlényt. (ld. pl. Szentiványi Márton 1633- 1705, *Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea).* Ehhez hasonlóan a rovarok sem ugyanazt jelentették abban az időben, amit ma, sokan ebbe a kategóriába sorolták a kígyókat, békákat, hernyókat, gyűrűsférgeket és a puhatestűeket is. Ld.: Stirling István utószava a Jeles Vad-kerthez. Miskolczi Gáspár: *Egy jeles vad-kert. Avagy az oktalan állatok históriája.* (Magyar Hírmondó). Magvető Könyvkiadó, Budapest 1983. pp. 490–491.

almas-ról sokszor úgy beszélnek, mint a vadállatok egyikéről,[324] a sivatagos területek kútjai közelében látni vélt fehér óriásférget (halh. *olgoi xorxoi*)[325] a *lusiin am'tan* vagy a *šaw'ǰ xorxoi* kategóriába sorolják, illetve a sárkánycsontoknak vélt dinoszaurusz-csontvázak egykori gazdáit is hagyományosan, egykor élt „alsó világi lényeknek" tartották.

A fenti kategóriák egyikébe sem sorolt néhány lény közül megemlíthetjük a szakszaul lángjában, egy meghatározhatatlan állat vagy egy öregasszony képében megjelenő, *jagiin šar emgen*-t, az éjjelente bizonyos domboldalakon látott, mozgó fénycsóvaként megjelenő *čögiin gal*-t, vagy pedig a Xowd területén ismert „madár köveket" (halh. *šuwuun čuluu*), amelyek titokzatos módon, selyemkendőbe tekerve utódokat hoznak a világra.

Az állatok osztályozása III.
(A *Rgyud-bži* és a *xar domiin sudar*-ok rendszerében)

A mongol állatrendszerezés harmadik típusának legkorábbi példáit, a 17. századi mongol szerzetesek által írt, mongol és tibeti nyelvű buddhista orvosi művekben találjuk. E munkákról általánosan megállapítható, hogy a bennük található gyógyászati szemlélet és ennek rendszerei, végső soron az indiai ájurvédikus tradícióra vezethetők vissza, mégis e mongol szerzők közvetlen forrásai a 11-12. századra kikristályosodott tibeti orvosi hagyományhoz köthetők. Ezek, a már a *Rgyud-bži* tárgyalásánál említett mongol orvosi művek, az állati eredetű gyógyszerek felsorolásánál, az állatokat az orvosi kánon rendszerét követve mutatják be. Ez a rendszerezés, mint azt már a *Rgyud-bži*ben szereplő állati eredetű táplálékokról szóló fejezetben is láttuk, összesen nyolc kategóriába sorolja be az állatvilágot. Ahelyett, hogy itt most megismételnénk az ott leírtakat, fontosabbnak tartjuk összevetni ezt a hagyományos tibeti-mongol orvosi rendszerezést a linnéi taxonómiával, illetve az adatközlőink által használt, hagyományosnak nevezhető mongol felosztással. Az alábbi táblázat jól érzékelteti, hogy a *Rgyud-bži*-féle rendszer többé-kevésbé alkalmas mind a linnéi, mind pedig az adatközlők által használt rendszert magába foglalni.[326]

---

[324] Vö. az *almas* egyik másik mongol neve: *xün xar göröös* vagy *xün göröös*, azaz „fekete emberállat" vagy egyszerűen csak „emberállat". Érdekes módon annak ellenére, hogy a nevében a *göröös* elnevezés szerepel, legtöbbször a „ragadozók" *araatan* kategóriájába sorolják.

[325] Ezt a lényt nevezi az európai fantasztikus irodalom „mongol halálféreg"-nek vagy angolul *Mongolian death worm*-nak.

[326] A táblázatban szereplő tibeti elnevezéseket a Tibeti gyógyászati atlasz 21. táblájáról írtuk ki. (*Atlas tibetskoj mediciny. Svod illjustracij k tibetskomu medicinskomu traktatu XVII veka „Goluboj berill"*. Ju. M. Parfionovič (szerk.), Galart, Moskva 1994. pp. 168–173.) A mongol nevek pedig a Pozdneev-féle *Rgyud-bži* kiadásban szereplő, mongol kategória elnevezések felel meg Ld.: Pozdneev, A.: *Učebnik" tibetskoj mediciny*. pp. 196–199.

A *Rgyud-bži* állatrendszertana	A linnéi rendszertan megfelelő taxonjai	A hagyományos mongol kategóriák
1. *„Élelmüket lábukkal kikaparók”* tib. *ri-bya khron-gyis brko-ba’i sde* mong. *samurtan maltaγčid-un ayimaγ*	**MADARAK** TYÚKALAKÚAK (*Galliformes*) PUSZTAITYÚK-ALAKÚAK (*Pteroclidiformes*) DARULAKÚAK (*Gruiformes*) egy része: (túzokfélék) VERÉBALAKÚAK (*Passeriformes*) egy része (bizonyos művekben: a varjú és a havasi csóka)	*angiin šuwuu* „vadászott madarak”
2. *„Csőrükkel kaparók”* tib. *mčhu-yis brko-ba’i sde* mong. *qošiγu-ber maltaγči-yin ayimaγ*	**MADARAK** GALAMBALAKÚAK (*Columbiformes*) KAKUKKALAKÚAK (*Cuculiformes*) LAPPANTYÚ-ALAKÚAK (*Caprimulgiformes*) SARLÓSFECSKE-ALAKÚAK (*Apodiformes*) HARKÁLYALAKÚAK (*Piciformes*) VERÉBALAKÚAK (*Passeriformes*)	*šuwuu* „madarak”
3. *„Növényevő vadállatok”* tib. *ri-dwags sde* és *ri-dwags če-ba’i sde* mong. *görögesün-ü ayimaγ*	**EMLŐSÖK** PÁRATLANUJJÚ PATÁSOK (*Perissodactyla*) (csak a vadon élő fajaik!) PÁROSUJJÚ PATÁSOK (*Artiodactyla*) (csak a vadon élő fajaik!)	*an göröös* „vadak”
4. *„Ragadozók”* tib. *gcan-gzan sde* mong. *ariyatan-u ayimaγ*	**EMLŐSÖK** RAGADOZÓK (*Carnivora*) egy része: (macskafélék, kutyafélék, medvefélék)	*araatan* „ragadozók”
5. *„Zsákmányukat erejükkel megszerzők”* tib. *rcal mthus za-ba’i sde* mong. *küčün-iyer idegčid-ün ayimaγ*	**MADARAK** VÁGÓMADÁR-ALAKÚAK (*Accipitriformes*) SÓLYOMALAKÚAK(*Falconiformes*) BAGOLYALAKÚAK (*Strigiformes*)	*maxčin šuwuu* „ragadozó madarak”
6. *„Ember által uralt állatok”* tib. *mi’i bdag-byed sde* mong. *kümün-ber eǰelegsed-ün ayimaγ*	Vegyes csoport! **MADARAK** egy része: (baromfi, főleg a házityúk) **EMLŐSÖK** egy része: („ötféle lábasjószág”, szamár, kutya, macska, házisertés)	*mal* „jószág”
7. *„Üregben élők”* tib. *khung-gnas sde* mong. *nüken-dür orošiγsad-un ayimaγ*	**ÍZELTLÁBÚAK** **KÉTÉLTŰEK** FARKOS KÉTÉLTŰEK (*Caudata*) BÉKÁK (*Anura*) **HÜLLŐK** PIKKELYESHÜLLŐK (*Squamata*) **EMLŐSÖK** RÁGCSÁLÓK (*Rodentia*) NYÚLALAKÚAK (*Lagomorpha*) SÜNALAKÚAK (*Erinaceomorpha*) CICKÁNYALAKÚAK (*Soricomorpha*) DENEVÉREK (*Chiroptera*) RAGADOZÓK (*Carnivora*) egy része: (menyétfélék)	*üsleg am’tan* „prémes állatok” *lusiin am’tan* „az alsó világ lényei” *šaw’ǰ xorxoi* „bogarak és férgek”
8. *„Vizes helyeken élők”* tib. *rlan-gnas sde* mong. *usun-dur orošiγsad-un ayimaγ*	**HALAK** **MADARAK** LÚDALAKÚAK (*Anseriformes*) BÚVÁRALAKÚAK (*Gaviiformes*) VÖCSÖKALAKÚAK (*Podicipitiformes*) FLAMINGÓALAKÚAK (*Phoenicopteriformes*) GÓLYAALAKÚAK (*Ciconiiformes*) GÖDÉNYALAKÚAK (*Pelecaniformes*) DARUALAKÚAK (*Gruiformes*) LILEALAKÚAK (*Charadriiformes*) SZALAKÓTAALAKÚAK (*Coraciiformes*) **EMLŐSÖK** RÁGCSÁLÓK (*Rodentia*) egy része: (hódfélék) RAGADOZÓK (*Carnivora*) egy része: (a menyétfélék közül a vidra)	*jagas* „halak” *nüüdliin šuwuu* „költöző madarak” *usnii šuwuu* „vízi madarak” *üsleg am’tan* „prémes állatok

2. *Állatok és emberek*

(Az állatokkal kapcsolatban gyűjtött anyagok ismertetése)

A 2008-as CITES adatok alapján ma Mongóliában összesen 138 emlősfaj, 457 madárfaj, 22 hüllőfaj, 6 kétéltűfaj, 74 halfaj, és egyelőre ismeretlen számú ízeltlábú faj él. Ezek közül 2008-ban 13 emlősfaj, 22 madárfaj és 3 halfaj került be a mongol állatvédelmi törvényekbe, ritka fajként bejegyezve.[327] A 2006-os mongóliai Vörös Listán az állatok közül 128 emlősfaj,[328] 21 hüllőfaj,[329] 6 kétéltűfaj[330] és 64 halfaj[331] szerepelt.

E fenti számok jól érzékeltetik, hogy mennyire változatos Mongólia faunája. Ezért nem véletlen tehát, hogy a mongolok gondolkodásában a jószág mellett nagyon fontos helyet foglalnak el a különböző vadállatok is.

Meglepő adat ugyanakkor, hogy e fenti közel 700 gerinces faj közül, mint ahogy a továbbiakban bemutatandó adataink is igazolják, a mongolok általában alig ismernek 60–70-et, azaz ezek alig egy tized részét. Érthető módon, pontosabb ismereteik azokról a fajokról vannak, amelyek valamilyen szerepet játszanak az életükben. Ez a szerep leggyakrabban az e fajokra való vadászatot jelenti, de ide sorolhatók még az egyes állatfajok sajátos viselkedésformái (különleges hang, mozgás, megjelenés stb.), illetve a szomszédos kultúrák hiedelmeinek a mongol hagyományokba való beépülése is megemlíthető ennek kapcsán.

A hagyományosan vadászott fajok populációi, a kiegyensúlyozott vadászat következtében, a ’90-es évek elejéig nagyjából stabilnak volt mondható. A mongol rendszerváltást követő, gazdasági szempontból a mongolok számára igen terhes évtizedben viszont egyre többen kezdtek vadászni, mivel az országban megjelent kínai felvásárlók, a körülményekhez képest jól megfizették a különböző vadászati termékeket. Ez a tendencia sajnálatos módon ma is folytatódik és mára oda vezetett, hogy például a hagyományos kínai orvoslásban használt tülke miatt vadászott tatárantilop (*Saiga tatarica*) 5000-es létszámú mongóliai populációja 800 egyedre csökkent. A mongol gazella (*Procapra gutturosa*) körülbelül egymillós

[327] *Am’tan, urgamal – tedgeeriin ed erxtniig tanix awlaga.* szerk. Amgalan, L. [et al.], Ulaanbaatar 2008. p. 6.
[328] Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Mammals.* Regional Red List Series Vol. 1. Zoological Society of London, London.
[329] Terbish, Kh., Munkhbayar, Kh., Clark, E. L., Munkhbat, J., Monks, E.M., Munkbaatar, M., Baillie, J.E.M., Borkin, L., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Semenov, D.V. (2006). *Mongolian Red List of Reptiles and Amphibians.* Regional Red List Series Vol. 5. Zoological Society of London, London. pp. 36–55.
[330] *Op. cit.* pp. 27–35.
[331] Ocock, J., Baasanjav, G., Baillie, J. E. M., Erdenebat, M., Kottelat, M., Mendsaikhan, B. and Smith, K. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Fishes*. Regional Red List Series Vol. 3. Zoological Society of London, London.

populációjából évi 150.000 egyedet ejtenek ma el. A barkás vérdús agancsa miatt vadászott mongol gímszarvasnak (*Cervus elaphus*) 1986-ban még 130.000 egyedet számláló populációja volt, ami 2004-re 8000 egyedre csökkent. (A kínai felvásárlók 1 kg agancsért 2004-ben 60–100 dollárt fizettek; a szarvasbikák nemiszerveiért 70–80 dollárt; a szarvas embriókért 20–50 dollárt; a szarvastehenek farkáért pedig 50–80 dollárt.) A pézsmája miatt vadászott szibériai pézsmaszarvas (*Moschus moschiferus*) 44.000-ről egyedről 33.000-re csökkent 10 év alatt. Az argali populáció (*Ovis ammon*) 60.000-es (1985) létszáma 15.000 (2001) egyedre csökkent, a szibériai mormota (*Marmota sibirica*) bőréért való vadászata miatt pedig a mongóliai populáció évi több százezer egyeddel csökken. A barna medve 500-as (1986) egyedszáma szintén rohamos csökkenést mutat, mivel például a medve négy mancsáért 2004-ben 400–500 dollárt fizettek, 150–200 dollárt az epehólyag, 200–300 dollárt pedig egy medvebőrért. A mongóliai medvepopuláció csökkenését jól érzékelteti például az az adat, miszerint 2004-ben a mongol vámhatóság és rendőrség letartóztatott egy vietnámi állampolgárt, akitől 80 medveepét foglaltak le.[332]

Mindezek a számok tehát azt igazolják, hogy a mongolok mindennapi életében az állattenyésztésből származó bevételek mellett, igen jelentős helyet foglal el a vadászat gazdasági szerepe is.

Az állatokkal kapcsolatban gyűjtött mongóliai adataink egy része szorosan kötődik az egyes fajok vadászatához. Ezek bemutatása során azonban nem kívánunk részletes foglalkozni a hagyományos mongol vadászat rítusaival, hiszen adatközlőink csak néhány esetben utaltak ezen rítusok egyes részleteinek mai meglétére.

Az alábbiakban, az állatokkal kapcsolatos mongóliai adataink bemutatása során az egyik émikusnak tekinthető rendszert, a tibeti-mongol orvosi művek rendszerét használtuk, azaz az állatokat és a velük kapcsolatos hiedelmeket és asszociációkat a korábbiakban már bemutatott 8 kategóriába soroltuk. Minden állattal kapcsolatban az adatokat további két illetve három csoportba osztottuk.

Minden állat magyar, latin és mongol nevei után, először az állattal kapcsolatos hiedelmek következnek a *Hiedelmek, tabuk, népi mágia* címszó alatt. Ebbe a csoportba kerültek a különböző állatokkal kapcsolatos legendákat, az állatok népi mágiában való felhasználási módjai, illetve a különféle hiedelmeket velük kapcsolatban.

[332] Zahler et al.: Illegal and Unsustainable Wildlife Hunting and Trade in Mongolia. In: *Mongolian Journal of Biological Sciences.* 2004 Vol. 2(2). (pp. 23–31.) pp. 23–25.

Ezután az adott állat mongol népi gyógyászatban betöltött szerepére utaló adatokat soroljuk fel a *Népi gyógyászat* címszó alatt, lábjegyzetben mindig megadva az adott állat *Rgyud-bži*-ben való előfordulásainak számát (Dašiev fordításának indexe alapján), illetve azt, hogy mire használják a tibeti gyógyászatban. Bizonyos esetekben itt szerepelnek a népi mágiához is sorolható, bizonyos állatok felhasználásával történő mágikus gyógymódok is.

Egyes állatok esetében az *Egyéb* kategóriába soroltunk olyan adatokat, amelyek az előbbi két csoportba valamiért nem illettek bele, vagy pedig azért, mert egyszerű „profán", nomád gazdálkodás szempontjából érdekes adatról van szó.

A bemutatott adatok általában a 2001–2011 között Mongóliában végzett terepkutatásaink naplóinak feljegyzéseiből származnak, ugyanakkor bizonyos esetekben, mint például a „Csőrükkel kaparók" kategória állatainak bemutatása során, ahol csak néhány saját adattal rendelkeztünk, bevettünk példákat többek között Hangalov és Potanin burját gyűjtéseiből is. Az itt bemutatandó adatok azonban, számukat tekintve több, mint 90%-ban saját gyűjtésből származnak.

A Mongóliában élő közel 700 gerinces faj közül 54 állatfajjal kapcsolatban sikerült egyelőre adatokat gyűjtenünk, amelyekről a terepnaplóinkban a 234 adat szerepel.[333]

[333] A Mongóliában élő összes kétéltű, hüllő, madár és emlősfaj négynyelvű listája, dolgozatunk függelékében található.

„Élelmüket lábukkal kikaparók”

Altaji királyfogoly

Tetraogallus altaicus

(mong. *qoyiluγ*, halh. *xoilog*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A királyfogoly lába megóv a külső ártalmaktól. (Az ulánbátori piacon egy királyfogoly láb 2008 őszén 6.000 tugrikba került.)[334]

Népi gyógyászat[335]

1. A királyfogoly húsa gyógyítja a sebeket.[336]

2. A királyfogoly neve torgutul *ülir*. A húsával különféle betegségeket lehet gyógyítani.[337]

3. „Madarat szinte nem eszünk, csak néha-néha, gyógyászati célokból. Például, ha mondjuk, valakinek a csontja eltörik, jó a királyfogoly húsa.”[338]

4. Régen a katonának besorozott fiúkat az anyák mindig királyfogoly húsával etették, de mindig mondták, hogy ezt nem szabad elárulni, mert akkor az első sorban kell majd harcolniuk, mivel a harci sérüléseik gyorsan begyógyulnak majd.[339]

5. „Tilos csak úgy vadászni királyfogolyra, háború idejére kell tartogatni, arra az időre, amikor a hazát kell védeni („*ex ornoo xamgaalax üyed xereglene*”). Régen nem szabadott elmondani, hogy valaki királyfogoly húst evett, mert háború idején megölték azt, aki ilyet evett és a húsát szétosztották a sebesültek között. Úgyhogy nem szabad a királyfoglyot csak úgy felkutatni és megölni. Bizony, már Dzsingisz kán óta így van ez. Ha manapság valakit megműtenek, előtte mindig megkérdezik, hogy evett e királyfogoly húst. Ha azt mondja, hogy evett, akkor nem műtik meg. Csontforrasztásra szokták enni ezt az állatot. A műtét után szokás enni. Ĵargalant xairxan felé sok királyfogoly van.

Bizony [ez a madár] maga tudja, hogy mely ember számára lesz gyógyszer, hogy melyik ember által ölettessen meg.”[340]

---

[334] Saját gyűjtés – 2008. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (26) – piaci kereskedő (Napló: 2008.09.26.)

[335] A *Rgyud-bži*-ben a királyfogly (tib. *gong-mo*) neve kilencszer szerepel. Gyógyászatban használt részei: a húsa, vére, tollai és ürüléke. A mongol népi gyógyászatban általában csak a húsát említik.

[336] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[337] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[338] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász, (Napló: 2003.07.08.)

[339] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: Nandinbaatar (23) – buddhista szerzetes (Napló: 2001.12.01.)

6. „A Xentii megyei burjátok madarat szinte egyáltalán nem esznek, kizárólag csak gyógyászati célból. Ha eltörik valakinek a csontja, királyfogoly húst adnak neki enni. Halhául *xoilog*, a nyugat-mongolok meg *ülir*-nek mondják. A királyfogoly húsa azon kívül, hogy gyógyítja a sebeket, azt mondják a veszettség ellen is jó. Ha valakit megharapott egy veszett farkas, vagy kutya, királyfogoly húst adnak neki enni. A nyugat-mongoloknál pedig, ha valami rokonuk korházba megy, hogy megműtsék, a rokonai elmennek királyfogolyra vadászni. Ha sikerül elejteniük egy példányt, annak a húsát elkészítik (megfőzik) és megetetik a beteggel, még a műtét előtt. Mindenképp a műtét előtt kell elfogyasztania, mivel ha a műtét után tenné ezt, a külső műtéti sebe előbb begyógyulna, mint a belső, ami komplikációkat eredményezhet."[341]

7. A Xowd megye Xowd járásában élő kazakok rendszeresen vadásznak királyfogolyra. Úgy tartják, hogy az állat húsa jó a sebgyógyulásra. Ha valaki műtétre készül, egy királyfogoly combot etetnek meg vele a műtét előtt, ettől a műtéti sebe gyorsan begyógyul. Nagyon fontos, hogy csak a műtét előtt szabad ezt enni, mert ha utána fogyasztja a beteg, azzal csak árt magának, mert a külső vágási sebe gyorsan begyógyul, de a belső sebek nem.[342]

---

[340] Saját gyűjtés, Xowd megye, Dörgön járás (2007), adatközlő: Ĵargal (70) – állattartó, (Napló: 2007.08.19. és videókazetta)

[341] Saját gyűjtés – 2006. Süxbaatar aimag, Dariganga járás, adatközlő: Moonon (60) (Napló: 2006.10.03. és hangfelvétel)

[342] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Xowd járás, adatközlők: kazak pásztor család (Napló: 2003.08.01.) Érdekes megfigyelni, hogy míg az 5-ös számú gyűjtésben az adatközlő arra hívja fel a figyelmet, hogy a madár húsát csak műtét után szabad fogyasztani, addig a 6-os és 7-esben ennek pont az ellenkezőjét hangsúlyozták. A királyfogoly húsának rendkívüli gyógyerejéről és ennek dzsingiszi hagyományáról többen is írtak már. Így például A. Batbold néprajzi lexikonában az (*Altain xoilog*) címszó alatt a következőt olvashatjuk: „A hagyomány úgy tartja, hogy már Dzsingisz kán idején, a hadba vonuló katonáknak, szárított királyfogoly húst (xalx. *xoilogiin borc*) adtak az útra. Törvény volt arra, hogy azok a harcosok, akik királyfogoly húst ettek, mindig a frontvonalban kötelesek harcolni, ezért a katonák eltitkolták, ha ettek ilyet. A sebesült katonákat is mindig királyfogolyhússal etették. Úgy tartják, hogy a sebgyógyítás mellett, a veszettség ellen is jó ez a hús. Több orvosi recept is azt írja, hogy ha valakit veszett farkas vagy kutya harapott meg, e madár húsát kell ennie. (Batbold, A. red.: *Mongol ugsaatnii baga newterxii tol' I.* Süülenxüü, Ulaanbaatar. 1993, pp. 75–76.) A királyfogoly hús evésének eltitkolásáról Szambúdordzs is ír a hagyományos mongol vadászatról szóló cikkében. Szambúdordzs, O.: A vadászat hagyományos elemei, In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában: Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról* I. Birtalan Ágnes, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. (pp. 119–140.) pp. 127–128. Arra vonatkozóan, hogy valóban létezett volna a fenti dzsingiszi törvény, semmilyen adatot nem találtunk. Úgy véljük, hogy ebben az esetben egy, a *Rgyud-bži* hagyományhoz köthető „gyógyszer", Dzsingisz kán neve általi mongol népi legitimációról lehet szó, amivel a mongolok tovább erősítették a királyfogoly húsának gyógyerejébe vetett saját hitüket. Itt meg kell még említenünk, hogy az altaji királyfogoly mongóliai népszerűsége több kutatót is megihletett, s így a '70-es évektől néhány mongol monográfia is született, amely kifejezetten ezzel a madárfajjal foglalkozik, ennek életmódjával, táplálkozásával és húsának az emberi szervezetre kifejtett élettani hatásaival. E művek közül a legismertebbek: Bünčin, V.: *Mongol altain xoilgiin tuxai.* Bayanxongor xot 1972.; Jorig, G.: *Altain xoilog.* Ulsiin Xewleliin Gazar, Ulaanbaatar 1989.

Varjú

(*Corvus corone*)

(mong. *keriye*, halh. *xeree*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Mielőtt 1937-ben lerombolták a myangat-i kolostort, a lámáknak sikerült kimenekíteni a kolostorban őrzött könyveket, szobrokat és a kegytárgyak többségét, és egy közeli barlangban rejtették el ezeket. Čunagsüren láma egyik barátja nemrég véletlenül megtalálta ezt a kincsekkel teli barlangot, de nem mondta el senkinek, hogy hol van pontosan. A *xamba*-láma elmondása szerint egy gazdag üzletember, amikor tudomást szerzett erről, előbb 5, majd 10, végül 30 millió tugrikot ajánlott fel a fiatalembernek, csak hogy megtudja, hol van ez a kincseket rejtő barlang, ő azonban még ennyiért sem mutatta meg a titkos helyet. Pár nappal később végül a fiatalember maga ment el újra a barlanghoz és kiásott onnan 9 darab gyöngyöt vagy korallt, és elindult hazafelé. Még útközben észrevette, hogy egy varjúcsapat követi a levegőben. A madarak végül egészen az otthonáig kísérték, majd leszálltak a háza udvarán [Myangat járás központjában?] és ott jártak-keltek. Ezt látva a fiatalember nagyon megijedt, így fogta a barlangtól elhozott 9 követ és visszavitte őket az eredeti helyükre, majd ott újra elásta őket.[343]

Népi gyógyászat[344]

Egyelőre nincs adat.

---

[343] Saját gyűjtés – 2007. Xowd város, adatközlő: Čunagsüren (27) – Čandman' járásból származó láma, a xowdi kolostor *xamba*-lámája (Napló: 2007.08.26.) Čunagsüren története két szempontból is szorosan kötődik a vizsgált témánkhoz. Egyrészt a kövek kiásása és elhozatala nyilvánvalóan a „gazdáktól" való lopásnak feleltethető meg, mely gazdák jelen esetben lehettek egyrészt gazdaszellemek, illetve a megölt lámák lelkei is. (Az 1937–38-ban kivégzett lámák szellemeitől való félelem szintén elterjedt jelenség egész Mongóliában). A megjelenő varjak pedig egyrészt e „gazdák" küldötteiként értelmezhetők (vö. Holló, 4.), illetve mint halálmadarak, szintén a megölt lámák lelkeihez köthető állatok. Mivel a varjak és a keselyűk voltak a kihelyezett halottak elsődleges fogyasztói, a varjú a mongol hiedelmekben, általában a szerencsétlenséget hozó madarak közé tartozott. Úgy tartották, hogy a varjú szereti a dögöket, a halált és szenvedést. Egy hagyomány szerint, amikor egy varjú károg (halh. *guaglax*) a várható baj elkerülése végett a következőket kell mondani: *„Xaana ulai garsan yum bol doo?"* „Na, hol került elő egy tetem?" vagy azt is mondták, hogy *„Muu xelee caaš n'! Sain xelee naaš n'! Gurwan juun nastai, gurwan cagaan öndögtei bolooroi!"* „Rossz szavadat vidd el innen! Jó szavadat hozd el ide! Háromszáz évig élj, három [szép] fehér tojást tojjál!" (Ar'yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol'* I. „Süülenxüü" Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. p. 540.) Történelmi érdekességként megemlíthetjük itt, hogy valószínűleg már a 13. századi mongolok is halálmadárként tekintettek a varjúra, a hollóra és általában a fekete madarakra. A perzsa forrásokban olvashatunk Abaγa ilkán 1282-ben bekövetkezett haláláról. E szerint a kán miután egy egész estén át ivott, s ettől nagyon lerészegedett, kiment, hogy elvégezze a dolgát. Ekkor az egyik fa ágán megpillantott egy fekete madarat, s így kiáltott fel: Miféle fekete madár ez? Ezután megparancsolta az őröknek, hogy nyilazzák le azt a madarat. Az őrök néztek mindenfelé, de a madarat, amiről a kán beszélt, nem látták sehol. Ekkor a kán hirtelen lehunyta a szemét és arany trónusában ülve, kilehelte a lelkét. Rašid-ad-Din: *Sbornik letopisej* III., (szerk.) A.A. Semenov, Moskva-Leningrad, 1952. p. 97.

[344] A *Rgyud-bži* összesen egy helyen említi a varjút (tib. *bya-nag*), az ehető húsú állatok felsorolásánál. Ld.: Jelen dolgozatnak a *Rgyud-bži*-ben szereplő táplálékokról szóló fejezetét.

Holló

(*Corvus corax*)

(mong. *qong keriye*, halh. *xon xeree*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. „Az unginszki burjátok úgy tartják, hogy a holló miután belerakja a tojásait a fára épített fészkébe, beletesz a fészekbe egy szál olyan varázsfüvet is, amitől láthatatlanná válnak a tojások is, majd a kikelő fiókák is, csupán a fészek marad látható. Ahhoz, hogy megtalálja az ember a láthatatlanná tevő füvet, meg kell fogni egy hollófészket, és fűszálanként elkezdeni lebontani. Amikor az ember végül megfogja a láthatatlanná tevő fűszálat, abban a pillanatban megpillantja a fészekben a tojásokat. Amikor így megvan a varázsfűszál, eskü kell tenni, hogy az ember ezután csak ennek a segítségével fog élni, és lemond örökre a házasságról, gyerekekről, jószágról és mindenről."[345]

2. „A kapszalszki burjátok azt mondják, hogy a holló a tojásait télen rakja. Ilyenkor, azért hogy azok ne fagyjanak meg, egy úgynevezett „forró követ" (bur. *xaluun šuluu*) hoz a fészekbe és leteszi a tojások mellé, ami így melegen tartja azokat. A holló egész életében csak egyszer költ, és akkor is csak két tojást rak. Egyébként meg nagyon hosszú életű, 360 évig él."[346]

3. „Amikor a holló károg, a burjátok azt mondják, hogy valamilyen szerencsétlenség lesz."[347]

4. „Ha valakinek a házára leszáll egy holló és ott károgni kezd, nagyon rossz jel. A házigazda ilyenkor sámánt hív, és szóróáldozatot mutat be, mert a hollót a nagy fekete *zayan*-ok küldöttének tekintik."[348]

Népi gyógyászat[349]

Egyelőre nincs saját adat.

---

[345] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 208. A Hangalov által gyűjtött adat utolsó gondolata, amely szerint a varázsfű előbukkanását követően a szerencsés megtaláló megesküszik, hogy lemond az élet minden más öröméről, gyakori motívum az állatokkal kapcsolatos burját hiedelmekben. Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben egy szövetségkötésről van szó, amely egy ember és a transzcendens hatalmak között jön létre, azáltal hogy az ember hozzájut egy olyan tárgyhoz, amely nem a „mi világunkhoz", hanem a „gazdák" birodalmához köthető. Egy ilyen „szerződés" pedig áldozatokat követel. Olyan áldozatokat, amelyek nagysága legalább akkora, mint az evilági örömökről való teljes lemondás.

[346] *Op. cit.* p. 208.

[347] *Op. cit.* p. 208.

[348] *Op. cit.* p. 208.

[349] A *Rgyud-bži*-ben a holló (tib. *pho-rog*) neve 11-szer szerepel. Gyógyászatban használt részei: vére, húsa, tollai, ürüléke és szíve.

(Eurázsiai) csóka

(*Corvus monedula*)

(mong. *qar-a alaγtaγu*, halh. *xar alagtuu*, *xarlag xeree*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az unginszki burjátok azt mondják, ha csacsog a fekete csóka, eső lesz.[350]

Népi gyógyászat[351]

Egyelőre nincs saját adat.

Túzok

(*Otis tarda*)

(mong. *toγodaγ*, halh. *toodog*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[352]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb adat

1. „Van itt felénk, egy túzoknak nevezett madár, az nagyon finom, egyszer már kóstoltam."[353]

2. „*Toodogiin max togoo düürne.*" „A túzok húsa megtölt egy üstöt."[354]

---

[350] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 208. A Hangalov gyűjtésében *xara tun* alakban szereplő madárnév, burjátul helyes: *xara tuun*, azaz „fekete csóka" (ČEREMISOV, p. 438.). Ez az alak pedig valószínűleg megfelel a halha *xar alagtuu*-nak, azaz a *Corvus monedulá*nak, az eurázsiai csókának.

[351] Tibetben nem fordul elő eurázsiai csóka (*Corvus monedula*), így nincs is tibetiül szó rá tudomásunk szerint (TSERING,). Dašiev *Rgyud-bži* indexében sem szerepel csóka (or. *galka*). Egy másik csókafaj, az általában havasi varjú néven emlegetett vöröscsőrű csóka (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*) viszont egyaránt él Tibetben, Mongóliában és Burjátiában is. A halhául *ulaan xušuut ǰungaa*-nak nevezett faj a tibeti *syung-ka*-nak felel meg. Ez a madár a *Rgyud-bži*-ben összesen öt helyen szerepel. A gyógyászatban a húsát és ürülékét használják.

[352] Mivel túzok nem fordul elő Tibetben, így a neve a *Rgyud-bži*-ben sem szerepel. Valószínűleg valamely mongol *Rgyud-bži* kommentárból, vagy egy *xar domiin sudar*-ból származik Ongoodoi azon információja, miszerint a hagyományos mongol orvoslásban a túzok megfőzött húsát és annak levét a lép „hideg" betegségének a kezelésére használják. Eszerint a főtt túzokhús megszűnteti a különféle zsibbadásokat is, illetve legyengült emberek számára nagyon jó általános roboráló szer. A túzok zsírja pedig a szemöldökbe vagy a fejbőrbe dörzsölve, megszűnteti a szőr és hajhullást. Ongoodoi, Č.: *Mongol ideen towčoo.* Ulaanbaatar 1991. p. 140.

[353] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász (Napló: 2003.07.08. és videókazetta). Annak ellenére, hogy Mongóliában, és különösen a keleti megyékben igen elterjedt faj a túzok, terepmunkáink során azt tapasztaltuk, hogy csak nagyon ritkán vadásznak rájuk a helyiek. Ez nyilvánvalóan azzal is magyarázható, hogy 1990 óta Mongóliában tilos túzokra vadászni, bár általában, mint ez sok más faj esetében is megfigyelhető, ez nem szokta nagyon visszatartani a nomádokat attól, hogy vadásszanak egy adott fajra, ha valamiért nagyon szükségük van rá.

Páva

(*Pavo cristatus*)[355]

(szkr. *māyūra*, tib. *rma-bya*, mong. *toγos*, *taγus*, halh. *togos*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A pávatollak darabja 2009-ben az ulánbátori piacon 500 tugrikba került. Eltávolít minden mérget. A szentelt vizes *bumba* [tib. *bum-pa*] edénybe kell beletűzni a házioltáron.[356]

2. „Miután a Buddha megvilágosodott a bódhi fa alatt, a madarak közül a páva volt az első, aki meghallgatta a tanításait. Mérgező növényeket is képes megenni, amelyektől nem pusztul el, hanem ezektől a tollai még színesebbek lesznek („*öd n' ulam öngö orǰ baidag*"). Ezért [a tolla], a hosszú élet jelképe, szentelt vízhez használják („*rašaand xeregledeg*").”[357]

---

[354] Mongóliában általában ez az alliteráló mondás hangzik el a leggyakrabban, a túzok neve hallatán. Ebből is arra következtethetünk, hogy bár ma már szinte nincs jelentősége a túzok vadászatának és a túzokhús fogyasztásának a mongolok életében, valószínűleg ennek sokkal komolyabb hagyománya volt a régebbi időkben. Ez a mondás ugyanis arra utal, hogy egy elejtett (körülbelül 10–14 kg-os) túzok kakas húsával meg lehet tölteni akár egy egész üstöt is, amelyből aztán jóllakhat egy nomád szállás minden lakója. A mongolok általában úgy tartották, hogy a túzokra igen könnyű vadászni, mivel egyáltalán nem fél sem a lovaktól, sem a szekerektől, és csak a gyalogosan közeledő ember láttán röppen fel. Ezért általában ökrös szekéren, lassan haladva közelítették meg a ménes között pihenő túzokokat, s mikor melléjük értek egy bunkós botot vágtak hozzájuk, máskor meg lóhátról botos pányvával fogták el őket. (Ongoodoi, Č.: *Mongol ideen towčoo.* Ulaanbaatar 1991. p. 140.) Érdekes megemlíteni, hogy több mongol útleírásban is szó esik a túzokról, mint könnyű vadászprédáról. Például Geleta József is leírja, hogy kihasználva azt, hogy a túzokcsapat egyáltalán nem félt a mellettük elhaladó kocsitól, sikerült elejtenie egy 16–20 kg-os túzok kakast. (Forbáth László: *A megújhodott Mongólia*. Franklin-Társulat. é.n. pp. 81–82.) Egy valamivel korábbi útleírásból, a dán orvos, Hans Kaarsberg kalmükökhöz tett 1890-es látogatásából szintén kiderül, hogy a kalmükök is e madarak lassú reakcióját és lomha repülését használták ki ezek elejtése során. Kaarsberg, Hans S. Dr.: *Among the Kalmyks of the Steppes on Horseback and by Troika. A Journey Made in 1890.* (ford.) Krueger, John r., The Mongolian Society, Indiana, Bloomington 1996. pp. 69–70.)

[355] Ugyan a VIII. Bogdo gegen állatgyűjteményében a hagyomány szerint több páva is volt, szabadon semmilyen pávafaj nem él Mongóliában. A páváról alkotott elképzelések a buddhizmus közvetítésével Indiából és Nepálból kerültek a mongolokhoz. Így a pávafajok közül az azokon a területeken élő, és a Nagy Sándor óta Európában is elterjedt indiai pávához (*Pavo cristatus*) köthetők az ezzel a madárral kapcsolatos mongol asszociációk, illetve sokkal inkább e madárfaj mitológiai vonatkozásaihoz.

[356] Saját gyűjtés – 2008. Ulánbátor, adatközlő: piaci kegytárgykereskedők (Napló: 2008.09.26.)

[357] Saját gyűjtés – 2007. Xarxorin, adatközlő: Bayaraa – az Erdeni juu kolostor menedzsere (Napló: 2007.04.01 és videokazetta). Pávatollak gyakran láthatók a mongol házioltárokon. Nem csak a fővárosi, hanem a vidéki piacokon is hozzájuk lehet jutni, általában a buddhista kegytárgyakkal, füstölőkkel és borókával együtt árulják ezeket. A pávatoll bajhárító, méregűző („*xor jailuuldag*") képességével kapcsolatos mongol hiedelem, e madár alakjához hasonlóan, szintén Indiából ered. A páváról általában ott úgy tartják, hogy ellensége az olyan mérgeket hordozó állatoknak, mint a kígyó vagy a skorpió, és ezeket megöli és megeszi. Az indiai és tibeti buddhista hagyományban, e madár ragyogó színes nyaka azt jelképezi, hogy az általa lenyelt méreg benne átalakul bölcsességgé, illetve együttérzéssé. A buddhista ábrázolásokon, az istenségek attribútumaként gyakran látható 3 pávatoll együtt, ami tulajdonképpen a három méreg (a harag, a ragaszkodás és a tudatlanság) legyőzését szimbolizálja. A tollakon látható szemekre emlékeztető rajzolatok pedig a bölcsességet jelképei. (Willson, M. and Brauen, M.: *Deities of Tibetan Buddhism. The Zürich Paintinggs of the Icons Worthwhile to See.* Wisdom Publications, Boston 2000. p. 569.) A dolgozatunk első felében bemutatott Kandzsúr illusztrációk között például a 157.(17)-es számmal szereplő, szarvas háton ülő Ősz királynő, Śarad-rājñī (tib. *ston-gyi rgyal-mo*, mong. *namur-un ökin tngri*) is egy pávatollas gallért visel, illetve a 164.(30)-as számú négykarú Devī (tib. *dpal-ldan lha-mo dud-gsol-ma*, mong. *ökin tngri*) pávatollakkal díszített, „három mérget" legyőző tőrt tart az egyik

Népi gyógyászat[358]

Egyelőre nincs adat.

„Csőrükkel kaparók”

(Szirti) galamb

Columba livia

(mong. *taγtaγ-a*, halh. *tagtaa*)[359]

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Ulánbátorban a Gandan kolostor udvarán gyerekek és idős emberek árulnak különböző méretű tasakokban, 200, 300 és 500 tugrikért búzát és árpát, amelyet szét lehet szórni ott helyben a galamboknak. Mint mondják, ezáltal az ember erényeket gyűjt („*buyan xurna*”).[360]

Népi gyógyászat[361]

1. A vesebetegségek kezelésére jó a galambhús. Miután lelövik a galambot, levágják a fejét és a lábvégeit, megkopasztják és megfőzik. Ha ebből a húsból eszik a vesebeteg, hamarabb meggyógyul.[362]

Kakukk

Cuculus canorus

(mong. *kököge*, halh. *xöxöö*)[363]

---

kezében. Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography (Compact edition).* pp. 114, 116. A páva hindu és buddhista vonatkozásairól ld. még: Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. p. 85.

[358] A *Rgyud-bži*-ben a páva (tib. *rma bya*) neve 26-szor fordul elő. Gyógyászatban használt részei: epéje, vére, húsa, tollai, szíve és tojásai.

[359] Mongóliában ma 5 galambfaj (halh. *tagtaa*) és 4 gerlefaj (halh. *xüürjgene*) fordul elő (ld. Függelék: Madarak/*Columbiformes*), amelyeket a mongol népnyelv általában összefoglalóan *tagtaa*-nak, azaz galambnak szokott nevezni.

[360] Badamdorǰ professzor úr elmondása szerint sokszor olyanok vesznek, majd szórnak szét itt gabonát a galamboknak és verebeknek, akiknek nemrég halt meg valamilyen hozzátartozójuk. Ez a szokás a halál utáni köztes lét állapotával függ össze, ugyanis ebben az időszakban a buddhista hagyomány szerint még segíteni lehet a halott lelkének abban, hogy tovább gyűljenek az erényei („*buyan xurana*”), ami által jobb újjászületésben lehet majd része. A gyerekek és az állatok táplálása pedig az ilyen erényeket gyűjtő cselekedetek közé tartozik. Ugyanakkor, mint a professzor úr mondta, bárki etetheti ezeket a galambokat és ezáltal magának is gyűjthet erényeket.

[361] A *Rgyud-bži*-ben a galamb (tib. *phug-ron*) neve 19-szer szerepel. A tibeti gyógyászatban használt részei: feje, húsa, tollai, ürüléke és tojásai.

[362] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.)

[363] Mongóliában 4 kakukkfaj fordul elő (Ld: Függelék: Madarak/*Cuculiformes*), amelyeket a mongolok összefoglalóan *xöxöö*-nek, azaz kakukknak szoktak nevezni.

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A kakukk valaha egy ledér nő volt. Végül az isten büntetésből kakukká változtatta ezt az asszonyt. Ezért nem költi ki a kakukk a tojásait.[364]

Népi gyógyászat[365]

Egyelőre nincs saját adat.

(Füsti) fecske

Hirundo rustica

(mong. *qariyačai*, halh. *xaraacai*)[366]

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az unginszki burjátok úgy tartják, hogy szerencsét jelent, ha valakinek a jurtájában fecske kezd fészket rakni, és ehhez sok lószőrt hord be a jurtába, amelyeket beépít, és ezután ezek a szőrszálak sűrűn csüngnek le a fészekből. Mindezt jó jelnek tartották, úgy gondolták, hogy ezt követően a jurta gazdájának a jószágai nagyon termékenyek lesznek, és nagy lesz az állatszaporulat. Ha a fecske a fészkét az ajtó közelében készítette el, azt nem tartották olyan jónak, mint hogyha a jurta északi felén építkezett volna.[367]

2. Az unginszki burjátok szerint, amikor megjönnek a fecskék, mindig van *xürenge*[368] a háznál, és csak a legszegényebbeknél nincs. Úgy tartották, hogyha valaki lerombolja egy fecske fészkét, a fecske a következő szavakkal átkozta meg őt:

„*Xaraasgai yerxede,*

Xaxirmag ügei ba,

---

[364] Hangalov: *Burjatskie skazki.* p. 124. Hangalov e gyűjtésével szinte teljesen azonos aitológiai mítoszt találunk Cerensodnom mongol mitológiai mesegyűjteményében. Cerensodnom, D.: *Mongol ardiin domog ülger*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1989. p. 129.

[365] A *Rgyud-bži*-ben a kakukk (tib. *khu-byug*) neve összesen egy helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban csak a húsa használatos.

[366] Mongóliában 7 fecskefaj fordul elő (Ld.: Függelék: Madarak / Passeriformes / Hirundinidae). Ezeket összefoglalóan *xaraacai*-nak nevezik.

[367] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 210. Hangalov e gyűjtésében két motívumra kell felhívnunk a figyelmet. Egyrészt megjelenik ebben a hiedelemben a délről, messzi földről érkező madarak szerencsehozó tulajdonsága, másrészt pedig a ló, azaz a (sok) lószőr, mint a termékenységre, a sokasodásra pozitívan ható elem, amely egyben a *xiimor'*: a szerencse, a tetterő növekedéséhez is hozzájárul (ld. még: *Ló*). Az pedig, hogy jobbnak tartották, ha a fecske minél beljebb fészkelt a jurtában szintén ezzel függ össze. Ugyanis az ily módon a „Természet" által adományozott „szerencsefészekről" úgy tartották, hogy minél közelebb van a család szerencséjét őrző, jurta északi oldalán található házi oltárhoz, annál biztosabb a hatása.

[368] A *xürenge*, Čeremisov szótára szerint egy kumiszhoz hasonló, tejből készült ital (Čeremisov, p. 629.) A halháknál a *xöröngö* (mong. *köröngge*) a kancatej megerjedéséhez szükséges élesztőt jelenti.

Xoxosxon yerxede

Xürenge ügei ba.”

„Ha a fecse érkezik,

Xaxirmag nélkül légy.

Ha a *xoxosxon*[369] érkezik,

Xürenge nélkül légy.”[370]

3. Ha a fecske a fiókái ürülékét szerteszét dobálja a jurtában, az azt jelenti, hogy a gazda jószágaiban veszteség lesz.[371]

Népi gyógyászat[372]

Egyelőre nincs saját adat.

Búbos banka

Upupa epops

(mong. *ebügelǰi*, halh. *öwöölǰ*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az unginszki burjátok rossz jelnek tartják, ha valakinek a házára gyakran rárepül a búbos banka. Erről a madárról úgy vélték, hogy szerencsétlenséget hoz. Ezért ha valakinek a házában fészket épített és abba tojásokat rakott, majd elkezdi kikölteni őket, a burjátok igyekeztek kilesni, és elkapni őt a fészkén ülve. Ha elfogták, a fészekkel és a tojásokkal

[369] A burját *xoxosxon* madárnevet ilyen alakban nem sikerült megtalálnunk. Hangalov viszont oroszul *pliska*-nak fordítja, ami a magyar sárga billegetőnek (*Motacilla flava*) felel meg. Ez utóbbi viszont halhául *šar cegcgii*, ami azonban semmilyen módon sem azonosítható a burját *xoxosxon* alakkal.

[370] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 211. Ebben a hiedelemben is megjelenik a tojások és fészkek elpusztítására vonatkozó tabu, illetve a madarak átkot szóró képessége (ld. még: *Daru*). Érdekes magyar párhuzamként megemlíthetjük, hogy például Kalotaszegen is tilos volt lerombolni a fecskék fészkét, mert az rontást hozhatott az emberre. Erről a következőket írja Wlislocki Henrikné: „A fecske „isten madara"; a ki fészkét szétrombolja, vagy egy fecskét megöl, annak „kezét átok éri", mert a mihez fog, az nem sikerül neki mindaddig, míg a fecske teste „porrá nem lesz", vagy ha fészkét szétrombolta, míg magának új fészket nem rak. Ha beteg ember szobájába repül, „meghozza annak egészségét"; ha nászházba száll, az új párnak állandó boldogságot hoz. Mikor az ember tavaszkor az első fecskét látja, emelje meg kalapját, köszönjön neki, akkor jó dolga lesz a nyáron.” Wlislocki Henrikné: Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. In: *Ethnographia.* III. évf. (1892) (pp. 47–55.) p. 52.

[371] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 211.

[372] A *Rgyud-bži*-ben a fecske (tib. *khug-rta*) neve összesen egy helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban csak a tüdeje használatos, tüdőbetegségek kezelésére.

együtt kivitték a pusztába egy hármas útelágazáshoz, ahol ástak egy gödröt és eltemették oda élve a madarat a fészkével és a tojásaival együtt.[373]

Népi gyógyászat[374]

Egyelőre nincs saját adat.

Szarka

Pica pica

(mong. *siγaǰaγai*, *šaǰaγai*, *šaγaǰaγai*, halh. *alag šaajgai*, *šaajgai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Ha a szarka kora reggel cserreg valakinek az udvarán, balszerencsét jelent. Azon a napon annál a háznál valami baj fog történni, vagy valami rossz hírt kapnak. Ha viszont este cserreg a szarka, az jó jel, a háznál valami nagyon jó dolog fog történni, vagy valami jó hír érkezik. Ha a szarka valakinek az udvarán épít fészket, balszerencsét jelent. Ilyenkor le kell rombolni a fészkét, még mielőtt belekölt.[375]

2. Ha a nomád szállás mellett leszáll egy szarka és cserregni kezd, a családfő ezt mondja:

„Šaajgai! Šaajgai! Yuund šagširna we, či sainiig xelǰ saariig martaarai!”

„Szarka, szarka! Miért cserregsz? Mondd el a jót, s a silányt felejtsd el!”[376]

---

[373] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 209. E sajátos hiedelem és rítus alapvetően ellentmond a mongolok madárfiókákra és tojásokra vonatkozó tabuinak (Vö.: dzsingiszi *Ĵasaγ* fiókák megölésére vonatkozó törvénye.) A burjátok, búbos banka iránt érzett ilyen fokú ellenszenve, valószínűleg e madár „tisztátalan” életmódjával hozható összefüggésbe. A búbos banka ugyanis általában korhadt fákban, harkály által készített odúban, vagy üregekben alakítja ki a fészkét, alapvető táplálékai pedig a pusztán elszórt marhalepényekből kiszedett rovarok és különféle férgek. Jellegzetes tulajdonsága, hogy belepiszkít a fészkébe, s így ő maga is és fiókái is igen büdösek, amiért például a magyar népnyelv is büdös banka, sáros banka, büdös dod vagy ganajmadár néven is említi. Mint Herman Ottó is írja: „Valamennyi madár közt a banka leginkább az, a mely fészkét rutítja, a melynek fiai piszokból és szennyből kelnek; ezért az anyamadár éppen úgy, mint fia is nagyon rossz szagú. Ezért a „büdös” jelzője.” (Hermann Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat (LXVII), Budapest 1901. p. 117) Ezek ismeretében tehát a mongol gondolkodással könnyen összeegyeztethető, hogy a szennyes, tisztátalan (halh. *bujar*) dolgokat kedvelő búbos bankát miért nem látták szívesen egy burját házban, vagy jurtában. Attól féltek ugyanis, hogy ez a „szenny” átszállhat a család tagjaira is, ami balszerencsék és betegségek sorozatát vonhatta maga után.

[374] A *Rgyud-bži*-ben a búbos banka (tib. *pu-shud*) neve összesen négy helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban használják az agyvelejét, a húsát és a tojásait.

[375] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 209. A szarka cserregéséből való jóslásnak régi hagyománya van a mongolok között. A népvallási írott szövegek egy külön ágát képviselik az *Alaγ šaǰaγai-yin merge sinǰi* [A tarka szarka jeleiből való jóslás] című művek, amelyekben az alapján következtettek a várható bekövetkező eseményekre, hogy mely napszakban, mely irányból repülve cserregett a szarka. Egy ilyen jóskönyv teljes szövegét közli Ar’yasüren és Nyambuu a mongol hagyományokat feldolgozó lexikonjukban. Ar’yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol’* I., „Süülenxüü” Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992. pp. 495–497.

[376] A fenti hagyományt és mondókát Otgonii Pürew azzal magyarázza, hogy a szarka a Ĵigüürtnii Xaan, a Szárnyasok kánjának a legfőbb kapcsolattartója, az egyetlen, aki beszél az ő nyelvén. A mongolok úgy hitték,

Népi gyógyászat[377]

Egyelőre nincs saját adat.

Függőcinege

Remiz coronatus

(mong. *uran sibaγu*, halh. (*burgasnii*) *uran šuwuu*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az olyan családok, amelyeknél sohasem sem marad életben csecsemő („*xüüxed togtodoggüi ail*”) szereznek egy függőcinege fészket és felakasztják azt a jurta tetőgyűrűjéről (halh. *toono*) vagy ha lakásban laknak, akkor a mennyezetről. Egy ilyen fészek akár 500.000 tugrikba is kerülhet.[378]

2. A csecsemők bölcsője fölé egy függőcinege fészkéből kivágott rókaformát kell akasztani, hogy megóvja a gyereket a különféle külső ártalmaktól.[379]

Népi gyógyászat[380]

1. A függőcinege fészkét Mongólia-szerte használják női betegségek kezelésére, illetve női meddőségre. 2006-ban 10–15.000 tugrikba került egy ilyen fészek az ulánbátori piacon.[381]

---

hogy a szarka miután megfigyeli, hogy mit csinálnak az emberek, a látottakat cserregésével jelenti az urának. Ezért kérték a madarat, hogy a transzcendens hatalmaknak ilyenkor csak a jó dolgokat mondja el rólunk, a rosszakat meg hallgassa el. Pürew, O.: *Mongoliin böögiin šašin*. Ulaanbaatar xot 2002. p. 92.

[377] A *Rgyud-bži*-ben a szarka (tib. *skya-ga*) neve összesen két helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban használják a húsát és az ürülékét.

[378] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) Mind az első, mind pedig a második adatban is ugyanarról az asszociációról van szó. Ugyanis a függőcinege jellegzetes nemezzsákszerű fészke, amelyet a madár juhgyapjúból és növényi pelyhekből (pl. nádbuga) épít főként fűzfák ágaira, általában anyaméhre emlékezteti a mongolokat. A fészek felső oldalán kialakított kis bejárati nyílás miatt a tojások és fiókák teljes biztonságban vannak e „zsákfészek” alsó részében, és nem tudnak csak úgy kiesni onnan. Valószínűleg, a fészeknek ez a tulajdonsága, mint ahogy a valóban anyaméhre emlékeztető formája is, hozzájárult annak a hiedelemnek a kialakulásához, hogy aki egy ilyen fészek birtokában van, annak meg fog maradni a gyereke. A Soyombo által említett ár valószínűleg túlzás ebben az esetben, ami részben annak tudható be, hogy mint potenciális vásárlók érdeklődtünk nála egy ilyen fészek iránt.

[379] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) A bölcső fölé akasztott nemezróka jól ismert egész Mongóliában. Erről általában úgy tartják, hogy megóvja az újszülöttet a különféle rontásoktól (Ld.: *Róka*). Ugyanakkor ebben az esetben az anyaméhként értelmezhető függőcinege-fészek mint alapanyag, további oltalmazó tulajdonságokkal ruházza fel e közismert rókatalizmánt.

[380] Tudomásunk szerint Tibetben nem fordul elő egy függőcinegefaj sem. A *Rgyud-bži*-ben nem szerepel a függőcinege. Mongol népi gyógyászati vonatkozásai valószínűleg a mongol és a dél-szibériai népek hiedelmeihez köthetők.

[381] Saját gyűjtés – 2008. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (26) – piaci kereskedő (Napló: 2008.09.26.) A függőcinege-fészeknek tulajdonított gyógyító hatásról és annak hátteréről lásd az előző 3 jegyzetben leírtakat.

Fekete harkály

Dryocopus martius

(halh. *xar togšuurga*, *xar tonšuul*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A Bajkálon túl van egy növény, amit a burjátok *büxe*-fűnek neveznek. Ennek neve a *böke* (halh. *böx*) erős jelentésű szóból ered, ugyanis úgy tartják, hogy hatalmas erő adására képes. Ezt a növényt a hagyomány szerint csak úgy lehet begyűjteni, ha az ember megkeresi egy fekete harkály odúját, azt szorosan betömi valamivel, majd az odú alá leterít egy vásznat. Amikor meglátja a madár, hogy el van torlaszolva az odúja bejárata, elrepül és megkeresi a *büxe*-füvet, majd azt a karmaiban tartva visszatér. Ekkor a fűvel megérinti az odút elzáró tömést, majd ledobja a füvet a földre [rá a vászonra]. A fű ereje olyan hatalmas, hogy a harkály miután hozzáérinti azt a fához, akkora darabokat tud kivésni belőle, amekkorát még egy ember sem tudna.[382]

Népi gyógyászat[383]

Egyelőre nincs saját adat.

„Növényevő vadállatok”

Pézsmaszarvas

Moschus moschiferus

(mong. *küderi*, halh. *xüder*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A batširеet-i burjátok csak a pézsmaszarvasok hím egyedeire vadásznak, mivel csak ezeknek van pézsmazacskójuk, amit a felvásárlók (halh. *čenǰüüd*) átvesznek. Télen szoktak pézsmaszarvasra vadászni, mert ilyenkor a nyomok alapján könnyű megállapítani, hogy hím vagy nőstény példányt követnek. A hóban hagyott vizelet ugyanis elárulja, hogy milyen nemű egyedet követnek. A suták vizelete tudniillik a hátsó két lábnyomuk között van, míg a bakoké előrébb. Így ha megtalálták a vizeletnyomot, rögtön kiderül, hogy van e értelme tovább követni a nyomot. Egyébként nagyon nehéz megkülönböztetni a bakokat és a sutákat messziről, mert nincs agancsa egyiknek sem.

[382] Potanin, G.N.: *Očerki Severo-Zapadnoj Mongolii. Rezul'taty putešestvija ispolnennago v 1879 godu po poručeniju Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšesstva.* S-Peterburg 1883. p. 189.

[383] A *Rgyud-bži*-ben a harkály (tib. *shing-rgon*) neve összesen egy helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban csak a húsa használatos.

2003 nyarán egy gramm pézsma ára 3.000 tugrik (kb. 2,5 dollár) volt. A teljes pézsmával teli pézsmazacskó [20–35 g] feketepiaci ára ekkor 80 dollár volt és a felvásárlók korlátlan mennyiségben átvették.

A pézsmaszarvas húsát megeszik, de a bőre nem jó, mert 3-4 év után kihullik a szőre.[384]

2. Régen a mongol orvos lámák egy különleges eljárást találtak ki a pézsma begyűjtésére, úgy hogy ahhoz magát az állatot nem kellett megölni. Ez a módszer pedig a következő volt:

Teliholdas éjszakán, egy a pézsmaszarvasok által gyakran látogatott erdő közepén kerestek egy elszáradt, mohával borított fát, amely körül lehetőleg sok fű volt. Ledöntötték ezt a fát, majd a két oldala mentén, a fa törzsével párhuzamosan, két hosszú zöld vásznat terítettek le, amire néhány fából készült mű kígyót helyeztek el. Az arra járó hím pézsmaszarvasokat a fához vonzotta a sok fű, amit legelve észrevették a fa törzsén levő mohát, s azt is enni kezdték. Amikor viszont meglátták a vásznakon elhelyezett fakígyókat, azokat igazinak

[384] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Amraa (27) – vadász, (Napló: 2003.06.30.) A pézsmaszarvas vadászata régi időkre nyúlik vissza. A hímegyedek pézsmazacskójában található, a pézsmamirigy által termelt illatos váladék, a pézsma vagy mósusz, amelynek különösen a párzási időszakban van nagy jelentősége az állat számára. A pézsma maga már a középkorban is óriási értéket képviselt, hiszen használták mind a gyógyászatban, mind pedig illatszerek alapanyagaként. Ma Mongóliában és Kelet-Szibériában a vadászok éves bevételeinek körülbelül 15–20%-át teszi ki pézsmaszarvasok elejtéséből és azok pézsmájának eladásából származó összeg. A pézsmazacskók egy része hivatalosan, a többsége viszont illegálisan kerül ezután Kínába, Koreába, illetve Európába. Míg keleten főként gyógyszeralapanyagként használják, addig Európában, és különösen Franciaországban a parfümgyártás egyik meghatározó alapanyaga a pézsma. 1999-ben például a hongkongi Messrs. Fein & Co. 2,5–4 dollár/gramm áron vásárolt fel hivatalosan Oroszországból körülbelül 800 pézsmazacskót. A Homes és munkatársai által végzett kutatásokból kiderült, hogy a pézsma helyi felvásárlói Oroszországban általában a tartományi központokban élő kínaiak és koreaiak. A vadászok először eladják olyan falubelieknek, akik gyakran járnak a járás vagy tartományi központokban, ahol végül ez utóbbiak adják el a külföldi kereskedőknek. A tranzakciókon 0,5–1 dollár hasznuk van grammonként. Mongóliában ugyan 1953 óta tilos a pézsmaszarvas vadászata, viszont a magas bevétel reményében főleg Xentii, Selenge és Xöwsgöl megyékben nagyon sokan vadásznak erre az állatra. Felmérések szerint 1996–2001 között évi 2000 pézsmazacskót adtak el Mongólia piacain. A Homes-féle kutatás egyik érdekes adata, hogy például 2001-ben míg a möröni piacon egy pézsmazacskó ára 80.000 tugrik volt átlagosan, addig Ulánbátorban a piaci ár ennek háromszorosa, 240.000 tugrik volt. Ezek alapján nem meglepő az az adat sem, hogy a vadászok közvetlen felvásárlói, az országot járó, állati termék felvásárlók (halh. *čenjüüd*) mellett, igen magas arányban (48%) olyan vidéki diákok voltak, akik Ulánbátorban tanultak és a tandíjhoz szükséges pénzösszegeket az otthonról hozott, esetleg rokonok által lőtt pézsmaszarvasok pézsmájának eladásából fedezték. A kutatás egy másik, itt is említésre méltó adata, hogy míg a mongol vadászok 2001-ben átlagosan 3800–4000 tugrikot (kb. 3 USD) kaptak egy gramm pézsmáért a felvásárlóktól, az ulánbátori kínai átvevők már 6–8 dollárt adtak a felvásárlóknak, majd a határon átcsempészve, Erlianban már 15–20 dollár volt ennek az értéke. A pézsma 2001-ben Hong Kongban átlagosan 57 USD/gramm, Európában pedig 30–50 USD áron került átvételre. Homesék orosz és mongol vadász adatközlőinek elmondása szerint a folyamatos vadászat eredményeként, a ’90-es években 5 év leforgása alatt az állatokban található pézsmazacskók átlagos súlya valamiért 25–30 %-kal lecsökkent. (Homes, Volker. (szerk.): *No Licence to Kill: the Population and Harvest of Musk Deer and Trade in Musk in the Russian Federation and Mongolia*. TRAFFIC Europe. Cambridge 2004. pp. 49 – 80.) A pézsmaszarvas vadászatának hagyományos gazdasági jelentőségét jól érzékelteti az is, hogy például már az 1920-as években is 5 ezüstdollárt adtak egy pézsmazacskóért az urgai piacon. Roy Andrews Chapman útleírásából kiderül, hogy már ekkor jelen voltak Kínában a párizsi Pinaud parfümcég felvásárlói, akik korlátlan mennyiségben vásárolták a pézsmát a francia cég számára. Andrews, Roy Chapman: *Across Mongolian Plains. A Naturalist’s Account of China’s „Great Northwest”*. D. Appleton and Company, New York – London 1921. p. 169.

gondolván, rájuk spriccelték a pézsmaváladékukat és elmenekültek. Az orvos szerzetesek így aztán a vásznakról könnyen össze tudták gyűjteni a pézsmát. [385]

3. Azt mondják az a kígyó, amelyik pézsmaszarvast lát, elpusztul.[386]

4. A pézsmaszarvas szemfoga 2007-ban az ulánbátori piacon 3000 tugrikba került. A földszellemek megnyugtatására használható.[387]

Népi gyógyászat[388]

Egyelőre nincs saját adat.[389]

Vaddisznó

Sus scrofa

(mong. *bodong*, halh. *jerleg gaxai*, *bodon gaxai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A vaddisznó agyarát a bölcső fölé, a babajátékok közé kell akasztani. Ez megóvja a gyereket a külső ártalmaktól („*gadnii nölöönöös xamgaalna*”).[390]

2. A vaddisznó agyar darabja 2007-ben 15.000 tugrikba került az ulánbátori piacon. Jó a földszellemek megnyugtatására, körbe kell vele karcolni a leendő házalapot.[391]

---

[385] Saját gyűjtés – 2011. Ulánbátor, adatközlő: J. Sanǰdorǰ – A Gandan melletti, Mongoliin Ix Xüree kolostor *xamba*-lámája, maaramba (Napló: 2011.08.02.) Az apát által elmondott sajátos módszer jól ismert Mongóliában, bár megkérdőjelezhető ezen eljárás hatékonysága. Az apát elmondása szerint ma már Gačuurtban, a Šar xooloin amban működik egy farm, ahol pézsmaszarvasokat tenyésztenek és úgy nyerik ki belőlük a pézsmát, hogy ehhez nem ölik meg az állatot. A pézsmaszarvasok komolyabb védelmével az 1990-es évek végén kezdtek foglalkozni Mongóliában és kisebb rezervátumokat is létrehoztak a védelműkre. E programok vezetője D. Cendǰaw, akinek több tudományos publikációja is megjelent pézsmaszarvas témában. Lásd például: Cendǰaw, D.: *Mongol ornii badang xüder. The Musk Deer of Mongolia.* Šinǰlex Uxaanii Akademi, Biologiin Xüreelen, Xöxtnii Ekologiin Laboratori, Ulaanbaatar 2002.; Cendǰaw, D. – Büǰinxand, Č.: *Jaariin am'd üildwer.* Šinǰlex Uxaanii Akademi, Biologiin Xüreelen, Xöxtnii Ekologiin Laboratori, Ulaanbaatar 2002.

[386] *Ulaanbaatariin medee* 1985.09.21. No.114. Az 1985-ös újságcikkben szereplő hiedelem a Šanǰdorǰ által is elmondott pézsmagyűjtési mód kapcsán alakulhatott ki Mongóliában.

[387] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (26) – piaci kereskedő (Napló: 2007.04.06.) A pézsmaszarvasok hímjeinek jellegzetes hosszú vékony, kilógó agyarszerű szemfogai, amelyeket egyrészt a rivalizálási harcokban, másrészt a különféle táplálékok (mohák, zúzmók) levelek alól való feltúrásában használnak ezek az állatok, a mongol hiedelmekben, a földszellemek megnyugtatására szolgáló amulettként jelennek meg esetenként, ugyanúgy, mint a vaddisznó agyarak is. Erről részletesebben ld.: *Vaddisznó.*

[388] A *Rgyud-bži*-ben a pézsmaszarvas (tib. *gla-ba*) neve összesen 11 helyen, míg a belőle kinyerhető pézsma 101-szer szerepel. A tibeti gyógyászatban a pézsmán kívül használják még az állat szemfogát, húsát, ürülékét és szívét.

[389] A pézsmaszarvas gyakori vadászata ellenére, ma már Mongóliában nagyon ritkán használják a pézsmát gyógyászati célra, mivel sokkal fontosabbnak tartják azt, hogy el tudják adni a felvásárlóknak az egész pézsmazacskót tartalmával együtt, és ebből készpénzhez juthatnak. Hagyományosan szív és keringési problémákra használták a kiszárított pézsma oldatát.

[390] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.)

[391] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (26) – piaci kereskedő (Napló: 2007.04.06.)

3. „A valódi vaddisznó agyar párja 2012 tavaszán 100.000 tugrikba került. De manapság már gyakran hamisítják, azaz háznál nevelt vadkanok agyarát próbálják eladni igazinak. A jó vadász meg tudja különböztetni ezeket egymástól. A vaddisznóagyar sok mindenre jó. Például nyakban hordva megóv mindenféle külső bajtól („*gadnii xar gainaas xamgaalna*”), ugyanakkor, ha valaki építkezik, a leendő ház alapjának helyét megszúrva, a Földet is meg lehet ezzel „tisztelni” („*gajar xündetgedeg*”), de például ha valakit földbe temetnek, szintén meg lehet vele tisztelni a földet.”[392]

4. „A vaddisznónak nálunk nincs tabuneve. A kan: *bodon*, a koca: *megǰ*, a malac meg: *toroi*, illetve ez utóbbira mondják még, hogy *poršonx* (vö.: orosz *porosjonok*).”[393]

Népi gyógyászat[394]

1. „A legyengült embernek vaddisznó gyomrát, máját, vagy nyers vérét kell fogyasztani.”[395]

2. „Ha valakinek fáj a gyomra, frissen lelőtt vaddisznó még meleg, nyers véréből kell innia.”[396]

3. „Gyomorbajokra vaddisznó nyers vérét kell inni.”[397]

4. „A vaddisznó mája jó, az ember májának nagyon jó. Teljesen kiszárítva porrá kell törni, vízben forralni egy ideig, majd meginni. Jó, a májnak nagyon jó. A disznó vére is jó. A disznó vére ugyanarra jó, mint a mája. A szíve, a szívre jó.”[398]

5. „A vaddisznó vére nagyon jó, mert csak gyógynövényeket eszik.”[399]

6. Sebek gyógyítására nagyon jó a vaddisznó velője.[400]

---

[392] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) Mind a 2. mind a 3. adat is ugyanarra a hiedelemre utal. A „föld megtisztelése” ebben az esetben nem más, mint a már korábbiakban leírt, egyfajta felelősséghárítás. Azzal ugyanis, hogy a földet mielőtt felássák, megkarmolják, vagy megszúrják vaddisznóagyarral, vagy pézsmaszarvas szemfoggal, valójában a föld „felsértésének” bűnét hárítják át azokra az állatokra, amelyek amúgy is túrják a földet. Ugyanezzel a hiedelemmel kapcsolatos, az Ar’yaasüren – Nyambuu-féle lexikonban szereplő szokás, amely szerint kútfúrás előtt vaddisznó agyarral kell felsérteni a földet. A lexikon magyarázata szerint így nem dühödnek fel a föld szellemei („*lus sawdag xilegnexgüi*”). Ar’yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos jansliin ix tailbar tol’* I. p. 575.

[393] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[394] A *Rgyud-bži*-ben a vaddisznó (tib. *phag-rgod*) neve 16 helyen, a házi sertésé (tib. *phag*) pedig 49-szer szerepel. A tibeti gyógyászatban a vaddisznónak használják az agyarát, csontjait, húsát és ürülékének a hamuját. A házi sertésnek pedig használják az epéjét, ínjait, zsírját, csontjait, csontvelőjét, vérét, tüdejét, húsát, ürülékét, orrát és nyelvét.

[395] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.) A Mongóliában elterjedt nyers vaddisznóvér fogyasztása kapcsán többször hallottuk, hogy nagyon fontosnak tartják, hogy a még élő állat véréből igyanak, mivel csak az élő vér („*amid cus*”) rendelkezik gyógyhatással, miután a lelőtt állat végleg kilehelte a lelkét, a vére már használhatatlanná válik.

[396] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[397] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[398] Saját gyűjtés, 2003. Xentii aimag, Batširеet sum, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász, videókazetta.

[399] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

7. Xowd aimag Bulgan járásában sok házisertést tartanak. Úgy tartják, ha valakinek fáj a szeme, disznóvért kell belecsepegtetni.[401]

Szibériai őz

Capreolus pygargus

(mong. (*bor*) *görögesü*, halh. *bor göröös*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[402]

1. A batširеet-i burjátok a húsáért vadásszák az őzet. A megölt állat friss nyers máját és vérét vérszegényeknek ajánlják fogyasztani.[403]

2. „Az őz (halh. *bor göröös*) tabu neve nálunk, *bor görööhön*.[404] Az őzbak: *gur*, az őzsuta: *jür*, az őzgida pedig: *yanjaga*."

3. „Az őz vérdús barkásagancsa felfrissíti és megfiatalítja az embert, mint a szarvasvér."[405]

Mongol gazella

Procapra gutturosa

(mong. *ǰegeren*, halh. *cagaan jeer*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[406]

---

[400] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)

[401] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nayantai, (Napló: 2003.08.06.)

[402] A *Rgyud-bži*-ben a gyógyászati alapanyagként nem szerepel őz.

[403] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[404] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.) Az erősen elhalhásodott burját nyelvjárást beszélő adatközlőnk, ebben az esetben valamiért az őz tabuneveként említi a faj egyszerű burját nevét. (Vö.: *„gürööhen – dikaja koza; kosulja"* – Čeremisov, p. 166.) A tabunevek kialakulása során gyakori jelenség, hogy egy állat elnevezésére, egy szomszédos nép által használt nevet vesznek át, azonban ebben az esetben meglepő módon , valószínűleg az elhalhásodás miatt, sajátos módon az eredeti burját alak vált idegenné az adatközlőnk számára. A tabunevek más népektől való kölcsönzésére számos példát sorakoztat fel Poppe a mongol állatok (róka, farkas és medve) tabuneveit vizsgáló cikkében. Poppe, Nicholas: On Some Mongolian Names of Wild Beasts. In: *CAJ* IX. (1964) (pp. 161–174.) pp. 173–174.

[405] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. Süxbaatar megyében a gazella húsa hozzátartozik a mindennapi táplálékokhoz. Gyakran mennek el a fiatalok lóval, motorral vagy autóval gazellára vadászni. A gazella húsát aztán *xuušuur*-ba, *buuj*-ba töltve vagy csak egyszerűen megfőzve fogyasztják, illetve kiszárítva tartósítják.[407]

2. „A gazella akkora mint egy kecske és nagyon olcsó, 35–40.000 tugrik. Csak hússzerzés céljából lövik.”[408]

Szarvas

Cervus elaphus

(halh. *xaliun buga*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A szarvasagancs levágott szeletét, nyakba akasztva kell hordani. Megóv a rossz nyelvektől („*xel amnaas xamgaalna*”).[409]

2. Ősszel, szarvasbőgés idején, a szarvasok egy különleges növénnyel, a *buxu aranai ubusu* (helyesen: *büxe aranai* [?] *übhen*) nevű fűfélével táplálkoznak. Egyszer egy vadász ősszel megölt egy szarvast, éppen akkor, amikor az ilyen füvet evett. A vadász kivette az állat szájából a füvet és megkóstolta. A fűnek olyan hatása volt a nemi szerveire, hogy megvált volna azoktól, ha az anyja nem dönt úgy, hogy inkább vele hál három éjszakán keresztül. [Ekkor] Cecen kán 90 éves volt, a felesége meg 16. A kán már nem volt nemzőképes, így megparancsolta a katonáinak, hogy menjenek el ősszel és öljenek meg több szarvast, majd szedjék össze azok szájából ezt a füvet és adják oda az orvosoknak. Az orvos[lámák]

---

[406] A *Rgyud-bži*-ben a mongol gazellához rokonságban igen közel álló tibeti gazella (lat. *Procapra picticaudata*, tib. *dgo-ba*) összesen 9 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban használják: a húsát, az ürülékét és a szarvát.

[407] Saját gyűjtés – 2006. Süxbaatar aimag, Dariganga járás, adatközlő: Ganaa (34) (Napló: 2006.10.02.) A mongol gazella ugyan ma már a világon veszélyeztetett fajnak számít, azonban Mongóliában, főleg a keleti megyékben mindmáig gyakori fajnak számít. Érdekes sajátossága, hogy óriási gyakran 10–20.000 egyedet számláló csoportokban szokott mozogni. Világszenzációnak számított például, amikor 2007-ben egy zoológus csoportnak egy negyedmillió mongol gazellából álló csordát sikerült regisztrálni és légifelvételeken megörökítenie (Ld.: http://news.bbc.co.uk/earth/hi/earth_news/newsid_8034000/8034392.stm). A mongol nomádok számára ezért hihetetlennek tűnik, hogy a gazella esetében is egy veszélyeztetett fajról van szó, s így a kilátásba helyezett büntetések ellenére továbbra is vadásszák.

[408] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

[409] Saját gyűjtés, Xöwsgöl megye, Ĵanxai dawaa 2011., adatközlő: darhat réntartók, (Napló: 2011.07.21.)

kiszárították ezt és mozsárban porrá törték. Ezután Cecen kán bevette az orvosságot, amitől valóban erőre kapott, de kankót kapott és meghalt.[410]

Népi gyógyászat[411]

1. „Ha fáj az ember foga, akkor porrá kell törni [egy darab] szárított, vérdús agancsdarabot, újságpapírba bele kell tekerni és elszívni, mint egy cigarettát. Jó a füstje. A fogaknak nagyon jó. Aztán az embernek a különféle belső szerveire, a májra és a női betegségekre is nagyon sokan használják."[412]

2. „A szarvas vére nagyon jó, az embert felfrissíti, megfiatalítja (*sergeedeg, jaluuruuldag*)."[413]

Jávorszarvas

Alces alces

(mong. *qandaγai*, halh. *xandgai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. „A jávorszarvas a Xöwsgöl-tó alján élő vízinövényekkel táplálkozik. Begyalogol a vízbe, a tó aljára, [kb. 280 méter mélyre!] és ott legel. Egy levegővétellel akár 8 órát is képes így a víz alatt eltölteni. Gyakran előfordul, hogy Xanxnál bemegy a vízbe és hosszában végig gyalogol a tó fenekén [kb. 130 km!] és Xatgal-nál jön ki. Ezt mindenki tudja Xöwsgölben!"[414]

---

[410] Potanin, G.N.: *Očerki Severo-Zapadnoj Mongolii. Rezul'taty putešestvija ispolnennago v 1879 godu po poručeniju Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšesstva.* S-Peterburg 1883. p. 188. Potanin ezt a különleges fűről szóló legendát a mai kínai határ közelében, a Buir-tó mellett élő mongoloktól gyűjtötte. E hiedelem kialakulásában véleményünk szerint fontos szerepet játszott a Beer által is ismertetett egyik szarvassal kapcsolatos sajátos kínai elképzelés. A szarvas, a már korábban Čaγan ebügen kapcsán ismertetett, hosszú élet istenségekén is tisztelt Shou-lao hátasa a kínai mitológiában. Általában terebélyes agancsú szarvasbika hátán ülve ábrázolják őt. A szarvas, többek között azért válhatott a hosszú élet egyik jelképévé Kínában, mert úgy gondolták, hogy az összes élőlény közül a szarvas az egyetlen, amely képes megtalálni az örök élet növényét, a *lingzhi*-t, ami nem más, mint a Magyarországon is jól ismert, és manapság gyógyteákban használt pecsétviaszgomba (*Ganoderma lucidum*). A szarvas a kínai ábrázolásokon gyakran látható egy ilyen gombával a szájában. A kínaiak úgy hitték, hogy a szarvas által elfogyasztott pecsétviaszgomba erejének esszenciája a szarvas agancsának csúcsában koncentrálódik. A szarvasagancsból készült gyógyszerekről ezért alakult ki az az elképzelés, hogy hosszú életet és tartós életerőt biztosítanak. Ennek következményeként a szarvasagancs, mint a hosszú élet és életerő jelképe több mitikus állat fejére is felkerült, úgy mint a *makara*, a *kirtimukha*, illetve a sárkány. (Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. pp. 83, 96.) E kínai hiedelmek egyben arra is magyarázatot adnak, hogy miért virágzik az illegális szarvasagancs kereskedelem már évszázadok óta Mongólia és Kína között.

[411] A *Rgyud-bži*-ben különböző szarvasfélék nevei (tib. *ša-ba* és *kha-ša*) 49 helyen szerepelnek. A tibeti gyógyászatban használják ezeknek: a gyomrát, zsírját, csontvelőjét, agyvelejét, vérét, húsát és agancsát.

[412] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batšireet járás, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász, (Napló: 2003.07.08. és videófelvétel)

[413] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

[414] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.) A jávorszarvasról kialakult sajátos hiedelem valószínűleg összefügg e faj jó úszóképességével, azonban a víz mélyén élő, mások számára valóban hozzáférhetetlen növények fogyasztása, valószínűleg nincs kapcsolatban a szarvasról szóló kínai legendával.

Népi gyógyászat

Egyelőre nincs saját adat.

Rénszarvas

Rangifer tarandus

(mong. *ča buγu*, halh. *caa buga*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Hövszgölben a caatan-okhoz hasonlóan néhány darhat család is tart rénszarvasokat. A darhatok a legtermékenyebb rénszarvasbika (*xamgiin ürǰil saitai*) nyakára lapockacsontot kötnek, mert ennek állatszaporulat növelő, illetve megtartó hatása van (*maliin buyan xišig togtoodog*).[415]

Népi gyógyászat

1. A rénszarvas barkás agancsa („*cusan ewer*" azaz „véres agancs") nagyon jó a szívödéma („*jürxnii usan xawan*") kezelésére, potencianövelésre („*belgiin čadal saiǰruuldag*"), illetve vérszegény emberek számára is ajánlott, mert vérszaporító hatása van („*cus tölǰüüldeg*"). Mindehhez egy pohár felforralt forró vízbe kell beledobni egy agancs darabot, egy percig kevergetni, majd a vizet meginni.[416]

Vadszamár

Equus hemionus hemionus

(mong. *qulan*, halh. *xulan*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. „A vadszamarat felénk *čiktē*-nek nevezik."[417]

Népi gyógyászat[418]

1. Bulgan járás környékén sok vadszamár van. Van egyszínű is, meg csíkos is. A húsa megfőzve egyszerű étel, de megsütve gyógyhatású.[419]

---

[415] Saját gyűjtés, Xöwsgöl megye, Ĵanxai dawaa 2011., adatközlő: darhat réntartók, (Napló: 2011.07.21.) Úgy véljük, hogy ebben a hiedelemben, az amulettként szolgáló lapockacsont (halh. *dal*) és a „hetven" jelentésű *dal* homonímiáján alapuló mágiáról van szó, mint azt már a korábbiakban már tárgyaltuk.

[416] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Xatgal, adatközlő: Cogxüü Dašnyam (32) (Napló: 2006.07.14.)

[417] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.) A *čiktää*, azaz „füles" (vö.: halh. *čixtei*) jól ismert tabuneve a vadszamárnak egész Nyugat-Mongóliában.

[418] A *Rgyud-bži*-ben a vadszamár (tib. *rkyang*) összesen 8 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban használják: a torkát, a zsírját és a gyomortartalmát.

„Ragadozók”

Medve

Ursus arctos

(mong. *babaγai*, halh. *xüren baawgai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A batširеet-i burjátok a házioltárra gyakran tesznek medvekarmot, hogy az megvédje a családot a külső ártalmaktól („*gadnii nölöönöös xamgaalna*”).[420]

2. A terhes anyák hasát medvemanccsal kell simogatni. Így a gyerek különösebb bonyodalom nélkül jön majd a világra („*xüüxed xöndröl bagatai garna*”).[421]

---

[419] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[420] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Ganbold, (Napló: 2003.07.01.)

[421] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.) A medvéről a burját hiedelmekben és általában a szibériai népek mitológiájában úgy tartották, hogy valaha ember volt. Galdanova közöl egy burját legendát, amely azt meséli el, hogy hogyan lett emberből medve. E szerint élt régen egy vadász, aki olyan varázserővel rendelkezett, hogy mikor vadászni indult, medvévé tudott változni, és így mindig óriási nagy zsákmányhoz jutott. Egyszer mikor így elment vadászni, egy vadásztársa féltékenységből ellopta a ruháit és elégette. Így aztán az első vadász soha többé nem tudott már újra emberformát ölteni, s így medveként kellett tovább élnie. Egy közeli faluból rabolt magának asszonyt, akitől számos utóda született. Galdanova emellett leír egy burját medvevadászatot is, amely jól láthatóan igazolja azt, hogy e vadászatok során is fontos szerepet kapott a medve egykori ember volta. Például amikor egy medvét az odújában akartak levadászni, előtte a következő szavakkal szólították meg: *„Haadagtai bolbol haadaga buulga, hanšagtai bolbol hanšagaa buulga”* azaz „Ha puzdrád van, ereszd azt le, ha hajtincsed van, azt ereszd le.” A *haadagtai* kifejezés tehát férfira, a *hanšagtai* pedig nőre utalt. Miután megölték és kihúzták a medvét odújából, az elejtő vadász kezet fogott a medvével, majd tejjel hintették meg a fejét, mint mondták „megitatták” (burj. *sagaalxa*). Mindeközben különféle tiszteleti megszólításokkal fordultak hozzá, és nagy tisztelettel beszéltek róla. Máskor a vadász, míg tejjel hintette meg a megölt állatot, hangosan sírt és jajgatott, és igyekezett minél meggyőzőbben kifejezni a bánatát a medve megölése fölött. *Tanyagüi abgayaa alabab”* – „Nem ismertem fel a bácsikámat, s megöltem őt.” panaszolták gyakran. Máskor értetlenséget színlelve így kérdezték a megölt medvét: „Ó Tajga ura, miben botlott meg? Miért fekszik itt ilyen mozdulatlanul? Mi történt? Bizonyára a hegyről gurult le!? Biztos megbotlott egy kőbe!?” Csak e színjáték után kezdtek neki az állat szétbontásának. A medve nyúzása és darabolása közben gyakran kérésekkel fordultak az állathoz, fohászkodnak hozzá: „Kérlek háríts el minden akadályt, mely vadászataim során a gazdag zsákmány útjába áll, adj boldogságot gyermekeimnek, nekem sikeres vadászatot, állataimat kérlek ne érje semmi baj, betegség!” Mindvégig, mint oltalmazójukhoz szóltak a medvéhez. A szertartás a medve „elbúcsúztatásával” végződött. Koponyáját egy botra tűzve, abba az irányba fordítva, ahol megölték otthagyták az erdőben. Közben e szavakkal fordultak a koponyához: „Igen tisztelt Ura e helynek! Találkozott velünk, megbarátkoztunk, most pedig lova hátán nyugottan térjen haza!” vagy „Hegyi kán urunk! („*xadiin manai xan baabai*”) Találkozott velünk, megbarátkoztunk, most pedig nyugottan térjen haza a hegyre!” A környék minden férfija részt vett a búcsúztató szertartáson, de nők nem vehettek rajta részt.

Majd ezután hazavitték a húst és a bőrt. Bizonyos esetekben a medve koponyáját is elvitték magukkal, ilyenkor azt a ház ajtaja fölé vagy a háztetőre tették ki, hogy az elijessze a gonosz szellemeket. A medve mancsot, mint rontást és rosszindulatú varázslatot hárító mágikus eszközt használták. A medve szalonnáját és epéjét különböző betegségek gyógyítása során alkalmazták. (Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central’noj Azii*. Izdatel’stvo „Nauka” – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. (pp. 56– 69.) pp. 59–61.) A terhes nők hasának medvemanccsal való simogatása tehát nyilvánvalóan összefüggésbe hozható e fenti, medvével kapcsolatos szibériai és burját hiedelmekkel. Adatközlőink általában csak azt mondták, hogy a medvemanccsal való simogatásra azért van szükség, mert a medve könnyen ellik. Ha komplex módon próbáljuk tehát értelmezni ezt a sajátos rítust, azt mondhatjuk, hogy amikor a terhes mongol

3. Ha a terhes (torg. *gestää*, *köl kündtää*) asszony hasát medvemanccsal vakargatják, könnyű szülése lesz.[422]

4. Ha valakinek fáj a hasa, vagy a gyomra, elő kell venni a háznál tartott medvemancsot, és hozzá kell szorítani a hasához, ettől a fájdalom elmúlik. Ha egy asszony nem tudja megszülni a gyerekét, medvemancsot tesznek a hasára, hogy könnyebben világra jöjjön a gyerek.[423]

5. A medvemancsot a bölcső fölé, a babajátékok közé kell akasztani. Ez megóvja a gyereket a külső ártalmaktól („*gadnii nölöönöös xamgaalna*”).[424]

6. A medve tabunevei: *bambanai*, *jöölon xölt*, *baaxaldai*[425]

Népi gyógyászat[426]

1. A legyengült embernek medveepét kell adni.[427]

2. A medve epéje jó a máj betegségeire, különösen a fertőző májgyulladás kezelésére.[428]

3. A medveepét hűvös, árnyékos, szeles helyen kell kiszárítani, hogy jó legyen a hatása.[429]

4. 2003-ban egy ulánbátori taxiban a hátsó fogódzón szárította egy sofőr a medveepét. A beszálló utasoknak 100.000 tugrikért kínálta eladásra azt.[430]

5. Egyszer, amikor két batširеet-i burját elment vadászni, találkoztak egy medvével. Az egyik vadász rálőtt, de nem találta el rendesen, így csak megsebesítette az állatot. A feldühödött medve erre megfordult, és rárontott a vadászra. Közben a másik burját is célba vette a medvét, de a puskája nem sült el. Míg próbálta újratölteni a fegyvert, az állat megtámadta a társát és a karmaival kitépett egy darabot az ember felkarjából, állából és az oldalából is. Végül csak ekkor sikerült a puskát újra megtölteni és agyonlőni az őrjöngő medvét. Mivel még életben volt a súlyosan megsebesült vadász, a társa gyorsan felvágta a medve hasát, kibelezte, kivette a tüdejét és a szívét, majd belefektette a sok sebből vérző barátját a medve testébe, mivel az

---

asszonyok hasát medvemanccsal simogatják, valójában az „erdei ember” könnyen szülő asszonya segít megszülni az emberi gyermeket.

[422] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[423] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)

[424] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.) Nyilvánvalóan itt is arról van szó, hogy a medvemancs, a fentebb bemutatott születési rítus miatt a gyermeket oltalmazó anyát is jelképezi egyben.

[425] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[426] A *Rgyud-bži*-ben a barna medve (tib. *dred*) 1 helyen szerepel, és a húsát használják a gyógyászatban. A Himalája-medve (*Ursus tibetanus*) (tib. *dom*) azonban 131 helyen fordul elő. A tibeti gyógyászatban csak az epéjét használják.

[427] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[428] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[429] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[430] Saját gyűjtés – 2003. Ulánbátor, adatközlő: Bayaraa – kereskedő (Napló: 2003.07.22.)

állat még meleg teste, kihúzza a mérget a szervezetből („*biyees n' xor tatna*"). A súlyos sérült így végül életben maradt, mag hamarosan meg is gyógyult. Még ma is itt él a járásban.[431]

Egyéb

1. A medvék március-április táján ébrednek fel téli álmukból, és ekkor éhesen kijönnek az odújukból. Mivel ilyenkor nagyon éhesek, és a hosszú tél után vitaminhiányos állapotban vannak, először hangyabolyokat keresnek fel, amelyekből sok marék hangyát felfalnak. Ettől megnő a gyomruk savszintje, és nagyon agresszívek lesznek. Ilyenkor rátámadnak mindenre jószágra, lovakra és még az emberre is.[432]

2. Amikor a medve emberre támad, mindig feláll a hátsó két lábára, és a mellső mancsaival veri a mellét. Ha ilyenkor nincs az embernél fegyver, meg kell állni egyhelyben, és el kell fordítani a tekintetünket az állatról, mintha észre sem vennénk. Ilyenkor a medve megnyugszik, leereszkedik négy lábra és elmegy.[433]

3. A medvék csak nagyon ritkán esznek friss húst. Ha elejtenek egy állatot, ásnak egy gödröt és beleteszik a zsákmányt, majd földdel és levelekkel betemetik. 2-3 napig „rohasztják" így a tetemet, majd mikor már kellően büdös, és a bőr és a hús között nyúlós zöld anyag keletkezik, és már könnyen elválik a kettő egymástól, kiszedik és csak ekkor kezdik el enni. Amíg a medvék így „érlelik" a húst, mindig a közelben ólálkodnak és a fokozódó éhség miatt egyre idegesebbek. Ezért ha dögszagot érez az ember az erdőben, minél gyorsabban el kell menni onnan, mert valószínűleg egy éhes és agresszív medve van a közelben.[434]

4. Medvebocsot lehet háznál nevelni, de igazából sohasem lesz igazi háziállat. Volt egy ember, aki miután egy vadászat során lelőtt egy anyamedvét, a bocsot hazavitte és a házában nevelte. A medvebocs félt mindenkitől, és bárki jött a házba, elbújt valami sötét sarokba. Egyedül csak a vadásztól nem félt. Lefekvés előtt mindig kockacukrot kellett neki adni, ha nem kapta meg, feldúlta az egész házat. Amikor kicsit felnőtt, a vadász kivitte az erdőbe, hogy megnézze, mennyire boldogulna ott egyedül a háznál nevelt állat. A medve úgy elrohant, hogy hátra sem nézett, nem látták többé soha.[435]

---

[431] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.) E gyógyítási módszerrel vö. *Szarvasmarha: Népi gyógyászat 2. adat*
[432] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)
[433] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)
[434] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)
[435] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)

Góbi-medve

Ursus arctos gobiensis

(mong. *maǰalai*, halh. *majaalai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Manapság a góbi-medvék nagyon elszemtelenedtek Gow'-Altai aimagban. Közel jönnek a szállásokhoz és akár be is jönnek a jurtába, mert tudják, hogy úgy sem meri bántani őket senki. Mindegyik nyakán ugyanis van egy detektor. Azt mondják, ha valaki megöl egy ilyen medvét, a nyakán levő érzékelő készít egy fotót a gyilkosról, amit műholdon keresztül azonnal továbbít a hatóságoknak. Pár perccel később meg is jelenik helikopterrel egy fegyveres egység és a levegőből leereszkedve lecsapnak a gyilkosra. Így aztán senki nem bántja felénk a *majaalai* medvéket.[436]

Népi gyógyászat

2. A góbi-medve epéje és nyelve különféle betegségek kezelésére jó. A mancsával a különböző fájó testrészeket kell vakarni.[437]

(Szürke) farkas[438]

Canis lupus

(mong. *čino-a*, halh. (*saaral*) *čono*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A farkasbokacsont erősíti a férfierőt és a szerencsét. („*Er xünii xiimorid sain.*")[439]

---

[436] Saját gyűjtés – 2007. Bayan Ölgii aimag, Tolbo nuur, adatközlő: Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr (Napló: 2007.08.29.) A Góbi-medve a barna medve egyik Mongóliában élő, kis testű alfaja, amely alapvetően a rebarbarával és más Góbiban élő növényekkel táplálkozik. A faj rendszeres vadászata következtében, mára már sajnos a góbi-medvék száma nem éri el az 50 egyedet. (A 2004-es adatok alapján a létszámuk 25–40 egyed volt). A populáció alacsony létszáma beltenyészethez és ezáltal a betegségek iránti fogékonysághoz vezetett, így ma rendkívül veszélyeztetett fajnak számít. 1993 óta több nemzetközi NGO dolgozik Mongóliában a faj megmentésén. (Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., King, S. R. B., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Summary Conservation Action Plans for Mongolian Mammals.* Regional Red List Series Vol. 2. Zoological Society of London, London. pp. 13–15) Az adatközlőn által elmondott modern hiedelem kialakulásához, vagy véletlenül, vagy tudatosan, de mindenképp köze van a góbi-medve megmentésén dolgozó nemzetközi szervezeteknek. E legenda elterjedése a nomádok körében valószínűleg segíthet abban, hogy a faj fennmaradjon. A Čimiddorǰ által elmondottakból annyi mindenképp igaz, hogy a *majaalai* populáció egy részét 2005 óta valóban ellátták nyomkövető nyakörvekkel, amelyek azonban műholdas fényképezőként természetesen nem funkcionálnak.

[437] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[438] Jelen értekezésünk végén a farkas mongol kultúrában betöltött szerepéről egy külön fejezetben szólunk, így itt most csak a farkassal kapcsolatban gyűjtött anyagokat soroljuk fel.

2. A farkasbokacsontot férfiaknak övre akasztva, öv alatt kell hordania. Erősíti a tetterőt. („*xiimorid sain*”).[440]

3. 2008-ban az ulánbátori piacon egy farkasbokacsont 10.000 tugrikba került. A kereskedők panaszkodtak, hogy sajnos egyre több a hamis farkas bokacsont a piacon, mert az ulánbátori köztisztasági szolgálatok alkalmazottai sokszor hoznak kilőtt kóbor kutyákból kivett csigacsontokat, és mint farkasokból származó csontokat adják el nekik. Bizonyos esetekben nagyon nehéz ezeket megkülönböztetni egymástól. Boldoo, aki saját elmondása szerint meg szokta ismerni a valódi farkas bokacsontokat, bevallotta, hogy a tálcán, amin árulja ezeket, össze szokta keverni az olcsón beszerezhető kutya bokacsontokkal. Pár hónappal ezelőtt történt, hogy ott járt nála egy fiatal sámán és farkas bokacsontokat akart venni. Boldoo elé tette a tálcát, hogy válasszon. A sámán a csontok fölé tette a kezét, mire a valódi farkas csontok megmozdultak, így ezeket kiválogatta, és csak a valódiakat vette meg.[441]

4. Az ulánbátori piacon bárki vehet teljes farkas lábszárat, amin rajta vannak a megszáradt inak is. A farkas ínnal (halh. *čonii šörmös*) nagyon jól lehet megfogni a tolvajokat, vagy bárkire rontást lehet hozni vele. Az eljárás nagyon egyszerű. A farkas lábszárról le kell választani egy szál ínt a sok közül, majd el kell égetni és közben rámondani, hogy kivel mi történjen. Például ha arra mondunk így rontást, aki meglopott, annak meg fog nyomorodni a keze („*gar n’ tatna*”). Van, aki szerint a keze nem fog megnyomorodni, de nem fogja tudni elengedni azt, amit ellopott.[442]

5. Ha a vadász lát egy vonuló farkasfalkát, sohasem szabad a legelöl menőre lőni, mert az a kánasszony, a nőstény. Ha erre rálő valaki, az egész falka rátámad az emberre. Mindig csak a leghátul kullogóra szabad lőni, mert az olyan közöttük, mint a szolga, érte nem állnak bosszút, őt nem védi meg senki.[443]

6. „Ha valaki farkast ölt, mielőtt hazamegy mindenképp át kell mennie valamilyen vízen. Ez „elzárja” a farkas rontását („*čonii garjiig xaadag*”). Egyszer egy farkasvadászat után lusta voltam átmenni a folyón és a rövidebb úton mentem haza. Reggelre a farkasok széttépték a jurta mellé kikötött lovamat. A farkas kiszagol mindent („*ünerč am’tan*”), ezért kell átmenni a vízen, hogy eltűntesse az ember a szagot.”[444]

---

[439] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)
[440] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.)
[441] Saját gyűjtés – 2008. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (25) – kereskedő, (Napló: 2008.09.10.)
[442] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Boldoo (26) – piaci kereskedő (Napló: 2007.03.26.)
[443] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)
[444] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

7. A farkasnak van mindenféle tabu neve, *booxoi*, *tengriin am'tan* („égi állat") meg mindenféle. Azt mondják aki megöli a farkast az rossz, aki meg felhasználja a farkast az jó („*Čoniig alsan xün muu, čoniig awsan xün sain.*"). Azért mert minden egyes részét lehet használni a farkasnak.[445]

8. A farkas tabunevei: *xeeriin noxoi*, *gariuxan*[446]

Népi gyógyászat[447]

1. Ha valakinek „összeszűkül a torka (?)" („*xooloi bačuurxad*") egy farkas kivágott nyelvét kell a nyakára kötni és hordania, ez segít.[448]

2. A legyengült embernek farkas gyomrát kell adni.[449]

3. A farkastüdő jó a tüdőbajokra.[450]

4. Vizeletelzáródás esetén farkas bokacsontot kell vízben felforralni, majd a vizet meginni. Ettől újra tud majd vizelni az ember.[451]

5. Akkor kell elmenni farkasra vadászni, amikor leesik az első hó. „A farkasban semmi nincs, ami ne lenne felhasználható." („*Čonod xereggüi yum baixgüi.*"). A húsát az átvevők („*čenǰüüd*") megveszik, a bőrét meg mi készíttetjük ki. A farkas agy nagyon jó a túlzott vérbőség („*cus arwidax*") kezelésére.[452]

6. Gyomorfekélyes ember gyomrának a kezeléséhez vagy gümőkóros ember tüdejének a gyógyításához be kell szerezni egy nyers farkasgyomrot. Ebbe forralt tejet kell beleönteni és megvárni amíg az megalszik benne. Ha a beteggel ezt az aludttejet néhányszor megitatják, segít a gyógyulásban.[453]

7. Agyvérzés esetén farkas agyát kell üstben megpirítani és megenni. Agyvérzés megelőzése céljából ma már sok fiatal is eszik farkasagyat, különösen vizsgaidőszakban szokták.[454]

---

[445] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

[446] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[447] A *Rgyud-bži*-ben a farkas (tib.*spyang ki*) 26 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: a torka, gyomra, fogai, húsa, vizelete, ürüléke, szíve, bőre és nyelve.

[448] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[449] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[450] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.) Vö.: *Rgyud-bži*: „Az állatok tüdeje, szíve, mája, veséje és lépe, gyógyítja az ember ugyanezen szerveit." Pozdneev pp. 292–293.; AUDÜ p. 99.; Dašiev pp. 87.

[451] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[452] Saját gyűjtés – 2006. Ulaanbaatar, adatközlő: Bulgan (29) ((Napló: 2006.08.31.)

[453] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[454] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

Egyéb

1. Egy farkasbundához 6 farkasbőr kell.[455]

2. A farkas ha megölte a zsákmányát, ráharap a nyakára és átveti keresztbe a saját hátán, és így viszi el magával.[456]

3. A farkasok gyakran megtámadják a méneseket. A Bayan Ölgii-ben élő kazakok ez ellen farkasijesztőkkel védekeznek. Az egyik ilyen, a három összetámasztott karóra fellógatott, textilbe csomagolt kő, amelyet a szél mozgat, vagy egy ember alakú, felöltöztetett bábu. Ezt a kazakok *karakšy*-nak, a mongolok pedig *manuuxai*-nak nevezik. A másik sajátosan kazak megoldás az, hogy a ménesben levő egyik lovat felnyergelik és a hátára egy fűvel kitömött ruhát tesznek. Ezt *yer bala*-nak, azaz „nyereg-gyereknek" nevezik. Ha ezt meglátják a farkasok, azt hiszik, a ménest egy ember tereli, s ezért nem merik megtámadni.[457]

4. Gyakran előfordul, hogyha megölnek egy anyafarkast, a kölyköket hazaviszik és felnevelik, hogy később öljék meg ezeket, amikor már több húsuk van, nagyobb szemfogaik vannak és nagy a bőrük is. Kairatxan kazak sasász is már több farkaskölyköt felnevelt. Mint mondta, a farkasok sosem néznek az ember szemébe. Ha a kölyköt pár hónap után próbaképpen kiengedték, az azonnal futásnak eredt és eltűnt a hegyek között. Hiába eteti az ember, a farkas sohasem fogja a gazdájának tekinteni őt, mindig vadállat marad. Akármennyi húst adtak a háznál nevelt farkasnak, mindig megevett mindent. A farkasodúból egyébként nem nehéz farkaskölyköt elhozni, mert sem a farkas, sem a medve nem kockáztatja az életét a kölykeiért.[458]

Róka

Vulpes vulpes

(mong. *ünegen*, halh. *üneg*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[459]

1. A róka tabuneve: *araat*.[460]

---

[455] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batšireet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[456] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batšireet járás, adatközlő: Amasanaa (21), (Napló: 2003.07.07.)

[457] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[458] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[459] A rókával kapcsolatos mongol hiedelmeket, ezek eredetét és a róka mongol folklórban betöltött szerepét részletesen vizsgálta Birtalan Ágnes a két alábbi tanulmányában: Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában* II. *Hitvilág és nyelvészet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. pp. 45–86.; Birtalan Ágnes: A survey of the fox in Mongolian folklore and folk belief. In: Walravens, Hartmut (szer.): *Der Fuchs in Kultur, Religion und Folklore Zentral- und Ostasiens.* (Asiatische Forschungen, Band 141), Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2001. pp. 35–58.

2. A gyerek bölcsője fölé, megölt róka lenyúzott és kiszárított fejbőrét, vagy nemezből kivágott rókaformát kell akasztani a babajátékok közé. Ez megóvja a gyereket a külső ártalmaktól („*gadnii nölöönöös xamgaalna*”).[461]

3. A csecsemők bölcsője fölé egy függőcinege fészkéből kivágott rókaformát kell akasztani, hogy megóvja a gyereket a különféle külső ártalmaktól.[462]

Népi gyógyászat[463]

1. A róka húsa jó a tüdőbajokra. A róka friss nyers tüdejének a fogyasztása jó a tüdő betegségeire.[464]

2. Rókatüdőt kell adni a tüdőbetegeknek. Ha valakinek kilyukad a tüdeje (?) („*uušgi coorood*”) rókatüdőt kell ennie nyersen, az „befoltozza” („*büteedeg*”) a lyukas tüdőt.[465]

Pusztai macska

Otocolobus manul

(mong. *manuγul*, halh. *manuul*)

Népi gyógyászat[466]

1. Veseelégtelenség (halh. *böörnii sul'daa*) esetén pusztai macska húsát kell fogyasztani.[467]

2. Xentii aimagban pusztai macska hájával kenik a lovak enyhén feltört hátát.[468]

Hópárduc

Uncia uncia

(mong. *irbis*, halh. *irwes*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

---

[460] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[461] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.)

[462] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) A bölcső fölé akasztott nemezróka jól ismert egész Mongóliában. Erről általában úgy tartják, hogy megóvja az újszülöttet a különféle rontásoktól (Ld.: *Róka*). Ugyanakkor ebben az esetben az anyaméhként értelmezhető függőcinege-fészek mint alapanyag, további oltalmazó tulajdonságokkal ruházza fel e közismert rókatalizmánt.

[463] A *Rgyud-bži*-ben a róka (tib. *wa*) 17 helyen fordul elő. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: epe, tüdő, agyvelő, hús, ürülék, szív, szőr és bőr.

[464] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.)

[465] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[466] Nincs a *Rgyud-bži*-ben.

[467] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[468] Varga Ferenc szíves közlése jelen diszertáció munkahelyi vitáján (2012.11.12.).

1. A hópárduc nagyon veszélyes állat, mert csak egy bizonyos ponton eltalálva lehet megölni. Nagyon fontos, hogy ne lássa meg azt aki lő, mert ha csak megsebesíti az ember, utána felgyógyul az állat, majd megkeresi és megöli a vadászt.[469]

Népi gyógyászat[470]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. „A hópárducot egészben adják el. A megrendelő elmegy a vadásszal, megkeresik a hópárducot és ha megfelel a vevőnek lelövik. A fekete tarka („*xar alag*”) gyakoribb, annak a bőre 3000 dollár, ha meg élve kell 5000. A vörös tarka („*ulaan alag*”) ritkább, az megölve egészben 5000, élve meg 10.000 dollár. Az arabok mostanában elég sokat visznek élve. Főleg két helyen lehet könnyen hópárducot lőni vagy fogni, Gow’ Altai aimagban a Xar ajarganii nuruun és Uws aimagban, Sagil járásban a Šuwuut környékén.”[471]

2. Ulánbátor mellett a Ĵargalantiin amban van a Cagaan Šonxor turista bázis, ahol skanzen jelleggel ki van állítva egy Dzsingisz kán tábor. A fő jurtán van 160 hópárduc bőr.[472]

3. A xowd-i múzeumban ki van állítva egy kitömött hópárduc. Ez az állat egy másik társával egyszer rátámadt egy kazak birkózóra, akinél csak egy kés volt. A birkózó puszta kézzel törte el ennek az állatnak a nyakát, a másikat meg a késével szúrta le. Ezért a tettéért állami kitűntetést kapott a kazak férfi.[473]

---

[469] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) A hópárduc bosszúáló voltára utal az állat *xar mörtei* „fekete lábnyomú” jelzője is. Az urjanhajok hópárducvadászatáról Szambúdordzs a következőket írja a mongol vadászatról szóló tanulmányában. A hópárducot az altaji urjanhajok „fekete lábnyomúnak” tartják, azaz megölése után bajhárító szertartást kell végezni. (Ilyenek még a görény, a vadmacska és a rozsomák is). A hópárduc elejtése után a vadász nem megy rögtön vissza a jurtába, hanem hazaérve előbb valakivel kihozat egy füstös nemezdarabot, amit hópárduc alakúra vágnak. Ezután forró vassal, vagy ollóval 62 lyukat vágnak rajta majd elviszik abba az irányba ahonnan a vadász érkezett. A szállás határától 7 lépésnyire elrejtik ezt egy szőrtippanfű csomóba, majd a nemezpárducot lelövik. Ezzel semlegesítik a „fekete nyomok” rontó erejét. Ezután megmosakodnak és beviszik a bőrt a jurtába. Amikor a hópárducot lelövik a következőket mondja a vadász: *Bi biš, Maxai noyon buud!,* „Én nem lövök, Mahaj úr lőjön maga!” Szambúdordzs, O.: A vadászat hagyományos elemei. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában. Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról* I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. pp. 136–137.

[470] A *Rgyud-bži*-ben a hópárduc (tib. *gsa’* vagy *gzig pa*) 2 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban csak a húsát használják.

[471] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

[472] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.)

[473] Saját gyűjtés – 2003. Xowd megyeközpont, adatközlő: Marima (39) – kazak nő (Napló: 2003.07.26.) A történetben szereplő birkózó, adatközlőnk anyai nagybátyja volt állítólag.

4. A hagyomány szerint a VIII. Bogdo gegen 1893-ban, a 25. születésnapjára kapta azt a ma is megtekinthető díszes jurtát, amelyiket 150 hópárduc bőrével borították be. Az egyházfő általában ebben a jurtában végezte el a tíz napos meditációit.[474]

„Zsákmányukat erejükkel megszerzők”

Bagoly és uhu[475]

Bubo bubo

(mong. *sira sibaγu*, *šar šuwuu*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Ha valaki az erdőben megy és bagolyhuhogást („bagolynevetést”) hall, azonnal meg kell állnia, és aznap már nem szabad továbbmennie. Ilyenkor tüzet kell gyújtani az alatt a fa alatt, amelyről a bagoly huhogott, és reggelig táplálni kell azt. Ha valaki ezt nem csinálja meg, nagy baj fogja érni. Egyszer például egy vadász továbbment, és meg is történt a baj: amikor letámasztotta a puskáját egy fához, az magától elsült és fejbe lőtte a vadászt.[476]

2. A bagoly, a kuvik és a holló rossz madaraknak számítanak. Holtak által tisztátalanná tett helyeken élnek („*üxeeriin gajart baidag*”).[477]

3. A családi fotók mellett a mongóliai kazakok bagolyfejet is tesznek a jurta tiszteleti helyére. Ez megóvja a családot a különféle rontásoktól („*xel amnaas xamgaalna*”).[478]

4. A xowdi kazakok a baglyot Allah madarának tartják, mivel azt mondják a tollain rajta vannak Allah szavai.[479]

---

[474] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Altannawč – A Bogdo gegen Palotamúzeum akkori igazgatója, (Napló: 2007.02.13.)

[475] Mongóliában 12 olyan madárfaj él, amelik a bagolyalakúak rendjéhez tartozik (Ld.: Függelék: *Madarak / Strigiformes*). A mongolok ezen fajok mindegyikét gyakran bagolynak nevezik, jóllehet a *šar šuwuu* kifejezetten csak az uhu (*Bubo bubo*) hivatalos neve.

[476] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batšireet járás, adatközlő: Zoloo (20) , (Napló: 2003.07.05.)

[477] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése. A bagoly halálmadárként, és rossz ómenként való felfogására számos példát találunk a világon. A mongolok a bagolyhuhogás hallatán különféle mondókák segítségével igyekeztek a bajt elhárítani azzal, hogy „ráijesztettek” a bagolyra. Egy ilyen versikét idéz Kara György is a mongol-magyar szótárában az *uul’* címszó alatt: „*Uxniin tulmand us awaad ir. Uuliin maxiig čanaad id’ye!* „Bak-tömlőben vizet hozz, főtt bagolyhúst ennénk!” (Kara, p. 508.). Ennek egy variánsa: „*Uxniin tulmaar / Us awaad ir / Uuliin max čanaya!* Ezt mondva hamut kellett fölfelé szórni. (Ar’yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol’* I. p. 540.) Itt meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a bagoly korántsem egyértelműen negatív állat a mongol hiedelmekben. Pallas például beszámol arról, hogy a kalmükök jósoltak a bagoly röptéből is. Mint írja, a kalmükök rendelkeznek olyan madárjós könyvekkel, amelyek használatával a különféle madarak röptéből tudnak jósolni. Így például ha a hóbagoly (*Bubo scandiacus*) balról repült, balszerencsére számítottak, míg ha jobbról, akkor szerencsét vártak. (Pallas, P. S.: *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs.* St. Petersburg 1771. pp. 352–353.) Emellet, mint a további adatainkból is jól látható, a bagoly kifejezetten szerencsét hozó állatnak is számít, különösen Nyugat-Mongóliában.

[478] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Xowd járás (Napló: 2003.08.01.)

5. A mongóliai kazakok az urjanhajokkal öletik meg a baglyokat, majd azokat megveszik tőlük.[480]

6. Bagolytollat kell tűzni a versenylovak fejére és farkára, mert ettől gyorsabbak lesznek, mivel a bagoly „állandó mozgásban van” („*bäängīn ködölgööntää*”).[481]

Népi gyógyászat[482]

Egyelőre nincs saját adat.

(Barna) kánya

Milvus migrans

(mong. *eliy-e*, halh. *soxor elee*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[483]

---

[479] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Xowd járás (Napló: 2003.08.01.) A bagoly tollainak fekete rajzolata valóban arab írásra, és így a Korán szavaira emlékeztethetnek. E különleges tulajdonsága miatt a kazakok a különféle ártó erők elhárításaképpen bagolytollat tesznek a ruháikra, a gyerekek sapkájára, a lovak fejére, de még a vadászsasokra is. Érdekes párhuzamként megemlíthetjük itt Vámbéry egyik bagollyal kapcsolatos kirgiz adatát. „Az anyák születés utáni fájdalmának elűzésére a kirgizek egy baglyot hoznak a sátorba és kiabálni kényszerítik, hogy hangjától a rossz szellem megijedjen. E madárnak különösen sok titkos erőt tulajdonítanak, s ezért tollát talizmánnak használják a gyermekek sipkájára.” (Vámbéry Ármin: *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1885. p. 259.) A kazakokhoz és kirgizekhez hasonlóan a burjátok is úgy gondolták, hogy a bagoly képes elhárítani, sőt elpusztítani a főleg gyermekekre veszélyes ártó démonokat. A bagoly mint az *ada* elpusztítója jelenik meg a következő legendában: „Élt egyszer egy burját, akinek állandóan meghaltak a gyerekei. Ez a burját fogott egy bagolyfiókát és felnevelte. Ezután az embernek végre született egy fia, aki megmaradt. Ettől kezdve a bagoly állandóan a gyermek mellett ült. Az ember felesége minden este fát készített be, amit a bagoly a csőrével bedobált a házi tűzhely tűzébe, és szárnyaival csapkodva élesztette a tüzet. Minden nap miután bepólyálta a kisfiát, az asszony kiment megfejni a teheneket, a bagoly pedig ottmaradt a gyermek mellett. Egy alkalommal, amikor az asszony a fejés után visszatért a jurtába egyszer csak azt vette észre, hogy a bagoly csupa vér és ott ül a megszokott helyén. Az anya rögtön azt gondolta, hogy a madár megölte a gyerekét, ezért feldühödött, felkapott egy fadarabot és addig ütötte vele a baglyot, míg meg nem ölte. Ezután benézett a bölcsőbe, hogy lássa mi történt a gyerekkel, erre azt látja, hogy a fiúcska sértetlenül nyugodtan alszik a kis ágyában. Ekkor kiderült, hogy a burját jurtájában egy sovány *ada* járt, az amelyik korábban mindig elragadta a megszületett csecsemőiket. Amikor ezúttal bejött az *ada*, hogy megegye a gyereket, a bagoly nem hagyta, hanem széttépte és megette a démont és ettől lett olyan véres. Amikor rájött erre az asszony keservesen sírni kezdett a bagoly után. Ettől kezdve a család születő gyermekei már sosem haltak meg, mert a bagoly megette a korábbi gyerekek halálát okozó *ada*-démont.” Hangalov: *Balaganskij sbornik.* pp. 207–208.

[480] Varga Ferenc szíves közlése. Ez az eljárás is, mint azt már a medvénél és a hópárducnál is megfigyelhettük, az állat megölésének a felelősségét hárítja.

[481] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.) Az adatközlőnk ezzel arra utalt, hogy a bagoly éjszaka „sem” alszik, amikor minden más állat már pihen. Azaz a bagoly tollai révén, a bagoly tulajdonságaival felvértezett ló akkor is tud futni, amikor a többi állat már elfáradt.

[482] A *Rgyud-bži*-ben a bagoly (tib. *srin-bya*) 11 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: feje, epéje, húsa, tollai, ürüléke.

1. Ha valakinek megbetegedett a mája, a kánya húsa jó rá. („*Eleg muudsan xünd, eleenii max sain.*”)[484]

Szakállas keselyű

Gypaetas barbatus

(mong. *yolo*, halh. *yol*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[485]

1. Gyomorfájásra keselyűhúst kell enni.[486]

2. A gyomorbántalmak kezelésének egyik módja a következő. Tejet kell felforralni, majd kitölteni egy csészébe. Ezután egy megölt keselyű kiürített, de nem kimosott gyomrába bele kell önteni a forró tejet, és az óra járásával megegyező irányba néhányszor megkeverve, vissza kell önteni a csészébe, majd meginni az egészet. Ettől a betegség elmúlik.[487]

Szirti sas

Aquila chrysaetos

(mong. *bürgüd*, halh. *carmiin bürged*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Ha egy mongóliai kazak sasásznak elpusztul a madara, levágja annak a körmeit és a gyerek bölcsője fölé akasztja. Mint mondják, „*yumnaas cočixgüi*”, azaz ezáltal „nem ijedezik majd semmitől”.[488]

2. Ha elpusztul valakinek egy jó vadászsasa, a bőrét lenyúzzák és a jurtában őrzik.

---

[483] Nincs a *Rgyud-bži*-ben.

[484] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.) Az *elee* és *eleg* hasonló hangzása következtében kialakult homonímián alapuló mágiáról a korábbiakban már szóltunk. E feltevésünket helyességét igazolja az is, hogy a *Rgyu-bži*-ben nem szerepel a kánya, mint májra való orvosság.

[485] A *Rgyud-bži*-ben a szakállas keselyű (tib. *bya-rlag*) 5 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei:, torka, melle, gyomra, húsa és ürüléke.

[486] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[487] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[488] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

3. A sasfiókákat a fészkükből szedik ki. Ehhez fel kell mászni a sziklák csúcsára, és onnan kötéllel leeresztenek egy gyereket a fészekbe a fiókákért. Nagyon fontos, hogy gyerek vegye el, ennek nagyon szimbolikus jelentősége van („*ene bol belegdeliin čanartai yum*"). A sas ugyanis igen erős átkokra képes állat, de mivel a gyermek lelke „fehér" [tiszta], rá nem hat az átok. („*Bürged ix xaraaltai am'tan, xüüxdiin setgel cagaan učraas nölöölöxgüi.*") Mivel a gyerek nem ölt még állatot, bűntelen.[489]

Népi gyógyászat[490]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. Manapság csak a kazakok vadásznak szirti sassal Nyugat-Mongóliában. Ehhez kizárólag 3-5 éves tojókat használnak, amelyeket vagy fióka korban szednek ki a fészekből és otthon nevelnek fel, vagy pedig 3 éves körüli korban fognak be. A befogáshoz egy varjút kötnek ki egy karóhoz, amely mellé egy laza, de erős rugójú, nemezzel betekert mormota taposócsapdát raknak le, amibe nyúlhúst tesznek. A sas fentről meglátja a földön ugráló varjút és mellette a nyers húsdarabot, amit megpróbál elragadni a varjútól, de a csapda puhán összezárja a sas lábait, és így nem tud elrepülni. Ha a sas nem megfelelő, a vadászok elengedik és várnak tovább egy másikra. A sas befogásának egyik másik módszere az, hogy leraknak egy lelőtt nyulat a pusztában és megvárják, hogy egy megfelelő sas leszálljon rá és jól lakjon belőle. Ezután egyszerűen csak lóra kell ülni és üldözni a madarat a nyílt pusztán, mivel az a jóllakottságtól nem bír messzire elrepülni, hanem föl-le száll és egyre gyakrabban megpihen, mire végül annyira kimerül, hogy a földön meg lehet fogni. A fiatal sasokat a faroktollukról lehet megismerni, ugyanis a fiatal tojóknak 5 éves korukig fehéres a faroktolluk, később pedig

[489] Saját gyűjtés – 2012. Ulánbátor, adatközlő: Soyombo (48) – Xentii aimag, Ömnödelger járásban élő vadász. (Skype riport: 2012.02.22.) A madarak tojásainak és fiókáinak a bántalmazása, mint ahogy azt már a dzsingiszi törvényekben is láthattuk szigorú tabu alá esett a mongol hagyományokban. Badamdorǰ professzor úr elmondása szerint a madár tojásait sem szabad bántani. Gyerekkorában a szülei mindig figyelmeztették a gyerekeket, hogy merre ne vigyék legelni a jószágot, mert ott és ott madár költ a fészkében. Mindig azt mondták nekik, hogy ha eltörnek egy tojást az anyamadár „*tömör döröönii senǰ tasartal xaraadag*", azaz „olyan átkot mond a bűnösre, ami addig kitart, amíg az acélkengyel füle el nem kopik [azaz szinte az örökkévalóságig]". Emellett, a hagyomány szerint a fészek fölé sem szabad állni, mert ha az ember árnyéka rávetül a tojásokra, a visszatérő anyamadár már nem fogja kiköltení azokat, mert már nem fogadja el őket („*öndög golodog*"). A fészekből való fióka kivételére ld. még: Függelék: *Mongóliai helynevek állatnevei / Keselyű*

[490] Nincs a *Rgyud-bži*-ben.

szürke. Kairatxan legidősebb madara, amit befogott 7 éves volt, 5 évig vadászott vele, majd 12 éves korában visszaengedte a természetbe. Egy sas akár 40-50 évet is elél. [491]

2. Sassal lehet fiatal farkasokra is vadászni, de csak azok a sasok támadják meg a farkast, amelyeket fióka koruktól kezdve ember nevelt fel. Ezekben nem alakul ki a nagyobb állatokkal szembeni félelem ösztöne. Mégis a leggyakrabban, rókára vadásznak sassal. Ilyenkor a hegy oldaláról elengedett madár rárepül a rókára, és az egyik lábával megragadja a menekülő állat farát, mire a róka megpróbálja megharapni, de ekkor a sas a másik lábával összeszorítja a zsákmány pofáját, és addig tartja így, amíg a vadász oda nem ér. A vadász, amikor megérkezik, leszáll a lováról, előszedi a *xatyr* nevű, gazella szarvból készült hegyes eszközét, majd beszúrja azt a róka fülén keresztül az agyába, vagy ha ez nincs nála, az ostora nyelével töri el a róka nyakát. Ezután előszed egy darabot a nála levő galamb vagy nyúlhúsból, és odaadja a sasnak, mire a madár végleg elengedi, a már kimúlt áldozatát.

Szoktak néha bagolyra is vadászni sassal. A baglyot a levegőben, röptében kapja el.[492]

3. A fészekből sasfiókát kiszedni nagyon veszélyes, mert ilyenkor a kismadár anyja megtámadja a fészek kirablóját.[493]

4. A legkülönlegesebb sasok, a bátor vad *kyran*-ok, amelyek fent fészkelnek a magas hegyekben. „Olyan vadak, hogy nem egyszer megtámadják még a repülőket is a magasban." Ezek maguk is megtámadják a farkast. Azt mondják, láttak már olyat is, hogy az egyik lábával megfogta a nagy farkast, a másikkal meg megkapaszkodott egy fa ágában. A farkas ugyan erősebb volt, de a sas akkor sem engedte el. Végül a farkas olyan erősen húzta, hogy a madár kettészakadt, de a lábával még mindig tartotta a fát is meg a farkast is.[494]

Ha valakinek sikerül befogni vadászatra egy ilyen vad *kyran*-t, nagyon kell vigyázni, mert gyakran megtörténik, hogy mire a vadász odaér a zsákmányhoz, a madár már szét is tépi darabokra, így az elejtett állat bőre már nem is használható többet.[495]

---

[491] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[492] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[493] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[494] Kairatxan e történetéhez nagyon hasonlít a xöwsgöli Bürged tolgoi nevű hely legendája. Ld.: Függelék: *Mongóliai helynevek állatnevei / Sas*

[495] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

Sólyom[496]

Falco

(mong. *šongkor*, *singqor*, halh. *šonxor*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az arabok jönnek és sólymokat vásárolnak innen. Azért kellenek nekik ezek a madarak, mert náluk ezek a madarak gyémántokat [sic!] hoznak fel a víz mélyéről.[497]

Népi gyógyászat[498]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. Dzsingisz kán születésének 850. évfordulójától, 2012. november 14-től a sólymot hivatalosan „Mongólia nemzeti büszkeségének" („*Ündesnii baxarxalt šuwuu*") nyilvánítják. A sólyom, amely a dzsingiszi birodalom egyik legfőbb jelképe volt, ettől kezdve kiemelt védettséget fog élvezni Mongóliában. Amellett, hogy tilos lesz a vadászata, nem engedélyezik ezentúl a befogását és az exportját sem.[499]

---

[496] A Mongóliában élő 10 madárfaj él, amely a sólyomalakúak rendjéhez tartozik. Ezek közül 4 vércsefaj és 6 sólyomfaj (Ld.: Függelék: *Madarak / Falconiformes*). Ezeket általában mongolul összefoglalóan sólyomnak (halh. *šonxor*) szokták nevezni.

[497] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.) A Kairatxan által említett sólyomfaj valószínűleg a kerecsensólyom (*Falco cherrug*) vagy az északi sólyom (*Falco rusticolus*) amelyekből valóban több százat vittek már ki Mongóliából az elmúlt évek során különböző arab országokba. A sajátos fenti hiedelem eredetét egyelőre nem sikerült feltárnunk

[498] A *Rgyud-bži*-ben a sólyom (tib. *khra*) 4 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: húsa, tolla és ürüléke.

[499] Jelen disszertáció, 2012. november 12-én lezajlott munkahelyi vitáján, Badamdorǰ professzor úr közölte ezt az egészen friss hivatalos mongol bejelentést. A professzor úr elmondása szerint a sólymok védelme során kiemelt védelemben fog részesülni a mongolul „fehér sólyomnak" (halh. *cagaan šonxor*) nevezett északi sólyom (*Falco rusticolus*). Mint ahogy a góbi-medve esetében is láthattuk, ez is egy jó példája annak, hogy bizonyos kulturális sajátságokat kihasználva, hogyan lehet meggyőzően fellépni egy adott állatfaj védelme érdekében. A mongol nemzeti öntudat fokozódó erősödése idején, a fehér sólyom nemzeti jelképként való kiemelése, mindenképp hozzájárulhat a faj megóvásához.

„Ember által uralt állatok”

Kutya

Canis lupus f. familiaris

(mong. *noqai*, halh. *noxoi*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[500]

1. Nem szabad vizelő kutyára nézni, mert ótvar (bur. *yara*, halh. *yar*) nő az ember arcára. Ha valaki mégis véletlenül meglátta, a következőt kell mondani, hogy ne legyen baj:

„*Yos medexgüi xünd*

Yor [*Yar?*] *büü xald!*”

„A hagyományt nem ismerőt,

A rontás [az ótvar?] ne érje!”

A ráolvasás minden szavánál fára kell koppintani, vagy pedig háromszor a földre kell köpni.[501]

---

[500] A kutya burját hiedelmekben betöltött szerepéről Hangalov is részletesen ír. E szerint például egyes burjátok úgy tartották, hogy ha egy családban nem maradnak meg a gyerekek, mert állandóan meghalnak születésük után, azért hogy megakadályozzák a megszületett gyermek halálát, az utána kijött méhlepényt odadobták a kutyának. Ha a kutya megette azt, az azt jelentette, hogy a gyermek életben marad, ha nem ette meg az rossz jelvolt, a gyermek közeli halálát jelezte. Hasonló esetekben egy másik burját hiedelem szerint, az olyan családokban ahol állandóan meghalt az újszülött, a megszületett gyereket egy kutya kellett, hogy megszoptassa azért hogy életben maradjon. Hangalov leír több példát a jó és a rossz kutya küllemi jegyeire vonatkozóan is. Így például a burjátok szerint, ha a kutya orra hegye piros, az rossz a jószágra nézve. A burjátok igyekeztek megszabadulni az ilyen kutyától. Azt mondták, akinek ilyen kutyája van, annak az állatai el fognak tűnni vagy nem fognak szaporodni.
A burjátok szerint nem szabad olyan kutyát tartani, amelyiknek felálló fülei vannak, mint a farkasnak (burj. *xuba šixete*). Aki ilyen kutyát tart, annak a családjában valaki állandóan beteg lesz és akár meg is halhat. Azt a kutyát, amelyik keresztbe fekszik az ajtó előtt, jó kutyának tartották, mert rajta keresztül nem tudnak bejönni a házba a tisztátalan és az ártó szellemek. Azt a kutyát, amelyik a hátán fekszik, szintén nagyon jónak mondták, mert úgy gondolták, hogy az ilyen kutya álmában kéri az istent, hogy adjon boldogságot a gazdái számára. Ha a kutya beszalad a házba vagy a jurtába és odavizel, az jó jel: a családban fiú születik, vagy pénz jön a házhoz. Ha a kutya a ház vagy a jurta ajtaját belülről vizeli le, az jó, ha azonban a házból vizel ki az utcára, az rosszat, veszteséget jelent. Ha a kutya levizel egy ülő vagy álló embert, azt nagy szerencse fogja érni, fia fog születni.
Amikor a kutyát kizavarják, az ajtóban állni bűn. A kutyát az ajtóba beszorítani bűn. Ugyanígy bűnnek számít a kutyát seprűvel ütni. A bohani burjátok szerint a korom fekete kutya, amelyiknek a szájpadlása is fekete, nem engedi be a házba a rossz szellemeket, ezek félnek az ilyen kutyáktól.
A burjátok szerint vannak ú.n. sámán kutyák (bur. *böö noxoi*), amelyek mint a sámánok az emberekről, tudnak mindent a saját gazdáikról. Ismerik azok múltját és jövőjét, ezért ha ártó szándékú emberek érkeznek, ezek a kutyák ugatnak és nem engedik a jövevényeket a házhoz. Ugyanígy vannak még ú.n. „varázs” vagy, „látó” kutyák (bur. *üzelte noxoi*) is. Az ilyen kutya a sámán kutyához hasonlóan nem engedi közel a rossz szándékú embereket, illetve előre jelzi a vendégek érkezését, és abba az irányba ugat, ahonnan azok jönnek. Vannak kutyák, amelyek látják az ártó szellemeket és ugatják őket, más kutyák viszont nem látják ezeket. Vannak kifejezetten rossz kutyák, amelyek az állandó ugatásukkal odavonzzák a gonosz szellemeket. Különösen azok a kutyák rosszak, amelyek farkas módjára üvöltenek észak-kelet felé fordulva. Onnan hívja az ártó szellemeket. A burjátok megölik az ilyen kutyákat, illetve ha bűnnek tartják megölni az ebet, odaadják az oroszoknak, vagy megkérnek valakit, hogy ölje meg. Nagy bűnnek tartják ugyanis a kutya megölését. Az aki kutyát ölt, a vallási szertartások során nem végezhette el a szóró áldozatot, mivel az ilyen embert tisztátalannak tekintették. Hangalov: *Balaganskij sbornik.* pp. 228–229.

2. A mongol népi gyógyászatban a csecsemő tartós sírásának gyakori diagnózisa az, hogy a gyerek ilyenkor vagy részeg embertől ijedt meg, vagy olyan valakitől, akit „kutya követett” („*noxoi daguulsan xün*”). Ennek egyik kezelési módja Xowd-ban az, hogy a gyereket meg kell ütögetni egy sapkával, ami nem az apjáé („*aawiin bus malgaigaar coxino*”), vagy kazakoktól lopott zablát kell a gyerek szájába tenni.[502]

3. Kutyaharapást szőrével lehet gyógyítani. Ha valakit megharapott egy kutya, le kell vágni annak a kutyának egy szőrdarabját, és azt rá kell kötözni a harapás helyére, ettől rendbe jön.[503]

4. Ha valakinek kiütései vannak, kenje be azokat zsírral vagy vajjal és nyalassa le egy kutyakölyökkel, a kiütések elmúlnak.[504]

5. Köztudott, hogy a legjobb csizmabélés kutyabőrből készül. Nagyon fontos azonban, hogy nem szabad a téli csizma talpát belül sem mormota, sem pedig kutyabőrrel fedni, mert az árt a látásnak („*xaraand muu*”). Ezekkel csak a csizma szárát lehet bélelni, egészen az orráig.[505]

6. A mongol *banxar* kutya az oroszlán öt tulajdonságait hordozza magán („*arslangiin tawan šinj*”). Ezek közül a következő négyet (!) szokták említeni: „*süül n’ bosoo, sawar n’ tom, ceej n’ öndör, tom duutai*” azaz „felkunkorodó farú, nagy mancsú, széles mellkasú, nagy hangú”. Gyakori jelzője a fajtának a „*dörwön nüdtei*”, azaz a „négyszemű”. Ez a tulajdonság egyesek szerint a kutya szemei fölötti két világos foltra utal, mások szerint a lábain található, „szemfehérjéhez hasonló” fehér pöttyökre. Mindkét értelmezés lényege az, hogy azok a szemek akkor is nyitva vannak, amikor a kutya alszik, s így tulajdonképpen mindig figyel.[506]

Népi gyógyászat[507]

1. A batširеet-i burjátoknál, ha valaki megégeti magát valamivel, megvágják egy kutya fülét, és a vérét rácsepegtetik az égési sérülésre. Ettől a seb meggyógyul.[508]

2. Égési sérülésre kutyavért kell kenni és akkor nyom nélkül fog begyógyulni.[509]

---

[501] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: folyóparton játszó burját gyerekek (Napló: 2003.07.04.)

[502] A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete munkatársainak szíves közlése, akikkel 2007 nyarán, Xowd városában találkoztunk.

[503] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)

[504] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[505] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Baasanǰaw (52) (Napló: 2007.04.05.)

[506] Egész Mongóliában ismert leírása a *banxar* kutyának. Ezt a tibeti masztiffhoz nagyon hasonlító kutyafajtát a „Négy világtájőrző” tulajdonságaival is fel szokták ruházni, s ekkor azt mondják a sörénye, olyan mint az oroszláné, a mancsai olyanok, mint a tigrisé, a mellkasa, mint a Garuḍáé, a farka meg mint a sárkányé. A fajta igen népszerű Mongóliában és a tibeti vonatkozásai révén elválaszthatatlan a buddhizmussal való asszociációktól (Ld. a buddhista ábrázolásokról szóló fejezetben az oroszlánról leírtakat).

[507] A *Rgyud-bži*-ben a kutya (tib. *khyi*) 46 helyen fordul elő. A tibeti gyógyászatban használt részei: epe, zsír, agyvelő, hús, szemfog, csont, vér, vizelet, hányás, máj, farokszőr, kan kutya hímvesszőszőre, ürülék, nyelv, here.

[508] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Zoloo (20) , (Napló: 2003.07.05.)

3. Ha valaki valamivel felsérti a torkát és véreset köp, kutya nyálat kell lenyelnie.[510]

4. Ha valakinek fáj a gyomra vagy a hasa, kutyakölyök (torg. *kičik*) nyálát kell lenyelnie, attól rendbjön.[511]

5. „Kutyahúst nem eszünk. Ha valaki azonban tüdőbetegségben szenved, a rokonai titokban szoktak kutyahúst keverni az ételébe, vagy *buuj*-ban, más hússal összekeverve adják neki, mert ez segít a gyógyulásban."[512]

Egyéb

1. A pusztában való tájékozódásnak az egyik leggyakoribb módja a „kutyaugatás hallgatása". A kutyák mindig elárulják, hogy merre van egy nomád szállás. 2007-ben az egyik xowdi sofőr, amikor néha elveszítette az utat, rendszeresen a következő kérdést tette fel az utasoknak: „*Jogsood noxoi čagnax uu?*" („Megálljunk meghallgatni a kutyákat?")[513]

Juh

Ovis aries

(mong. *qonin*, halh. *xon'*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[514]

(*Tiszteleti húsrészek*)

1. Ha vendég jön a házhoz, a főtt birkából három dologgal illetlenség kínálni:

Mint mondják:

„*Nüd n' uxsan tolgoi,*

Nünǰig n' awsan dal,

Nüx n' ongorxoi süüǰ tawidaggüi."

---

[509] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[510] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[511] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[512] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.)

[513] Saját gyűjtés – 2007.

[514] Az általunk gyűjtött, juhokkal kapcsolatos hiedelmek többsége a juhok megfőzött húsára és csontjaira vonatkoznak. Ezeket három nagyobb csoportba rendezve közöljük. A juhok csontjainak rituális jelentésével részletesen foglalkozik Birtalan Ágnes az egyik tanulmányában. (Birtalan Ágnes: Ritualistic Use of Livestock Bones in the Mongolian Belief System and Customs. In: *Altaica Budapestinensia MMII*. Proceedings of the 45th Permanent International Conference Budapest, Hungary, June 23–28, 2002. (szerk.) A. Sárközi – A. Rákos, Research Group for Altaic Studies HAS – Department of Inner Asian Studies, Eötvös Loránd University, Budapest 2003. pp. 34–62.) Saját gyűjtéseink jól kiegészítik Birtalan Ágnes anyagait, illetve a húsrészekkel kapcsolatos hiedelmek tekintetében, több új adatot is sikerült dokumentálnunk.

Azaz, „[Ha vendég jön] nem szabad tálalni a számára szem nélküli fejet, megkezdett lapockát és olyan medencerészt, amelyen a medence üregéből már ki van szedve a hús.”

Ha nagyra becsült vendég jön a házhoz, a legfinomabb falatokkal kell kínálni. Ekkor a következő tiszteleti felkiáltás szokott elhangzani: „*Dörwön öndör čanaarai!*”, azaz „Főzzétek meg a négy legmagasabbat!”. Ez a birka négy leghosszabb bordájára utal, amelyeken a legízletesebb hús van.[515]

2. A birka rövid bordáiról nem szokás a húst lerágcsálni („*bogino xawirgiig mölčidöggüi*”), ezeket a hússal együtt be kell dobni a tűzbe, áldozatként kell felajánlani. Ugyanígy fel kell áldozni a *nugalmiin üjüür* nevű húsrészt is, ezt viszont, miután megfőzik, az oltárra szokás tenni.[516]

3. Amikor a birkahúst megfőzték és szedik le a csontokról a húst, nagyon oda kell figyelni arra, hogy hogyan teszi mindezt az ember. Az alkarcsont (halh. *bogtos*) felső részén lévő húst *gejeg*-nek („copf”) nevezik, az alsó oldalsó részén lévőt pedig *gedes*-nek („has”). Mielőtt ezeket levágnák a csontról, a következőt kell mondani:

„*Xöi-xöi gejgii n’ awna*

Xöi-xöi gedsii n’ awna!”

„Hej-hej leszedjük a copfját,

Hej-hek leszedjük a hasát!”

Miután leették a húst a csontról, azt egy éjszakára a jurta tetőtartó rúdjának (halh. *bagana*) támasztják. Megőrzi a jószágot, „vele őriztetik a karámot” („*xotoo manuulna*”).[517]

4. A juh első két nyakcsigolyája különösen nagyra becsült csont. Az első, az atlas csigolya (torg. *aman küzüü*), a második az axis (torg. *xatan küzüü*). Az ezeken lévő hús a legfinomabb. Van egy mondás is erre:

„*Ergüülǰ mölčxed küzüü sääxn,*

Ergeǰ uuljxad eeǰ sääxn.”

„Forgatva lerágva finom a csigolya,

Messziről megjőve szép az édesanya.”[518]

5. A mongolok úgy tartják, hogy a megfőzött birka lágyszájpadlását (halh. *tagnai*) a családban levő kislányoknak kell adni, hogy szép hangjuk legyen. Kisfiúknak nem szabad adni, mert a hiedelem szerint ettől kiszárad a versenylovuk szája és rosszul fog szerepelni a lóversenyen.

---

[515] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: Nandinbaatar (23) – buddhista szerzetes (Napló: 2001.12.01.)

[516] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: N. Erdeneočir (24) (Napló: 2001.12.01.)

[517] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.) A mondókából, illetve a függőleges felállításból is egyértelműen látszik, hogy az alkarcsontot antropomorf jegyekkel ruházzák fel, amely a „copfja” és „hasa” elvesztése után is képes őrizni a jószágot.

[518] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

A főtt birkafejen sokkal több hús van, mint a kecskefejen. Egy legenda szerint élt régen egy asszony, akinek volt egy saját és egy mostohagyereke. Ha ételt főzött nekik, a mostohafiúnak mindig kecskefejet főzött, aki így mindig éhes maradt, a saját gyerekének meg birkafejet főzött, amiből az mindig jóllakott. Az anyja annyira kényeztette a saját gyerekét, hogy még a birka alsó combját (halh. *šaant*) is megfőzte és odaadta neki. Azonban isten megbüntette az asszonyt ezért az igazságtalanságáért, és a gyereknek, amelyik megette az alsó combon lévő hártyával borított vastag húsrészt, megakadt a fogai között a hártya, amitől aztán álmában meg is fulladt. Ezért sohasem szabad a kisgyerekeknek odaadni ezt a húsos csontot.[519]

6. A kazakok a birka alsócombját esküvő idején a fiatal párnak adják, és egyébként is a fiataloknak kell ezt megenni. Gyereknek és idősnek a rajta levő hártya miatt veszélyes. A juh alkarcsontjáról a húst az idősek kapják. A birka fülét a gyerekeknek kell adni, hogy hallgassanak az idősekre. A főtt birka orrát mindig a háziasszony kapja azért, mert Mekkában az első állat az elefánt volt, a második pedig a birka [?].[520]A birka szemét mindig a legidősebb embernek kell megennie. Az esküvőn a szegycsontról a húst a menyasszony kapja meg, ugyanis ezen a csonton mindkét oldalon nyolc-nyolc elágazás van, amikről ha leeszi a húst, azt jelenti, hogy ennyi gyereke lesz. A lapockát a tolvajok szokták megenni, aztán meg elégetik és jósolnak vele a következő rablásra vonatkozóan. Kiderül például, hogy fog e esni akkor a hó, a lapocka megmondja, hogy a rabláskor milyen irányba tegyék fel a patkót a lóra, hogy az üldözőiket megtévesszék, stb. Ha este az ember leeszi a húst a lapockacsontról, nem szabad még késsel rácsapni az élére, és így „megjelölni" („*mör gargax*"), mert akkor éjjel farkasok jönnek. Csak másnap reggel, ébredés után szabad bevágni az élét.[521]

7. Amikor a torgutok birkát vágnak, majd a húsát megfőzik, a szegyrészt mindig félreteszik, mert azt csak a ház asszonya eheti meg. Az esküvői lakomán a menyasszony kapja a szegyhúst.[522]

8. A halhák a lapockacsontot „megjelölik" mielőtt eldobják, ehhez általában egy lukat ütnek késsel a csont lapos felületén. Azt mondják, hogy erre azért van szükség, mert az ördög

[519] Saját gyűjtés – 2007. Bayan Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr (Napló: 2007.08.29.)

[520] Ezt a hagyományt sajnos egyelőre nem sikerült értelmezni. A hiedelemben szereplő elefánt valószínűleg összefüggésbe hozható, a Mohamed próféta születési évében (AD. 570, *ᶜām al-fīl*, „az elefánt éve") történt egyik fontos eseménnyel, amikor is Abreha, a keresztény etióp négus büntetőhadjáratot indított Mekka ellen és az expedíciójában néhány harci elefánt is részt vett. A jól ismert muszlim hagyomány szerint, az elefánt(ok) megtorpantak Mekka határánál. Azt, hogy ez a történet hogyan függ össze a birka orrának a kazak háziasszony által való elfogyasztásával, egyelőre nem sikerült rekonstruálnunk.

[521] Saját gyűjtés – 2007. Bayan Ölgii aimag, Cagaan nuur járás, adatközlő: Jowodxan – idős kazak gyógyító (Napló: 2007.08.29.)

[522] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

szívesen ül a lapockacsontra („*Dalan deer čötgör suudag.*”), így viszont nem tud majd ráülni.[523]

9. Ha megették a lapockáról a húst, a csont végét késsel be kell ütni, és csak ezután szabad eldobni („*bitüü xayaǰ boloxgüi, jadgai baix yostoi*”). De evés után jósolni is lehet a lapockacsonttal, mégpedig vagy egyszerűen a megfőzött csontból, vagy tűzbe rakva, annak repedéseiből. Így meg lehet tudni például, hogy merre bitangoltak el a lovak vagy tevék, vagy hogy jól van-e a városban tanuló gyerek.[524]

(*Tiltott húsrészek*)

10. A birka szívében levő billentyűket „emberhúsnak” (torg. *kün max*) hívják, ezt nem szabad megenni, a kutyáknak, vagy a kányáknak kell adni. Ugyanígy a májról és a tüdőről lelógó, különálló húsrészeket is „árvahúsnak” („*öončin max*”) nevezik, ezt sem szabad az embereknek megenni, hanem a kutyáknak kell adni.[525]

11. A birka szívén van egy rész, amit nem szabad megenni, ezt nevezik „emberhúsnak” (jax. „*künē max*”). Ugyanígy nem szabad megenni a tüdőről lelógó „árva tüdőt” („*öončin uušgi*”) és a májon levő „árva májat” (torg. „*öončin elkn*”) sem.[526]

12. A juh belső szervei között van egy húsrész, amit *tügšüür*-nek neveznek. Ezt nem szabad a férfiaknak megenni, mert a lovuk nyugtalan, ideges lesz („*tügšüür ayuul bolno*”).[527]

(*A jövő eseményeit befolyásoló csontok*)

---

[523] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.

[524] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Mönxbat (38), (Napló: 2003.08.07.)

[525] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.) Ennek a hagyománynak egy érdekes párhuzama megtalálható az egyik ojrát népi gyógyászati kéziratban is (*Manzušriyin zokoqson kökö xucayin domnolγo orošibo*), ahol a juhokban található „mérgező” részek között említik „a kos szívében található üreget”. „*Kökü xucayin züreken-dü nükün bui. yeke xoron zürkeyini bičigei ide*” „A kékesszürke kos szívében van egy üreg, nagyon mérgező, ne edd meg!” Manjuširiin joxioason Xöx xuciin domnolgo oršwoi. In: Cendee, Yu. (szerk.): *Oiradiin soyol. Erdem šinǰilgee – tanin medexüin setgüül.* No.1. Ulaanbaatar 2006. (pp. 28–49.) p. 35.

[526] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Orlogiin am, adatközlő: M. Dašnyam és felesége B. Oyuunčimeg – jaxčin pásztorok (Napló: 2003.08.11.)

[527] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése. Sajnos a szóban forgó húsrészt egyelőre nem sikerült azonosítanunk, azonban itt is egyértelműen a homonímián alapuló negatív mágiáról, azaz taburól van szó. A *tügšüür* alapvetően sulykot, fakalapácsot csépet jelent, azaz valamit amivel ütnek. Átvitt értelemben pedig feszültség, szorongás, stressz a jelentése (Kara, p. 467.). A *tügšix* ige pedig egyrészt jelenti azt, hogy valaki csépel, másrészt pedig lovakra használják a kifejezést, és arra utal, hogy a ló kifullad, szíve erősen ver, remeg a véknya. (Kara, p. 466.). Ezek alapján tehát könnyen belátható, hogy valóban arról van szó e fenti tabu esetében, hogy a férfiak, akik lovagolnak és lóversenyeznek azért nem ehetnek a *tügšüür* nevű húsrészből, mert így „átvihetik” a lóra a kimerültséget („*tügšüür*”).

13. Az elsőfű és másodfű csikók nyakába birkalapockát kell akasztani, hogy termékenyek és szaporák legyen, ha felnőnek. Azért kell lapockát (halh. *dal*) a nyakukba akasztani, hogy hetven (halh. *dal*) utódjuk legyen majd.[528]

14. A juh alkarcsontját (torg. *aduu mandag čimig*) az jurta ajtó fölötti tetőrúdjai mögé kell csíptetni. Ez őrzi a távoli legelőkön (halh. *otor*) éjszakázó jószágot. A főtt alkarhúst csak a család tagjai fogyaszthatják, idegenek nem ehetnek belőle.[529]

15. Miután megették az atlasz csigolyáról (halh. *aman xüjüü*) a húst, szépen meg kell tisztogatni azt. Három napon keresztül a jurtában kell tartani, majd a harmadik napon vajjal kell kitömni az üregét, majd el kell égetni a házi tűzhelyen. Így az állat jó újjászületést fog találni.[530]

16. Ha birkahúst esznek, és gyermeket váró asszony van a háznál, a juh térdkalácscsontját (torg. *töönö*) miután jól megtisztogatták az ágy korlátja fölött, az ágy mögé dobják. Úgy tartják, hogy ettől szép gyereke fog születni az anyának („*küüked öngtää garna*”).[531]

17. A birka sarokínjáról (halh. *borwi*, torg. *börüw*) miután jól lerágták a húst, jobb kezükben megfogják az ín ovális, kemény maradékát és „mongol ülésben” ülve,[532] jobb térdük alatt átdugják azt, majd egy határozott mozdulattal, nyitott tenyérrel meglendítik fölfelé. Mikor a bal kezükkel hirtelen lefékezik a meglendített jobb kézfejüket az índarab gyorsan felfelé kezd repülni. A cél, hogy így az ín kirepüljön a jurta tetőgyűrűjén, úgy hogy nem ér hozzá semmihez. Ha sikerül ezt „csont nélkül” végrehajtani, a család lovai gyorsak lesznek a lóversenyen.[533]

18. A főtt birka koponyát és medencecsontot csak akkor szabad éjszakára a jurtában hagyni, ha előtte késsel átvágták a szemüreg szélét, illetve a medencecsont nyílását.[534]

(*Egyéb*)

19. Holdújévre az általában szokásos, felül nyitott *cecgen buuj* („virágos *buuj*”) helyett, *xonin buuj*-ot („birka *buuj*”), egy teljesen zárt, kövér juhra emlékeztető *buuj*-fajtát szoktak készíteni, mivel ilyenkor, mint ahogy az évnek is be kell teljesednie, mindennek teljesnek kell lennie („*bitüü baix yostoi*”).[535]

---

[528] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Mönxbat (38), (Napló: 2003.08.07.)
[529] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)
[530] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.)
[531] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)
[532] Az a jellegzetes mongol ülésmód, amikor a férfiak behajlított bal lábfejükön ülnek, míg a jobb térdük egyenesen áll. A nők pedig fordítva, azaz jobb lábfejükön ülnek, és a bal térdük van fent.
[533] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)
[534] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Orlogin am hágó, adatközlők: jaxčin szállásadók (Napló: 2003.08.03.)
[535] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: N. Erdeneočir (24) (Napló: 2002.02.12.)

20. Nagyon ritkán születik olyan bárány, amelyiknek be van nőve az ánusza. Ezek a bárányok pár órával a születés után el is pusztulnak. Nagy szerencsének számít, ha valakinek ilyen „teli báránya” („*bitüü (bögstei) xurga*”) születik. Az ilyet egyben lenyúzzák és „szerencse zacskót” („*xišgiin uut*”) csinálnak belőle. Ebbe gyűlik fentről a sok szerencse.[536]

Népi gyógyászat[537]

1. A jaxčinok úgy tartják, hogy a kimerültségre, legyengültségre (halh. *yadargaan*) össze kell szedni egy megfőzött birka minden csontját és 5 liter vízben megfőzni. Ha ezt issza az ember és meg is mosdik ezzel a vízzel, ereje visszatér. Ugyanígy segít, ha megfőznek egy birkabendőbe szorosan becsomagolt, megperzselt és megtisztított birkafejet („*bitüü čanaad*”), és ezt adják a legyengült embernek.[538]

2. Ha valakinek a fején gombásodás (halh. *möögöncör*) miatt foltokban kihullik a haja, és fehér foltok alakulnak ki a helyén, azt a következőképpen kell kezelni. El kell égetni egy bármilyen birkacsontot, majd a hamuját vajjal össze kell keverni. Ha ezzel kenegeti a gombás foltokat a beteg, azok elmúlnak.[539]

3. Birkavágáskor szoktak 2-3 szelet nyers májat adni a vérszegényeknek.[540]

4. Ízületi bántalmak kezelésére jó, ha az ember vesz egy nyers birkamájat és 7 vagy 9 lyukat vág rajta, majd rákötözi a fájó testrészre (térd, könyök).[541]

5. A levágott birka, még meleg bendőtartalmával (halh. *sews*) kell borogatni a reumás térdet. Segíteni szokott.[542]

6. Fülfájás esetén le kell vágni egy fekete birkát, és ki kell venni a veséjét. A még meleg vesét ketté kell vágni és rászorítani a fájós fülre. Ha az embernek a bal füle fáj, akkor a birka jobb veséjét, ha meg a jobb füle fáj, akkor meg a jószág bal veséjét kell használni erre a célra.[543]

7. Ahhoz, hogy a szülést követően semmilyen komplikáció ne lépjen fel, a szülés után egy kanál birkafaggyút forró teában feloldva kell elfogyasztani. A birkafaggyú „besűríti” a vért („*xoninii öox cus ötgön bolgodog*”). Szülés után levest kell enni.[544]

---

[536] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése. Ebben az esetben is a mongolok „teli” dolgok iránti szeretete jelenik meg, azaz a dolgok beteljesüléséhez, minél több teli dologgal kell rendelkeznie az embernek.

[537] A *Rgyud-bži*ben a juh (tib. *lug*) 76-szor, szeme, hároméves juh feje, combcsontfej, gyomor, epe, inak, zsír, szőrzsír, belek, farokcsont, csontok, csontvelő, tüdő, agyvelő, tej, hús, máj, ürülék, vese, szarv, lép, szív, koponya, here

[538] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Orlogin am hágó, adatközlők: jaxčin szállásadók (Napló: 2003.08.03.)

[539] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[540] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: N. Erdeneočir (24) (Napló: 2001.12.01.)

[541] Saját gyűjtés – 2006. Ulánbátor, adatközlő: Naranceceg (42) (Napló: 2006.07.23.)

[542] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[543] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.) A hagyomány hátterében valószínűleg az emberi fül és a juhvese alakja közti hasonlóság állhat.

[544] A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete munkatársainak szíves közlése, akikkel 2007 nyarán, Xowd városában találkoztunk.

Egyéb

1. A Bulgan járásban élő kazakok temetéskor levágnak egy birkát és a vérét belefolyatják a kiásott sírba.[545]

Kecske

Capra aegagrus f. hircus

(mong. *imaγan*, halh. *yamaa*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

A kecske húsrészeivel kapcsolatos hiedelmek legtöbbször megegyeznek a birkahússal kapcsolatban leírtakkal, így ezt itt külön nem tárgyaljuk.

Népi gyógyászat[546]

1. Ha valakinek fáj a gyomra, olyan fehér kecske tejét kell innia, amelyik fehér gidát ellett.[547]

Egyéb

1. Uws aimag Tarialan járásában él egy nagyon jó képességű jós, egy „látó" (hot. „*yum ümüzdeg kün*"), akit Xar yamaatai Süxee, azaz „Feketekecskéjű Süxee"-nek hívnak.[548]

Szarvasmarha

Bos primigenius f. taurus

(mong. *üker*, halh. *üxer*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Ahhoz, hogy a levágott marha jó újjászületést találjon, el kell törni a még nyers, vagy már megfőzött egyik hátcsigolyáját (halh. *seer*). Ilyenkor a tenyér élével, egy ütéssel kell letörni a

[545] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.05.)

[546] A *Rgyud-bži*ben a kecske (tib. *ra*) 86-szor, torka, agyveleje, gyomra, epéje, zsírja, szőrzsír, csontja, farokcsontja, vére, tüdeje, vizelete, húsa, mája, ürüléke, veséje, szarva, lépe, kecskegida szíve, szőre, kecskebak szakállszőre, kecskebak hímvessző szőre

[547] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.)

[548] Saját gyűjtés – 2007. Uws aimag, Ulaangom, adatközlő: Altaa – xoton bőrkereskedő (Napló: 2007.09.01.) E ragadványnév hátterében valószínűleg nem az áll, hogy a látónak van vagy volt egy fekete kecskéje, hanem inkább az egyik dörböt nemzetség nevével függhet össze, amely szintén *xar yamaat*, azaz a „fekete kecskéjűek".

csigolyáról a tövisnyúlványt, s ekkor az állat lelke kiszabadul, és új testet kereshet magának.[549]

2. A Xöwsgöl-tó északi részén, Xanx-nál van egy kis folyó, amelyik beleömlik a tóba. E folyócskának van egy gázlója, ahol nagyon sekély a víz. Tavasszal rengeteg hal van a folyónak ezen a részén. A hosszú tél után legyengült marhák, ilyenkor beleállnak itt a folyóba és a fejüket a vízbe lógatva, a pofájukkal kifogják a halakat és megeszik. Azt, hogy ez tényleg így van, bárki megmondhatja a környéken.[550]

3. A szárított marhahús nagyon jó. Még a mongol űrhajós, Gürragčaa is szárított marhahúst (halh. *borc*) vitt fel magával az űrbe.[551]

Népi gyógyászat[552]

1. A három évig tárolt szárított marhahús (halh. *borc*) már orvosság.[553]

2. Azt mondják régen a sebesült katonákat frissen lenyúzott *bod mal* (leggyakrabban marha) bőrébe varrták be.[554]

3. A meleg bendőtartalommal való borogatás (halh. *sewslex*) gyógyhatása rég óta ismert a mongolok között. Batumöngke Dayan kánnak például, amikor aranyere (halh. *šambaram*) lett, marha bendőtartalommal („*üxriin sews*”) kezelték.[555]

4. Fülfájás esetén tehéntejből készült vajat kell összekeverni árpaliszttel, beletekerni egy kék vászonba, felmelegíteni, majd rászorítani a fájós fülre. Ettől elmúlik a fájdalom.[556]

Egyéb

---

[549] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batšireet járás, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász, (Napló: 2003.07.08.)

[550] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)

[551] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.) A szárított marhahús különlegessége kapcsán Mongóliában gyakran említik ezt a ténylegesen megtörtént eseményt, tudniillik azt, hogy az első, és eddig egyetlen mongol űrhajós, Ĵügderdemidiin Gürragčaa az 1981-ben végrehajtott 8 napos űrrepülésére, valóban mongol szárított marhahúst vitt fel az űrbe, és többek között ezzel táplálkozott.

[552] A *Rgyud-bži*-ben a szarvasmarha (tib. *ba*) 94-szer, epe, bőr, csülök, csontok, bikavér, vizelet, hús, ürülék, vese, szarv, bikalép, borjúszív, szőr, bika hímvesszőszőre

[553] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[554] Saját gyűjtés – 2006. Ulánbátor, adatközlő: Dawaasüren (35) (Napló: 2006.10.24.)

[555] Saját gyűjtés – 2006. Ulánbátor, adatközlő: Nasundalai – belső-mongol kutató, (Napló: 2006.11.04.) Nasundalai érdekes módon a *sewslex* kezelés kategóriájába sorolta azt a belső-mongol eljárást is, amely során, azért hogy levigyék a gyerek lázát, egy csirkét vágnak le, majd a fejét levágva szétnyitják és a gyerek hasához szorítják még melegen. Mint mondta, ilyenkor az egészet letakarják, hogy a gyerek meg ne rémüljön. Nasundalai elmondása szerint az ilyen jellegű gyógyításokhoz csak a meleg vérű („*xaluun custai*”) állatok használhatók, ami valószínűleg nem arra utal, hogy sem hüllők, sem kétéltűek nem jöhetnek szóba, hanem inkább arra, hogy mindezt akkor kell elvégezni, amikor az állat vére még meleg.

[556] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

1. Xöwsgölben a marhák és jakok a közlekedés és szállítás legfontosabb eszközei. Ha meghal egy kisgyerek, a szülei belefektetik egy vászonzsákba, forrásvizet, pálinkát tesznek mellé és felrakják egy ökrös szekérre. Elindulnak vele a pusztába, és valahol leejtik a szekérről. Ez a *xüüxed geex yos*, „a gyerek elhagyásának a szokása". Aki aztán megtalálja a zsákot, annak a feladata az, hogy rendesen eltemesse a gyereket. A pálinka és az egyéb dolgok pedig, amiket a gyerek mellett talál, az ő jutalmai azért, hogy megteszi ezt a nehéz dolgot. Bizony erényt szerző feladat ez („*buyanii ajil*"). [557]

2. A mongolok hagyományos szeszes itala, az erjesztett tejből párolt tejpálinka, amit általában tehéntejből készítenek. A lepárlások számától függően egyre erősebb. Mongóliában elterjedt nézet, hogy a tejpálinkát nem szabad közvetlenül a lepárlás után, melegen fogyasztani, mert vakságot okoz, meg kell várni amíg kihűl. Darigangban a következőt mondják ezzel kapcsolatban:

„*Sogt'yo gewel xüitneer uuna,*
Soxor'yo gewel xaluunaar uuna."
„Ahhoz hogy berúgj, hidegen kell inni.
Ahhoz hogy megvakulj, melegen idd."[558]

3. Sajátos mongol „buddhista" asszociációra való példának tekinthető az az eset, amikor a 2009-es xowdi terepmunkánk során, az egyik vidéki menetrendszerinti járatban, valamelyik mongol útitársunk megjegyezte, hogy a tehenek valószínűleg a rendőrök újjászületései, mert csak állnak az úton és nem mennek sehova.[559]

Ló

Equus przewalskii f. caballus

(mong. *mori*, *aduγun*, halh. *aduu*, *mor'*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[560]

---

[557] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)
[558] Saját gyűjtés – 2006. Süxbaatar aimag, Dariganga járás, adatközlő: Ganaa (34) (Napló: 2006.10.02.)
[559] Saját gyűjtés – 2009. (Napló: 2009.08.20.)
[560] A lovakkal kapcsolatos mongol hiedelmek elválaszthatatlanok a *kei mori* (halh. *xiimor'*) fogalmától. Mint a saját gyűjtött anyagainkból is jól látszik, a mongol számára bármi, ami a lovakkal kapcsolatos (képi ábrázolás, hús, szőr, verejték, ürülék, a ló éve, a „ló órája" stb.) minden esetben pozitívnak számít, és mindezek a dolgok az ember szerencséjét, tetterejét *xiimor'*-át növelik. Véleményünk szerint ebben az esetben is egyértelműen a homonímián alapuló asszociációkról és mágiáról van szó, azaz a *kei mori – mori*, a *xiimor' – mor'*, a „szélparipa" és a „paripa" közti összecsengésről. Mongóliában általánosan elterjedt vélekedés az, hogy minél több lova van valakinek, annál jobban fog boldogulni az életben. Jóllehet a lovak gazdasági jelentősége ma már igen csekély, mégis e fenti okok miatt Mongólia a csekélyszámú lakossága ellenére, a lovak számát tekintve a 7.

1. A lovak fejét nem szabad ütni, mert abban lakik a Kingaruu [sic!] istenség.[561]

2. A verseny lovak és a lovászok isttensége („*uyaačdiin burxan*”) Damdin sandaw (szkr. Hayagrīva). Hozzá kell imádkozni, hogy az ember lova jól szerepeljen a versenyen.[562]

3. 2002 a ló éve volt. Ugyan a ló év hivatalosan csak a holdújév után, február végén kezdődött, mégis az állami televízióban január elsején bemondták, hogy aki az év első napján lóra ül, egész évben szerencsés lesz. Ulánbátor főterén ezért, január elsején több ember is megjelent vidékről, és fejenként 500 tugrikért engedték felülni a lovaikra a sorokban álló érdeklődőket.[563]

4. 2011-ben az Ulánbátor melletti lóversenypályán, a Naadam ünnepség alkalmával a nézők vásárolhattak a szokásos jószerencsét növelő „nádomi *xuušuur*” mellett, főtt lóhúst is.[564]

5. „A legjobb az ötéves lovak (halh. *soyoolon*) versenyére kimenni Naadam-kor. Az ötéves lovak által felkavart por erősíti a legjobban a tetterőt” („*xiimoriig xamgiin ix sergeedeg*”).[565]

6. A befutó ötéves lovak verejtékét tenyérrel le kell simítani a lóról és rákenni az ember homlokára. Ez a poros verejték az ember tetterejét („*xiimor’*”) nagyon erősíti.[566]

7. A lovak legelés közben néha lenyelnek hosszú sörény vagy farok szőrszálakat. Miután ezek átmennek az emésztőrendszerükön, az ürülékkel együtt, azt „összefűzve” jönnek ki az állatból. Nagy szerencsének számít, ha valaki ilyen „lócitrom füzért” talál. Ha trágyagyűjtés közben egy ilyenre rábukkan valaki, azt félreteszi, majd otthon a jurta bejáratától balra (nyugatra) fellógatja a jurta rácsfalára. Úgy tartják, hogy az ilyen füzérek megsokasítják a jószágot („*iim xomool bol mal ürǰüüldeg čanartai*”).[567]

8. Ha valaki trágyagyűjtés közben sok lótrágyát talál, nagy szerencsének számít. Ha ezek után a lóganéjjal teli kosárból valakinek ad néhány darabot, a lócitrommal együtt szerencsét is ad a másiknak. 2007-es terepmunkánk során, a xowdi Myangat járásban útbaigazítást kértünk egy asszonytól, aki a hátán trágyagyűjtő-kosárral (halh. *arag*) ment az út mellet és gyűjtötte a

---

helyen áll a világon, míg az 1000 főre eső lovak számát nézve pedig az első helyen. 2007-ben 2,2 millió ló volt az országban (www.nso.mn).

[561] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Dörgön járás, adatközlő: Tüwšinbayar (70) (Napló: 2007.08.15.) Az adatközlőnk által említett Kingaruu istenség valószínűleg a fején lófejeket viselő Hayagrīvára utal, akit mongolul általában Morin egšigt-nek, vagy a tibeti nevének torzításából Damdin sandaw-nak neveznek (Vö.: tib. *rta-mrin skyer sgang lugs*). Ez a tabu is jó példája a régi, dzsingiszi törvényekben is rögzített hagyományos tilalmak buddhista köntösben való továbbélésének.

[562] Saját gyűjtés – 2007. Xarxorin adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

[563] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, (Napló: 2002.01.01.) Mint a ló éve, úgy a ló órája is szerencsés időpontnak számít a mongoloknál. A hagyomány szerint például Dzsingisz kán is a ló órájában született. (Vö: Függelék: *Mongóliai helynevek állatnevei / Delüün boldog*)

[564] Saját gyűjtés (Napló: 2011.07.11.) A lóhús lóversenyen való fogyasztása látszólag furcsának tűnhet, azonban ebben az esetben is nyilvánvalóan a *xiimor’* egyfajta begyűjtéséről, fizikai befogadásáról van szó.

[565] Saját gyűjtés – 2011. Ulánbátor, adatközlő: Batöljii (52), (Napló: 2011.07.12.)

[566] Saját gyűjtés – 2011. Xarxorin, kis helyi Naadam, adatközlő: xarxorini lovászok (Napló: 2011.07.18.)

[567] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Myangat járás, adatközlő: Balia (a *bariač*) lányai (Napló: 2007.08.27.)

száraz ló és marhaganéjt téli tüzelőnek. Miután beszélgettünk és kiderült, hogy mi is „gyűjtőúton” vagyunk, búcsúzóul azt kívánta nekünk, hogy hasonló szerencsével járjunk mi is, mint ahogy ő is aznap, és mindehhez megajándékozott bennünket a kosarából egy-egy nem rég gyűjtött száraz lócitrommal. Azt mondta, vegyük el bármelyik darabot a kosárból, s így részesedünk a szerencséjéből („*xišig awna*”).[568]

9. Ha valaki vidékre megy, be kell kennie magát kumisszal, mert az ebben levő telítetlen zsírok megvédik a bőrt az ártalmas UV sugaraktól.[569]

(*Legendák*)

10. Mivel a mongolok életében a legfontosabb állat a ló, a mandzsuk miután megszállták Mongóliát, gúnyolódásból kötelezővé tették a mongolok számára a *deel* viselését, aminek a kézelője olyan, mint a lovak patája. A mongolok erre fogták és felhajtották a lópatára emlékeztető ruhaujj-véget. Ezért ilyen most a mongol *deel* ujja.[570]

11. A nyugat-mongolok a mandzsuk elleni szembenállása jeléül nem viseltek hosszú kézelőjű *deel*-t, amit vissza kellett volna hajtani, mint ahogy a halhák tették. Ezt a kézelőt ezért „*unagan tuurain nudrag*”-nak, azaz „csikópata [formájú] kézelő”-nek nevezték.[571]

12. Régen voltak emberek, akik át tudtak változni valamilyen jószággá. Például Erdenebürenben Darexiin Damdinsüren anyja Dar’ ex, Tára volt, egy újjászületés. A vallási elnyomás („*xelmegdeliin üyed*”) idején [1937-38] épp ő volt Tára 21. újjászületése. Az igazi neve Buyantogtox volt. Gyógyított, csontokat rakott helyre, *bariač* is volt. Éppen ezért elfogták és bebörtönözték. De kiszökött a börtönből, lóvá változott és elmenekült. Mielőtt átváltozott, azt mondják szemétben és hamuban hempergett meg, aztán lóvá alakult.[572]

Népi gyógyászat[573]

1. A kumisz nagyon jó a belső szerveknek. A férfiak számára különösen fontos. Antibakteriális hatása van és a rosszindulatú daganatokat pusztítja.[574]

---

[568] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Myangat járás (Napló: 2007.08.27.)

[569] Saját gyűjtés – 2006. Ulánbátor, adatközlő: Arwinbayar (35) (Napló: 2006.07.21.) A „naptejnek” ez a sajátos értelmezése tökéletesen beleillik a hagyományos mongol gondolkodásba. A mongolok legkedveltebb és legtiszteltebb itala, a kumisz, e tudományosnak tűnő érvelés által még jobban felértékelődik a mongol köztudatban.

[570] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: N. Erdeneočir (24) (Napló: 2001.12.01.)

[571] Saját gyűjtés – 2007. Uws aimag, Ulaangom megyei múzeum (Napló: 2007.08.31.)

[572] Saját gyűjtés – 2007. Xowd város, adatközlő: Dandariin Širčinǰaw (65) – ööld férfi(Napló: 2007.08.25.)

[573] A *Rgyud-bži*ben a ló (tib. *rta*) 51-szer - epe, trágyalé, erek, zsír, csontok, pata, vér, szarugesztenyék, tej, hús, ürülék, vese, lép, szív, béltartalom, koponya

[574] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

2. A lóhúsból levest (halh. *bitüü šöl*) szoktak csinálni, ami nagyon jó a meghűlésre.[575]

3. Ha a gyerek megfázott és nehezen lélegzik, esetleg tüdőgyulladást kapott, meleg lózsírral lehet kezelni. Ilyenkor mielőtt lefekteti a gyereket éjszakára az anya, lózsírt kell felmelegíteni egy edényben, majd azzal átáztatni egy sötétkék vászondarabot. Ezután a meleg, zsíros vászonnal körbe kell tekerni a gyermek mellkasát, befektetni az ágyba, és jól betakarni. Ettől kezdve, 7 napon keresztül, minden este le kell venni a vászondarabot, felmelegíteni és újra visszatenni. A 7. napon aztán meg kell fürdetni jól a gyereket és már semmi baja nem lesz.[576]

4. Gyomorbajokra fehér kanca nyers tejét kell inni.[577]

Egyéb

1. A kumiszt le lehet fagyasztani, és így eláll a Holdújévig. 2002-ben óriási edényekben szolgálták fel a kumiszt a lámáknak Holdújév éjszakáján a Daščoylon kolostorban.[578]

Teve

Camelus bactrianus

(mong. *temegen*, halh. *temee*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[579]

1. Ha a teve ikreket ellik, balszerencsét jelent. A következő év nagyon nehéz lesz.[580]

2. Góbi-Altajban ha egy család tevéinek létszáma valamiért állandóan megfogyatkozik („*mal togtoxgüi*"), mert vagy elpusztulnak a csikók, vagy gyakran farkasok támadják meg őket, vagy tolvajok lopják őket, akkor szoktak venni egy fehér tevecsikót és betenni a csordába. Ennek a tevének a nyakára is *xadag*-ot szoktak kötni, azonban ezt a típusú szalagos állatot megkülönböztetik a *seter*-áldozatként felajánlott *setertei temee*-től, és *enxriilsen temee*-nek,

[575] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[576] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.)

[577] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)

[578] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: Nandinbaatar (23) – buddhista szerzetes (Napló: 2002.02.12.) A lótej holdújév napján való fogyasztását azért is tartják fontosnak, mert ez erősíti a következő évre az ember tetterejét (halh. *xiimor'*).

[579] A tevék általános megítélése kapcsán megoszlanak a vélemények Mongóliában. Míg az északi mongol csoportok és a halhák többsége is a teve „hideg pofájúsága" miatt általában negatívan ítéli meg ezt az állatot, addig a Góbiban élők, akiknek alapvető jószágának számít a teve, az érzékenység, a tevecsikót eltaszító, majd érzékenyen befogadó anyaállatot látják benne.

[580] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.

azaz „dédelgetett tevének” nevezik. Úgy tartják, hogy az ilyen fehér teve „stabilizálja” a jószágállományt („*mal togtoodog*”).[581]

3. A mongolok nagyon nagyra becsülik a fehér tevéket. A fehér tevéről úgy tartják általában, hogy képes megóvni a nyájat különböző külső hatásoktól. Egy mondás szerint:

„*Cagaan xus mod,*

Cagaan temee xoyort

Ayanga buudaggüi.”

„A fehér nyírfába s

A fehér tevébe

Nem üt a ménkű.”

Valószínűleg ezzel a mondással függ össze az, hogy olyan magasan fekvő itatóhelyeken, ahol gyakran vannak viharok, egy-egy fehér tevét szoktak tartani azért, hogy megóvják a méneseket a villámcsapástól. Emellett úgy tartják, hogyha fehér tevét visznek oda, ahol már régóta esik, az eső abbamarad.[582]

4. Töw aimag déli részén található az Eeǰ xad („Anyaszikla”), ahova életében háromszor kell elzarándokolni az embernek, hogy boldog élete legyen. A szent hely felé vezető úton több más sziklaalakzatok is található, amelyekkel kapcsolatban szintén több különböző hiedel él. Az egyik ilyen, a Temeenii böx xad („Tevepúp szikla”), amely valóban egy fekvő teve púpjaira emlékeztető, teve nagyságú sziklaalakzat. A hagyomány szerint, hogy a nőknek ne legyenek különböző női betegségeik, és termékenyek legyenek, be kell ülniük a két púp közé. Sokszor nem csak a felnőtt nők ülnek ide, hanem a kislányokat is odaültetik.[583]

Népi gyógyászat[584]

1. A valakinek beteg a mája, olyan fehér tevekanca tejét kell innia, amelyik fehér tevecsikót ellett.[585]

2. Ha valakinek nem áll el az orrvérzése, vadteve (torg. *xawtgää*) szőrét kell meggyújtania és annak a füstjét beszippantani. Ez elállítja az orra vérét.[586]

---

[581] Saját gyűjtés – 2007. Bayan Ölgii aimag, Tolbo nuur, adatközlő: Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr (Napló: 2007.08.29.)

[582] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.

[583] Saját gyűjtés – 2001. Töw aimag, Eeǰ xad (Napló: 2001.11.13.)

[584] A *Rgyud-bži*ben a teve (tib. *rnga-mong*) 5-ször, csontok, hús, tevecsikó húsa

[585] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.)

[586] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.) Ez a furcsa „gyógymód” nem kizárt, hogy kapcsolatba hozható a teve *dalalγa* szertartások során áldozatként felajánlott teveszőr égetés hagyományával. Ld.: Chabros, K.: *Beckoning Fortune: A study of the Mongol dalalga ritual.* (Asiatische Forschungen 117), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1992. pp. 31–32, 36–37.

3. Nem szabad túl sok tevehúst enni, mert megfázik tőle az ember, és gyakran kell vizelnie.[587]

Egyéb

1. A költözéskor a jurtát és a bútorzatát 3-4 tevére föl lehet pakolni. Ha van csecsemő, azt arra a tevére kell feltenni, amelyiken a család személyes dolgait, a ládákban (halh. *awdar*) szállítják.[588]

2. A tevecsődörök télen nagyon veszélyesek. Január-februárban a tevék párzása idején a tevecsődörök megtámadnak mindenkit, és képesek megölni bárkit. Azért, hogy a csődörök közti küzdelmek során a harapásuk ne okozzon komoly sérülést a többi hímben, erre az időszakra lekötik a pofájukat, azaz egyfajta szájkosarat tesznek rájuk, amiben csak annyira tudják kinyitni a pofájukat, hogy egyenek, vagy igyanak valamit. Egyébként ilyenkor általában nem is esznek semmit, egészen márciusig, a nőstények sárlásának a végéig. A hímek ebben az időszakban a legcsúnyábbak, folyik a nyáluk, ami ráfagy a szügyükre, és folyamatosan vizelnek mindenhova, a farkukkal meg szétcsapkodják a vizeletet, aminek egy része így rá is fagy a testükre. Márciusra igazán soványak és nagyon csúnyák.[589]

3. A nyugat-mongóliai legendákban gyakran szerepel „*xoyor temeet*”, „A kéttevéjű” neve, aki nem más, mint a kegyetlenségéről elhíresült Dambiiǰancan láma, vagy más néven Ĵa lam, aki a hagyomány szerint a kalmükök földjéről érkezett két tevén, hogy részt vegyen Mongólia függetlenségi harcaiban a 20. század elején.[590]

[587] Saját gyűjtés – 2002. Ulánbátor, adatközlő: Čuluunbat (51) – geológus (Napló: 2002.02.05.) Ebben az esetben is tulajdonképpen a teve hideg pofájúságáról és húsának hideg természetéről van szó.
[588] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Myangat járás, adatközlő: Balia (a *bariač*) lányai (Napló: 2007.08.27.)
[589] Saját gyűjtés – 2007. Bayan Ölgii aimag, Tolbo nuur, adatközlő: Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr (Napló: 2007.08.29.)
[590] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Dörgön, Myangat, Erdenebüren stb. járások.

„Üregben élők”

Sün[591]

(mong. *ǰaraγ-a, ǰariy-a*, halh. *jaraa*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[592]

1. Az bejárati ajtó fölé sünbőrt kell akasztani. Megóv a vitáktól, és a veszteségektől („*Xerüüld oroxgüi, garz garaxgüi*”)[593]

2. A xowdi kazakok a családi fotók mellé sünbőrt is szoktak kitenni a jurta tiszteleti helyére. Ez megóvja a családot a különféle rontásoktól („*xel amnaas xamgaalna*”). A sünbőr elsősorban a külső bajoktól véd.[594]

3. A sünbőrt azért kell otthon tartani, hogy elnyomjon mindenféle rontást („*xel am darxiin tuld*”).[595]

Népi gyógyászat[596]

Egyelőre nincs saját adat.

Mormota

Marmota baibacina és *Marmota sibirica*

(mong. *tarbaγ-a, tarbaγan*, halh. *tarwaga*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. „Amikor Erxii Mergen megfogadta, hogy lelövi mind a hét napot az égről [amelyek miatt már kezdtek kiszáradni a vizek és pusztulni az állatok], azt mondta ha nem sikerül lelőnöm:

„*Xar us uudaggüi,*

Xagd öws idexgüi,

Xaranxui nüxend amidarna.”

---

[591] Mongóliában két sünfaj él a hosszúfülű sün (*Hemiechinus auritus*) és a mongol sün (*Mesechinus dauuricus*). A mongolok mindkettőt általában csak *jaraa*-nak nevezik.

[592] A sünnel kapcsolatos adataink között nem találtunk utalásokat a mitológiai jelentőségére. A sün burját mitológiában betöltött fontos szerepéről ld.: Barta Zsolt – Zsigmond Ártemisz Éva: A sün a burját mitológiában. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Helyszellemek kultusza Mongóliában.* (Őseink nyomában Belső-Ázsiában III.), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2004. pp. 41–50.

[593] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Zoloo (20) , (Napló: 2003.07.05.)

[594] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Xowd járás (Napló: 2003.08.01.)

[595] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Üyenč járás, adatközlő: Narmandax – jaxčin férfi (Napló: 2003.08.03.)

[596] A *Rgyud-bži*ben a sün (tib. *byi-thur*) 1 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: epehólyagja és mája.

„[Ezután] Tiszta vizet nem iszom,
Tavalyi füvet nem eszem,
Sötét lukba költözöm.”

Így esküdött meg a földijeinek. Azt is megfogadta, hogyha nem sikerül a lövése, a tarka (halh. *alag*) lova lábát is levágja. Mivel a hetedik nap már lement, mire lelőhette volna, esküjéhez híven, levágta a saját hüvelykujjait és a lova mellső lábait is, majd beköltözött a föld alá és mormotává lett. A lovából meg ugróegér lett. Az ugróegér neve ezért *alag daaga*, vagy *alag daaxai*, azaz „tarka másodfű csikó”, és a mellső lába ezért sokkal rövidebb, mint a hátsó, amelyeken ma már csak ugrálva tud járni.”[597]

2. A mormota mellső lába belső oldalán, a hóna alatt van egy fehéres húsrész, azt *xün max*-nak, „emberhúsnak” nevezik. Ezt tilos megenni, el kell dobni. Ez a mormotában még az emberből maradt vissza.[598]

3. A mormota lapockája és bordái között van egy kis különálló húsrész, amit *xün max*-nak, „emberhúsnak” neveznek. Akinek hasnyálmirigy (halh. *noir bulčirxai*) problémái vannak, ezt kell nyersen megennie. Főzve nem szabad megenni, csak nyersen és csak gyógyászati célból („*emčilgeenii ǰurmaar*”).[599]

4. A mormota terjeszti a bubópestist (halh. *tarwagan taxal*). Ezért mielőtt elkezdené megnyúzni vagy felvágni az ember a lelőtt mormotát, meg kell inni 100 g vodkát, az megvéd.[600]

5. Nem szabad a téli csizma talpát belül mormotabőrrel fedni, mert árt a szemnek („*xaraand muu*”). Mormotabőrrel csak a csizma szárát lehet bélelni, egészen az orráig.[601]

Népi gyógyászat[602]

1. Miután megették a mormotát, minden csontja felhasználható a gyógyászatban. Ha valakinek eltörik valamelyik csontja, a mormota megfelelő csontját kell elővenni, elégetni,

[597] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.) E jól ismert mongol szoláris mítosznak számos változata létezik. Így például Cerensodnom is közöl három variánst a mongol mitológiai mesegyűjteményében. Cerensodnom, D.: *Mongol ardiin domog ülger*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1989. pp. 47–49.
[598] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: N. Erdeneočir (24) (Napló: 2001.12.01.)
[599] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)
[600] Saját gyűjtés – 2003. Xowd megyeközpont, adatközlő: A. Borxüü (52) – cengeli tuva pásztor (Napló: 2003.07.26.)
[601] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Baasanǰaw (52) (Napló: 2007.04.05.)
[602] A *Rgyud-bži*ben a mormota (tib. *’phyi-ba*) 16 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: epe, hús, máj, szív, koponya.

majd az elszenesedett csontot porrá törve vízben feloldani. Ha ezt megissza a beteg, a törött csontja hamar összeforr.[603]

2. A Bayan Ölgii aimag, Cengel járásában élő urjanhajok szerint a tavasszal lőtt mormota veséje jó a vesebajokra.

Ha egy ló megfázott, mormotaepét kell kenni a zablájára és beadni a szájába. Ettől meg szokott gyógyulni. Miután lelövik a mormotát, az epehólyagját óvatosan ki kell venni, és a felső részénél fogva ki kell szögelni valahova 15 napra, s így kiszárítani. Ezután évekig használható.[604]

3. Ha valaki elrontja a gyomrát, tegyen forró vízbe mormotahájat, és az abból kiolvadó zsíros levet igya meg. Ettől rendbe jön.[605]

4. Ha valakinek gyakran fáj a háta, mormotabőrrel lehet segíteni rajta. Ilyenkor a beteget le kell fektetni az ágyra, a hátára egy törölközőt teríteni, majd langyos vasalóval vasalni a törölközőt, és így felmelegíteni a hátat. Ezután mormotazsírral be kell kenni a beteg egész hátát, majd egy mormotabőrt kell ráteríteni, szőrével befelé, és jól körültekerni egy vászonnal az embert. Ha három napig így hordja magán a mormotabőrt, miután leveszik, egy évig biztos nem lesz semmi baja a hátának.[606]

5. A nők húgyhólyaggyulladását is lehet kezelni mormotabőrrel. Ehhez ki kell vágni egy kisebb darab mormotabőrt, majd beletekerni vékony vászonba. Ezután pedig bele kell tenni az alsóneműbe, szőrrel a test felé fordítva. A különböző felfázásokat is lehet így kezelni.[607]

6. A ló feltört hátának egyik kezelési módja az, hogy az üst aljáról lekapart kormot összekeverik mormotahájjal és azzal bekenik a sérülést.[608]

Egyéb

1. 2003-ban a mormotacsapda 6000 tugrikba került az ulánbátori Naran Tuul piacon, ezzel lehet szirti sast is fogni, ha jól betekeri nemezzel az ember a csapda száját.[609]

---

[603] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Sergelencogt (37), (Napló: 2003.06.30.) Ebben a „gyógyászati” módszerben is a mormota mongol mitológiai vonatkozását fedezhetjük fel, hiszen a tibeti orvosi munkákban semmi ehhez hasonlót nem találunk.

[604] Saját gyűjtés – 2003. Xowd megyeközpont, adatközlő: A. Borxüü (52) – cengeli tuva pásztor (Napló: 2003.07.26.)

[605] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[606] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Baasanǰaw (52) (Napló: 2007.04.05.)

[607] Saját gyűjtés – 2007. Ulánbátor, adatközlő: Baasanǰaw (52) (Napló: 2007.04.05.)

[608] Varga Ferenc szíves közlése.

[609] Saját gyűjtés – 2001. Ulánbátor, adatközlő: egy halha „csapdakereskedő” (Napló: 2003.06.30.)

2. „Két éve tilos már mormotára vadászni, mert a kínaiak annyit elvittek, hogy mára már veszélyeztetetté vált. Aki ma lelő egy mormotát, és elkapják, 300.000 tugrik büntetést kell hogy fizessen.”[610]

Ugróegér[611]

Dipodidae

(mong. *alaγdaγ-a*, halh. *alagdaaga*, *alagdaaxai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az ugróegér Erxii mergen lovából lett. (ld.: *Mormota 1-es adat*.)

Népi gyógyászat[612]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. A 2007-es terepmunkánk során egy góbi-altáji sofőrrel, Čimiddorǰ-dzsal utaztunk Xowd-Bayan Ölgii-Uws megyéken keresztül. Čimiddorǰ egyik sajátos mongol „sofőr-asszociációja” az ugróegerekkel kapcsolatban az volt, hogy szerinte ezek olyanok, mint a traktor, ugyanis a többi „normális” állathoz képest, a mellső két lábuk sokkal rövidebb, mint a hátsó, mint ahogy a traktornak is sokkal kisebbek az első kerekei, mint a hátsók.[613]

Coboly

Martes zibellina

(mong. *bulγ-a*, *bulγan*, halh. *bulga*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A cobolyhoz a mongol gondolkodásban sokszor a gazdagság, szerencse és boldogulás asszociációja párosul. Ezt jól érzékelteti például a mongol *bulgan süültei* kifejezés is, ami „cobolyfarkút” jelent, és olyan emberekre használják, akik mögött ott jár a szerencse, azaz egyrészt ők maguk is szerencsések, illetve másoknak is boldogulást hoznak.[614]

---

[610] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)
[611] Mongóliában 12 ugróegérfaj él. Ld: Függelék: *Emlősök / Rodentia / Dipodidae*)
[612] Ugróegér nem szerepel a *Rgyud-bži*-ben.
[613] Saját gyűjtés – 2007. adatközlő: Čimiddorǰ – góbi-altaji sofőr (Napló: 2007.09.01.)
[614] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mod bulan, adatközlő: Tüdew (29) (Napló: 2006.07.10.)

Népi gyógyászat[615]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. A cobolyprémet és cobolybundát, mint rendkívül értékes ajándékot, mindmáig nagy megbecsülés övezi Mongóliában. Amikor 2001-ben ott voltunk a Bayan Ölgii megyében megrendezésre került sasász versenyen, a győztes egy 10.000 dolláros cobolybundát kapott az ünnepségre ellátogató tongai királytól.[616]

Kígyó[617]

(mong. *moγai*, halh. *mogoi*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[618]

1. Ha az ember megy valahova, és az útját egy kígyó keresztezi, az nem jó jel, mert azt jelenti, hogy az ember kívánsága nem fog teljesülni. Ilyenkor el kell fogni a kígyót és megölni, vagy elébe menni és keresztezni a kígyó útját. Ha viszont nem sikerül ezt megtenni, és a kígyó visszahúzódik az üregébe, egy zöld fűszálat kell kitépni, három csomót kötni rá és eldobni. Azt mondják, hogyha a kígyónak így sikerül kereszteznie az ember útját, majd el tud menekülni, azt mondja magában, hogy megölte az embert. Ha viszont az ember három csomót köt a fűszálra, a kígyó képtelen lesz ezt mondani és az embernek így nem lesz semmi kára.

Ősszel a kígyók visszahúzódnak az üregeikbe, mert a burjátok szerint félnek a lehulló levelektől, attól tartanak ugyanis, hogy ezek a hátukra hullva, eltörik a gerincüket.

Az unginszki burjátok körében élt a következő hiedelem: Ha valaki meglátott két összetekeredett, földön hempergő kígyót, levette az övét, majd rájuk dobta. Ha ettől a két kígyó szétvált és elkúszott két különböző irányba, az öv különleges képességű lett. Úgy tartották, hogy ezzel az övvel ezután segíteni lehetett a nehezen szülő asszonyok szülését. Csak rá kellett dobni a vajúdó asszonyra az övet, amitől az gyorsan és könnyen világra hozta a gyerekét. Az ilyen övek erejét az határozta meg, hogy miután a kígyókra dobták ezeket, a két

[615] Coboly nem él Tibetben, és a tibeti orvoslásban sem használták.
[616] Saját gyűjtés – 2001. (Napló: 2001.10.16.)
[617] Mongóliában 1 óriáskígyófaj, 2 viperafaj és 5 siklófaj él. Ezeket összefoglalóan *mogoi*-nak, azaz kígyónak szokták nevezni a mongolok. Ld.: Függelék: *Kétéltűek és Hüllők*
[618] A kígyókkal kapcsolatos mongol asszociációk legtöbbször e lények alsó világi, *Luus* voltával kapcsolatos. Ezért általában tabunak számított például a kígyók megölése. Az első általunk közölt adat összegzi a Hangalov által burjátoknál gyűjtött, kígyóval kapcsolatos hiedelmeket.

állat milyen gyorsan vált szét, ha azonnal szétmentek, az öv erős hatásúnak számított, ha csak egy kis idő elteltével mentek el másik irányba, az olyan öv csak kis mértékben tudott segíteni a szülő anyákon. A burjátok azt mondják, hogy az így összetekeredett kígyók nagyon szenvednek, és néha el is pusztulnak ettől, ezért ha sikerül kiszabadulniuk egymás szorításából a rájuk dobott övtől, nagyon boldogok lesznek. Ekkor a bennük rejlő varázserőt átadják a megszabadítást jelentő öv számára.[619]

A burjátok a kígyók levedlett bőrét (bur. *zulmadahan*) összegyűjtik és használják a népi gyógyászatban. Úgy tartják, hogy ez a bőr jó a kígyómarás ellen, illetve a küllemi hasonlóság miatt „kígyó tályog”-nak (bur. *mogoin xabdar*) nevezett bőrbetegség kezelésére.

A bilsirszki burjátok azt mondják, hogy akinek peres ügye van, jó ha magánál tart egy kígyónyelvet, mert aki ilyennel rendelkezik, mindig megnyeri a pert.

Ha valaki megöl egy kígyót és abból piros vér folyik ki, rosszat jelent, az az ember szegényen fog élni.

Az unginszki burjátok azt mondják, hogy az aki sok kígyót öl, gyakran találkozik kígyóval. Egy történetük szerint, élt egyszer egy burját, aki minden kígyót megölt, ami az útjába került. Egyszer történt, hogy meglátott egy üreget, amelyből sorra jöttek ki a kígyók. Szokása szerint el is kezdte agyonverni őket egymás után, de azok csak jöttek és jöttek kifelé. Végül megölt már kilencvenkilencet, amikor századikként egy kicsinyke, egy arasznál nem nagyobb kígyó bújt elő. Az ember megfogta, és elkezdte csapkodni, mire minden ütésnél a kígyó duplájára nőtt, végül egy hatalmas óriáskígyó lett belőle. Az ember ijedtében felugrott a lovára és menekülni kezdett, a kígyó meg üldözte. Mikor odaért egy jurtához, berohant és elmondta a házigazdának, hogy mi történt, és megkérte, hogy rejtse el. Végül a gazda az üst alá rejtette a menekülőt, ekkor kivágódott az ajtó és bekúszott az óriáskígyó a jurtába, és körbetekeredett az lefordított üst körül, és ott feküdt egy darabig, majd elment. Amikor a gazda felemelte az üstöt, ott már csak a menekülő ember fehér csontjait találta meg.

Az unginszki burjátok azt mondják, hogy a kígyóknak van lába, csak az emberek nem látják. Aki meglátja a kígyó lábát, szerencsétlen lesz. Ahhoz, hogy meglássa valaki a kígyó lábát, le kell hántani egy vörösfenyőről a kérget, és annak belső oldalára rá kell dobni a kígyót. Mivel a kéreg nagyon nyálkás és csúszós, a kígyó nem tud elkúszni rajta, ezért kidugja a piros lábait, és azokon megy el.

[619] A kígyók egyrészt az egymással vívott harc közben tekerednek így össze, másrészt pedig a párzáskor, mely utóbbi során az állat pár több órán keresztül ebben a helyzetben marad. Ilyenkor a hím és a nőstény egyed stabil összeragadását a hímek nemi szervén lévő péniszhorgok segítik, ezért a kígyók kopuláció közben való megijesztése, és így az állat pár idő előtt történő szétválasztása a hímek súlyos sérülésével járhat.

Az unginszki burjátok azt mondják, hogy nagyon ritkán, de lehet látni fehér kígyókat (bur. *sagaan mogoi*). Ezeket csak a legszerencsésebb emberek láthatják. Aki ilyet lát, meg kell ölnie, le kell nyúznia a bőrét és kiszárítva mindig magánál kell hordania azt. A fehér kígyó húsát is kiszárítják és használják, különféle betegségek kezelésére.

Az unginszki burjátok azt is mondják, hogy vannak szárnyas kígyók (bur. *dalitai mogoi*), amelyek a madarakhoz hasonlóan repülnek az égben.

A tüzes kígyók (bur. *galtai mogoi*) a nehéz, ínséges években repked az égen, ilyenkor sokan meghalnak. Ha a tüzes kígyó leesik az égből egy épületre, ott tűzvész szokott lenni.

Aki megöl egy fehér kígyót és megeszi annak a húsát, hetven nyelven fog beszélni.

A burjátok rossz jelnek tekintették, ha egy kígyó valakinek a házában hozta világra az utódait.[620]

2. Nagy szerencsének számít, ha valaki meglátja a kígyók gyűlését („*mogoin čuulgan*"). Aki ilyet lát, egész életében szerencsés lesz.[621]

---

[620] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* pp. 212–215.

[621] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Dörgön járás, adatközlő: Sodnom láma (19) (Napló: 2007.08.15.) A gyülejezős kígyók kapcsán Potanin egy teljes történetet közöl, amelyben látványosan keverednek a mongol hiedelmek a buddhizmus elemeivel. A történet a következő: „Egyszer egy mongol gyülekező kígyók csoportjára bukkant. Nagyon megijedt és imádkozni kezdett hozzájuk, mivel úgy gondolta, hogy az Ég rendeléséből gyűltek itt össze. Míg imádkozott, észrevette, hogy az egyik kígyó kivált a csoportból és elkezdett kúszni felé. Mikor közelebb ért, az ember észrevette, hogy a kígyó fején van két kis piros szarv. Mikor a kígyó odaért, elkezdte hozzádörzsölni a fejét az ember térdéhez, mire az egyik szarv leesett a fejéről az ember térde mellé. Közben beborult az ég és elkezdett esni az eső. Az ember behúzódott egy sziklahasadékba, ahol teljesen sötét volt. Körbetapogatózott és egyszer csak kitapintott több apró, puha kerek dolgot. Megkóstolta és igen ízletesnek találta, édes volt, olyan, mint a cukor. Így meg is evett belőle néhányat, mire szédülni kezdett és végül elveszítette az eszméletét. Mikor magához tért egy teljesen ismeretlen helyen találta magát, egy olyan vidéken ahol nem járt még soha. Egy elköltözött család hatalmas jurtájának a helyén feküdt, ami körül óriási fák nőttek, amilyeneket nem látott korábban még soha életében. Felkelt és elindult valamerre. Nem sokkal később meglátott egy hatalmas pásztorszállást, ahova be is ment. Illedelmesen köszönt, de választ nem kapott, nem figyelt fel rá senki. A jurta tele volt hatalmas termetű fiatalemberekkel, és egy óriási leány is velük volt, és ott egy hatalmas öregember is, kék selyemruhában. Ő volt Kormuzda kán (Xan Xurmusti). Középen egy hatalmas üstben tea forrt, amit hamarosan elkezdtek inni, de valamiért az embert nem kínálták meg, mire rájött, hogy azért nem, mert nem is látják. Mikor befejezték, maradt még bőven tea, így az ember odament, elvett egy csészét, töltött magának és tisztességesen megteázott. Ezután eljött az ideje a húsfőzésnek. Minden úgy történt, ahogy előtte, megint nem kínálták meg az embert, így megvárta míg befejezik, majd ő is jóllakott a húsból. Amikor mindenki aludni tért, az ember a hatalmas leányzó, a kán lánya köntösének ujjába feküdt le aludni. Másnap reggel, amikor fölkeltek, a leányzó betegnek érezte magát, ezért elküldettek Corǰi lámáért, hogy jöjjön már és segítsen a betegen, vagy ha ő maga nem is tud eljönni, küldje el a *saxius*át, a segítő szellemét. Egy kis idő elteltével a *saxius* meg is jelent a szállás előtt, amit az ember kiment megnézni. A *saxius* pedig nem volt más, mint egy óriási *berküt* sas. A *berküt* üldögélt egy keveset, majd elrepült, de a leányzó egy csöppet sem lett jobban. Megint elküldettek Corǰi lámáért, ekkor eljött személyesen. Corǰi láma egy hatalmas kövér ősz öregember volt. Megvizsgálta a beteget, kitapintotta a pulzusát, majd elkezdte tanulmányozni a könyvét. Ezután fölemelte a tekintetét és abba az irányba fordította a fejét, ahol az ember volt és nézni kezdte őt. Az ember üdvözölte őt, mire Corǰi láma viszonozta a köszöntést, majd megkérdezte: Hát te hogy kerültél ide? Az ember azt válaszolta, hogy azt bizony nem tudja. Erre a láma újra elmélyedt a könyvében, majd felnézett és azt mondta, hogy az embert Luu dobta ide fel az égre és, hogy Kormuzda kán lánya azért betegedett meg, mert ő a köntöse ujjában aludt, azaz a tisztátalanság érintésétől. Az ember kérlelni kezdte a lámát, hogy segítsen neki visszajutni a földre. Corǰi láma megígérte neki, hogy segít, és a következőket mondta neki: „Csak kapaszkodj erősen a lóba, mert ha nem, magával ragad a tűz és el fogsz égni!" Odaadta az embernek a könyvet és ezt mondta: „Amint meglátod az éjfekete felnyergelt lovat, ugorj fel rá és otthon leszel!" Ezután a láma tésztát kevert és gyúrt belőle öt felnyergelt lovat, majd imádkozni kezdett, mire a

3. Egy másik hiedelem szerint, ha gyűlnek a kígyók, az annak a jele, hogy a következő évben állatvész (halh. *jud*) vagy háború lesz.[622]

4. Bulgan járás szélén van a Büren xairxan hegy. Ez egy tiszteleti hegy („*süǰigtäa uul*”), a mellette felállított obónál minden év júniusa elején szertartást tartanak csak férfiak részvételével. A hegyre nők fel sem mehet. Régen kígyók őrizték ezt a hegyet.[623]

5. Ha valaki régen ment a pusztában és meglátott egy olyan kígyót, amelyik éppen lenyelt egészben egy kisállatot, és láthatólag nem bírta megemészteni és csak feküdt, az ember megfogta a kígyót és kimasszírozta belőle a lenyelt állatot, és így megszabadította a szenvedéstől (!). Aki képes volt ezt megcsinálni, később *bariač*, „csontrakó” lett.[624]

6. Csak abból lehet igazi *bariač*, aki ki tudja masszírozni a kígyóból a lenyelt állatot. Adatközlőnknek egyszer egy pockot sikerült így „kimasszírozni” egy kígyóból.[625]

7. A kígyókat nem szabad megölni. Régen egy szálláson valamiért nagyon sok kígyó volt, hívták a kígyóűző embert („*mogoi jailuuldag xün*”), aki ráolvasással elzavarta ezeket a lényeket.[626]

Népi gyógyászat[627]

Egyelőre nincs saját adat.

„Vakond”

(mong. *nomin*, halh. *soxor nomin*)[628]

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

---

lovak hatalmasra nőttek és életre keltek. A láma odadobta az egyik ló kantárszárát az embernek, mire az felült a lóra, és ettől kezdve nem emlékezett semmire. Mikor magához tért, a saját jurtájában találta magát korán reggel. Az anyja éppen teát főzött és azon ámuldozott, hogy a fia hogy tudott bejönni a jurtába mikor az ajtó belülről be volt kötve. A fiú megitta a teáját és közben eszébe kezdtek jutni a történtek. Megtapogatta a kebelét és érezte, hogy ott van a könyv, amit a lámától kapott. Mikor elővette, látta, hogy ez a könyv nem más, mint Čaγaan Sikürtü [Sitātapatrā] szútrája. Ezután elment arra a helyre, ahol a kígyókat látta és megtalálta ott a kis vörös szarvat. Felvette és beletette a könyvbe és azóta él nagyon boldogan. Gazdag is lett, mert Čaγaan Sikürtü és a kígyószarv szerencsét hoz az embernek.” Potanin, G.N.: *Očerki Severo-Zapadnoj Mongolii. Rezul’taty putešestvija ispolnennago v 1879 godu po poručeniju Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšesstva.* S-Peterburg 1883. pp. 548–550.

[622] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.

[623] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[624] Belgüüdei, a Damdinsüren Múzeum igazgatójának szíves közlése. (2007)

[625] Saját gyűjtés – 2007. Xowd aimag, Dörgön járás, adatközlő: Sodnom láma (19) (Napló: 2007.08.15.)

[626] Badamdorǰ professzor úr szíves közlése.

[627] A *Rgyud-bži*ben a kígyó (tib. *sbrul*) 40 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: feje, epehólyagja, epéje, zsírja, mája, levedlett bőre.

[628] A *nomin* összefoglaló név, a Mongóliában élő szibériai vakondot (*Talpa altaica*) és a két földikutyafélét (*Myospalax aspalax* és *Myospalax psilurus*) is így szokták nevezni általában. Jóllehet a vakondnak, a hivatalos mongol neve *čacuulin*.

1. Ha valakinek szemölcs (torg. *üyen*, halh. *üü*) nőtt a kezén, dörzsölje be azt vakondtúrás földjével, attól elmúlik.[629]

Népi gyógyászat[630]

1. A májbetegségek kezelésének egyik módja a következő. Miután elfognak és megölnek egy vakondot, a fejétől a farkáig hosszában felvágják, és szétnyitva, még melegen a beteg ember oldalára, a mája fölé kötözik. Ez segít a gyógyulásban.

Nyúl[631]

Lepus

(mong. *taulai*, halh. *tuulai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[632]

1. A vadászat során elejtett nyúl, még meleg veséjének nyersen való elfogyasztása, segít a szívbeteg ember gyógyulásában.[633]

2. Régen a nyúlbogyókat összeszedték a gyerekek, cigarettát sodortak belőle és elszívták. Ez egészséges, mert a nyulak gyógyfüvekkel táplálkoznak.[634]

Méhek

Apis mellifera f. domestica[635]

(mong. *jögei*, halh. *jögii*)

---

[629] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Irüü (54) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.05.) A módszer az átviteli mágia elvén alapszik, azaz úgy hiszik, hogy így a szemölcs, a földön keresztül átmegy a vakondra. Hasonló szemölcs eltávolító módszerként ismerik még a torgutok, a szemölcs pusztában eldobott kötéldarabbal való megvakarását, vagy pedig a magányosan álló türk kőbabákhoz való dörzsölését.

[630] Nincs a *Rgyud-bži*-ben.

[631] Mongóliában 3 nyúlfaj él. Ld.: Függelék: *Emlősök / Lagomorpha*

[632] A *Rgyud-bži*ben a nyúl (tib. *ri-bon*) 18 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: epe, vér, agyvelő, hús, ürülék, szőr.

[633] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[634] B. Katuu professzor úr szíves közlése.

[635] A mongol méhészet a 20. század közepén a szocializmus éveiben, a KGST országok segítségével kezdődött meg. Észak és Nyugat-Mongóliába Ekkor a Szovjetunióból észak- és Nyugat-Mongóliába kárpáti méheket telepítettek be az ottani termelő szövetkezetek méhészeti ágazata számára. Ezek a méhészetek a rendszerváltást követően magánkézbe került és máig működnek, azonban a zord téli időjárás komoly nehézségeket jelent a mongol méhészek számára mind a mai napig.

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A burjátok a jószerencse jelének tekintik, ha méhraj költözik egy épületbe, vagy valakinek a ruhájába.[636]

Népi gyógyászat[637]

1. A megfázott embernek mézet kell fogyasztania, attól meggyógyul.[638]

„Vizes helyeken élők”

Halak[639]

(mong. *ǰiγasun*, halh. *jagas*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A batširеet-i burjátok a ragadozó tajmen fejét kiszárítják és az ajtó fölé felakasztják úgy, hogy a hal nyitott szájában jól látszanak a tüskés fogai. Ez megőrzi a családi békét, és megóv a veszteségektől. („*Xerüüld oroxgüi, garj garaxgüi.*”)[640]

2. Xöwsgöl aimag Cagaan nuur járásában a Dööt cagaan nuurban rengeteg *cagaan jagas* élt régen. Télen naponta akár 4–500 kg-t is fogtak itt léken keresztül, de az emberek kapzsik voltak ezért ma már csak alig 5–10 kg-ot lehet kifogni egy nap.[641]

Népi gyógyászat[642]

1. Miután kifogják a menyhalat (halh. *gutaar*), a máját ki kell venni és egy zárt üvegbe rakva ki kell tenni a napra. A májból kiolvadó olaj nagyon jó a gennyes sebek gyógyítására.[643]

---

[636] Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 216.

[637] Nincs a *Rgyud-bži*-ben.

[638] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Nyamaa (44) – torgut asszony, (Napló: 2003.08.06.)

[639] A CITES 2008-as adatai alapján Mongóliában ma 74 halfaj él. A halakra a mongolok, mint a *Luus* küldötteire tekintenek általában, s emiatt csak bizonyos mongol csoportok (pl. burjátok, darhatok) foglalkoztak hagyományosan halászattal és ettek halat. Mongólia nagyobbik részén azonban a mongolok nem fogyasztanak halat és a halakról való ismereteik is elég homályosak. A 74 halfaj közül, általában alig ismernek néhányat.

[640] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Zoloo (20) , (Napló: 2003.07.05.)

[641] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.) Az adatközlő itt arra is utal, hogy a természetet kizsákmányoló kapzsi emberek miatt a természet is kevesebbet ad ma már az embereknek. Ezzel a gondolattal párhuzamba állítható Hangalovnak az az adata, amely szerint a burját úgy tartották, hogyha túl sokat halásznak, a Természet büntetésből elvesz a jószágaikból, azaz a jószágok egy része elpusztul ilyenkor. Hangalov: *Balaganskij sbornik.* p. 210.

[642] A *Rgyud-bži*ben a hal (tib. *nya*) 51helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: szem és epe.

2. A menyhal zsírjával az égési sérüléseket kell bekenni, hogy elmúljanak.[644]

3. Tavasszal, amikor a jószág le van gyengülve a hosszú tél után, a batširеet-i burjátok hallevest etetnek a marhákkal, hogy azok megerősödjenek.[645]

Egyéb

1. A batširеeti gyerekek a kis halakat merítőhálóval fogják a folyóban és nyersen eszik meg.[646]

2. A batširеeti burjátok a hagyományosan birkahússal töltött *buuj* és *xuušuurt* sózott, borsozott hallal is készítik.[647]

Sirály[648]

Laridae

(mong. *čaqulai*, halh. *caxlai*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Az alkoholizmus kezelésének egyik legjobb módja az, ha 100 gramm vodkában sirály ürüléket oldanak fel, ráolvasnak, majd megitatják az alkoholistával. Ha ezután bármikor csak egy korty szeszt is próbál inni, azonnal kihányja. Ugyanígy bárkit le lehet szoktatni ezzel a módszerrel a dohányzásról is.[649]

Népi gyógyászat[650]

Egyelőre nincs saját adat.

Egyéb

1. „A xanxiak nagyon furcsa emberek, összegyűjtik a sirálytojásokat és megeszik azokat.”[651]

---

[643] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.)

[644] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Xatgal, adatközlő: Cogxüü Dašnyam (32) (Napló: 2006.07.14.) – Az adatközlő arcán égési sérülések voltak, amelyeket menyhalzsírral kezelt.

[645] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Zoloo (20) , (Napló: 2003.07.05.)

[646] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: horgászó fiatalok (Napló: 2003.07.01.)

[647] Saját gyűjtés – 2003. Xentii megye, Batširеet járás, adatközlő: Baljid (78), (Napló: 2003.07.02.)

[648] Mongóliában a sirályfélék családjába tartozó 21 madárfaj él, amelyeket összefoglalóan *caxlai*-nak szoktak nevezni. Ld.: Függelék: *Madarak / Charadriiformes / Laridae*

[649] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mod bulan, adatközlő: Byambaǰaw láma (50) – Xöwsgöl aimag, Tarialan járásában, a Gandan Dašlan kolostor apátja (Napló: 2006.07.11.)

[650] Nincs a *Rgyud bži*-ben.

[651] Saját gyűjtés – 2006. Xöwsgöl aimag, Mörön, adatközlő: Galerdene (26) (Napló: 2006.07.02.) Vö: dzsingiszi törvények a fiókák elpusztításáról.

Vörös ásólúd

Tadorna ferruginea

(mong. *anggir*, halh. *angir*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. Nagyon erősen ragaszkodik a párjához, szigorúan monogám madár. Ha valaki megöli a madár pár egyik tagját, a másik megtámadja a gyilkost.[652]

Népi gyógyászat[653]

Egyelőre nincs saját adat.

Hattyú[654]

Cygnus

(mong. *qun*, halh. *xun*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia[655]

1. A hattyú nagyon hűséges állat. Ha elpusztul a pár egyik tagja, a másik bánatában fogja magát és a magasból a földre veti magát, így összetöri magát és nyomban elpusztul.[656]

---

[652] Saját gyűjtés – 2007. Bayan-Ölgii aimag, Ulaanxus járás, adatközlő: Kairatxan – kazak sasász, (Napló: 2007.08.29.)

[653] A *Rgyud-bži*ben a vörös ásólúd (tib. *ngur-ba*) 4 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban felhasznált részei: epe és hús.

[654] Mongóliában 3 hattyúfaj fordul elő, amelyeket összefoglalóan *xun*, vagy *xun šuwuu*-nak neveznek a mongolok. Ld.: Függelék: *Madarak / Anseriformes / Anatidae*

[655] A hattyú kapcsán a mongolok általában két dologra asszociálnak, az első a tisztaság és hűség, amely az állat fehér színével és monogám életmódjával függhet össze. Ezért például már csak hattyút látni is igen szerencsés dolognak számít Mongóliában. A másik asszociáció pedig az, hogy a hattyú bizonyos mongol nemzetségek őse volt, így igen tisztelendő állat. Galdanova leírja például, hogy a burját nemzetségek közül a *galzut, šošolog, xongodor, xangin* és a *šaryat* mind a hattyútól származtatják magukat. Ezeknél a népcsoportoknál számos legenda él például a Hattyú ősanyával kapcsolatban. A barguzini burjátok egyik eredetmítoszában a kilenc égi hattyútündér egyike volt az ősük, Xoriodoi felesége. A történet szerint több gyerekük is született. Amikor a gyerekek felnőttek, a hattyú-asszony így szólt a férjéhez: „Az Ég gyermeke az égben kell hogy éljen, a Föld gyermeke pedig a Földön.” Ezt mondva visszaváltozott hattyúvá és kirepült a jurta tetőgyűrűjén. A férje kétségbeesésében utána kapott és még elérte a hattyű lábát, azonban az kiszabadult és elszállt. A földi ember érintése által az égi tündér tisztátalanná vált, s így nem tudott visszatérni az égbe, ezért hattyú alakjában madárként maradt meg az idők végezetéig. Azóta hallatszik az elrepülő hattyúk hangja úgy, mintha azt mondanák: *Mendee?* – Jól vagytok? Az embereknek, akik látják a hattyúkat erre azt kell válaszolniuk: *Mendee* – Jól vagyunk! Galdanova írja még, hogy a *šošolog* nemzetséghez tartozó burjátok magukat *sagaan šubuntan*-nak „fehér madárasoknak” tartják, azaz olyanoknak, akik a fehér madártól származnak. És ezért *tengeriin utxatai*-nak „égi ősökkel rendelkezőnek” nevezik is magukat. Úgy tartják az ősanyjuk a Hattyú volt és ezért nem ehetnek kutyahúst és nem hordhatnak kutyaprémből készült ruhát, hogy nehogy tisztátalanná váljanak. Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii.* Izdatel'stvo „Nauka” – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. pp. 56–57.

[656] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Batsaixan (32) – vadász, (Napló: 2003.07.08.)

2. Minden év októberében a délre vonuló hattyúk Dariganga-ban a Ganga tavon gyúlnek össze. A hattyúk gyűlését („*xungiin čuulgan*”) látni nagyon szerencsés dolog. Ezáltal gyűlhetnek az ember erényei.[657]

3. A hattyút nem szabad megölni, mert a tisztaság és hűség jelképe.[658]

Nagy vétek a daru és fiókái elpusztítása, átka bárkit bármikor elér. A daru fiókáit a felszentelt szerzetesekkel egyenrangúnak tartották, mint akik csak az erényre és jóra törekszenek.

---

[657] Saját gyűjtés – 2011. Ulánbátor, adatközlő: Ulaanaa – könyvkereskedő (Napló: 2011.08.03)

[658] Saját gyűjtés – 2003. Xentii aimag, Batširеet járás, adatközlő: Mönxočir – vadőr, (Napló: 2003.07.03.) A hattyú megölésére vonatkozó tabuk jól ismertek a mongol kultúrkörben. A kalmüköknél például tilos volt vadászni hollóra és hattyúra. Ha valaki mégis hattyút ölt, a már tárgyalt medvevadászatoknál is megjelenő felelősség hárítást alkalmazva a következőket mondta: „Nemesuram (elöljáróm) parancsára tettem!” – és hozzátette a nemes (*noyn*) vagy elöljáró (*zääsn*) nevét, akihez tartozott. Ezután a hattyút elvitte az urához, ahol tiszteleti helyre tették és felékesítették a hattyú tetemét. Húsát csak nemesek ehették meg. Úgy tartották, hogy aki hattyút öl, három évig szerencsétlen lesz. (Ld. Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmükök egy európai mongol nép.* pp. 58, 81.; Bordžanova, T.G.: *Magičeskaja poezija kalmykov. Issledovanie i materialy.* Elista 1999. p. 102.) A hattyú vadászatának, az egész mongolság körében fellelhető tilalmát általában azzal magyarázzák, hogy ez azért alakult ki, mert a hattyú egyes mongol nemzetségeknek totemisztikus őse volt. Bár ez valóban igaz és több burját, illetveaz egyik dörbötök eredetmítoszában is megjelenik a hattyú, azonban azt kell feltételeznünk, hogy e tabu kialakulásában ezek emellett fontos szerepe lehetett annak is, hogy a Nagy Mongol Birodalom idején, és már az azt megelőző időkben is, kizárólag a mongol nemesség és a káni udvar kiváltsága volt a hattyúk vadászata a már tárgyalt *qoriγ* területeken. A kitajoknál például külön eseménynek számított a hattyúvadászat, amelyre minden évben kora tavasszal került sor a császár személyes irányításával. Wittfogel a Liao shi kitaj krónika alapján részletes leírását adja az ilyen császári hattyúvadászatoknak: „A császár az év folyamán állandóan változtatta a szállásterületét. Az ideiglenes szállásokat *na-po*-nak nevezték, amelyből a *na* a mongol *nutuγ*-nak felel meg. A tavaszi *na-po* a Kacsa-folyó [Szungari] tavánál volt. [A tó, a Szungari kiáradása következtében létrejött kis tó volt.] Amikor a tavasz első hónapjában megérkezett ide a császár, a tó jegén állíttatta fel a sátrakat, még a hattyúk megérkezése előtt. A madarak megérkezéséig a tó jegén lékeket fúrva horgásztak itt az udvar és a kíséret tagjai. A jégolvadás idején kezdték elengedni a sasokat és sólymokat, hogy azok hattyúkra és vadlibákra vadásszanak. Reggeltől estig vadászattal töltötték idejüket. A tavat homokos terület vette körbe, amelyen szilfák, fűzek és barackfák nőttek. Mindig, amikor a császár megérkezett, a császári szolgák sötétzöld ruhába öltöztek. Mindegyiküknél volt egy fokos, egy edény a sasok eledele számára és egy ár, amivel a hattyúkat szúrták le. Egymástól öt-hét lépésre helyezkedtek el a tó körül. A császár sapkában és az évszaknak megfelelő öltözékben, jáde-kövekkel díszített övvel felövezve állt háttal a szélnek és távolról nézte az eseményeket. [A császári szolgák] zászlók lobogtatásával jelezték a hattyúk elhelyezkedését, és a hírmondók lóháton vágtatva hozták a helyzetjelentéseket. Amikor a tó körül elhelyezkedett dobosok verni kezdték a dobjaikat, a hattyúk megriadtak és felszálltak. A tó körül álló lovasok mind felemelték a zászlóikat és lobogtatták azokat [hogy a hattyúk ne tudjanak visszaszállni a tóra]. Az Öt Állat Szállásának emberei [a császi állatok gondozói] ekkor meghajoltak a császár előtt, majd átadták a szürke sólymokat neki, amelyeket ő elengedett. Amikor a sólymok elfogták [a levegőben] a hattyúkat, kimerülten zuhantak zsákmányukkal együtt a földre. Ekkor a tó körül felsorakozott szolgák elővették árjaikat és leszúrták a hattyúkat, kiszedve azok agyvelejét, amit a sólymoknak adtak. Azokat, akik így fel tudták éleszteni a kimerült sólymokat, általában ezüsttel és selyemmel jutalmazták meg. Amikor a császár megkapta az Első Hattyút, azt felajánlotta az ősök templomának. Minden magas rangú vezető étkeket és italokat ajánlott fel, szólt a zene, boroztak és egymásért mondtak köszöntőket és gratuláltak egymásnak. Mindenki hattyútollakat tűzött a fejére és így mulatoztak. A császár bort kínált a híveinek és tollakat osztogatott közöttük.” (Wittfogel, Karl A. – Feng Chia-Sheng: *History of Chinese Sociaty Liao (907–1125).* The American Philosophical Society, Philadelphia 1949. pp. 131–132.) A hattyúvadászat tehát „császári mulatságnak” számított, és mint láttuk egyfajta rituális tevékenység is volt, amely az egyszerű nép számára valószínűleg tiltott lehetett. Ezért talán kijelenthetjük, hogy a mai hattyúval kapcsolatos tabuk hátterében a mitológia vonatkozások túl, ugyanolyan fontosak lehettek a császári és káni rendeletek tilalmai, amelyek egyébként szintén kapcsolatosak voltak a hagyományos hiedelmekkel. Azaz értelmezhetjük ezt úgy is, hogy a császár mint isteni személy, az egyetlen, aki megölhette a tisztaság és ártatlanság jelképének tekintett hattyút.

Népi gyógyászat[659]

Egyelőre nincs saját adat.

Bölömbika

Botaurus stellaris

(mong. *buqa šibaγun*, halh. *bux šuwuu*, bur. *buxa šubuun*)[660]

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A bilsirszki burjátok súlyos bűnnek tartották a bölömbika megölését, de mivel a csőre különleges talizmánnak számított, sokan voltak, akik vették a bátorságot, és kimentek a közeli nádasba, és egy eskü-szerű varázsmondás elmormolása után, megöltek egy ilyen madarat. A lövés előtt a következő szabadkozó szavakat mondták:

„Gaža šinii xüšeer, šinii tuhaar yabaxab!”

„[Mostantól fogva,] csak a te erődet és segítségedet használva fogok élni!”

Ezután lelőtték a madarat, és csupán a csőrét vitték el magukkal. Amikor otthon, a frissen fejt tejet faedényekbe öntötték szét, hogy majd lefölözzék, a bölömbikacsőrt belemártották a tejbe, amitől úgy gondolták, vastag tejföl keletkezik majd a tej felszínén. Úgy tartották, hogyha az edény feléig mártják a tejbe csőrt, akkor a tej feléből lesz tejföl, ha pedig az aljáig, akkor az egész tejszínné válik majd, és így a bölömbika csőrének a segítségével két-három tehén tejéből annyi tejfölt lehet készíteni, mint egyébként húsz-harminc tehénéből. A legnagyobb akadálya ennek az volt, hogy nagyon nagy bűnnek tartották a madár megölését.[661]

Népi gyógyászat[662]

Egyelőre nincs saját adat.

---

[659] Nincs a *Rgyud bži*-ben.

[660] A bölömbikát, az esténként hallható, jellegzetes, bikabőgéshez hasonló, mély bömbölő hangja miatt, sok nyelven nevezik valamilyen bikának, így nem meglepő, hogy mongol nevének fordítása is csak annyit tesz, hogy „bika madár”. A magyar tájnyelvi elnevezéseiben is legtöbbször szerepel a „bika” elnevezés, így például a vízi bika, nádi bika, ökörbika vagy a bikagém nevekben. (Hermann Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat (LXVII), Budapest 1901. p. 203.)

[661] Hangalov: *Balaganskij sbornik*. pp. 211-212. A fenti példáról már szóltunk a homonímián alapuló mongol népi mágia bemutatása során. Itt tehát feltételezésünk szerint a „bölömbika–bika–tehén–tej–tejföl” logikai láncolatról lehet szó.

[662] Nincs a *Rgyud bži*-ben.

Pézsmapocok[663]

Ondatra zibethicus

(halh. *andaatar*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[664]

1. A pézsmapocok (torg. *andaatar*) húsa jó a vesebetegségek kezelésére.[665]

Korall

(mong. *sirü*, halh. *šür*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

Egyelőre nincs saját adat.

Népi gyógyászat[666]

1. Ha valakinek nem áll el az orrvérzése, el kell égetni egy darabka tengeri korallt (halh. *dalain šür*) és a füstjét be kell szippantani, ez elállítja a vérzést.[667]

Kauri-kagyló (héja)

(mong. *ibaγun*, halh. *yowuu*)

Hiedelmek, tabuk, népi mágia

1. A kauri kagyló héja (halh. *yawuu*, vagy *yawuun čuluu*), mint oltalmazó amulett, jól ismert egész Mongóliában, ezért gyakran akasztják kisgyerekek nyakába.[668]

Népi gyógyászat[669]

Egyelőre nincs saját adat.

---

[663] A faj nem őshonos Mongóliában, azonban torgut adatközlőink elmondása szerint a Xowd aimag, Bulgan járásában a Bulgan folyóban ma már előfordul, és vadásszák is.

[664] Nincs a *Rgyud bži*-ben.

[665] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Gerelčuluun (48), (Napló: 2003.08.07.)

[666] A *Rgyud-bži*ben a korall (tib. *byu-ru*) 8 helyen szerepel.

[667] Saját gyűjtés – 2003. Xowd aimag, Bulgan járás, adatközlő: Badamraa (60) – tanár, (Napló: 2003.08.05.)

[668] A kauri kagyló gyermeket oltalmazó amulettként való használata más kultúrákban is ismert. Dr. Saber el-Adly tanár úr értelmezése szerint ez, e kagyló női nemi szervre emlékeztető alakjával függ össze, és így mint a szülőanya jelképe oltalmazza a gyermeket. Ezúton szeretném megköszönni Saber tanár úr ezen megjegyzését.

[669] A *Rgyud-bži*ben a kauri kagyló (tib. *'gron-bu*) 39 helyen szerepel. A tibeti gyógyászatban a hamuját használják.

Összegzés

Dolgozatunk alapvető célkitűzése az volt, hogy a 2001–2011 között Mongóliában gyűjtött, és a terepkutatási naplókban feljegyzett 54 állattal kapcsolatos 234 adatot valamilyen módon rendszerezzük és elemezzük. Három vizsgálati területet jelöltünk ki, amelyeknek feltételezéseink szerint fontos szerepe volt az állatokkal kapcsolatos mongol asszociációk kialakulásában. Így először megvizsgáltuk a mongol mitológia és népvallás különböző természettel és állatokkal kapcsolatos aspektusait. Ezután a tibeti orvosi hagyomány, azon belül is a *Rgyud-bži* mongol népi gyógyászatra kifejtett hatásait néztük meg, végül pedig a közép- és újkori mongol törvényekben előforduló, állatokra vonatkozó törvényi cikkelyeket vizsgáltuk meg.

A dolgozat második részében egy mongol rendszertani összefoglaló után következtek maguk a gyűjtött anyagok. A terepmunkáink során dokumentált, és az előző fejezetben bemutatott állatokkal kapcsolatos anyagok adatait a következő táblázatban foglaltuk össze.

	Állatok száma	Hiedelmek	Népi gyógyászat	Egyéb	Összes adat	Saját gyűjtés	Mások gyűjtése
„Élelmüket lábukkal kikaparók”	6	9	7	2	18	(13)	(5)
„Csőrükkel kaparók”	7	11	2	0	13	(5)	(8)
„Növényevő vadállatok”	8	13	15	2	30	(28)	(2)
„Ragadozók”	6	19	17	12	48	(47)	(1)
„Zsákmányukat erejükkel megszerzők	5	10	3	5	18	(17)	(1)
„Ember által uralt állatok”	6	44	24	10	78	(78)	(0)
„Üregben élők”	8	21	8	4	33	(30)	(3)
„Vizes helyeken élők”	8	9	5	3	17	(16)	(1)
Összesen:	54	136	81	38	**255**	(234)	(21)

Mint ahogy a táblázatból is látszik, összesen 255 állatokkal kapcsolatos adatot vizsgáltunk meg, amelyből 234 saját és 21 mások által gyűjtött adat volt. Az összes adatnak valamivel több mint 30 százalékáról (81 adat) egyértelműen megállapítható, hogy a népi gyógyászat kategóriájába tartozik, míg a fennmaradó 70% többsége (55%) az állatokkal kapcsolatos

hiedelmekhez sorolható. A maradék 15%-ot pedig az állatokkal kapcsolatos ténymegállapítások alkotják általában.

E fenti számok tükrében, a népi orvoslás, s így a *Rgyud-bži* hagyomány jelentős szerepét az állatokkal kapcsolatos mongol asszociációk kialakításában igazoltnak tekinthetjük, hiszen az állatokról mondott adatok egyharmada ebben a kontextusban merült fel.

A hiedelmek kategóriájába sorolt 136 adat azonban ennél sokkal nehezebben értelmezhető. Itt már nem jelenthetjük ki azt, hogy valóban a mongol mitológiára vagy a középkori törvényekre és tabukra lehetne visszavezetni e hiedelmek egy meghatározott százalékát.

Kétségtelen, hogy a gyűjtött adataink között szerepelnek a dzsingiszi törvényekkel is kapcsolatba hozható tabuk (ld. „tilos ütni a ló fejét", „tilos madárfiókát ölni"). Azonban ezen adatok zöme nem sorolható semmilyen nagyobb kategóriába. Ehelyett sokkal inkább csak a hagyományos mongol gondolkodás más aspektusaival összefüggésbe hozva, kisebb csoportok meghatározására van lehetőség. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül mutatunk be néhány olyan kategóriát, amelyekbe a *Hiedelmek, tabuk, népi mágia* halmazba sorolt adatok egy része elhelyezhető.

1. A jószággal kapcsolatos hiedelmeken belül meghatározható egy halmaz, amelybe az állatok húsának elosztására és fogyasztására vonatkozó előírások és tabuk tartoznak.

2. A jószág hideg és meleg pofájúsága alapján kialakult hiedelmek (ld. a teve balszerencse, a ló szerencse)

3. Egy külön csoportot képezhetnek azok a hiedelmek, amelyek a különféle éles vagy hegyes állati részeket (fogak, tüskék, karmok stb.), mint védő amuletteket, vagy mint újszülött csecsemőket oltalmazó talizmánokat írják le.

4. A homonímián alapuló mágiának elnevezett jelenséghez köthető hiedelmek, amelyek lényege az hogyha egy állat neve vagy valamely testrészének az elnevezése megegyezik, vagy hasonlít egy másik mongol szóra, abból sokszor az az elképzelés alakul ki, hogy a két dolog mágikus kapcsolatban áll egymással, s így az egyikkel lehet hatni a másikra. Ilyen mongol asszociációs láncolatokra volt példa a bölömbika–bika–tej–tejföl; a paripa–szélparipa–tetterő–emberi sors; a lapocka (*dal*) – hetven (*dal*) – sokasodás, szaporaság; illetve a kánya (*elee*)–máj (*eleg*) hasonlósága következtében kialakult több hiedelem.

5. A mongol népi mágia rítusainak egy része a frazeri átviteli mágia csoportjába sorolható. Ilyenek azok a rituális cselekedetek, amikor egy betegséget, egy tisztátalanság következtében bekövetkezett bajt, egy állatra, vagy valamilyen állati dologra hárítanak át (ld. kutya, vakondtúrás stb).

6. Hiedelmek, amelyekben egy-egy állatra, mint egykori emberre tekintenek a mongolok. (ld. mormota, medve, hattyú).
7. Hiedelmek a messziről érkező madarakról, amelyek hozhatják a szerencsét és boldogulást, de el is vihetik.
8. Az állatok, mint bizonyos rendkívüli tudás, képesség birtokosai. (ld. harkály, szarvas, jávorszarvas)
9. A buddhizmus hatására utalnak azok a rítusok, amelyeket a megölt állat jobb újjászületése érdekében hajtanak végre a mongolok.
10. A „teljes" dolgok mongol kultúrában betöltött fontos szerepére utaló állatokkal kapcsolatos (ld. függőcinege fészek tisztelete; a „teli fenekű" bárány; a holdújév utolsó „teli napján" (halh. *bitüün*) a zárt, birka alakú *xonin buuj*-ok készítése stb.)

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a mongolok állatokkal kapcsolatos asszociációnak körülbelül egyharmada valóban a *Rgyud-bži* és kommentárjainak a talaján létrejött mongol népi gyógyászathoz köthető, azonban ezek fennmaradó kétharmada csak a hagyományos mongol gondolkodás legtágabb kontextusában vizsgálható és csak az ezen belül létrehozott kategóriák szerint csoportosítható.

Értekezésünk utolsó fejezeteként, egy a dolgozatban részben már ismertetett adatok alapján készült rövid, farkasról szóló tanulmányt mutatunk be. Ehhez hasonlóan tervezzük a későbbiek során feldolgozni és kisebb tanulmányokban közölni a medvéről, mormotáról, hattyúról gyűjtött anyagainkat, úgy hogy ezeket összevetjük ezen állatok történelmi, tibeti orvoslási és nomád gazdálkodási aspektusaival.

A FARKAS

A farkas ma Mongóliában vadászidényhez nem kötött, szabadon vadászható állat, amelyet a mongol nomádok előszeretettel ejtenek el és sokszor kifejezetten irtandó ragadozónak tartanak. A farkas negatív megítélése egyértelműen a nyájakban okozott, látszólag fölöslegesen nagy mértékű pusztítása miatt alakult ki. Ezt a jelenséget a modern etológia az egy helyre koncentrálódott, nagy számú zsákmányállat által kiváltott szupernormális ingerrel magyarázza, aminek következtében a farkas igyekszik megölni, vagy legalábbis megsebezni minél több juhot vagy kecskét a maga környezetében, hogy miután biztos helyre vitte az egyiket, visszajöhessen a többiért. Az állatok csoportokban, nyájakban való tartása, és karámba történő bezárása az emberiség történetének csak az elmúlt néhány ezer évére jellemző, ami azonban a ragadozó emlősök evolúciójához képest csak igen rövid időszaknak tekinthető, és ez bizonyos genetikai beidegződések, ösztönös reakciók eltörlésére közel sem elegendő. Ez ad magyarázatot tehát az éjszakánként, a karámba zárt juhnyájak közé lopódzó farkasok szupernormális zsákmányszerző magatartására.[670]

A farkas megítélése azonban nem volt mindig ennyire egyértelműen negatív. Már a 13. századi történeti forrásokban szereplő törzsnevek közül is, de még a mai nemzetségnevek között is találunk olyanokat, amelyekből arra következtethetünk, hogy ezek a csoportok a farkast tekintették totemősüknek. *A mongolok titkos története* mellett, ami a mongolokat „az Ég rendeléséből született kékesszürke farkastól” és a „rőtes szarvasünőtől” származtatja, Rašīd ad-Dīnnál olvashatunk egy, a Dzsingisz seregeibe tagozódó, bizonyos *činos* [farkasok] nemzetségről.[671] Ugyanígy, az észak-mongóliai darhat nemzetség egyik

[670] Az éjszaka, a nyájra támadó farkas ellen, a jószágok védelmére a legtöbb mongol szálláson őriznek egy tibeti nyelvű fadúcos amulettet, amin egy nyíllal átszúrt, száján és lábán megkötött farkas látható, testén tibeti felirattal: „A farkast öld meg!” Alatta pedig egy másik felirat: „A farkas ártalmától védj meg!” Az amulett részletes leírását ld.: Kelényi Béla: A jó szerencse kultusza. In: Kelényi Béla (szerk.): *Démonok és megmentők: Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban*. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest 2003. pp. 71–72.

[671] A tajcsiut törzsszövetségbe tartozó *činos* nemzetségről ld.: *Rašid-Ad-Din – Sbornik letopisej* I./1. pp. 183–184. Dzsingisz kán, *börte čino-a* („kékesszürke farkas”) és *γoo-a maral*tól („rőt szarvasünő” vagy „szép szarvas”) való származására Rašīd ad-Dīn is utal, azonban nála már, a mongolok őshazájának tekintett Ergüne-künből kijött Būrte-čīne, egy a mongolok egy csoportját vezető emír, akinek kedvenc felesége Qūā-mrāl, tehát mindketten valós emberi személyek, akik csak állatneveket viseltek (Semenov, A.A. (1952): *Rašid-Ad-Din – Sbornik letopisej.*, I/2 p.9.). Az iráni mongol államban tevékenykedő muszlim Rašīd ad-Dīn számára ugyanúgy, mint a 17. századi *Altan tobči* krónika buddhista mongol szerzője, Lubsang Danjan számára is a mongolok valódi állatoktól való származtatása összeegyeztethetetlen lett volna a vallási tanokkal. Utóbbinál, Dzsingisz kán őse, Börte Čino-a az első tibeti király, Küjügün sandali-tu qaγan leszármazottjának,

ága is a *čonos*[672] nevet viseli, valamint a burjátoknál is van mind a mai napig egy *šono* nevű alnemzetség. C.B. Cydendambaev szerint maga a „burját” elnevezés is a protomongol *čino* etnonima tükörszava. Véleménye szerint a burjátok ősei ahhoz a protomongol csoporthoz tartoztak, akik a farkast tekintették totemősüknek, és a „burját” név az ótörök *böri* „farkas” jelentésű szó *„-d”* mongol többes szám raggal ellátott *börid* alakjára vezethető vissza.[673] A mongol mitológiához hasonlóan a farkas megjelenik a régi belső-ázsiai török népek etnogenezisében is vagy mint ősanya, aki megmenti és felneveli a türkök ősét, egy ellenség által megcsonkított kisfiút, akitől végül tíz fiút szül, vagy pedig mint ősatya, aki egy hun hercegnőt vesz feleségül és közös gyermekük lesz a birodalomalapító első uralkodó. De ugyanígy a kultúrhérosszá vált türk ős, Oguz kán történetében is találhatók a totemizmusra való utalások. Ilyen például Oguz kán küllemének a leírása: „lábai, mint a bikáé, dereka, mint a farkasé, válla, mint a cobolyé, mellkasa, mint a medvéé”, emellett Oguz kán segítője és csapatainak vezetője is egy emberi nyelven beszélő kékesszürke farkas, amely mindig a jó úton vezeti a sereget, s ezáltal újabb és újabb győzelmekhez juttatja a türköket.[674] Kulturális kölcsönhatás eredménye lehet az, hogy a burját *šono* nemzetség tagjai is a türkökhöz hasonlóan úgy tartják, hogy ősüket gyermekkorában egy nőstény farkas nevelte. Egy hiedelem szerint a *šono* nemzetségbeliek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy meg tudják gyógyítani a farkas által megtámadott és megsérült állatokat.[675]

A mongol köznyelvben, a különböző állatokra használt számos tabunévből is a totemisztikus ősök egykori nagy jelentőségére következtethetünk. Mongólia-szerte ismert a farkas *xeeriin noxoi* („pusztai kutya”), *saaral noxoi* („szürke kutya”), *sunadag noxoi* („nyújtózó kutya”, *xecüü nert* („nehéz nevű”), *ix amt* („nagy szájú”), *godon malgait* („kurta sapkás”)[676] elnevezése, de a burjátok emlegetik *xüdöögei taabai* („mezei apó”), *xüdöögei üdgen* („mezei öreg”) néven is.[677]

Dalai subin altan sandali-tu qaγan-nak az egyik fia, aki Γou-a maral személyében egy hajadon leányt vett feleségül. (*Altan tobči: „Zolotoe skazanie”* p. 53.)

[672] Például, O. Pürev mongol sámánizmus-kutató egyik fontos adatközlője, Baamiin Dulam sámánasszony is *čonos* darhat volt. Pürev, O.: *Mongol böögiin šašin.* pp. 206, 296, stb.

[673] Cydendambaev, C.B.: *Burjatskie istoričeskie hroniki i rodoslovnye.* Ulan-Ude 1972. pp. 277-279. Bár Cydendambaev levezetése meglehetősen népetimológiás megközelítésnek tűnik, abból a szempontból mindenképpen érdekes, hogy ez az etimológia a burjátok számára általában igen tetszetősnek és a burját mitológiával teljesen összhangban álló magyarázatnak tűnik.

[674] Tokarev S.A.: *Mify narodov mira.* II. Sovetskaja Enciklopedija, Moskva 1987. pp. 240, 537.

[675] Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii.* Izdatel'stvo „Nauka” – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. (pp. 56– 69.) p. 58.

[676] A tabunevek magyar megfelelőihez Birtalan Ágnes fordításait vettük alapul. (Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. p. 49.)

[677] Mint e példákból is látszik, a tabunevek megalkotásakor, más kultúrákhoz hasonlóan, általában az állat valamely jellemző tulajdonságát igyekeztek megragadni, így ez vonatkozhatott az állat lakóhelyére,

Több legenda él a farkas égi származásával kapcsolatban is. A fehér farkasokat például a burjátok kifejezetten mennyei, vagy égi kutyáknak tartották (burj. *tengeriin noxoi*), amelyek csak az istenek, a *tengri*k utasításait követve járnak el itt a földön. Amikor éjszakánként, felemelt fejjel hosszan vonyítanak az ég felé, a burjátok úgy vélték, hogy ekkor Tengritől kérnek élelmet. Tengri határozza meg számukra, hogy hol, kitől, milyen színű állatot ejthetnek zsákmányul és azt is, hogy milyen mennyiségben. A hagyomány szerint a zsákmány elejtését követően, annak elfogyasztása előtt, a farkasok hátsó lábaikon ülve, mellső lábaikban az elejtett állat veséit tartották maguk előtt, „mintha hálaadó imát mondanának". Ha fehér farkasok támadtak a nyájra, azt jó jelnek volt szokás tekinteni, ami az állatszaporulat növekedését, a bőség, a gazdagság eljövetelét jelentette a burjátok számára. Ezért nem volt szabad kimutatni a fehér farkasok által elpusztított állatok miatt érzett bánatot, vagy rosszérzést, hiszen ez egy áldozat volt az Égnek, amiért cserébe viszonzást várhattak. Tilos volt továbbá megölni az udvarba beszökött, s az állatokat tizedelő farkast is, ha mégis megtette valaki, csak nagyobb veszteségekre számíthatott.[678] Nyugat-Mongóliában már pusztán a farkassal való találkozást is szerencsés jelnek tartották, ami elhárít minden bajt és szerencsétlenséget.[679]

A farkas égi küldöttként való felfogására utal a farkasvadászat több mozzanata is. A vadászok ilyenkor igyekeztek még a farkas tabuneveit sem kimondani és a farkas vadászata, megölése helyett azt mondták, hogy „*xomool tüüne*", azaz mennek „lóganéjt gyűjteni". Ha farkast lőttek és különösen, ha farkasodút dúltak fel és farkaskölyköt öltek meg, „megtévesztésképpen" nem volt szabad egyenesen hazatérni, hanem csak kerülővel.[680] Emellett további „biztosítékként" a megölt farkas vékonybelét kifeszítették keresztbe a hazavezető úton maguk mögött.[681] A megölt farkas haragját és bosszúját elkerülendő mondták azt, hogy: „*Bulgan süülee naašluul, altan araagaa caašluulǰ xairla!*", azaz „Cobolyprém farkadat emerre, aranyos fogadat amarra fordítani légy kegyes!"[682] A burjátoknál volt szokás, hogy a megölt farkas vérét télen hóval, nyáron földdel temették be,

---

életmódjára vagy valamely külső jegyére. Hasonló szóalkotással keletkeztek a magyar nyelvben megőrződött tabunevek is, úgy mint az ordas, a lompos, a toportyánféreg, de maga a farkas, vagy szarvas kifejezéseink is.

[678] Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii.* Izdatel'stvo „Nauka" – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. (pp. 56– 69.) pp. 58–59.

[679] „Farkassal találkozni jó [jel]. A farkas az Ég fehér kutyája. [A farkas] a bajhozókat elpusztítja, megeszi. Az Ég fehér kutyája szerencsés áldású. A szerencsehozó farkassal találkozni nagyon jó." Birtalan Ágnes *zaxčin* gyűjtése. Ld.: Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. p. 49.

[680] Vö. a „fekete lábnyomú" állatokról elmondottakat.

[681] Punsag, A.: *Mongolčuudiin ulamǰlalt ceeriin yos.* Ulaanbaatar 2003. pp. 30–31.

[682] Sampildendew, X.: *Malčin ardiin jan üiliin ulamǰlal.* Ulaanbaatar 1985. p. 120. Az idézett mondat tulajdonképpen a megölt farkas lelkéhez szól, és az értelme a következő: „Nekünk hátat fordítva, távozz el tőlünk!"

hogy elkerüljék a tartós rossz időt, Tengri bosszúját.[683] A további vadászszerencse megőrzése érdekében a vadászat végéig meg kellett tartani a farkas bőrével együtt a fejét, tüdejét, szívét és légcsövét.[684] A farkast egyébként ősszel csoportosan fegyverrel vadásszák, év közben pedig egyénileg lóháton üldözik. Ez utóbbi esetben addig üldözik míg a farkas teljesen ki nem merül, s ekkor utolsó erejéből megpróbál rátámadni üldözője lovára. A lovat ekkor félrerántva, bambusz nyelű ostorukkal (mong. *tašiγur*) olyan erővel vágják orrba a felugró farkast, hogy az rögtön kimúlik.[685] A farkassal való, ilyenfajta „megküzdés" mindenképpen a bátorság jelének számít, így feltehetően ezzel áll összefüggésben az a mongol szokás, hogy a férfiak a derekukra függesztve, „trófeaként" farkas bokacsontot hordanak, ma már sokan a városiak közül is.[686]

Ami a farkas gyógyászatban betöltött szerepét illeti, azt mondják *„čononoos xayax yum baixgüi*", „a farkasból nincs semmi, amit el kellene dobni". És valóban a *Rgyud-bži* alapján is kiderül, hogy a tibeti orvoslás szerint az állatok közül a farkasból nyerhető ki a legtöbb gyógyszeralapanyag. Míg a bőrét ruhának, csizmaszár bélésnek, bokacsontjait és szemfogait pedig talizmánnak használják,[687] addig a farkas húsa, torka, gyomra, fogai, vizelete, ürüléke, szíve, bőre, nyelve, általában kiszárítva és mozsárban összetörve, különféle betegségek kezelésére alkalmas. Így például a farkas torkát kiszárítva, por alakban más alapanyagokkal összekeverve golyva gyógyítására használták.[688] A farkas nyelvét a tibeti orvoslásban daganatok kezelésénél alkalmazták, a farkasnyelvből készült főzetet pedig az ödémás nyelv borogatására.[689] Vesebántalmakra és gyulladt sebekre javasolt a farkas húsának fogyasztása.[690] A mongol népi gyógyászatban a farkas húsát tüdő és légúti megbetegedések esetén javasolják fogyasztani.[691] A torgutok, ha fáj a torkuk, farkasnyelvet kötnek a nyakukba, valamint használják a farkasgyomrot is gyógyításra.

„Čonii xodoodod bucalsan süü kiigääd, tarag bürǰ uuna. Xodoodnii šarxtää künd sään, süräätäi xaniadtää künd uušgind sään."

---

[683] Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. p. 59.
[684] Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. 1067.
[685] Szambúdordzs, O.: A vadászat hagyományos elemei. pp. 121-122.; Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmükök egy európai mongol nép*. p. 58.
[686] Ezzel kapcsolatban általában azt mondják: „*Er xünii xiimorid sain.*" „A férfi szerencsét szolgálja." (Saját gyűjtés, 2003. Batširеet, napló)
[687] Nagyobb farkasok bokacsontját és szemfogait szokás ezüst-foglalatba tenni és így viselni. (Ld. még: Birtalan Ágnes (2002) pp. 51-52.)
[688] *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. p. 290.
[689] *Op. cit.* p. 288.
[690] *Op. cit.* pp. 144, 498.
[691] Saját gyűjts. 2003, Xentii aimag, Batširеet sum, adatközlő: Batsaixan (32) – videókazetta

„A farkas gyomrába forralt tejet kell tölteni és miután megaludt benne, meg kell inni. A gyomorfekélyes embernek nagyon jót tesz, és a tüdőbajos ember tüdejének is jó.”[692]

Az egyik xowdi torgut adatközlőnktől tudtuk meg, hogy városi környezetben, vagy ott, ahol nincsen mód farkashús beszerzésére, a mongol étkezési szokásoktól teljesen idegen módon kutyahúst használnak a tüdőbetegségek kezelésére. Ezt úgy teszik, hogy erről nem tájékoztatják a beteget, mivel ha erről tudomást szerezne feltehetően elutasítaná a „gyógyszer” elfogyasztását. A kutyahúst a rokonok keverik bele a betegnek készített húsos ételekbe.[693] A farkas mongol népi gyógyászatban való használatával kapcsolatban egy érdekes adat még, hogy míg például a *Rgyud-bži* vizeletelzáródásra birka térdcsontjából készült főzetet javasol,[694] addig a mongolok a már említett, férfiasság szimbólumnak tekintett farkas bokacsontból készült főzetet tartják ilyen esetben célravezetőbbnek.[695]

[692] Saját gyűjtés, 2003, Xowd aimag, Bulgan sum, adatközlő: Nyamaa (44), (Napló: 2003.08.01.)
[693] Saját gyűjtés, 2003, Xowd aimag, Bulgan sum, adatközlő: Irüü (54), (Napló: 2003.08.06.)
[694] *Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny*. p. 87; Pozdneevnél: *qonin-u yasun kei ebečin-i arilγayu – toyiγ-un yasun sigesün qaγaγdaqui arilγayu* - „a birka csontjai a „szél” betegségeit gyógyítják – térdkalácscsontja a vizeletelzáródást orvosolja” Pozdneev: p. 290.
[695] *šees boogdsan künd sään* – „jót tesz annak, akinek meg van kötve a vizelete” (Saját gyűjtés, 2003, Xowd aimag, Bulgan sum, adatközlő: Gerelčuluun (48) – napló: 08.07.

Hivatkozott irodalom

.Am'tan, urgamal – tedgeeriin ed erxtniig tanix awlaga. (szerk.) Amgalan, L. [et al.], Ulaanbaatar 2008.

A mongolok titkos története. ford. Ligeti Lajos, Gondolat, Budapest 1962.

Agehananda Bharati: The Hindu Renaissance and its Apologetic Patterns. *The Journal of Asian Studies* 29. (2), Association for Asian Studies, 1970.

Amitai-Preiss, Reuven: Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamlūk sultanate. In: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 59, No. 1. (1996), University of London

Anaγaqu uqaγan-u dörben ündüsü. Öbör Mongγol-un Arad-un Keblel-ün Qoriy-a, Mükden 1959.

Andrews, Roy Chapman: *Across Mongolian Plains. A Naturalist's Account of China's „Great Northwest"*. D. Appleton and Company, New York – London 1921.

Apagyilkos sámánfiak. Burját mesék és mondák. ford. Mándoki László, Európa Könyvkiadó, Budapest 1973.

Ar'yaasüren, Č., Nyambuu, X.: *Mongol yos janšliin ix tailbar tol' I.*, „Süülenxüü" Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992.

Aristotle's History of Animals: in ten books. Transleted by Richard Cresswell, Saint John's College, Oxford University, London 1862.

Arsenev, V. K.: *V debrjax Ussurijskogo kraja. Dersu Uzala.* Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Geografičeskoj Literatury, Moskva 1951.

Aseeva, T.A.; Blinova, K.F.; Jakovlev, G.P.: *Lekarstvennye rastenija tibetskoj mediciny*, Nauka, Novosibirsk 1985.

Atlas tibetskoj mediciny. Svod illjustracij k tibetskomu medicinskomu traktatu XVII veka „Goluboj berill". Ju. M. Parfionovič (szerk.), Galart, Moskva 1994.

Avar Ákos: *Állati eredetű gyógyszerek a mongol népi műveltségben.* Szakdolgozat, témavezető: Dr. Birtalan Ágnes, 2004.

Baawgai,Č.-Boldsaixan,B.: *Mongol ulamǰlalt anagaax uxaan.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1990. Bazaron, Elbert: *Tibeti medicina*. Noran Könyvkiadó, Budapest 1998.

Badamdorǰ, D.: Mongol xelnii am'tan ilerxiilsen üg büteex dagawariin utgas. In: *Mongol sudlaliin čuulgan N6. (41).* Szerk.: R. Čültemsüren, S. Xöwsgöl, Ulaanbaatar 2009.

Badamxatan, S. (szerk.): *BNMAU-iin ugsaatnii jüi. Xalxiin ugsaatnii jüi. XIX–XX juunii jaag üye.* I. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987.

Badamxatan, S.: *Xöwsgöliin darxad yastan.* Ulaanbaatar 1965.

Badmaev, Petr: *Glavnoe rukovodstvo po vračebnoj nauke Tibeta - Žud-ši.* S.-Peterburg 1903.

Barta Zsolt – Zsigmond Ártemisz Éva: A sün a burját mitológiában. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Helyszellemek kultusza Mongóliában.* (Őseink nyomában Belső-Ázsiában III.), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2004. pp. 41–50.

Batbold, A. red.: *Mongol ugsaatnii baga newterxii tol' I.* Süülenxüü, Ulaanbaatar 1993.

Bawden, C. R.: The Supernatural Element in Sickness and Death According to Mongol Tradition. In: *Confronting the Supernatural: Mongolian Traditional Ways and Means. Collected Papers*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1994.

Bayarsaixan, B. et al.: *Mongoliin tüüx taslax aǰillagaanii tüüxen surwalǰ bičigt xiisen šinǰilgee. (Ulaan xacart).* Ulaanbaatar 2010.

Beer, Robert: *Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Shambala, Boston 1999.

Bethlenfalvy Géza: Félelmetes és védő istenségek, égben, légben, földön, hegyben, vízben élő, ártó és segítséget nyújtó démonok, szellemek, kísértetek, ördögök és boszorkák Tibetben, Mongóliában. In: Kelényi Béla (szerk.): *Démonok és megmentők – Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban.* Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest 2003.

Birtalan Ágnes – Rákos Attila: *Kalmükök egy európai mongol nép*. (TEXTerebess No.1.), Terebess Kiadó, Budapest 2002.

Birtalan Ágnes szerk. *Hagyományos mongol műveltség – I. A mongol nomádok anyagi műveltsége*. DVD. Budapest, 2008.

Birtalan Ágnes: A Föld és a Víz gazdaszellemeinek kultusza a nyugat-mongóliai zahcsinoknál. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Helyszellemek kultusza Mongóliában. Őseink nyomán Belső-Ázsiában* III. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2004.

Birtalan Ágnes: A róka a mongol népi hiedelemvilágban és folklórban. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában* II. *Hitvilág és nyelvészet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. (pp. 45–86.)

Birtalan Ágnes: A survey of the fox in Mongolian folklore and folk belief. In: Walravens, Hartmut (szer.): *Der Fuchs in Kultur, Religion und Folklore Zentral- und Ostasiens.* (Asiatische Forschungen, Band 141), Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2001. pp. 35–58.

Birtalan Ágnes: *Cagān Öwgön – The White Old Man in the Leder Collection. Textual and Iconographic Tradition of the Cult of Old Age among the Mongols.* (kiadás alatt)

Birtalan Ágnes: Jószágvágás. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Hagyományos mongol műveltség – I. A mongol nomádok anyagi műveltsége*. DVD. Budapest 2008.

Birtalan Ágnes: Ritualistic Use of Livestock Bones in the Mongolian Belief System and Customs, In: *Altaica Budapestinensia MMII: Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference (PIAC).* szerk. Sárközi Alice és Rákos Attila, Budapest 2002.

Birtalan Ágnes: Világkép és világmodellek a mongol népek mitológiájában és hiedelemvilágában. (Egy rekonstrukciós kísérlet előzetes vázlata). In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz.* Balassi Kiadó, Budapest 2002. (pp. 11–20.)

Birtalan Ágnes: Wörterbuch der Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: Wörterbuch der Mythologie 34. Ed. Egidius Schmalzriedt – Hans Wilhelm Haussig, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2001. pp. 879–1097.

Birtalan, Ágnes: *Ada*: *A Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief.* In: *The Role of Women in the Altaic World. Permanent International Altaistic Conference 44th Meeting, Walberberg, 26-31 August 2001*. (Asiatische Forschungen 152.) (szerk.) Veronika Veit, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. (pp. 19–33.)

Bold, L.: *Orčin cagiin mongol xelnii dagawar*. Ulaanbaatar 1986.

Bold, L.: *Orčin cagiin mongol xelnii tongoruu tol'*. BNMAU Šinǰlex Uxaanii Akademi Xel Joxioliin Xüreelen, Ulaanbaatar 1976.

Bold, Š. et al.: *Mongol tuurgatnii anagaax uxaanii aldart emč, maaramba, mergediin namtar, büteeliin toim. (ME VII juunii ömnöös XIX juunii süülč xürtel).* Ulaanbaatar 1999.

Bordžanova, T.G.: *Magičeskaja poezija kalmykov. Issledovanie i materialy.* Elista 1999.

Bostock, John M.D., F.R.S. and Riley, H.T., Esq., B.A (ford.): *The Natural History of Pliny.* Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, London 1856., digitális kiadás:

Taylor and Francis; Tufts University: Perseus Digital Library. (Retrieved 24 May 2009.) http://www.perseus.tufts.edu/hopper

Boγdabaγatur beye-iyer dayilaγsan temdeglel. Ford.: Asaraltu, Köke-Öndür, Öbör Mongγol-un soyol-un keblel-ün qoriy-a, Kölönbüyir 1985.

Bulgakov, S. V.: *Nastol'naja kniga dlja svjaščenno-cerkovno-služitelej.* Kiev 1913.

Bum-Ochir D.: Shamanism under Construction: Rank and Conflict in Contemporary Mongolian Shamanism. In:*The 10th International Congress of Mongolists being Convened under the Patronage of Ts. Elbegdorji, President of Mongolia (9-13 August 2011, Ulaanbaatar). Summaries of Congress Papers.* Secretariat International Association for Mongol Studies, Ulaanbaatar 2011. pp. 38–39.

Bügd Nairamdax Mongol Ard Uls – Ulaan nom. O. Šagdarsüren (szerk.), Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1987.

Bünčin, V.: *Mongol altain xoilgiin tuxai.* Bayanxongor xot 1972.

Cendǰaw, D. – Büǰinxand, Č.: *Jaariin am'd üildwer.* Šinǰlex Uxaanii Akademi, Biologiin Xüreelen, Xöxtnii Ekologiin Laboratori, Ulaanbaatar 2002.

Cendǰaw, D.: *Mongol ornii badang xüder. The Musk Deer of Mongolia.* Šinǰlex Uxaanii Akademi, Biologiin Xüreelen, Xöxtnii Ekologiin Laboratori, Ulaanbaatar 2002.

Čerengbel, Kü.: *Kökenaγur-un čiγulγan-u čaγaǰa-yin bičig.* Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Beiǰing 2009.

Cerensodnom, D.: *Mongol ardiin domog ülger.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1989.

Cerensodnom, D.: *Mongoliin burxan šašnii uran joxiol.* Šinǰlex Uxaanii Akademiin Xel Joxioliin Xüreelen, Ulaanbaatar 1997.

Chabros, K.: *Beckoning Fortune: A study of the Mongol dalalga ritual.* (Asiatische Forschungen 117), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1992.

Chabros, Krystyna: *Beckoning Fortune: A study of the Mongol dalalga ritual.* (Asiatische Forschungen 117), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1992.

Čige: *Erten-ü mongγol-un qauli čaγaǰa-yin teüke*. Liyuuning-un Ündüsüten-ü Keblel-ün Qoriy-a, 2004.

Čingel, G.: *Čingis xaanii tuxai towč tailbar tol'*. «Süülenxüü» Xüüxdiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1992.

Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Mammals.*

Mongol ulsiin xöxtön am'tnii Ulaan dans. Regional Red List Series Vol. 1. Zoological Society of London, London

Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., King, S. R. B., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Summary Conservation Action Plans for Mongolian Mammals.* Regional Red List Series Vol. 2. Zoological Society of London, London.

Čšud-ši – Kanon tibetskoj mediciny. D.B. Dašiev (ford.), Vostočnaja literatura, RAN, Moskva 2001. *Anagaax uxaanii dörwön ündes*. Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1991.

Cydendambaev, C.B.: *Burjatskie istoričeskie hroniki i rodoslovnye.* Ulan-Ude 1972.

Čžud-ši tom III. „Tantra nastavlenij". Pamjatnik srednevekovoj tibetskoj kul'tury. Perevod s tibetskogo jazyka i primečanija D.B.Dašieva, Ulan-Ude 1991.

Damdinsürüng, Če.: *Mongγol uran ǰokiyal-un degeǰi ǰaγun bilig orosibai.* (Corpus Scriptorum Mongolorum T. XIV), Ulaanbaatar 1959.

Dava, Norbu: *An Introduction to Tibetan Medicine.* Tibetan Review Publication, New Delhi 1976.

Delentnii angilal jüi, angilbariin mongol ner tom'yoo. (latin-mongol-angli-oros) I. Ulsiin ner tom'yoonii komissiin medee N 148. (szerk.) S. Dulamceren, Ulaanbaatar 2003.

Doerfer, G.: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersichen* II. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1963.

Dordži Banzarov: *Černaja vera ili šamanstvo u mongolov.* Učenye Zapiski Imper. Kazan. Univers., 1846, T. III.

Duka, Tivadar Dr.: *Körösi Csoma Sándor dolgozatai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1885. Baktay, Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Gondolat, Budapest 1984.

Dulam, S.: *Cagaan sariin belgedel.* Ulaanbaatar 1992.

Dulam, S.*: Mongol belgedel jüi I. – Toonii belgedel jüi*. Ulaanbaatar 2007.

Farkas J., Szabó T.: *The Pictorial World of the Tibeto-Mongolian Demons.* Mandala & LibroTrade, Budapest 2002.

Finckh, Elisabeth: *Grundlagen tibetischer Heilkunde* I. Uelzen 1975.

Flood, Gavin: *An Introduction to Hinduism.* Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Forbáth László: *A megújhodott Mongólia*. Franklin-Társulat. é.n.

Földi János: *Természeti História.- A' Linne Systémája szerént. Első tsomó. Az állatok országa*. Pozsony 1801.

Galdanova, G.R.: Počitanie životnyh u burjat. In: *Buddizm i tradicioonnye verovanija narodov Central'noj Azii*. Izdatel'stvo „Nauka" – Sibirskoe otdelenie, Novosibirsk 1981. (pp. 56– 69.)

Gerelmaa, G.: *Am'd baigaliin ner tom'yoond dagawar xereglex argajüi.* (Ner tom'yoo sudlal), Ulaanbaatar 2005.

Grišina, T.P. red.: *„Dzejcxar migčžan"- paamjatnik tibetskoj mediciny*. Nauka, Novosibirsk 1985.

Grünwedel, A.: *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei. Führer durch die lamaistische Sammlung des Fürsten E. Uchtomskij.* F. A. Brockhaus, Lepzig 1900.

Hangalov, M. N.: *Balaganskij sbornik. Skazki, pover'ja nekotorye obrjady u severnyh burjat.* Pod redakciej G. N. Potanina. (Trudy Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva, tom V.), Tomsk 1903.

Hangalov, M. N.: *Burjatskie skazki, zapisannye M. N. Hangalovym i drugimi.* (Zapiski Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva po etnografii. t. I., vypusk 2.), Irkutsk 1889.

Hangalov, M. N.: *Skazanija burjat, zapisany raznymi sobirateljami.* (Zapiski Vostočno-Sibirskogo otdela Russkogo Geografičeskogo Obšestva po etnografii. t. I., vypusk 2.), Irkutsk 1890.

Heissig, Walther (szerk.): *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte aus europäischen Bibliotheken, mit einer Einleitung und Glossar.* (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband 6.) XII., Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1966.

Heissig, Walther: *Beiträge zur Übersetzungsgeschichte des mongolischen buddhistischen Kanons.* Vandenhorck & Ruprecht, Göttingen 1962.

Heissig, Walther: *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten.* (*Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland,* Band I.), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1961.

Heissig, Walther: *The Religions of Mongolia.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1980.

Heissig, Walther: Zur Entstehungsgeschichte der Mongolischen Kandjur-Redaktion der Ligdan Khan-Zeit (1628–1629). In: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe*

zum 60. Geburtstag am 8. August 1957. (Ural-Altaische Bibliothek, Band 5), Otto Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1961. (pp. 71–87.)

Herman Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkincse.* K. M. Természettudományi Társulat, Budapest 1914.

Hermann Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat (LXVII), Budapest 1901.

Hermann Ottó: *Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

Histoire secrète des Mongols. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.), par Louis Ligeti, Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

Homes, Volker. (szerk.): *No Licence to Kill: the Population and Harvest of Musk Deer and Trade in Musk in the Russian Federation and Mongolia*. TRAFFIC Europe. Cambridge 2004.

Hutchinson, G. E.: *An Introduction to Population Ecology*. Yale University Press, New Haven and London 1978.

Išee, N.: *Bogiin max töxöörčewdex mongol arga.* Ulsiin Xewleliin Gajar, Ulaanbaatar 1979.

Iványi Tamás: Sémi-hámi nyelvek. (szócikk) In: *A világ nyelvei.* főszerk.: Fodor István, Akadémiai Kiadó, Budapest 2000., (p. 1234.)

Ix caaz – „Velikoe uloženie”. Pamjatnik mongol’skogo feodal’nogo prava XVII v. Ojratskij tekst. Transliteracija, perevod, vvedenie i kommentarij S. D. Dylykova, Izdatel’stvo „Nauka”, Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury, Moskva 1981.

Ĵalan-Aaǰaw, S.: *Xalx ǰuram bol Mongoliin xuul’ caajnii ertnii dursgalt bičig.* Šüüx Yaam, Ulaanbaatar 1958.

Ĵambaldorj, S.: *Temee tengriin am’tan*. Ulaanbaatar 1997.

Jiang, Rong: *Farkastotem.* ford. Zombory Klára, Magvető Kiadó, Budapest 2008. Magvető.

Jorig, G.: *Altain xoilog.* Ulsiin Xewleliin Gazar, Ulaanbaatar 1989.

Julianus barát és napkelet fölfedezése. (Magyar ritkaságok), ford. Györffy György, Gy. Ruitz Izabella, jegyzeteket írta Györffy György, Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1986.

Kaarsberg, Hans S. Dr.: *Among the Kalmyks of the Steppes on Horseback and by Troika. A Journey Made in 1890.* (ford.) Krueger, John r., The Mongolian Society, Indiana, Bloomington 1996.

Kápolnás Olivér: Mergen Gegen füstáldozata a Fehér Öreghez. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.): *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola.* ELTE, Budapest 2012.

Kara György.: *Knigi mongol'skih kočevnikov. (Sem vekov mongol'skoj pismennosti).* Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, Moskva 1972.

Kelényi Béla: A jó szerencse kultusza. In: Kelényi Béla (szerk.): *Démonok és megmentők: Népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban.* Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest 2003.

Kelényi Béla: *A tibeti imazászló (rlung rta) kultusza, a hozzá kapcsolódó rituális szövegek és képi ábrázolásuk.* (Doktori disszertáció), 2008.

Képes Géza: *Kőbe vésett eposzok az Orkon és Tola folyók mentén.* Helikon Kiadó, Budapest 1982.

Kipling, R.: *Kim.* (Denevér Könyvek). é.n.

Kotvič, V.: *Issledovanie po altajskim jazykam.* Ford.: A. I. Tolkačev, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1962.

Kozlov, P. K.: Tibetskij dalaj-lama. In: *Istoričeskij vestnik.* No. 1. (1907). Internetes hozzáférés: http://az.lib.ru/k/kozlow_p_k/text_0180.shtml (Letöltés dátuma: 2012.05.24.)

Leroi-Gourhan, André: *Az őstörténet kultuszai.* Kozmosz könyvek, Budapest 1985.

Ligeti, L.: *Catalogue du Kanǰur mongol imprime.* (Bibliotheca Orientalis Hungaria, III.), Société Kőrösi Csoma. Budapest 1942.

Lokesh Chandra (szerk.): *An Illustrated Tibeto-Mongolian Materia Medica of 'Jam-dpal-rdo-rje of Mongolia.* International Academy of Indian Culture, New Delhi 1971.

Lokesh Chandra: *Buddhist Iconography (Compact edition).* International academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, New Delhi 1991.

Lőrincz László: *Mongol mitológia.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14.), Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.

Lubsan Danzan: *Altan tobči („Zolotoe skazanie").* Perevod s mongol'skogo, vvedenie, kommentarij i priloženija N. P. Šastinoj, Izdatel'stvo „Nauka" Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury, Moskva 1973.

Macdonald, David (szerk.): *Novum Állatvilág Encikopédia.* Novum Kiadó 2009.

Marco Polo utazása. (ford.) Vajda Endre, Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1984.

Manjuširiin joxioson Xöx xuciin domnolgo oršwoi. In: Cendee, Yu. (szerk.): *Oiradiin soyol. Erdem šinǰilgee – tanin medexüin setgüül.* No.1. Ulaanbaatar 2006. pp. 28–49.

Meserve, Ruth I.: The Expanded role of Mongolian Domestic Livestock Classification. In: *AOH 53. (2000).* Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. (pp. 23–45)

Miskolczi Gáspár: *Egy jeles vad-kert. Avagy az oktalan állatok históriája.* (Magyar Hírmondó). A szöveget válogatta és az utószót írta: Stirling János, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1983.

Mongγol čaγajin-u bičig. (Ex bičgiin sudalgaa). (Monumenta Mongolica IV), Transcription and index by B. Bayarsaikhan, ed. by Ts. Shagdarsuren, J. Gerelbadrakh, Centre for Mongol Studies National University of Mongolia, Ulaanbaatar 2004.

Myagmarsüren, D., Enebiš, D.: *Mongol ulsiin darxalsan gajar nutguud.* Ulaanbaatar 2007.

Nadkarni, K. M.: *Indian Materia Medica* I-II. Popular Prakshan, Mumbai (1908) 1976.

Nagy Zoltán: *Tibeti orvoslás*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest 1992.

Nebesky-Wojkowitz, R. de.: *Oracles and Demons of Tibet – The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities.* Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz/Austria 1975.

Norǰin: *Mongol xelnii üg büteex dagawariin xuraangui.* ÖMSXXX 2001.

Nyam-Osor, N.: *Mönx tengerees soyorxson Čingis xaanii jarlig buyuu Ix jasag xuuliin tailbar.* Ulaanbaatar 2003.

Ocock, J., Baasanjav, G., Baillie, J. E. M., Erdenebat, M., Kottelat, M., Mendsaikhan, B. and Smith, K. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Fishes*. Regional Red List Series Vol. 3. Zoological Society of London, London.

Ol'denburg, S.F.: *Sbornik izobraženij 300 burhanov. Po al'bomu Aziatskogo muzeja.* (Bibliotheca Buddhica V.), Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg, 1903

Olschak, B.Ch.: *Mystic Art of Ancient Tibet.* George Allen & Unwin Ltd., London 1973.

Ongoodoi, Č.: *Mongol ideen towčoo.* Ulaanbaatar 1991.

Önörbayan, C.: *Am'tan urgamliin ner tom'yoog bolowsruulax asuudald.* (Ner tom'yoo sudlal), 7. Ulaanbaatar 2005.

Pallas, P. S.: *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs.* St. Petersburg 1771.

Pantheon of the Mongolian Kanjur. (szerk.) Raghu Vira and Lokesh Chandra. A New Tibeto-Mongol Pantheon, parts 1–7. Śata-Piṭaka Series, vol. 21. New-Delhi 1961–1962.

Poppe, Nicholas: On Some Mongolian Names of Wild Beasts. In: *CAJ* IX. (1964) (pp. 161–174.)

Potanin, G. N. (szerk.): *Černaja vera ili šamanstvo u mongolov i drugie stat'i Dordži Banzarova.* Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1891.

Potanin, G.N.: *Očerki Severo-Zapadnoj Mongolii. Rezul'taty putešestvija ispolnennago v 1879 godu po poručeniju Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšesstva.* S-Peterburg 1883.

Pozdneev, A. M,: *Očerki byta buddijskih monastyrej i buddijskogo duhovenstva v Mongolii v svjazy s otnošenijami sego poslednego k narodu.* Zapiski Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva po otdeleniju etnografii. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1887.

Pozdnejev, A.: *Učebnik" tibetskoj mediciny*. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, S.-Peterburg 1908.

Pubaev, R.E. (szerk.): *„Oncar gadon der dzod" tibetskij medicinskij traktat.* Nauka, Novosibirsk 1989.

Punsag, A.: *Mongolčuudiin ulamǰlalt ceeriin yos*. Ulaanbaatar 2003.

Pürew, O.: *Mongoliin böögiin šašin.* Ulaanbaatar xot 2002.

Qalq-a jirum. (Monumenta Historica Instituti historiae Academie scientiarum Reipublicae Populi Mongoli T. II. fasc. I.), ed. Č. Nasubalǰur, Ulanbator 1963.

Rašid-ad-Din*: Sbornik letopisej* I–III., (szerk.) A.A. Semenov, Moskva-Leningrad, 1952.

Rinchen, B.: *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol* II. *Textes chamanistes bouriates.* (Asiatische Forschungen, Bd. 3, és Bd. 8), Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1959-1961.

Rintchen, Yöngsiyebü: Pourquoi on offre des chevaux et des moutons aux esprits chamaniques mongols. *L'Ethnographie*, Numéro Spécial: Voyages Chamaniques , No. 74–75. (1977)

Rjazanovskij, V. A.: *Mongol'skoe pravo. (Preimuščestvenno obyčnoe).* Tipogr. N. E. Činareva, Harbin 1931.

Sacy de, Silvestre: *Chrestomathie arabe ou, Extraits de divers écrivains arabes, tant en prose qu'en vers, avec une traduction française et des notes, à l'usage des élèves de l'École royale et spéciale des langues orientales vivantes*. Imprimerie royale, Paris 1826.

Sampildendew, X.: *Malčin ardiin jan üiliin ulamǰlal.* Ulaanbaatar 1985.

Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten I-IV. *Anthropos.* Bd. 22., H. 3./4. (1927). pp. 576–613.

Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten V-VI. *Anthropos.* Bd. 22., H. 5./6. (1927). pp. 933–955.

Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten VII. *Anthropos.* Bd. 23., H. 3./4. (1928). pp. 538–560.

Sandschejew, Garma: Weltanschauung und Schamanismus der Alaren-Burjaten VIII-X. *Anthropos.* Bd. 23., H. 5./6. (1928). pp. 967–986.

Sárközi Alice, Sazykin, Aleksej G.: *Calling the Soul of the Dead. Texts of Mongol Folk-Religion in the St. Petersburg Institute of Oriental Studies I.* (Silk Road Studies IX), Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium 2004.

Sárközi Alice: A Mongolian Hunting Ritual. In: *AOH* XXV (1972) (pp. 191–208.)

Sárközi Alice: Incense Offering to the Mongolian God of Horses. In: Dziekan, M. (főszerk.): *Rocznik Orientalistyczny*. T. LVIII., Elipsa, Warszawa 2005. (pp. 164–178.)

Sárközi Alice: Incense-Offering to the White Old Man. Documenta Barbarorum. Festschrift für Walter Heissig zum 70 Geburtstag. In: Hrsg. von K. Sagaster und M. Weiers: *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* Band 18. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1983.

Sárközi Alice: Vadászének Manuqa Istenhez. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában* II. Hitvilág és nyelvészet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. (pp. 189–217.)

Sárospataki Miklós, Nagy Zoltán: *Ökológiai alapismeretek.* (Szent István Egyetem Gödöllő, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar jegyzete), Szent István Egyetem, Gödöllő 2005.

Sazykin, A. G.: *Katalog mongol'skih rukopisej i ksilografov Instituta Vostokovedenija Rossijskoj Akademii Nauk.* RAN, „Vostočnaja Literatura", Moskva 2003.

Scholfield, A.F.: *Aelian, On Animals*. Loeb Classical Library, 1958–9.

Sinkovits Ferenc: *Bácskai magyar időjóslás. Csantavér népi meteorológiája*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék 1997.

Starostin, S. A., Dybo, A. V., Mudrak, O. A.: *An Etymological Dictionary of Altaic Languages.* Brill Academic Publishers, Leiden 2003.

Sterckx, Roel: Animal Classification in Ancient China. In: *East Asian Science, Technology, and Medicine (EASTM)* 23, (2005) (pp. 26–53.)

Süxbaatar, G.: *Mongoliin tüüxiin deeǰ bičig II.* (szerk). Č. Dalai, Surax bičig, Xüüxdiin nomiin xewleliin gajar, Ulaanbaatar 1992.

Süxbaatar, Na.: *Ertnii taxilgat Xarxiraa, Türgen Cagaan šuwuutiin nutag.* (Baigal' xamgaalax ulamǰlal), Ulaanbaatar 2006.

Szambúdordzs, O.: A vadászat hagyományos elemei. In: Birtalan Ágnes (szerk.): *Őseink nyomában Belső-Ázsiában: Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról* I. Birtalan Ágnes, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. (pp. 119–140.)

Terbish, Kh., Munkhbayar, Kh., Clark, E. L., Munkhbat, J., Monks, E.M., Munkbaatar, M., Baillie, J.E.M., Borkin, L., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Semenov, D.V. (2006). *Mongolian Red List of Reptiles and Amphibians.* Regional Red List Series Vol. 5. Zoological Society of London, London.

Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij. Buddhist Iconography Identification Guide.* S.-Peterburg 2004.

The History of Animals – Aristotle. Translated by D'Arcy Wentworth Thompson, The University of Adelaide Library, University of Adelaide, South Australia 5005, (é.n.). Internetes kiadás: http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle/history/index.html

Tokarev, S. A. (szerk.): *Mify narodov mira* II. Sovetskaja Enciklopedia, Moskva 1988.

Tornovskij, M.G.: Sobytija v Mongolii-Halhe v 1920–1921 godah. Voenno-istoričeskij očerk. (vospominanija). In: Kuz'min, S. L. (szerk.): *Legendarnyj baron: Neizvestnye stranicy graždanskoj vojny.* (Sfera Evrazii), Tovariščestvo naučnyh izdanij KMK, Moskva 2004. (pp. 168–323.)

Tóth Erzsébet: *Mongol-tibeti nyelvi kölcsönhatások.* (Doktori disszertáció), 2008.

Tucci, G.: *The Religions of Tibet*. translated by Geoffrey Samuel, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1980. p. 205.

Ul'janov, D: *Tibetskaja medicina. Č. 1. Zavi-džjud, ili Malliga (Četki iz goluboj lazuri) razjasnjajuščaja četyre rassuždenija, ukrašennye imenem Man-ly (Buddy), kommentatora Sang-dži-Džamco. Filosofsko-teologo- medicinskaja enciklopedija.* Sankt-Petersburg 1901.

Uray-Kőhalmi Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 12). Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

Vadászati enciklopédia. Kőhalmy Tamás (szerk.), Mezőgazda Kiadó, Budapest 1994.

Vámbéry Ármin: *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1885.

Vladimircov, B. Ja.: *Obščestvennyj stroj mongolov*. Nauka, Leningrad, 1934.

Willson, M. and Brauen, M.: *Deities of Tibetan Buddhism. The Zürich Paintinggs of the Icons Worthwhile to See.* Wisdom Publications, Boston 2000.

Wittfogel, Karl A. – Feng Chia-Sheng: *History of Chinese Sociaty Liao (907–1125).* The American Philosophical Society, Philadelphia 1949.

Wlislocki Henrikné: Jósló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia*. III. évf. (1892) (pp. 47–55.)

Zahler et al.: Illegal and Unsustainable Wildlife Hunting and Trade in Mongolia. In: *Mongolian Journal of Biological Sciences.* 2004 Vol. 2(2). (pp. 23–31.) pp. 23–25.

Idézett honlapok:

A Természetvédelmi Világszövetség elektronikus Vörös listája: www.iucnredlist.org/technical-documents/categories-and-criteria/2001-categories-criteria#categories

A mongol Vörös Lista elektronikus változata:
http://www.regionalredlist.com/site.aspx?pageid=108&cty=Mongolia

A CIA World Factbook Mongóliára vonatkozó része: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mg.html

A Mongol Statisztikai Hivatal honlapja: www.nso.mn

A CITES angol nyelvű honlapja: www.cites.org

A CITES magyar nyelvű honlapja: www.cites.hu

A Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium honlapja: www.kvvm.hu/index.php?pid=12&sid=12&hid=1546

A CIA World Factbook Mongóliára vonatkozó része: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mg.html

A Mongol Statisztikai Hivatal honlapja: www.nso.mn

Avibase honlapja: http://avibase.bsc-eoc.org/checklist.jsp?region=mn&list=clements

www.sibagu.com

Mongol és egyéb hírportálok:

http://www.mongolnews.mn/p/31609

http://news.mongoltimes.mn/?p=20098

http://news.bbc.co.uk/earth/hi/earth_news/newsid_8034000/8034392.stm

Idézett szótárak:

(Čeremisov,) Čeremisov, K.M.: *Burjatsko-russkij slovar'*. Sovetskaja Enciklopedia, Moskva 1973.

(Cewel,) Cewel, Ya.: *Mongol xelnii towč tailbar tol'*. Ulsiin Xewleliin Xereg Erxlex Xoroo, Ulaanbaatar 1966.

(Coloo,) Coloo, Ĵ.: *BNMAU dax' mongol xelnii nutgiin ayalguunii tol' bičig* II. *Oird ayalguu.* (szerk.) X. Luwsanbaldan, Ulaanbaatar 1988.

(Das,) Das, Sarat Chandra: *A Tibetan-English Dictionary*. Motilal Banarsidass. Delhi 1995.

(Iliškin,) Iliškin I,K.: *Russko-kalmyckyj slovar'*. Sovetskaja Enciklopedia, Moskva 1964.

(Kara,) Kara György: *Mongol-magyar kéziszótár*, Terebess Kiadó, Budapest 1998.

(Luwsandendew,) Luwsandendew, A.: *Mongol oros tol'*. Ulsiin Gadaad, Dotoodiin Olon Xelnii Tol' Bičgiin Xewlel, Moskva 1957.

(Tsering,) Tashi Tsering: *English-Tibetan-Chinese Dictionary.*The Ethnic Publishing House, Beijing 2007.

FÜGGELÉK

Mongóliai helynevek állatnevei

Az alábbiakban néhány olyan mongol helynevet mutatunk be, amelyekben állatok nevei szerepelnek. Ezen elnevezéseket a helyiek általában különféle legendákkal magyarázzák. Mint látni fogjuk a mongolok az egyes hegyek, sziklák, dombok formájáról gyakran asszociálnak egy-egy állat alakjára, amiből aztán ki is alakul a legendák egy része. Ugyanakkor beválogattunk ide néhány olyan néveredet magyarázó történetet is, amelyben egy-egy konkrét állattal megtörtént valós vagy kitalált eseménynek állít emléket az adott hely neve. Az alábbi néveredet magyarázó legendákat a Mongol Tudományos Akadémia *Mongoliin gajar usnii neriin domog* című kötetéből válogattuk össze.[696] A címek után zárójelben megadott oldalszámok, az adott legenda e kötetben való helyére utalnak.

Kutya

Noxoi unaxiin šawar [Sár, amelybe a kutya esett] (p. 156.)

Arxangai aimag Erdenemandal járásában található ez a hely, egy fekete iszapos terület. Egyszer réges-régen élt egy kutya, amelyik rühes lett. Nagyon kínlódott az állat, az emberek meg elkergették mindenhonnan. Az állat a nagy rohangálásában az egyik helyről futott a másikra, mire egyszer csak beleesett egy nagy sárba. Az emberek erre megkönnyebbülve ezt mondták: ”Végre megszabadultunk ettől a rühes ebtől!” Nagy meglepetésükre pár nappal később megjelent a kutya, viszont már semmi baja nem volt, teljesen egészséges járt-kelt. Ettől kezdve ezt a sarat mindenféle bőrbetegségre, ízületi bántalmak kezelésére, vagy rühösség gyógyítására használják úgy, hogy bekenik ezzel a sárral a beteg testrészt. El is nevezték ezt a sarat, annak a sárnak, amelyikbe a kutya esett.

[696] Süxbatar, X.O.: *MOngoliin gajar usnii neriin domog.* (szerk.) Sampildendew, X., Mongol Ulsiin Šinǰlex Uxaanii Akademi, Xel Joxioliin Xüreelen, Ulaanbaatar 2001.

Bárány

Bor xurgiin rašaan [A szürke bárány forrása] (p.78.)

Xentii aimag Cenxermandal járásában a Cenxeriin folyó forrásvidékén található ez a forrás. A legenda szerint ezen a helyen egyszer réges-régen egy szürke bárány játszadozott egy dombon. Ezt meglátta egy ember és elindult, hogy megfogja a bárányt, de mire odaért a bárány egyszer csak eltűnt. Azon a helyen viszont, ahol a bárány volt egy forrás tört fel a földből, ezért elnevezték ezt a Szürke bárány forrásának.

Teve

Temee söglöx [Ahol a teve letérdelt] (p. 195.)

Dornogow' aimag Örgön járásában van egy ilyen elnevezésű fehér mészkő-hegy. A legenda szerint réges-régen történt, hogy egy csikóját hátrahagyó fehér tevekanca végső kimerüléséig menekült saját csikója elől, míg végül a fáradságtól térdre rogyott, majd kővé dermedt. A fehér hegy valóban egy lefekvésre készülő, térdre ereszkedett tevére hasonlít.

Temeen xüjüü [Tevenyak] (p. 195.)

Egyszer réges-régen volt egy csikóját hátra hagyott tevekanca („*botgoo golson inge*"), amelyik leszakadt a társaitól és a sivatagot elhagyva elindult északra. Étlen szomjan ment napokon keresztül, mígnem a Hangáj vidékére érve térdre rogyott a kimerültségtől. Ekkor a teve meglátott egy vadállatot, amelyet úgy követett a kicsinye, hogy szinte az oldalához simult. A tevekancának erre eszébe jutott a saját csikója és bánatában könnyezni kezdett és megindult a teje is. De mivel már nem volt több ereje, nyakát kinyújtva elfeküdt és kimúlt örökre. Végül aztán hegy lett belőle. Ez a hegy Arxangai megye Batcengel járásában található.

Inget tolgoi [Tevekancás domb] (p.141.)

A Ĵasaγtu káni megyéből északra induló karavánok, rendszeresen a Tüsetü kán megye Axai gün hosúnjának területén, a mai Ergel környékén keltek át a befagyott Selenge jegén. Egyszer, amikor egy karaván épp haladt át a folyó jegén, az egyik tevecsődör megcsúszott és lábát törte. A karavánosok megkértek egy helyi vadászt, hogy gondozza a tevét és itassa rendszeresen. A visszafelé vezető úton ugyanott, egy vemhes tevekanca is képtelenné vált a továbbhaladásra, így ezt is otthagyták a vadász családjánál különféle ajándékok kíséretében, hogy vigyázzon erre is, amíg újra erre

nem jön a karaván. A következő évben a karaván nem jött arra. A rákövetkező évben amikor eljöttek a karavánosok a vadász családjához azt látták, hogy a ház ura is asszonya is igencsak megzavarodott a jöttükre, mindketten rossz kedvűek voltak, mogorvák és egyáltalán nem találták a helyüket. „Merre van a két tevénk, amit maguknál hagytunk? Hát a kanca megellett e?” – kérdezték. Erre a ház ura megszólalt: „No, ti aztán igazán borzalmas veszett jószágokat hagytatok itt nekünk! Az a tevecsődörnek nevezett szörny, egy hónapon át dobálta a fejét ide-oda, előre meg hátra, majd egy hónapon keresztül mindent összehugyozott, majd mintha tejszín folyt volna a fejéből, tiszta habos tajték volt az egész, toporzékolt, rúgta széjjel a havat és a jeget, döntögette a karámokat, megtámadott közel s távol mindenkit, nagyobb pusztítást végzett itt, mint egy megveszekedett medve, úgyhogy kénytelen voltam lelőni. Az asszonya? Hát az meg a másik! Világra hozta a kölykét, aztán meg is halasztotta hamarosan. Ezután sokáig járkált a jurta körül bánkódva és szeméből sűrűn potyogtak a könnyek, majd a karám körül járkált és hangosan bőgött bánatában, aztán felment arra a teve alakú dombra, ott hátul és kilehelte a lelkét.”

A karavánosok ebből a beszédből megértették, hogy egy olyan vidéken hagyták a tevéiket, ahol nem élnek tevék és egy olyan emberre bízták, aki egyáltalán nem ismeri a tevéket. Sem mérgelődni, sem nevetni nem tudtak a történteken. Felmentek a dombra, ahol a tevekanca kimúlt, ott megtalálták annak koponyáját, amit megfogtak és dél-nyugati irányba fordítva felraktak az obóra. Azóta hívják azt a dombot Inget tolgoi-nak, azaz Tevekancás-dombnak.

Ló, híres emberek lovai

Baruun turuun – Jüün turuun [Jobb patás – Bal patás] (p.137.)

Uwsban volt két folyó, ahol megállt itatni a menekülő Amursanaa. A ló beleállt a vízbe és letörött a bal patája – ezért nevezték el ezt a folyót Jüün Turuunnak, majd később odébb a másik folyóban a jobb patájával is ez történt, így ezt a folyót Baruun Turuunnak nevezték el.

Azt mondják, hogy ha hosszú vágta után a ló hideg vízbe áll, a felhevült pata berepedhet, illetve darabok törhetnek le róla.

Čingisiin morinii uyaa [Dzsingisz kán lókikötője] (p.250.)

Mongólia-szerte ismert elnevezés. Töw megye Möngönmor't járásában van az Erdene-hegy. Ezen található egy körülbelül egy öl széles, két öl magas szikla, aminek a tetején egy lyuk van, ezt a helyiek Dzsingisz kán lókikötőjének nevezik.

Ugyanígy Bayanxongor megye Gurwanbulag járásában, a Xar us folyó egyik kanyarulatában áll egy magányos szikla, amit szintén Dzsingisz kán lókikötő oszlopának (*šon čuluu*) neveznek.

Süxbaatar megye Dar'ganga járásában a Šiliin Bogd déli lábánál szintén van egy Čingisiin morinii uyaa nevű szikla, ahova a hagyomány szerint az ott megpihent Dzsingisz kán kikötötte herélt paripáját.

Gegeentnii morinii uyaa [A Fényességes lókikötője] (pp.105–106.)

Öwörxangai megye Bat-Öljii járásának központjától 50 km-re található a Šiweet-Ulaan hegy, amelyen Öndörgegen Zanabazar megalapította Töwxön (vagy másképp Düwxen) nevű meditációs kolostorát. A kolostor mellett található az úgynevezett Gegeentnii morinii uyaa, „A Fényességes lókikötő fája". A közös törzsből kinövő két fa középen kettéválik, majd fönt, az egyik vastag ág újra összeköti a két fát. A legenda szerint, Öndörgegen mindig ehhez a fához kötötte ki a lovát. A környéken élők ezért nagyon nagy tiszteletben tartják ezt a fát és rendszeresen áldozatokat mutatnak be itt. Emellett az elmúlt években elterjedt, hogy a „Szerelmes párok fájá"-nak is nevezni kezdték a fát, ugyanis újabban elterjedt az a szokás, hogy a frissen házasodott párok, a házasságkötés után átmásznak a fa két törzse között abban a hitben, hogy ez egy teljes életre szóló köteléket fog biztosítani a házastársak között.

Dalan xar güünii dew [A hetven fekete kanca terasza] (p.110.)

Az Onon folyó északi partján található területet hívják *A hetven fekete kanca padjának*, vagy *teraszának* (mong. *dew*), Dalan xar güünii dew-nek. A hagyomány szerint, amikor Dzsingisz kánt eltemették, hogy elrejtsék nyughelyét a sírrablók elől, hetven fekete kancát hajtottak oda, hogy azok taposásukkal eltűntessék a temetés nyomait. Innen kapta a hely ezt a nevet.

Darxan uuliin domog [A Darxan hegy legendája] (pp.113–114.)

A mai Selenge megyében található Šariin gol környékéről származott az a versenyló, ami dicsőséget szerzett a vidék számára, egy ezer versenyló részvételével

megrendezett lóversenyen. A verseny meghirdetője Xan Xanddorǰ volt, a Tüsetü káni tartomány kánja. Miután ez a tarka (halh. *alag*) ló megnyerte a versenyt, Xanddorǰ a *Darxan alag mor'* („Kiváltságos tarka paripa") nevet adta a lónak, amely paripát végül jelképesen oda is ajándékozta a gazdája, egy idős szegény asszony, a versenyt meghirdető kánnak.

Amikor a ló megöregedett és érezte, hogy halálán van, visszatért arra a földre, ahol világra jött, ivott a Xüiten-folyó vizéből, ahonnan életében először ivott vizet, majd megpihent a folyó partján. Másnap felment a Šariin kolostortól északra fekvő hegy tetejére és ott kilehelte lelkét. A Šariin kolostor egyik szerzetese találta meg a hegyen a ló tetemét, és azonnal fel is ismerte benne a vidék számára egykor nagy hírnevet szerzett versenylovat. A helyiek így tudták meg, hogy a *Darxan alag mor'* elpusztult.

Ezután ínséges idők köszöntöttek a vidék lakóira, nem születtek jól tejelő kancák és szinte hátas lovuk sem maradt az embereknek. Végül a Xüiten-folyó partján élő híres Daamar láma adott választ arra, hogy hogyan lehetne jóra fordítani a vidékre szakadt rossz sorsot. A láma a következőket mondta: „Most azért, hogy feltámasszuk az elpusztult *Darxan alag mor'* lelkét („*tüünii sünsiig bosgoj*"), ennek a szent hegynek a csúcsán, a ló halálának helyén áldozatot kell bemutatnunk és ezentúl a hegyet, mint Darxan alag mor' hegyet kell tisztelnünk és áldozatokat bemutatni neki. Ha ezt megtesszük, nyolc éven belül a környék lakóinak rengeteg lova lesz és életünk jóra fordul." Így hát a lámák egy Xürendorǰ nevű emberrel fából kifaragtattak egy, a *Darxan alag mor'*-hoz hasonló lovat, felvitték a Xöx Xairxan hegy tetejére és ott áldozatokat mutattak be. Ettől kezdve a hegy neve Darxan alag mor' uul, azaz „Kiváltságos tarka paripa hegy" lett. Ez a név végül Darxan alag uulra („Kiváltságos tarka hegy") rövidült, amely névből később, a hegy közelében alapított Darxan város is a nevét kapta.

Bika

Bux čuluu [Bika kő] (p. 85.)

Réges-régen történt, hogy egyszer csak sok bika szállt le az égről erre a vidékre. Az égi bikák a folyóhoz mentek, ahol teleitták magukat, majd elindultak fel az egyik hegyre. Ekkor az egyik bika lemaradt. Abban az időben élt ott egy fekete csíkos félelmetes kígyó, amely rettegésben tartotta a vidék lakóit. A gonosz kígyó rengeteg mérget gyűjtve magába, elindult a bikacsorda felé. Amikor ezt meglátta a lemaradt

fekete bika, hogy megmentse társait, rávetette magát a kígyóra és kővé dermedt. Az életben maradt égi bikák ebből megértették, hogy veszélyes hely ez, s így visszatértek oda, ahonnan jöttek.

Ettől kezdve a helyiek szemében nagy tisztelet tárgya lett a szikla, ami egykor a társaiért életét feláldozó bika volt. Emellett azt a hegyet, amire felmentek az égi bikák a helyiek elnevezték „Bika hegyhát”-nak (Buxiin nuruu), a folyót pedig, amiből ittak Bika folyónak (Buxiin gol). A Buxiin nuruu nyugati lábánál levő, gulyájától leszakadt szürke jakra emlékeztető sziklának ez hát a legendája. A szikla és a hegy Arxangai megye Cecereleg járásában található.

Duut nuur [Hangos-tó] (p.121.)

Xowd megye Duut járásában található a Duut-tó. A legenda szerint ebben a tóban élt régen egy fekete vízi bika, amelyiktől rendszeresen bikabőgést lehetett hallani a víz alól. Egyszer, amikor az egyik környékbeli család marhái lementek a tóhoz inni, a tavi fekete bika megint bőgött, majd kijött a partra és üzekedett a tehenekkel. Azt mondják, hogy attól kezdve annak a családnak a marhagulyája nagyon megszaporodott és így hamar meggazdagodtak. A család feje a tavi bika áldásos tevékenységéért érzett hálából és tiszteletből elnevezte hát a tavat Duut-tónak, azaz Hangos-tónak, utalva ezzel a tóban élő fekete bikára.

Szamár

Ilǰgenii dawaa, Ilǰgenii agui [Szamár-hágó, Szamár-barlang] (p.140.)

Bulgan megyében található az Ilǰgenii dawaa és az Ilǰgenii agui, a „Szamár-hágó” és a „Szamár-barlang”. A legenda szerint, az egyik környékbeli hágó oldalában levő barlangban, élt egyszer egy elmélkedő szerzetes a szamarával. A szerzetes naphosszat meditált a barlangban, a szamarat pedig mindig elküldte vízért, úgy hogy a vizesedényt ráakasztotta a szamár hátára. A környékbeliek közül bárki, aki összetalálkozott az üres vizesedénnyel érkező szamárral, megtöltötte friss vízzel az edényt, amit a szamár vissza is vitt a gazdájának. Sok éven keresztül meditált a szerzetes a barlangban, a szamár pedig mindvégig hordta neki a vizet. Ezért nevezték el végül a helyiek a hágót Szamár-hágónak, a barlangot pedig Szamár-barlangnak.

Gazella

Jeernii xödöö [Gazellák pusztája] (p.138.)

Egyszer réges-régen Sartagtai baatar vadászni indult és felment a Dümberel-hegy tetejére. Onnan meglátta, hogy gazellák egy csoportja vágtat a hegytől keleti irányba. Erre óriási darabokat kezdett kiszaggatni a hegy csúcsából, amin állt és azokkal dobálta a menekülő csordát. Az eldobott sziklákból lettek azok a dombok, amelyek ma a Jeernii xödöön, a „Gazella pusztán" láthatók Uws megye Malčin járásában.

Vaddisznó

Gaxain gojgor [Vadkan hegyes] (p.93.)

A Gaxain gojgor Xöwsgöl megye Arbulag járásában egy sűrű bozótos csalitos hegy neve. A helyi vadászok megfigyelése szerint minden vadászat során üldözött vaddisznó ennek a hegynek az irányába menekül. Az a vadkan, amelyiknek sikerül elérnie a hegyet és belevetnie magát a sűrű bozótba szinte biztos, hogy megmenekült az üldözői elől, mert ez a hegy a sűrű növényzet miatt átjárhatatlan az ember számára, így nem is mennek már utána a vadászok. Az idők során erre rájöttek a vaddisznók is, így a helyiek elmondása szerint, rengeteg vaddisznó él ezen a hegyen.

Farkas

Čoniin guu [Farkasok szakadéka] (p. 252.)

Régen nagyon sok farkas volt ezen a vidéken. A farkasok nagy falkákban járva szarvasokat és más vadakat űztek fel ide és taszították le a mélybe, ahol azok összetörték magukat, s a farkasok így könnyen megehették őket. Idővel azonban a szarvasok száma annyira lecsökkent, hogy a farkasok elkezdték az emberek nyájait is dézsmálni. A pásztorok végül megelégelve ezt, hajtóvadászatot rendeztek a farkasfalkák ellen. Így sikerült őket felhajtani erre a szikára, ahonnan azok menekülve a mélybe vetették magukat, rá a befagyott Kerülen jegére, s azonnal szörnyet is haltak ott. Ettől kezdve ezt a helyet a Farkasok szakadékának kezdték nevezni.

Góbi-medve

Maiga boriin us [A góbi-medve vize] (p.148.)

Góbi-Altaj megye Erdene járásában található a Jarmangiin gow' sivatagrész, amelyben két oázis („*bayan bürd*") van, Ix Jarman és Baga Jarman. Az utóbbiban van három forrás, amelyek egyikét sűrű nádas veszi körül. Ezt a forrást *Maiga boriin*

us-nak nevezik a helyiek, ugyanis egészen a közelmúltig itt élt egy *majaalai* góbi-medve, és a helyiek az állatra utalva nevezték el így a helyet és a forrást.

Sas
Bürged tolgoi [Sashalom] (p. 87.)
Xöwsgöl megye Erdenebulgan járásában az Eg folyó partján van egy „Sashalom" (Bürged tolgoi) nevű hely. A legenda szerint egyszer régen ezen a dombon legelt egy szarvasünő csorda. Az egyik szarvasünőre lecsapott egy sas és belemélyesztette a karmait az állat hátába. Erre a szarvas, hogy megszabaduljon támadójától, futásnak eredt, de a sas nem akarta elengedni, és amikor épp egy fa mellett vágtattak el, a sas belekapaszkodott az egyik lábával a fába, és olyan erősen kapaszkodott, hogy végül a szarvasünő kettészakította a sast. Azóta hívják ezt a dombot Sashalomnak.

Keselyű
Yoliin am [Keselyű szurdok] (pp.128–129.)
Ömnögow' megyében, Dalanjadgad városától észak-nyugatra található a Gurwan saixan („Három szép") hegység, amelynek egyik leghíresebb turisztikai látványossága a Yoliin am, a „Keselyű szurdok" nevű hely, ahol egész évben vastag jég borítja az ott csörgedező patakot. Ettől nem messze, a Dund saixan uul („Középső szép hegy") környékén található az Oxin xötöl („Leány hegynyereg").
Egyszer réges-régen élt a Gurwan saixan hegység vidékén az egyik pásztorcsaládban egy gyönyörű szép leány. Az egyik helyi uraság elhatározta, hogy elveszi feleségül ezt a szép leányt, de előbb valahogy megöli annak szíve választottját. Magához hívatta a fiatal legényt, és a következőket mondta neki: „Azt mondják, ha egy keselyűt fióka korától kezdve nevelnek, jó vadász válik belőle. Ezért eredj a Keselyű szurdokba (Yoliin am), és hozz el onnan egy keselyűfiókát!" A legény, hogy teljesítse az uraság parancsát, elindult annak szolgáival a Yoliin amba. Amikor a szurdok tetejéről a szolgák kötélen leeresztették a fiút a keselyűfészekhez, hogy onnan kivegyen egy fiókát, az egyik szolga elvágta a kötelet. A legény a mélybe zuhant és azonnal meghalt. Az uraság így aztán feleségül tudta venni a lányt. A leányt azonban még az esküvő éjszakáján elmenekült az uraságtól és a Gurwansaixan egyik hegygerincén a hóviharban halálra fagyott. Azóta hívják azt a hegygerincet, Oxin xötölnek, azaz Leány hegygerincnek.

Sün

Jaraan tolgoi, Mogoin tolgoi [Sün halma, Kígyó halma] (pp. 133–134.)

Gow'-Altai megye Cogt járásában van a Jaraa tolgoi és a Mogoi tolgoi. Réges-régen élt ezen a vidéken egy óriássün és egy óriáskígyó. Ezek ketten állandóan harcoltak egymással, de közben rengeteg kisebb élőlény is elpusztult a harcaik színterén. Ezt végül megelégelte egy vitéz és szétrúgta a verekedő óriás állatokat. Ahol ezek földet értek, kővé is dermedtek. Azóta van itt a Jaraa tolgoi, azaz „Sün halma" és Mogoi tolgoi „Kígyó halma".

Hal

Jagastain dawaa [Halas völgy] (p. 131.)

Egy legenda szerint, Mongóliában volt három fehér szantálfa (lat. *Santalum album*, halh. *Cagaan jandan*), amit egy szerzetes ültetett magról.

Ranǰin *gawǰ* hétéves korától hatvan éves koráig Tibetben élt különböző kolostorokban, életét a buddhista Tan tanulmányozásának szentelve. Hatvanéves korában végül egyetlen ruhájában, néhány könyvekkel megpakolt szekérrel, visszatért Mongóliába. Hozott magával három szantálfa magot is, amit az ország három különböző pontján ültetett el. Az egyiket a mai Gow'-Altai megyében, a másikat Arxangai megye Caxir járásában, a Jagastain dawaan („Halas hágón"), a harmadikat pedig a mai Ulánbátor melletti Tolgoitiin dawaan, a Jüün salaa-nál.

A Gow'-Altai megyében elültetett fa sorsáról nem tudni semmit, viszont a Jüün salaa elején kinőtt fehér szantálfát nagy tisztelet övezte, az emberek áldozatokat mutattak be itt és *xadag*-okat kötöttek rá, azonban a forradalom idején néhány szélsőséges forradalmár ezt a fát kivágta. A harmadik szantálfa áldásos hatásáról legendák szólnak Arxangai megyében. A fának köszönhetően hűsítő az ottani folyó vize és miatta lett halban olyan gazdag a folyó. Ezért nevezték el Jagastain dawaa-nak, azaz „Halas hágónak" azt a helyet, ahol a szantálfa volt, illetve a mellette levő hegyet Cagaan jandantai uulnak, azaz „Fehér szantálos hegy"-nek.

„Elefánt"

Jaanii owoo [Elefánt obó] (p.130.)

Egy egészen új keletű obó. 1997-ben, a Xöwsgöl megyei Galt járásból való, országos Nádomon *jaan*, azaz „elefánt" címet elnyert Cend-Ayuuš birkózó kezdeményezésére, Mongólia „elefántjai" egy obó alapjait helyezték el Erdenet városában. Az 1999-ben

elkészült obónak hét oldala van, ami az *jaan* cím elnyeréséhez szükséges fordulók számára utal.

Garuḍa
Šuwuut [Madaras] (p.260.)

Darigang központjától dél-nyugatra található a Šuwuut, a Madaras-hegy. A helyiek szerint a hegy formája a jobb szárnyát kiterjesztett Garuḍa madárra emlékeztet, ezért nevezik így a hegyet. Emellett a vidéken az a mondás is járja, hogy azok, akik a hegy nyugati tövében [*sug* – hegytő és hónalj, s ebben az értelemben a Garuḍa madár hónalja] születnek híres birkózók, míg a keleti tövében születők miniszterek lesznek.

Lapocka
Dalt xyasaa [Lapockás szikla] (p. 110.)

Xowd megye Erdenebüren járásában a Xawčigiin am völgy fölött található a Dalt xyasaa, a „Lapockás szikla". Már a régi időktől fogva szokása az itt élő embereknek, hogy elpusztult vagy leölt kedvenc állataik lapockcsontjára, illetve koponyájára ráírják az *Om mani padme hum* mantrát, vagy valamilyen jószerencsét és boldogulást kívánó feliratot („*buyan xišgiin yöröol*") majd kiteszik azt erre a sziklára. Ezért is nevezik Dalt xyasaa-nak, azaz Lapockás sziklának.

Lép
Delüün boldog [Lép „temető"] (pp.125-126.)

A Mongolok titkos történetének 59. szakaszában olvashatunk erről a helynévről. „Amikor Jiszügej-baatur a tatár Temüdzsin-ügét, Kori-bukát más tatárokkal együtt foglyokként hazahozta, Höelün nagyasszony éppen várandós volt. Az Onon menti Deliün-boldaknál laktak ekkor, itt született meg Dzsingisz kán. Születésekor jobb kezében alvadt vércsomót szorongatott, mely akkora volt, mint egy bokacsont. Így született meg."

A Dzsingisz születése körüli rendkívüli eseményeket a helyi legendák is megőrizték. Az idézett MTT szakaszban olvasható Deliün-boldak, mai halha kiejtésben „Delüün boldog" nevű helyet a Xentii megyei legendák, egy mára már eltűnt kis szigettel azonosítják.

A legenda szerint a mai Xentii megye területén levő Gurwan nuur („Három-tó") régen nem létezett, hanem itt volt Jiszügej-baatar szállása, amikor Dzsingisz világra jött. A legenda, a Dzsingisz születésének körülményeit szűkszavúan megörökítő Titkos történethez képest, sokkal több részletet közöl erről az eseményről. E

legendából megtudjuk például azt, hogy amellett, hogy az újszülött vérrögöt szorongatott a kezében, születésének időpontja pont a ló órájára esett. E jeleket látva, a hagyomány szerint Jiszügej-baatur a következőket mondta: „Bizony nem egyszerű gyermek ez, híres vitéz lesz belőle.” Jiszügej nagyon megörült a szerencsés jeleknek és levágott egy folttalan fakó kancát („*bört temdeggüi šarga güü*”), levest készített belőle és Höelünnek adta. Ezután a levágott kanca lépét áldozatképpen elföldelte. Ezért nevezték el ezt a helyet „Delüün boldog” vagy másik nevén „Delüün buldag”-nak, azaz „Léppé váló” vagy „Lép temető”-nek. A helyiek szerint, egészen az 1970-es évekig, látható volt, a három tó közül a középső tó északi részén, a parttól körülbelül 20 méterre a vízben, egy jurtányi alapterületű, szabályos kör alakú sziget. Erről a szigetről mondták a helyi legendák azt, hogy ezen a helyen állt Dzsingisz születésekor Jiszügej-baatur jurtája, ahol elásta a lólépet és ezért nevezték a szigetet Delüün boldognak. Mivel azóta a víz szintje megemelkedett, a sziget ma már nem látszik.

Állatok a mongol *Kandzsúr* illusztrációin

Az istenségek új, és a zárójelben szereplő régi katalógusszáma mellett, először az adott istenség szanszkrit neve olvasható nagy kezdőbetűvel, majd zárójelben előbb a tibeti, majd pedig a mongol neve. Mivel több olyan helyi istenség is bekerült a *Kandzsúr*ba, amelyik nevének nincs szanszkrit megfelelője, ezeknek csak a tibeti és mongol nevét tűntettük fel. Ugyanakkor van néhány olyan istenség is, amelyeknek csak a szanszkrit és mongol neve került be a mongol *Kandzsúr*ba. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy sok esetben a *galiγ*-írással mongolra átírt szanszkrit kifejezések következetlenek és ellentmondanak a mongol helyesírás szabályainak, azonban a hitelesség megőrzése érdekében, ezeket az 1720-as pekingi *Kandzsúr*ban megjelent (esetenként hibás) alakjuk szerint írtuk át.

Az alábbiakban az istenségeket a velük együtt ábrázolt állatok alapján csoportosítottuk. A felsorolás elején a leggyakrabban előforduló állatok szerepelnek, majd csökkenő sorrendben következik a többi állat.

Mongúz

(szkr. *nakulī*, tib. *rigs-med, sre-mo*, mong. *qulaγana*)[697]

132.(354) Bakula (tib. *ba-ku-la*, mong. *baqkula*)

A tizenhat arhat egyike, gyöngyöket hányó mongúzt tart a bal kezében.

214.(100) Vaiśravaṇa (tib. *rnam-thos-sras*, mong. *bisman tngri*)

Oroszlánon ülő Vaiśravaṇa, bal kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

Hasonló, oroszlánon ülő Vaiśravaṇa ábrázolás még: 297, 302.

215.(107) Pitā Jambhala (tib. *jambhala ser-po*, mong. *sir-a jambhala*)

Sárga Jambhala, bal kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

216.(98) Maṇibhadra (tib. *nor-bu bzang-po*, mong. *mani badr-a*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

217.(99) Āṭavaka (tib. *'brog-gnas*, mong. *arnavadan*)

[697] Tibetiül a mongúz *rigs-med*, mégis a bizonyos istenségek attribútumaként megjelenő gyöngyöt hányó állatot sokszor említik a *sre-mo* vagy *sre-mong* néven, ami tibetiül menyétet jelent. Das: pp.1294, 1181. Mint már említettük, a mongolok ezt az állatot a patkénnyal azonosították és ezért *xulgana*-nak (mong. *qulaγana*) nevezik.

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

218.(101) Saṁjñeya (tib. *yang-dag-šes*, mong. *samdajan-a*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

219.(102) Pañcika (tib. *lnga-rcen*, mong. *baša buruga*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

220.(105) Pūrṇabhadra (tib. *gang-ba bzang-po*, mong. *burnabadr-a*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

221.(106) Kubera (tib. *lus-ngan-po*, mong. *kubir-a*)

Ebben a formában a Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

222.(108) Jambhala (tib. *jambhala*, mong. *jambhala*)

Ebben a formában a Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

223.(109) Bījakuṇḍalin (tib. *'ǰam-po 'khyil-ba*, mong. *biji kundali*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

298.(214) Pīta Jambhala (tib. *jambha-la ser-po*, mong. *sir-a ǰambala*)

Trónon ülő Sárga Jambhala, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

301.(218) Kṛṣṇa Jambhala (tib. *jambha-la nag-po*, mong. *qar-a ǰambala*)

Az álló Fekete Jambhala, nyakában egy kígyóval, kezében pedig egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

303.(221) Raktadhūsaravajra (mong. *ulaγan boru včir*)

Trónon ülő istenség, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

304.(222) Sarvagrhabhairava (mong. *ger bükün-i ayuγuluγči*)

Trónon ülő istenség, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

305.(224) Pūrṇabhadra (mong. *tegüsügsen üiledügči*)

Trónon ülő istenség, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

306.(225) Khaḍgapāṇi (mong. *gar-γa-bani*)

Trónon ülő istenség, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

307-314.(228-231, 234-237) Jambhala (tib. *jambhala*, mong. *jambhala*)

Trónon ülő Jambhalák, kezükben gyöngyöket hányó mongúzzal.

315.(242) Ratna Pīta Jambhala (mong. *erdeni-tü sir-a ǰambala*)

A Sárga Jambhala négy Égtájőrzővel együtt ábrázolt formája. Oroszlánon ül, és kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

318.(243) Vaiśravaṇa (tib. *rnam-thos-sras*, mong. *bayisiravani*)

Álló Vaisravana, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

388.(388) Kubera (tib. *lus-ngan-po*, mong. *kuber-a*)

A tíz égtájőrző közül, a Észak őrzője. Kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

Ld. még hasonló: 457.(457)

Ló

(szkr. *aśva*, tib. *rta*, mong. *mori*)

153.(11) Ṭakṣad-Mahākāla (mong. *raγsad kala*)

Mahākāla lóháton vágtató formája.

174-178.(42-46) Hayagrīva (tib. *rta-mgrin*, mong. *morin-u egesig-tü*)[698]

Hayagrīva öt különböző formája. Fején egy vagy több, általában zöld lófej látható. Ld. még 244-248.(137-141)

216.(98) Maṇibhadra (tib. *nor-bu bzang-po*, mong. *mani badr-a*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

217.(99) Āṭavaka (tib. *'brog-gnas*, mong. *arnavadan*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

218.(101) Saṁjñeya (tib. *yang-dag-šes*, mong. *samdajan-a*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

219.(102) Pañcika (tib. *lnga-rcen*, mong. *baša buruga*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

220.(105) Pūrṇabhadra (tib. *gang-ba bzang-po*, mong. *burnabadr-a*)

---

[698] Hayagrīvára (halh. *damdin sandaw*, vö. tib. *rta-mgrin gsang-sgrub*) a mongolok gyakran azt mondják, hogy *„xurdan mor', uyaačdiin burxan*", azaz a versenylovak és a lovászok védőistene. Saját gyűjtés, Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

221.(106) Kubera (tib. *lus-ngan-po*, mong. *kubir-a*)

Ebben a formában a Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

222.(108) Jambhala (tib. *jambhala*, mong. *jambhala*)

Ebben a formában a Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

223.(109) Bījakuṇḍalin (tib. *'ǰam-po 'khyil-ba*, mong. *biji kundali*)

A Vaiśravaṇát kísérő nyolc Aśvapati Lovas (tib. *rta-bdag brgyad*) egyike, felnyergelt és felkantározott ló hátán ül, és egy mongúzt tart a bal kezében.

255.(152) Bhūmipāla (mong. *bumi bala*)

Bikafejű, íjjal és nyilakkal felszerelt, lóháton ülő istenség.

325.(254) Kṛṣṇa Rāṣṭrādhipa (mong. *qar-a ayimaγ-un eǰen*)

Haragvó istenség, felszerszámozott ló hátán.

354.(295) Nāgarājavajrā (tib. *rdo-rǰe klu-mo*, mong. *nagaraǰa bajar eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Felnyergelt lovon ül és egy kígyót tart a kezében.

363.(304) Vajra-Vināyaka (tib. *rdo-rǰe bgegs-kyi gco*, mong. *baǰar binayaga*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Felnyergelt ló hátán ül.

502.(502) Kāyarāja (tib. *sku'i rgyal-po*, mong. *gay-a raǰa*)

Felszerszámozott ló hátán ülő istenség.

505.(505) Karmarāja (tib. *'phrin-las rgyal-po*, mong. *karma raǰa*)

Felszerszámozott ló hátán ülő istenség.

507.(506) tib. *sgrol-ging yam-šud*, mong. *rolging yamšud*

Vajrasādhu négy „Követének" (tib. *ging*) egyike.[699] Felszerszámozott ló hátán ülő istenség.

508.(507) tib. *ging-čhen srog-bdag*, mong. *gingčen ganabadi*

Vajrasādhu négy „Követének" (tib. *ging*) egyike. Felszerszámozott ló hátán ülő istenség.

509.(509) tib. *bdud-ging*, mong. *dudging*

Vajrasādhu négy „Követének" (tib. *ging*) egyike. Felszerszámozott ló hátán ülő istenség.

[699] A *ging*-ek részletes leírását ld. Nebesky-Wojkowitz. Op. cit. pp. 278-280.

Kígyó

(szkr. *sarpa, nāga,* tib. *sbrul,* mong. *moγai*)

50.(175) Nāgeśvara (tib. *klu-dbang*, mong. *luus-un erketü qaγan*)

Buddha egyik formája, a hajából hét kígyó jön elő és bal kezében is egy kígyót tart.

169.(37) Nāgārohī Mañjuśrī (mong. *nagaša manǰušri*)

Mañjuśrī egyik haragvó formája, a baloldali nyolc kezében egy-egy kígyót tart.

173.(39) Kṛṣṇa Garuḍa (tib. *khyung-nag*, mong. *qar-a garudi*)

Fekete Garuḍa, a csőrében és a két kezében egy kígyóval.

Ld. még hasonlóan kígyóval a csőrükben az Öt Garuḍa: 272-276.(179-183)

239.(133) Nīladaṇḍa Vajrapāṇi (tib. *dbyug-sngon-čan*, mong. *niladanta včirbani*)

Vajrapani egy *yab-yum*-ban ábrázolt formája, szájában és kezeiben egy nagy kígyóval.

277.(188) Takkirāja (tib. *takkirāja*, mong. *dakaraǰa*)

Haragvó istenség, a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.

278.(186) mong. *samda biruv-a*

Haragvó istenség, bal kezében egy kígyóval, és a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.280.

(189) Guṇākara (mong. *guna-kara*)

Haragvó istenség, a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.

301.(218) Kṛṣṇa Jambhala (tib. *jambha-la nag-po*, mong. *qar-a ǰambala*)

Az álló Fekete Jambhala, nyakában egy kígyóval, kezében pedig egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

347.(287) A Szép Járású Istennő (tib. *'gro-bzang-ma*, mong. *sayin yabudal-tu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike. Sárkány háton ül és egy kígyót tart a kezében.

354.(295) Nāgarājavajrā (tib. *rdo-rǰe klu-mo*, mong. *nagaraǰa bajar eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Felnyergelt lovon ül és egy kígyót tart a kezében.

360.(301) Śrīvajrā (tib. *rdo-rǰe dpal-gyi-yum*, mong. *siri bajar eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Csőrében egy kígyót tartó Garuḍa hátán ül.

375.(375) Ratnacūḍa (mong. *oroi-daγan erdeni-tü*)

A fején hét, a bal kezében pedig egy kígyó van.

376.(376) Nanda Nāgarāja (tib. *klu-rgyal dga'-bo*, mong. *nandi luus-un qaγan*)

A fején hét, a bal kezében pedig egy kígyó van.

377.(377) Upananda Nāgarāja (tib. *klu-rgyal ñe-dga'*, mong. *upanandi luus-un qaγan*)

A fején hat, a bal kezében pedig egy kígyó van.

386.(385) Viṣṇu Upendra (mong. *visnu nubindar-a*)

A tíz égtájőrző közül, a Nadír őrzője. Egy csőrében kígyót tartó Garuḍán ül.

387.(387) Sita Varuna (tib. *čhu-lha dkar-po*, mong. *čaγan usun tngri*)

A tíz égtájőrző közül, a Nyugat őrzője. Egy kígyón ül és kezében egy kígyót tart.

Bika vagy bivaly

(szkr. *vṛṣa, mahiṣa*. tib. *glang, ma-he*, mong. *üker*)

15.(47) Vajrabhairava (tib. *rdo-rǰe 'ǰigs-byed*, mong. *ǰigǰid*)

A bikafejű Vajrabhairava egy fekvő bikán áll.

16.(48) Rakta Yamāntaka (tib. *gšin-rǰe-gšed dmar-po*, mong. *ulaγan yamandaga*)

Egy fekvő bikán és egy emberen áll a *yum*jával.

155.(14) Varṣā-rājñī (tib. *dbyar-gyi rgyal-mo*, mong. *ǰun-u ökin tngri*)

Nyár Királynő, vagy Eső istennő, Rematī kísérője.[700] Világoskék bikán vagy jakon ül.

160-163.(21-25), Yamarāja (tib. *gšin-rǰe*, mong. *erlig qaγan*)

Yamarāja különböző formái. Bika feje van és egy fekvő bika hátán áll. Ld. még: 260.(158), 261.(160), 483.(485).

255.(152) Bhūmipāla (mong. *bumi bala*)

Bikafejű, íjjal és nyilakkal felszerelt istenség lóháton.

358.(299) Ekabhaiṣajyavajrā (tib. *rdo-rǰe sman-gčig-ma*, mong. *γaγča em-tü včir eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Egy sovány bikán vagy bivalyon ül. (Az állatnak kutya feje és bika szarvai vannak.)[701]

384.(386) Samayī Dharmarāja (tib. *dam-čan čhos-rgyal*, mong. *kalaya-vati*)

Yama, mint a tíz égtájőrző közül, a Dél őrzője. Egy fekvő bika hátán áll.

390.(390) Īśāna (tib. *gnod-sbyin dbang-ldan*, mong. *tegüs erke-tü*)

A tíz égtájőrző közül, Északkelet őrzője. *Yab-yum*ban egy vágtató bika hátán ül.

471.(471) Vṛṣabhavaktrā (tib. *glang-mgo-čan*, mong. *üker terigütü*)

Rāhu négy Vaktrā kísérőjének egyike. Bikafejű dákini.

485.(484) Vṛṣabhavaktrā (tib. *glang-mgo-čan*, mong. *üker terigütü*)

Yamarāja nyolc kísérőjének egyike. Bikafejű dákini.

---

[700] Ld. még Grünwedel: p. 177.

[701] Terentev, ezen állattípust bika vagy bivalyként határozza meg. Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. pp. 67 (8B), 72–73.

Oroszlán

(szkr. *siṃha*, tib. *seng-ge*, mong. *arslan*)

24.(78) Siṁha-vāhana Mañjuśrī (mong. *arslan kölgetü*)

Oroszlánon ülő Mañjuśrī.

214.(100) Vaiśravaṇa (tib. *rnam-thos-sras*, mong. *bisman tngri*)

Oroszlánon ülő Vaiśravaṇa, bal kezében egy gyöngyöket hányó mongúzt tart.

Hasonló, oroszlánon ülő Vaiśravaṇa ábrázolás még: 297.(216), 302.(223).

224-228.(111-115) Az öt Siṁhāsyā (tib. *seng-ge'i gdon-čan-ma*, mong. *arslan terigütü dakini*). Emberen táncoló, öt oroszlán fejű dákini.

256.(153) Rakta Siṁhāsya (mong. *ulaγan arslan terigütü*)

Vörös oroszlánfejű istenség, lóháton.

293.(207) „Tigrises" Mahākāla (tib. *mgon-po stag-gžon-ma*, mong. *bajar bisiddhi*)

Mahākāla egy tigrisen ülő formája. A tigris mellett látható egy kölyökoroszlán, vagy egy hóoroszlán.

315.(242) Ratna Pīta Jambhala (mong. *erdeni-tü sir-a ǰambala*)

Sárga Jambhala, a négy Égtájőrzővel együtt ábrázolt formája.

Oroszlánon ülő Jambhala, kezében egy gyöngyöket hányó mongúzzal.

345.(285) A „Hosszú Életű Istennő" (tib. *bkra-šis che-ring-ma*, mong. *urtu nasutu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike. Oroszlán, vagy hóoroszlán hátán ül.

486.(486) Cakradhara (tib. *phyva-bsangs*, mong. *časang*)

Oroszlánfejű dákini. Yamarāja nyolc kísérőjének egyike.

Öszvér

(szkr. *aśvatara*, tib. *bong-bu rta*, mong. *laγusa*)

154.(16) Rematī (tib. *dmag-zor-ma*, mong. *čerig-ün ökin tngri*)

Lha-monak az az alakja, amelyiket általában a négy kísérőjével, a négy évszak istennőivel együtt szoktak ábrázolni. Lha-mo e változata is öszvér háton ül. Az öszvér csípőjén látható a démonok okozta sebből átalakult szem.

156.(15) Vasanta-rājñī, (tib. *dpyid-kyi rgyal-mo*, mong. *qabur-un ökin tngri*)

Tavasz Királynő, Rematī kísérője. Sárga öszvéren ül.

164.(30) Devī (tib. *dpal-ldan lha-mo dud-gsol-ma*, mong. *ökin tngri*)

Négykezű Devī karddal, pávatollas tőrt tart az egyik kezében.

Kígyóval felkantározott és felnyergelt öszvér hátán ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

165.(28) Ākāśāmabarā (tib. *nam-mkha'i gos-can-ma*, mong. *akaša debel-tü*)

Devīvel együtt ábrázolt istenség, Devīhez hasonlóan, kígyóval felkantározott és felnyergelt öszvér hátán ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

167.(31) Svayambhū-rājñī (tib. *rang-byung rgyal-mo*, mong. *öbesüben boluγsan qatun*)

Devīvel együtt ábrázolt istenség, Devīhez hasonlóan, kígyóval felkantározott és felnyergelt öszvér hátán ül, amelynek csípőjén egy szem látható.Az egyik kezében kígyót tart.

168.(32) Nīleśvarī (mong. *nila šuvari*)

Devīvel együtt ábrázolt istenség, Devīhez hasonlóan, kígyóval felkantározott és felnyergelt öszvér hátán ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

252.(147), 262.(161) Devī (tib. *lha-mo*, mong. *ökin tngri*)

Kétkezű Devī kígyóval felkantározott és felnyergelt öszvér hátán ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

294.(208) Kāmeśvarī (tib. *'dod-khams-dbang-phyug-ma*, mong. *kami šuvari*)

Haragvó istenség. Egy kígyóval felkantározott öszvéren ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

295.(210) Caṇḍikā (mong. *čarik-a*)

Négykezű haragvó istenség. Egy kígyóval felkantározott öszvéren ül, amelynek csípőjén egy szem látható.

Garuḍa

(szkr. *garuḍa*, tib. *nam-mkha' lding, khyung*, mong. *qan γarudi, γarudi*)[702]

272-276.(179-183) Garuḍa (tib. *khyung*, mong. *garudi*)

Az öt Garuḍa-madár csőrüben kígyóval.

277.(188) Takkirāja (tib. *takkirāja*, mong. *dakaraǰa*)

Haragvó istenség, a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.

278.(186) mong. *samda biruv-a*

Haragvó istenség, bal kezében egy kígyóval, a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.

280.(189) Guṇākara (mong. *guna-kara*)

Haragvó istenség, a feje fölött egy csőrében kígyót vivő, repülő Garuḍával.

[702] A tibeti és mongol buddhista ábrázolásokon, az indiai eredetű Garuḍa általában összemosódott a *bön* hagyományokból is ismert, fején szarvakat viselő *khyung*-madár alakjával, és ezért tibetiül gyakran ugyanezzel a névvel illetik mindkettőt. A *khyung* változatairól ld. Nebesky-Wojkowitz: *Oracles and Demons.* pp. 256-258.

360.(301) Śrīvajrā (tib. *rdo-rǰe dpal-gyi-yum*, mong. *siri baǰar eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Csőrében kígyót tartó Garuḍa hátán ül.

386.(385) Viṣṇu Upendra (mong. *visnu nubindar-a*)

A tíz égtájőrző közül, a Nadír őrzője. Egy csőrében kígyót tartó Garuḍán ül.

Elefánt

(szkr. *gaja, hastin*, tib. *glang-čhen*, mong. *ǰaγan*)

257.(154) Pehar (tib. *pe-har rgyal-po*, mong. *biger*)

Pehar elefánton ülő formája.

271.(174), 300.(217) Śatakratu (tib. *brgya-byin*, mong. *qormusda*)

Egy ülő elefánton ül.

385.(384) Brahmā Indra (tib. *brgya-byin*, mong. *qormusda indra*)

A tíz égtájőrző közül, a Kelet őrzője. Egy fekvő elefánton ül.

389.(389) Sita Gaṇapati (tib. *chogs-bdag dkar-po*, mong. *čaγan ganapati*)

A Fehér Ganapati. Elefántfejű istenség, egy patkányon hátán ül.

399.(399) Gorocanā (mong. *givang eke*)

A képen egy elefánt feltart egy „elefántagyaras tálat". A tálban a „Nyolc Csodálatos Felajánlás" (szkr. *aṣṭa maṅgaladravya*, tib. *bkra-šis-rjas brgyad*) egyike van, a legkülönlegesebb gyógyszernek tartott szárított elefántepe (szkr. *rocanā*, tib. *gi wang*).[703]

503.(503) Guṇarāja (tib. *yon-tan-gyi rgyal-po*, mong. *guna raǰa*)

Egy ülő elefánton ülő istenség.

Tigris

(szkr. *śārdūla, vyāghra*, tib. *stag*, mong. *bars*)

293.(207) „Tigrises" Mahākāla (tib. *mgon-po stag-gžon-ma*, mong. *bajar bisiddhi*)

Mahākāla tigrisen ülő formája. A tigris mellett látható egy kölyökoroszlán, vagy egy hóoroszlán.

335.(269) Śārdūlavaktrā (mong. *bars terigütü eke*, vagy *bars terigütü dakini*)

A Begcét kísérő négy dákini egyike. Tigris feje van.

343.(283) A „Tiszta Értelmű Istennő" (tib. *mi-ryo-blo-bzang-ma*, mong. *sayin oyutu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike. Tigris háton ül.

359.(300) tib. *rdo-rǰe gzugs-legs-ma*, mong. *yerü-yin včir eke*

[703] Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij*. pp. 98–99.

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Tigris háton ül.

470.(469) Śārdūlavaktrā (tib. *stag-gdong-čan*, mong. *bars terigütü*)

Rāhu négy Vaktrā kísérőjének egyike. Tigrisfejű dákini.

Vadszamár

(szkr. *goddrabha, khara,* tib. *rkyang,* mong. *qulan*)

281.(190) „Halálhozó, a Démonok Ura" (mong. *amin-i tasuluγči simnus-un eǰen*).

Nyereg és kantár nélküli vadszamáron, vagy öszvéren ülő haragvó istenség.

344.(284) A „Széparcú Istennő" (tib. *mthing-gi žal-bzang-ma*, mong. *sayin niγurtu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike, vadszamár hátán ül.

362.(303) ? (tib. *rdo-rǰe khya'-mo bsil*, mong. *baǰar yamubala*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Vadszamár hátán ül.

484.(483) Yama-dakṣad (tib. *tel-pa*, mong. *dilba*)

Yamarāja nyolc kísérőjének egyike. Vadszamár hátán ülő démon.

487.(487) Yamadaṇḍin (tib. *ya-ma-dan-di*, mong. *siruγ modu-tu*)

Yamarāja nyolc kísérőjének egyike. Egy vadszamár hátán ülő démon.

Szarvas

(szkr. *mṛga,* tib. *sva-ba,* mong. *görögesün*)[704]

157.(17) Śarad-rājñī (tib. *ston-gyi rgyal-mo*, mong. *namur-un ökin tngri*)

Ősz Királynő, Rematī kísérője. Pávatollas gallért visel és egy szarvas hátán ül.

346.(286) A Széphangú Istennő (tib. *mgring-bzang-ma*, mong. *sayin ayalγu-tu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike. Szarvasünő hátán ül.

356.(297) Vajralocanī (tib. *rdo-rǰe spyan-gčig-ma*, mong. *baǰar eke ločani*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Szarvasünő hátán ül.

361.(302) ? (tib. *rdo-rǰe khya'-mo syong*, mong. *yamu včir eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Szarvasbika hátán ül.

393.(393) Vāyu (tib. *rlung-lha*, mong. *kei tngri*)

A tíz égtájőrző közül, Északnyugat őrzője. Egy szarvasbika hátán ül.

[704] A mongol *görögesün* valójában minden növényevő nagyvadnak a gyűjtőneve, ami a buddhista ábrázolások esetében gyakran azért szerencsés elnevezés, mert sokszor igen nehéz meghatározni, az ábrázolt gazella vagy szarvasféle pontos faját.

Vaddisznó vagy disznó

(szkr. *vārāha, sūkara,* tib. *phag-rgod, phag,* mong. *bodong, γaqai*)

4.(6) Vajravārāhī (tib. *rdo-rǰe phag-mo*, mong. *dorǰpagma*)

Egy vaddisznó fej van a jobb füle fölött.

25.(84) Mārīci (tib. *'od-zer-čan-ma*, mong. *mariči eke*)

Egyik arca vaddisznópofa, és hét vaddisznó húzza a szekerét.

41.(143) Sita Vārāhī (tib. *phag-mo dkar-po*, mong. *čaγan varaki*)

Fehér Vārāhī dákini, egy vaddisznó fej van a jobb füle fölött.

334.(268) Varāhamukhī (mong. *γaqai terigütü eke*, vagy *včir γaqai terigütü dakini*)

Oroszlánhoz hasonló disznó feje van. A Begcét kísérő négy dákini egyike.

***Haṃsa* madár**

(szkr. *haṃsa,* tib. *ngang-pa,* mong. *qun sibaγu*)[705]

270.(173), 299.(215), 379.(379) Brahmā (tib. *changs-pa*, mong. *esru-a*)

Egy *hamsa* madár hátán ül.[706]

394.(396) Brahmā (tib. *changs-pa*, mong. *esrua*)

A tíz égtájőrző közül, a Zenit őrzője. Egy *hamsa* madáron ül.

Sárkány

(szkr. *ahi,* tib. *'brug,* mong. *luu*)

234.(126) Sita Jambhala (tib. *dzambha-la dkar-po*, mong. *čaγan ǰambala*)

Fehér Jambhala, hátasa egy sárkány.

347.(287) A Szép Járású Istennő (tib. *'gro-bzang-ma*, mong. *sayin yabudal-tu eke*)

Az öt Hosszú Élet Nővér egyike. Sárkány háton ül és egy kígyót tart a kezében.

353.(293) A Híres Vadzsra Istennő (tib. *rdo-rǰe kun-grags-ma*, mong. *baǰar gunragma*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Sárkány háton ül.

---

[705] A *haṃsa*-madár, mint már feljebb említettük egyaránt jelölhet ludat és hattyút is, a tibeti *ngang-pa* alapvetően ludat, pontosabban gúnárt jelent, míg a mongol *qun sibaγun* pedig hattyút. Ld. DAS p. 349 , CEWEL p. 729.

[706] Brahmānak létezik egy fehér lovon ábrázolt változata is, amelyet mongolul, a tibeti *changs-pa* névből torzítva Camba burxannak neveznek. Erről a változatáról azt mondják, hogy „*er xumuusiin xiimor' sülded joriuulsan burxan*", azaz a „férfierő, a tetterő istensége". Ezen elképzelés mögött, Brahmā teremtő aspektusán kívül feltételezhetően fontos szerepet játszik a ló, mint az önmagában is férfierőt szimbolizáló állat ábrázolása is. Az Erdeni juu kolostorban, külön szentélye van Brahmā ezen változatának. Saját gyűjtés, Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

Kecske vagy juh[707]

(szkr. *aja, meṣa,* tib. *ra, lug,* mong. *imaγan, qonin*)

253.(150) Suvajra (mong. *suu bajar*)

Összetekeredett szarvú kecskén ül.

391.(391) Agni (tib. *me-lha*, mong. *γal tngri*)

A tíz égtájőrző közül, a Délkelet őrzője. Egy kecske hátán ül.

506.(508) Vajrasādhu (tib. *dam-čan rdo-rǰe legs-pa*, mong. *dorleg*)

Összetekeredett szarvú kecskén ül.

Medve

(szkr. *ṛkṣa,* tib. *dom,* mong. *ötege*)

151.(8) Kṣetrapāla (tib. *ksetra-pa-la*, mong. *cara bala*)

Medve hátán ül, amely medve sokszor egy vaddisznóra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy karmos mancsai vannak.[708]

469.(468) Ṛkṣavaktrā (tib. *dom-gdong-čan*, mong. *ötege terigütü*)

Medvefejű dákini. Rāhu négy Vaktrā kísérőjének egyike.

Makara

(szkr. *makara,* tib. *čhu-srin,* mong. *matar*)

336.(271) Makaravaktrā (mong. *matar terigütü eke*, vagy *matar terigütü dakini*)

A Begcét kísérő négy dákini egyike. *Makara* szörny feje van.

472.(472) Makaravaktrā (tib. *čhu-srin-mo*, mong. *matar terigütü*)

Rāhu négy Vaktrā kísérőjének egyike. *Makara*-fejű dákini.

Farkas

(szkr. *vṛka,* tib. *spyang-ki,* mong. *čino-a*)

355.(296) Kīrtirājavajrā (tib. *rdo-rǰe grags-mo rgyal*, mong. *kirti-raǰa baǰar eke*)

A Śrī Devīt kísérő tizenkét istennő egyike. Farkas háton ül.

476.(475) A „Vörös Parancsnok” tib. *las-mkhan dmar-po*, mong. *layigan*

Egy farkas hátán vágtató, belső-ázsiai páncélos harci istenség.[709]

---

[707] Érdekes módon, annak ellenére hogy mind Tibetben, mind Mongóliában rengeteg juhot és kecskét tartanak, a buddhista ábrázolásokon, mindkettőt gyakran olyannyira stilizáltan ábrázolják, hogy sokszor nem lehet megállapítani hogy egy adott hátas kecske vagy juh. Emellett a szövegekben is gyakran felcserélődik a két állat. Vö. Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij.* pp. 72–73., és p. 67. 9A és 9B képek.

[708] Vö. Terentev, A.: *Opredelitel' buddijskih izobraženij.* p. 67. (10B, 11. és 12. kép)

510.(510) tib. *spyan-gi mgo-čan*, mong. *ǰanggi gučan*

Vajrasādhu négy „Követének” (tib. *ging*) egyike. Egy farkason ülő, oroszlánfejű istenség.

Teve

(szkr. *uṣṭra*, tib. *rnga-mong*, mong. *temegen*)

158.(18) Hemanta- rājñī (tib. *dgun-gyi rgyal-mo*, mong. *ebül-ün ökin tngri*)

Tél Királynő, Rematī kísérője. Teveháton ül.

Hópárduc

(szkr. *vyāghra*, tib. *gsa'*, mong. *irbis*)[710]

337.(272) Vyāghravaktrā (tib. *mkha' 'gro-ma stag-don-čan*, mong. *urbis terigütü eke*)[711]

A Begcét kísérő négy dákini egyike. Hópárduc feje van.

Patkány vagy egér

(szkr. *undara, mūṣika*, tib. *byi-ba, ci-ci*, mong. *qulaγana*)[712]

389.(389) Sita Gaṇapati (tib. *chogs-bdag dkar-po*, mong. *čaγan ganapati*)

A Fehér Ganapati, egy patkányon ülő, elefántfejű istenség.

Emberevő szörny

(mong. *almas*?)[713]

473.(480) Vidyādevī (*rig-pa'i lha-mo gdong-dmar-ma*, mong. *bid-ya-de-vi*)

Begce *yum* párja, egy emberevő, ember alakú szörnyön ül.

---

[709] A „Vörös Parancsnok” leírása megtalálható Nebesky-Wojkowitznál. Nebesky-Wojkowitz: *Oracles.* p. 91.

[710] A *vyāghra* valójában szanszkritul tigris jelent, de a buddhista ábrázolások kapcsán sokszor hópárduc értelemben is használatos.

[711] A névben szereplő, mongol *urbis* alak elírás lehet, helyesen: *irbis.*

[712] A mongolok ugyan a valóságban megkülönböztetik a patkányt (mong. *qulaγana*, halh. *xulgana*) és az egeret (mong. *oγotona*, halh. *ogotno*), azonban a buddhista szövegekben és művészetben mindig csak az előbbi neve szerepel.

[713] Ennek a lénynek mint állatnak, és nem mint valamelyik emberevő démonnak a nevét sem szanszkrit, sem tibeti nyelven nem találtuk meg. Ez a fajta szörny, több mongóliai buddhista ábrázoláson is szerepel, így például az Erdeni juu kolostor, Camba szentélyének falfreskóin is sok ilyen látható. A sziklák mögött rejtőzködő, szőrrel borított testű, emberevőként ábrázolt ember alakú szörnyeket, a mongolok általában, a mongol jetivel, az *almas*-szal azonosítják, és így is nevezik ezeket, a művészetben megjelenített lényeket. Saját gyűjtés, Xarxorin 2007, adatközlő: Bayaraa (Erdeni juu kolostor menedzsere), videokazetta. 2007.04.01.

Ardiin emčilgee, dom jasal

[Népi gyógyászat, ráolvasások]

(Egy modern *xar domiin sudar* fordítása)

Egy. Gyógymód a fejfájásra

1. Ha rendszeresen fáj az ember feje, perzselje meg egy kétéves birka levágott fejét, jól kapargassa le, majd tegye bele a birka gyomrába egy kevés vízzel. A fejen az orrnyílásokba, szájszegletbe, fülbe és a csigolyanyílásba tegyen a „szél” betegségei ellen való gyógyszert, vagy fokhagyma zöldjét és sót, ezután jól kösse be a birkafej száját. Hosszú ideig főzze ezt vízben. Végül nyugodtan ülve fogyassza el a gyomorban keletkezett levest és egye meg a húst és az agyvelőt, ez segít. Ezt ismételje meg 4–7 alkalommal.
2. Ha valakinek megsérült a feje, vagy agykárosodást szenvedett, egyenletes felületen ültessék törökülésbe és öntsenek a fejére és testére hideg vizet, vagy forraljanak fel vízben zöld mazsolát és etessék meg vele, illetve a levet itassák meg vele, ez jót tesz.
3. Ha a fejen száraz vagy nedvedző seb van, vedd egy rőt szarvasmarha ürülékét anélkül, hogy az a földet érte volna és izzó hamuban égesd el. Hamuját keverd el vajban, majd ezzel dörzsöld be a sérülés helyét. Biztos rendbe jön.
4. Fejfájáskor nyomd sokáig erősen a halántékeret és a fájdalom enyhülni fog.
5. Ha egy felnőtt ember kopaszodik, főzzön szét varjútollat és varjúhúst, majd ezzel a főzettel hintse be a kopaszodás helyét, vagy kenje be lapocka zsírral vagy aludttejből készült vajjal, ezek jó hatással vannak.
6. A fej bizonyos bajaira jó a kurkumából (indiai sáfrány) készült főzet előírás szerinti fogyasztása.

Kettő. A szem betegségeinek gyógyítása

1. Ha nagyon fáj valakinek a szeme, keverje el egy hároméves kecskebak epéjét vízben és dörzsölje be ezzel. Ez használ.
2. Ha az ember a nem látó szemébe kis adagokban bedörzsöli egy árnyékban szárított denevér porított húsát, egyszer talán visszanyeri a látását.
3. Ha kínzó szemfájás gyötri az embert, kenjen a szemhéjára jól kiszárított majd vízben beáztatott kőszáli kecske epéből egy keveset, ez jót tesz.

4. Hasonlóképpen macska árnyékban szárított, meg nem romlott vére porítva, a szemhéj alá a szemfehérjére juttatva, volt hogy gyógyulást hozott.
5. Jó hatással van a szemfehérje bajaira a szárított hiúz veséről lekaparható része a szembe juttatva.
6. A nyúl és a havasi nyúl négy metszőfogát, ha jól megtisztítja és elégeti majd porrá töri az ember, és ebből egy keveset minden nap a szemfehérjére juttat, a szemfehérje bajaira jó.
7. Szemfehérjére jó ha az ember az összegyűjtött, majd napsütéstől és légáramlástól védett helyen kiszárított csikófarkat (*Ephedra*) elégeti, majd hamuját egy kétéves birka föcstejével összekeveri, és ezt részekre osztva és kiszárítva a beteg szemre teszi. Ha ezt a folyadékot orron át szívja fel az jó hatással van a szem és a fej betegségeire.
8. Ha valaki kék sóval öblögeti a száját és tisztítja a szemét, fogai erősek, látása tiszta lesz.
9. Ha hályog borítja a szemet azt mondják, azt lehúzza a nyúl májának levéből és az asszonyi tejből készült keverék, ha ezzel bekeni a szemét a beteg.
10. Ha a szemfehérjének van baja, fekete üröm magjából 3–7 grammot jól elporítva, kis adagokban egymás után háromszor a szembe be kell juttatni, majd 10–15 perc múlva egy gyapjú darabbal ki kell törölni a szemből. Nem jó, ha benne marad. Ezután hideg vízbe többször bele kell pislogni. Van esély a gyógyulásra.
11. Van egy *Xunlin serew* nevű hosszúkás növény, mellyel ha megdörzsöli az ember a szemét, segít. (Sárga leve van.)
12. Kecske meleg nyers máját, ha a szemére szorítva rákötözi az ember, hatásos gyógymód.
13. Ha valamilyen rovar kerül az ember szemébe, folyóvízbe pislogva kell kimosni.
14. Ha a szemet valamilyen kő által ütés éri, szikla-zuzmót kell anyatejben elkeverni és a szemet ezzel bekenni, ez használ.
15. A csontjaival együtt kiszárított nyúlhús porítva, csirkehús levessel együtt fogyasztva jó a szemre.
16. Vörhenyes fecske (*Hirundo daurica*) epéje [szembe] csepegtetve jó.
17. Ha romlik az ember látása és megissza egy fehér gazellabak (*Procapra gutturosa*) meleg vérét, a látás általában megjavul.
18. Ha a szem állandóan könnyezik, egy nemrég ellett fekete birka föcstejével kell becsepegtetni, az segít.
19. Ha ég, sajog az ember szeme, hintse be a szemhéját egy három éves kecskebak vízben elkevert epéjével.
20. A látását veszített szem, ha élő kígyóval borogatják, visszanyeri látó képességét. De azt mondják a kígyót vízben kell pihentetni és ezt a borogatást rendszeresen el kell végezni.

Három. A fog bajainak gyógyítása

1. A fájó fogra, ha nyúl meleg epéjét keni az ember, a fog meggyógyul és megerősödik.
2. Ha kámforral kevert fokhagymát tapaszt az ember a fájó fogára, az segít.
3. Fogfájásra jó a fűzfán növő gomba vízben felforralva, majd lehűtve. Ezzel kell bekenni a fogat, vagy öblögetni vele.
4. Fogszuvasodásra, íny- és torokgyulladásra jó a meleg birkatej fogyasztása.
5. A fogak betegségeinek megelőzése érdekében, cukrot és édességet kis mértékben szabad fogyasztani, és minden reggel és este szárított *aaruul*t és *xuruud*ot kell rágni. Ezek erősítik a fogakat.
6. Burgonyát (liliom hagymát?), fehér mentát, szakszaul termést, kék sót egyenlő arányban összekeverve meg kell főzni. Ha ezzel öblöget az ember, jót tesz.
7. Fogfájásra vad nősziromból (*Iris*) készült főzettel kell öblögetni, ez segít.
8. Ha fáj az ember foga, fekete borsot keverjen össze sóval, porítsa el és harapjon rá. Ez hatásos.
9. A szuvas fogat beléndek (*Hyoscyamus*) magjával füstölik.
10. Az emberi fog a következő módokon fájhat, illetve lehet beteg:
    a) Fáj, ha ki akar esni.
    b) Felfázás miatt fáj. Az íny megdagad, erősen bele-bele nyilallva fáj. Ha alulról jó melegen felöltözik az ember, ez hamar elmúlik.
    c) Az íny bedagad, néha belenyilall a fájdalom, és szúr az ember füle, hol erősebben, hol gyengébben. Ezt a „szél” betegségének mondják. Ebben az esetben birkahúsból három *xuušuur*t kell készíteni. Az egyiket gézbe tekerve kívülről a fájó helyhez kell szorítani, és így borogatni. A másik kettőt, foggal harapva, mint borogatást lassan szétrágva kell megenni, így a betegség lassan elmúlik.
    d) Hasonlóképpen a bedagadt fogínyt fogkefével meg lehet mosni. Vagy pedig megpiszkálva a vért ki lehet ereszteni belőle. Teve sötétbarna ganajának hamuját gézbe tekerve, saját nyállal átitatva a begyulladt ínyre kell szorítani, ez kihúzza a rossz vért, és a fogíny rendbe jön.
11. Fogfájás esetén vad nőszirom (*Iris*) kiásott gyökeréből készült forrázattal kell a szájat öblögetni, ez segít.
12. Ha fáj az ember foga, gyúrjon össze kámfort és fokhagymát és ujja hegyével kenje rá a fogra, meggyógyul.

13. Borókát vízben fel kell forralni, majd az esszenciát fogkefére csepegtetve kell fogat és szájat mosni. Azonban lenyelni nem szabad. Ha naponta egynél többször végzi ezt el az ember, a fogfájás elmúlik és a fogak megerősödnek.
14. Fogszuvasodásra, íny- és torokgyulladásra meleg birkatejet kell inni, és jót tesz ha lőporral öblöget az ember.
15. A fogfájás elmulasztására van egy olyan módszer is, hogy a fájó foggal megegyező oldali lábszárnak a keskeny részén futó eret kell egy kicsit megköpölyözni.

Négy. A fül betegségeinek gyógyítása

1. A fül süketségének gyógyításához kell egy ép, teljes sáska, melynek megvan mind a rágó-szájszerve, mind a farka. Ki kell szárítani, majd porrá kell őrölni. Rézedénybe vajat kell tenni és megvárni míg megzöldül, ekkor össze kell keverni a porral. Kb. egy hónap múlva el kell kezdeni minden nap egy keveset a fülbe csepegtetni, majd vattával bedugaszolni, közben a megfelelő gyógyszereket bevenni. A kezelés ideje alatt tilos nehéz fizikai munkát végezni, kumiszt inni, stb. Az embernek kímélnie kell magát. És mindez meghozza az eredményét.
2. Süketségre jó ha nyúlhájból kipréselt zsírt csepegtet az ember a fülébe.
3. Középfülgyulladásra kétéves birka sípcsontjának avas velőjét kell felolvasztani és a fülbe csepegtetni. Ez hasznos.
4. Ha valamilyen rovar kerül az ember fülébe, csepegtessenek bele pálinkát, vizet vagy tehéntejet, így kijön. Ha zsírt csepegtetnek, a rovar a fülben bent pusztul el. Ez tilos.
5. Egy jó minőségű, erős mágnesből két zsuzsuba-mag (kínai datolya – *Zyzyphus vulgaris*) nagyságú darabot kell készíteni. Ezeket egy kevés pézsmával bekenve a fülnyílásokba, hegyükkel befelé be kell dugni. Ezután egy vasdarabot kell a szájba bevenni és ráharapni, és így tartani egy ideig, amíg az ember nem hall egy pattanó hangot. Ekkor kiszabadul a fülben rekedt levegő és a hallás visszatér. Ezt az eljárást többször meg kell ismételni.
6. Ha egy mágnes darabot porrá tör az ember, vékony selyembe betekeri és ezzel bedugja a halló képességét elveszített fülét, ugyanakkor a másik fülét ugyanígy, de vasforgáccsal dugaszolja el, hallása visszatér.
7. Ha a hagyma szárát pézsmával keni tele az ember, majd ezzel dugja be a fülét, süketsége elmúlik.
8. Azt mondják jó a süketségre a hörcsögvér, ha a fülbe csepegtetik. Ugyanígy jó a csikófark (*Ephedra*) szárából készített főzet is.
9. Azt is mondják, hogy jó a teve sötétbarna ganajának hamuja kancatejben elkeverve.

10. Jó a magnólia gömbölyű termése is langyos vízben elkeverve.
11. A bagoly avas hájából kinyert zsírral ha teletöltik a fülnyílást, azt mondják segít.

Öt. Az orr és a torok bajainak kezelése

1. Ha bedagad az ember torka, az üst aljáról vett kormot kell meginni, sóval keverve borogatni jó.
2. Aranysárga üröm termését (*Artemisia xanthochroma*) törökpirosítóval (*Peganum harmala*) együtt felforralva, a főzetet meginni és ezzel öblögetni egyaránt hasznos.
3. Torokbajra jó ha az ember szakállas keselyű ürülékéből készült oldatot iszik, vagy szarvas agancsának csúcsát vízben felforralja és a levet megissza, illetve ha kutya nyálat nyel le.
4. Ha bedagad az ember szája, ínye két lábát dugja hideg vízbe és addig tartsa ott, míg fázni nem kezd. Ez segít.
5. Ha valakinek nem áll el az orrvérzése, olvasszon fel jeget és forralja fel, tegyen bele kurkumát és várja meg, míg kihűl. Ezután igya ezt meg, az orrvérzése abbamarad.
6. Ha az ember nyelvcsapja mondja föl a szolgálatot, gyógysót kell rátenni és rendbe jön. Ha éppen nincs ilyen só, bármilyen porított só is megfelel.
7. Ha az ember felsérti a torkát és vérzik egy kicsit, felolvasztott vajat kell rájuttatni, ez jó.
8. Ha valakinek nem áll el az orrvérzése, fehér teve meggyújtott gyapjának füstjét kell szagolni, ettől eláll a vérzés.
9. Hasonlóképpen segít, ha ürömfüvet (*Artemisia frigida*) forral fel az ember és hét szem borókabogyóval ezt megissza.
10. Torokgyulladásra aranysárga üröm (*Artemisia xanthochroma*) magját vagy törökpirosítót (*Peganum harmala*) kell megfőzni és meginni és jó még vele a nyakat bekenni.
11. Torokgyíkra vörös dohányból egy egységnyit, sárga tömjénből fél egységnyit, sóból egy negyed és fél egység közti mennyiséget össze kell keverni, majd az egészet megfelezni. Ezután fekete teában vagy vízben el kell ezt keverni és ezzel a borogatással betekerni a nyakat. A gyógyulás hamar bekövetkezik. Azonban ha megszárad, vízzel kell benedvesíteni a borogatást, de oda kell figyelni arra, hogy ne túl sok víz kerüljön rá, nehogy a nyaki ütőeret is benedvesítse.
12. Torokbaj esetén kutyafogat kell elégetni, szenét porrátörni, majd egy kis csővel a beteg torkába fújni. Ugyanígy jó, ha vízben felforralva issza meg a beteg.
13. Akinek torokgyulladása van, kék kökörcsin (*Pulsatilla*) szárát és levelét tegye egy csésze forró vízbe, majd egy kis idő elteltével öblögesse ezzel a torkát.

Hat. Néhány sérülés kezelése

1. Kígyómarás esetén tevekanca forralt tejét kell inni, illetve a marás helyét ezzel bekenni, ez kihúzza a mérget. Jó, ha pipamocsokkal keni be az ember a marás helye körül.
2. Ugyanígy jó, ha kettévágott hagymát tesz rá az ember, vagy törpe karagana (*Caragana leucophloea*) sárga héjának belső, zöld hártyáját megfőzi és megissza, és az is jó, ha ezt apróra vágva, péppé nyomkodva pálinkában elkeveri és ezzel leönti a sebet.
3. Bármilyen égési sérülés eseten jó üst aljáról lekapart kormot inni és az égési sérülésre kecske meleg hasaljaszalonnáját rátenni és bekötni. Így nyom nélkül begyógyul.
4. Hasonlóképpen jó ha az égési sérülésre elégetett és porrátört alabástromot szór az ember, majd letörli és újabb adagot szór rá és ezt megismétli többször. Ez felszívja a gennyes váladékot. Ezenkívül jó homoktövisolajat, illetve medve vagy disznózsírt rákenni.
5. Égési sérülésre jó kutyavért, vagy keselyű húst rátenni. A köpölyözés után visszamaradt felületi sérülés helyén, mikor kezd kinőni a szőr, azt mondják jó a varjú tollból és húsból készült főzet.
6. Akit megharap a ló, mossa meg a harapás helyét ló vizelettel és kenjen rá elégetett lóganajt, így rendbe fog jönni.
7. Kar- vagy lábizom szakadásra vakond húsát kell szétfőzni és megenni, ez jó.
8. Kéz vagy lábtörés esetén, a sérülést be kell kötni, és jó ha marha nyers velőjével bekeni az ember.
9. Ha nem javul valakinek a csont, vagy izom sérüléséből származó betegsége, akkor egy olyan mormotának a szárított májára van szükség, amelyiket tavasz középső havának 15-én vadásztak le éppen mikor az téli üregéből jött elő. E kiszárított máj porát össze kell keverni ugyanennek a mormotának hét porított fogával és 200 gramm vízben fel kell forralni. Mikor hül és már csak langyos, 1-2 adagot kell kivenni belőle és addig kevergetni míg barna színű nem lesz és ekkor meginni. A betegség elmúlik.
10. Amikor éppen forr össze a eltörött csont, elefánt gyomorredőjét, vagy tyúktojás fehér héját kell porrá törni és vízzel meginni.
11. Ha valaki átvágja valamelyik erét, tegyen kristálycukrot az elvágott ér elejébe, ez hasznos.
12. Vágási sérülésre sárga gyógyborostyánt kell szétnyomni, felforralni és meginni.
13. Vérzés elállítására egy *Bargaĵamba* nevű virág főzetét kell meginni, vagy a sebet ezzel bekenni. Biztos a gyógyulás.
14. Fagyási sérülésre disznó, medve vagy marhazsírt kell kenni. Ugyanakkor a fagyott testrészt hideg vízben kell felmelegíteni.

15. Csonttörésre egy *altan utas*[714] nevű növény főzetét kell inni. Ez nagyon jó.
16. Izom és csontsérülésre jó a szarkahús.
17. Kisebb-nagyobb fagyási sérülések esetén kristálycukrot kell felolvasztani vajban és ezzel bekenni a fagyás helyét.
18. A vízhólyagot vízben felforralt iszalag (*Atragene*) lehűtött levével kell megmosni, vagy pedig fel kell szakítani és vajjal bekenni.

Hét. Ízületi bántalmak kezelése

1. Kar és láb reuma esetén
   a) Füstös, sárga nemezt sziksós vízben sokáig forralni kell, majd langyosan a reumás fájdalmak központi területére tenni, majd bekötözni.
   b) Teve szürke ganaját el kell égetni, majd hamuját kancatejben elkeverni. Ezután fel kell melegíteni és zacskóba töltve rá kell tenni a reumás ízületre és bekötözni.
   c) Az ürömfüvet (*Artemisia frigida*) mikor kihajt, vagy amikor elhervad össze kell szedni és főzetet készíteni belőle. Ezzel a reumás részt leönteni és betapasztani egyaránt jó.
   d) Elégetett *bagaluur*[715] tiszta hamuját erős, sűrű teában kell elkeverni, majd gézbe csavarni. Ezt langyosan kell a reumás részre helyezni és bekötni.
   e) Ürömfű (*Artemisia frigida*) bogyóját, csikófarkat (*Ephedra*) és sziksót együtt fel kell forralni, majd füstös sárga nemezzel felitatni és ezzel melegen és langyosan borogatni.
2. Ha az ember karjában vagy lábában hasogató fájdalmat érez, viszket vagy pörsenés keletkezik rajta, fehér kanca tejében forraljon fel borókát és azzal hintse be a beteg testrészt. A baj elmúlik.
3. Ha az embernek felpuffad a teste, bedagadnak a végtagjai, dörzsölje be sós disznóhájjal a bedagadt részeket.
4. Lábfájás esetén szürke ló ganajával addig kell füstölni a lábat, míg az meg nem sárgul és.
5. Sziksós vízbe áztatott papírral jó borogatni a fájó lábat.
6. Ha fáj az ember térde
   a) Szikes saras pakolást jó rátenni. (Ugyanígy bokára is.)
   b) Reuma esetén mézgát kell összekeverni sárga csirizzel és felragasztani a térdre.
   c) Mazsolát, cukrot és aludttejet kell összekeverni, felforralni és meginni. A fájdalom elmúlik.

[714] *altan utas* - hegyeken és pusztákon növő, arany fonálhoz hasonló szárú, sárga virágú növény (Cewel, p. 34.)
[715] *bagaluur = bagluur – sivatagi, szárazpusztai libatopféle gyomnemzetség > Anabasis,* Kara, p. 41.

d) Ló és marha szürke, száraz trágyájának hamuját sárga csirizzel sűrűre kell keverni és ráönteni a térdre, de jó tejben is elkeverni és ezzel borogatni.

7. A reuma kezelése
   a) A sziksós vízben sokáig forralt sárga nemezzel való borogatás nagyon jó.
   b) Ha valakinek a lába, karja, vagy valamilyen más ízülete reumás lett, vegye a kínai téglatea belső, vastag csomagolópapírját, jó sziksós vízben jól itassa át, majd borogassa be vele a beteg testrészt. Ez segít.
   c) Szedni kell ürömfüvet (*Artemisia frigida*) és csikófarkat (*Ephedra*), mikor azok teljesen kifejlődtek, egészben ki kell szárítani vászonzsákban, majd összevágni és porrá törni. Ezután vízben, megfelelő méretű edényben meg kell főzni. A főzés felénél, az üledéket vászonnal le kell szűrni, a maradékot pedig lassan és egyenletesen addig kell forralni, míg egy csészényi nem lesz. Ezt vászonra kenve kell ráhelyezni a reumás testrészre. Sziksós vízzel kell mosni és megnyitni a reuma fészkét, majd vajjal kell bekenni.
   d) Nyári nyúlnak a gyomor tartalmát, máját és vérét össze kell gyúrni és a beteg hasára és minden reumás testrészére rákenni. Ez hatásos a reuma ellen.
   e) Ha valaki reumás, vágjon le egy darabot egy rőtszínű kecske szőréből , sárga csirizzel összekeverve szárítsa meg, majd vágja nagyon apróra, úgy, hogy teljes szőrszálak ne maradjanak. Végül keverje ezt össze enyvvel és olvassza meg és kenje rá a beteg testrészre.
   f) Bármelyik nagy haszonállat (ló, szarvasmarha vagy teve) csontvelőjét, régen megbüdösödött, kifehéredett gömbös csontvég hamuját, sót és sárga kínai füstölőt egyenlő arányban össze kell keverni, porrá kell morzsolni és erős, sűrű teában el kell keverni. Ha az ember néhányszor behinti a reumás testrészét ezzel, segít.
   g) Fának a mézgája enyvvel összekeverve és a reumás testrészre jutatva jó.
   h) Kígyó levedlett bőrét vékony selyem *xadag*ba kell betekerni és ezzel bekötni a beteg kezét, lábát, ahol reumás. (Pusztán a bőrrel bekötni nem szabad.)
   i) A reumás kezet és lábat, avas kecskehájjal kell betapasztani és bekötni.
8. Skorbutra lóagyat kell forralni, és többször inni belőle. Ha nem akadna fehér ló, akkor bármilyen másik ló agya is megfelel.
9. Aki skorbutban szenved, annak jót tesz, ha azzal gyötri magát, hogy hosszú távolságokra megy lóháton.

10. A hideg csúz nyáron, a forró csúz télen lángol fel. Ezekre és a tífusz következtében kialakult duzzanatokra japánakácot (*Sophora*) kell marha vizeletében felforralni és a főzettel bekenni a beteg területet. Nagyon hatásos.
11. Reumára *uninii utaat*[716], jó minőségű sziksót és marha vizeletet össze kell keverni, felforralni, majd ezzel egy sárga nemezt, vagy rövid gyapjúból készült nemezt át kell itatni, és ezzel borogatni minden reumás testrészt, ez rendkívül jó módszer.
12. Ha hasogat az ember mellkasa, vagy keze, *buils*[717] gyökerét és szárát mossa meg hideg vízzel, héját tisztítsa meg, vágja fel, és szárítsa ki. Majd, mint teát, törje össze mozsárban, főzze meg, és jól keverje fel. Ennek fogyasztása jó a mellkas és a karok bajaira.
13. A reuma gyötörte helyeket túrós vajjal kell bekenni, majd kis lukat kaparni ezen a pakoláson és addig kell füstölni újra és újra sárga lótrágyával, míg meg nem sárgul.
14. Kéz és lábreumára, vizenyős daganatra nagyon jó vörös dohány, só és liszt egyenlő arányú keverékét rákenni.
15. Kéz és lábreumára, tevetejben elkevert, jó minőségű sziksóval átitatott, füstölt, sárga nemezzel való borogatás nagyon jó.
16. Egy csésze jó minőségű sót és ugyanennyi sziksót össze kell keverni, majd vízben annyit felforralni, mint egy adag tea. Mikor már csak langyos egy égetett fa füstjével átitatott sárga nemezt kell ezzel beáztatni és ezzel bekötni a reumás testrészt. Ezzel a módszerrel meg lehet szabadulni a betegségtől. Jó, 1-7 alkalommal megismétli az ember a kezelést.
17. Reumás kéz és lábra kínai fokhagyma domború termését egy fél dióhéjba téve hosszabb időre a reumás helyekre kell kötözni. Ez kihúzza a reumát és kiszikkasztja, ettől hamarosan jobban lesz az ember.
18. Ha az ember egy ló elrothadt, kiszáradt patáját elégeti, hamuját sóval elporítva pálinkában vagy kumiszban elkeveri, majd ezzel behinti reumás testrészeit, kiváló.
19. A reuma gyötörte testrészt nagyon jó sziksós vízbe mártott teve hasszőrrel bekötni.
20. Skorbut esetén, háziállat tüdejét kell kancatejjel fogyasztani.

Nyolc. Néhány női betegség kezelése

1. Mell fájdalomra
   a) Vízben elkevert *xar caiwan*nal le kell öblíteni a mellet és a fájdalom elmúlik.

[716] „tetőrúd füstje” – feltehetően egy növény neve
[717] barna szárú, gömbölyded termésű, félsivatagos és ligetes erdős területek hegyes, köves vidékein honos bokros növény (Cewel, p. 104.)

b) Farkas szemfogat elégetve porrá kell törni, és egy orvosságnyi adagot fel kell forralni és meginni. Így majd rendbe jön.
c) Ha megduzzadnak a mellek, korán reggel kecskeganajt és vizeletet kell összegyűjteni, anélkül, hogy az érte volna a földet, majd bakkecske vizeletével összekeverve, ezzel háromszor kell leöblíteni a melleket. Ez segít.

2. Szüléskor, ha elakad a méhlepény, segít, ha az anyának vajjal forralt fecskeagyat adnak.
3. Ugyanígy jó, ha ökörszem fészkét forralják fel és langyosan megitatják az anyával.
4. Ha valakinek nincs teje, egyen gazella velőt és lesz teje. Jó, ha állandóan búzamagos teát is iszik.
5. Aki szülés után hatvan napon keresztül csiperkegombás birkalevest eszik, nem lesz semmi maradandó baja.
6. Szülés előtt, jó ha a nő elfogyaszt egy kevés vajban feloldott sót.

Kilenc. Gyermekbetegségek gyógyítása

1. Ha ég a csecsemő gyomra, egy kevés pézsmás tust kell neki adni.
2. Ha csecsemő fején seb keletkezik 2 rész kecskehájat és egy rész vörösfenyőből (*Larix sibirica*) való fűrészport kell összekeverni és rátapasztani. Biztos a gyógyulás.
3. Ha a csecsemő fenekén befülled a bőr jó rá a nyúlganaj vagy a nyírfahamu.
4. Csecsemő nedvező sebére nyúlfej hamuját kell tenni.
5. Ha sebes a gyerek szája, bizony jó rá az először ellett birka fröcsteje, a datolyaszilva (*Diospilos kaki*) gyümölcse, és a méz.
6. Nedvező sebre jó még rákenni nyírfakéreg hamujából és kutyahájból készült keveréket.
7. Ha a gyerek nem bír vizelni, tégy a húgyhólyagjára borogatást!
8. Ha a gyerek nem szopik, a hasára tégy borogatást!
9. Ha a csecsemő fenekén befülled a bőr, jó rátenni elégetett nyúlganaj hamuját.
10. Ha a gyereket minden nap langyos vízben megfürdetik, sohasem lesz tartósan beteg.
11. Az anyatejen nevelkedett gyerek gyorsan nő és ritkán beteg.
12. A gyerek fején levő sebet halzsírban elkevert sündisznótüske hamujával kell bekenni.
13. Ha a gyereknek hasmenése van, a *buuc*on - „a szálláshelyen összegyűlt ganaj”[718]-on, vagy a tüzitrágya halmán kinőtt gombát kell megfőzni és megetetni vele.
14. A gyerek befülledt bőrére jó a nyúlganaj hamuja.

[718] Kara, p. 81.

15. Ha a gyerek nem bír szopni, vagy az anyjának nincsen teje, egy másik anyától kell tejet szerezni és azzal cumiztatni. Ez jó hatással van a gyerek fejlődésére.
16. Ha a gyerek rühös, *uninii utaa*, nőszirom (*Iris*) gyökere és vaj keverékével kell bekenni.
17. Ha a kisgyermek fején fekély keletkezik, két rész kecskehájat és egy rész vörösfenyő (*Larix sibirica*) gyantát kell összegyúrni és ezt rájuttatni.
18. Vörös tehén tejéből készült olvasztott vajat kell inni bélszorulásra.
19. Húgyhójag betegségére, ha a gyerek nem bír vizelni, birka térdcsontjából és majomcsontból készült leves jó. Ezt meghűlés elleni gyógyszerrel fogyasztva biztos a siker.
20. A rühöt a gyerek fején birkaszívvel kell felitatni és nyúlagyvelővel bedörzsölni.
21. A már szilárd táplálékot fogyasztó gyereknek, ha nem tudja megemészteni az ételt, állandóan hasmenése van, szárított nyúlból és tésztából készült híg levest kell adni.

Tíz. A belső szervek bajainak kezelése

1. Ha valaki nem bír vizelni, vizet kell forralni és addig benntartani az embert a meleg jurtában, míg izzadni nem kezd. Jó megköpölyözni a lábujjakon azt az eret, ami a körmökkel megegyező ízületen van.
2. Mormota húgyhólyagját kiszárítva, rizsszem méretűre fel kell aprítani. Minden nap egy szemet ebből 200 gramm forralt vízzel le kell nyelni. Amint tud rendesen vizelni a beteg, a kezelést abba kell hagyni. Ha túlzásba viszi az ember, vizelési kényszere rendszertelenné, szabálytalanná válhat.
3. Ugyanígy egyen farkas bokacsontból készült levest, vagy lábszárcsontot főzzön meg újra és újra, és a levét fogyassza el! Ez is vizelethajtó.
4. Hasonlóképpen, ha valaki nem tud vizelni, langyos vízben elkevert disznó epét adnak neki.
5. A vizeletelzáródástól, vagy vizeletszivárgástól szenvedő embernek a húgyhólyagja környéki csigolyákat kell köpölyözni.
6. Aki túlzott vizeletbőségtől szenved, forraljon fel csikófarkat (*Ephedra*) egy csésze vízben, igya meg, ettől megnyugszik.
7. Az erek gyengülése esetén édesgyökér (*Glycyrrhiza*) főzetét kell inni.
8. Nyirokbetegségre, kis halat kell élve lenyelni, vagy fülesbagoly agyvelejét birkamájjal összegyúrva megenni. Ez jó hatást vált ki.

9. *Bor šar*[719] betegségre, 2 adag orosz fehér cukrot, egy adag *îamc*-sót, és érzés szerinti mennyiségű vajat kell felforralni egy csészényi, vörös tehénből fejt tejben. Ezt reggel még az ágyban langyosan kell elfogyasztani.

[719] *bor šar* – emésztési zavarok, gyomor- v. bélhurut; gyomorsavtúltengés - Kara, p. 66.

A Mongóliában élő kétéltűek, hüllők, madarak és emlősök

A függeléknek ebben a részében négy listán soroljuk fel a Mongóliában élő kétéltű, hüllő, emlős és madárfajokat. A listák összeállítása során a Nemzetközi Vörös Lista Mongóliára vonatkozó kiadványait használtuk.[720]A madárlista öszzeállítása során pedig az Avibase világ madarainak adatbázisa[721] mellett, a www.sibagu.com, Ázsia madarait összefoglaló honlapot használtuk. A fajok magyar neveinek megadásakor a ma hivatalosnak tekinthető Novum Állatvilág Enciklopédia megfelelő kötetit használtuk.[722]

Az állatfajok listáin a neveik mellett feltüntettük természetvédelmi státuszukat is. Az első helyen mindig az adott faj mongóliai státuszát adjuk meg, míg a második helyen a Nemzetközi Vörös Listán szereplő globális státuszukat.

A természetvédelmi státusz

A természeti értékek globális megőrzése érdekében alapították 1948-ban a Természetvédelmi Világszövetséget (IUCN)[723], amely többek között, összeállítja a rendszeresen aktualizált Nemzetközi Vörös Listát, amelyre a különböző állat- és növényfajok tíz nagyobb kategóriába sorolva kerülnek fel, természetvédelmi státuszuk és veszélyeztetettségi fokuk alapján.

---

[720] Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Mongolian Red List of Mammals. Mongol ulsiin xöxtön am'tnii Ulaan dans.* Regional Red List Series Vol. 1. Zoological Society of London, London; Clark, E.L., Munkhbat, J., Dulamtseren, S., Baillie, J.E.M., Batsaikhan, N., King, S. R. B., Samiya, R. and Stubbe, M. (compilers and editors) (2006). *Summary Conservation Action Plans for Mongolian Mammals*. Regional Red List Series Vol. 2. Zoological Society of London, London.; Terbish, Kh., Munkhbayar, Kh., Clark, E. L., Munkhbat, J., Monks, E.M., Munkbaatar, M., Baillie, J.E.M., Borkin, L., Batsaikhan, N., Samiya, R. and Semenov, D.V. (2006). *Mongolian Red List of Reptiles and Amphibians.* Regional Red List Series Vol. 5. Zoological Society of London, London.;

[721] http://avibase.bsc-eoc.org/checklist.jsp?region=mn&list=clements Itt szeretném megköszönni Dr. Csorba Gábor, a Természettudományi Múzeum főmunkatársának azt, hogy segített nevet adni 15 Mongóliában élő olyan rágcsáló és denevér fajnak, amelynek korábban nem volt magyar nevük. Ezeket *Bold* betűtípussal emeltük ki. Köszönettel tartozom Simay Gábornak is a Magyar Nomenclator Bizottság titkárának, aki segített 4 Mongóliában élő madárfaj magyar nevének meghatározásában. A táblázatok megszerkesztésében nyújtott segítségéért pedig Kontsek András barátomnak tartozom köszönettel.

[722] Macdonald, David (szerk.): *Novum Állatvilág Encikopédia.* Novum Kiadó 2009.

[723] International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, vagy röviden World Conservation Union

Egy-egy élőlény státuszának megállapítása során, figyelembe veszik annak egyedszáma mellett, a földrajzi elterjedését, a populáció koreloszlását, a szaporodóképes egyedek számát a teljes populációban, illetve az egyedszám hosszú távú, várható alakulását is.[724]

A Természetvédelmi Világszövetség az alábbi természetvédelmi státuszokba sorolja az élőlényeket:

EXTINCT (EX) - Kihalt

REGIONALLY EXTINCT (RE) – Egy adott területen (országban vagy régióban) kihalt

EXTINCT IN THE WILD (EW) – Vadon kihalt

Fenyegetett:

1) CRITICALLY ENDANGERED (CR) – Súlyosan veszélyeztetett

2) ENDANGERED (EN) - Veszélyeztetett

3) VULNERABLE (VU) – Sebezhető

NEAR THREATENED (NT) – Mérsékelten fenyegetett

LEAST CONCERN (LC) – Nem fenyegetett

DATA DEFICIENT (DD) - Adathiányos

NOT EVALUATED (NE) – Felmérhetetlen

[724] A besorolási rendszer részletes leírása megtalálható a Természetvédelmi Világszövetség elektronikus Vörös listájának honlapján: www.iucnredlist.org/technical-documents/categories-and-criteria/2001-categories-criteria#categories

MONGÓLIA KÉTÉLTŰI

Amphibia / Kétéltűek / Xoyor nutagtan

Rend: Caudata / farkos kétéltűek / Süültei xoyor nutagtan
Család: Hynobiidae / szögletesfogsorú-gőtefélék / Gülmeriin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
szibériai szögletesfogú gőte	*Salamandrella keyserlingii* Dybowski, 1870	Šiwer gülmer	Siberian salamander	(VU) Sebezhető, A3c (LC) Nem fenyegetett

Rend: Anura / békák / süülgüi xoyor nutagtan
Család: Bufonidae / varangyfélék / baxiin owog (463 faj a világon)

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	*Bufo pewzowi* Bedriaga, 1898	Nogoon bax	Pewzow's toad	(VU) Sebezhető, B1ab(iii) (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Bufo raddei* Strauch, 1876	Mongol bax	Mongolian toad	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Hylidae / levelibékafélék / modnii melxiin owog (572 faj a világon)

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
japán levelibéka	*Hyla japonica* Güenther, 1859	Modnii melxii	Japanese tree frog	(VU) Sebezhető, D2 (LC) Nem fenyegetett

Család: Ranidae / valódi békafélék / melxiin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	*Rana amurensis* Boulenger, 1886	Sibiriin melxii	Siberian wood frog	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Rana chensinensis* David, 1875	Dornodiin melxii	Asiatic grass frog	(VU) Sebezhető, B1ab(iii) (LC) Nem fenyegetett

MONGÓLIA HÜLLŐI

Reptilia / Hüllők / Mölxögčid

Rend: Squamata / pikkelyes hüllők / xairstan
Család: Gekkonidae / gekkófélék / noxoi gürweliin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	Alsophylax pipiens (Pallas, 1814)	Tömör gürwel	Kaspischer even-fingered gecko	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Cyrtopodion elongatus* (Blanford,1875)	Gowiin maxir xuruut gürwel / gowiin nücgen xuruut gürwel	Gobi naked-toed gecko	(VU) Sebezhető, D2 (NE) Felmérhetetlen
Przsevalskij-csodagekkó	*Teratoscincus przewalskii* Strauch, 1887	Noxoi gürwel	Przewalski's wonder gecko	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NE) Felmérhetetlen

Család: Agamidae / agámafélék / jamba gürweliin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	*Laudakia stoliczkana* (Blanford, 1875)	Jamba gürwel	Mongolian agama	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Phrynocephalus helioscopus* (Pallas, 1771)	Toirmiin xonin gürwel	Sunwatcher toadhead agama	Not Applicable (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Phrynocephalus versicolor* Strauch, 1876	Cooxor xonin gürwel	Toad-headed agama	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen

Család: Lacertidae / nyakörvösgyíkfélék / Ĵinxen gürweliin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	Eremias argus Peters, 1869	Mongol gürwel	Mongolian racerunner	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
szemfoltos sivatagigyík	*Eremias arguta* (Pallas, 1773)	Tolbot gürwel	Stepperunner	(DD) Adathiányos (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Eremias multiocellata* Günther, 1872	Mogoi gürwel	Multi-ocellated racerunner	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Eremias przewalskii* (Strauch, 1876)	Gowiin gürwel	Gobi racerunner	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Eremias vermiculata* Blanford, 1875	Jagalt gürwel	Variegated racerunner	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
fürge gyík	*Lacerta agilis* Linnaeus, 1758	Gawšgai gürwel	Sand lizard	Not Applicable (NE) Felmérhetetlen
elevenszülő gyík	*Zootoca vivipara* Jacquin, 1787	Juljagalagč gürwel	Viviparous lizard	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Boidae / óriáskígyófélék / awarga mogoin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
nagy homokiboa	*Eryx tataricus* (Lichtenstein, 1823)	Temeen süül mogoi	Tatar sand boa	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NE) Felmérhetetlen

Család: Colubridae / siklófélék / nariin mogoin owog

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS! Egy haragossikló faj	Coluber spinalis (Peters, 1866) / Hierophis spinalis	Nariixan mogoi / nariin mogoi	Slender racer	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Elaphe dione* (Pallas, 1773)	Rašaanii mogoi	Steppes ratsnake	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
NINCS!	*Elaphe schrenckii* (Strauch, 1813)	Xar mörnii carig mogoi	Amur ratsnake	Adathiányos (NE) Felmérhetetlen
vízisikló	*Natrix natrix* (Linnaeus, 1758)	Usnii mogoi	European grass snake	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Psammophis lineolatus* (Brandt, 1838)	Sum mogoi	Steppe ribbon racer	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen

Család: Viperidae / viperafélék

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Halys-vipera	*Gloydius halys* (Pallas, 1776)	Bambai xonšoort	Halys pit viper	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen
keresztes vipera	*Vipera berus* (Linnaeus, 1758)	Egel jagalmait mogoi	Northern viper	(VU) Sebezhető, D2 (NE) Felmérhetetlen

MONGÓLIA MADARAI

ANSERIFORMES: Anatidae LÚDALAKÚAK rendje: Récefélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
jávai fütyülőlúd	Dendrocygna javanica	Модны анхир	Lesser Whistling-Duck	
kínai hattyúlúd	Anser cygnoides	Хошуу галуу	Swan Goose	Sebezhető
vetési lúd	Anser fabalis	Буурал галуу	Taiga Bean-Goose	
nagy lilik	Anser albifrons	Манхин галуу	Greater White-fronted Goose	
kis lilik	Anser erythropus	Одой галуу	Lesser White-fronted Goose	Sebezhető
nyári lúd	Anser anser	Бор галуу	Graylag Goose	
indiai lúd	Anser indicus	Хээрийн галуу	Bar-headed Goose	
bütykös hattyú	Cygnus olor	Хуруут хун	Mute Swan	
kis hattyú	Cygnus columbianus	Гунгар хун	Tundra Swan	
énekes hattyú	Cygnus cygnus	Гангар хун	Whooper Swan	
vörös ásólúd	Tadorna ferruginea	Ангир	Ruddy Shelduck	
bütykös ásólúd	Tadorna tadorna	Анхидал	Common Shelduck	
mandarinréce	Aix galericulata	Мандир уранхажин	Mandarin Duck	Mongóliában ritka
kendermagos réce	Anas strepera	Бор нугас	Gadwall	
sarlós réce	Anas falcata	Гэзэгт нугас	Falcated Duck	Mérsékelten fenyegetett
fütyülő réce	Anas penelope	Зээрд алаг нугас	Eurasian Wigeon	
tőkés réce / vadkacsa	Anas platyrhynchos	Зэрлэг нугас	Mallard	
foltoscsőrű réce	Anas poecilorhyncha	Зэрлэгшир нугас	Indian Spot-billed Duck	
kanalas réce	Anas clypeata	Халбага нугас	Northern Shoveler	
nyílfarkú réce	Anas acuta	Шовтгор алаг нугас	Northern Pintail	
böjti réce	Anas querquedula	Цагаан хөмсөгт нугас	Garganey	
cifra réce	Anas formosa	Байгалийн нугас	Baikal Teal	Sebezhető
csörgő réce	Anas crecca	Ногоохон нугас	Green-winged Teal	
üstökösréce	Netta rufina	Улаан хошуут шумбуур	Red-crested Pochard	
barátréce	Aythya ferina	Улаан хүзүүт шумбуур	Common Pochard	
cigányréce	Aythya nyroca	Ундар шумбуур	Ferruginous Duck	Mérsékelten fenyegetett
mandzsu réce	Aythya baeri	Ухаа шумбуур	Baer's Pochard	Mongóliában ritka Veszélyeztetett
kontyos réce	Aythya fuligula	Гэзэг шумбуур	Tufted Duck	
hegyi réce	Aythya marila	Тэнгисийн шумбуур	Greater Scaup	
tarka réce	Histrionicus histrionicus	Хотгуужин чөрх	Harlequin Duck	
füstös réce	Melanitta fusca	Тольт монхдой	White-winged Scoter	
jegesréce	Clangula hyemalis	Мөнгөлөг шунгаахай	Long-tailed Duck	Mongóliában ritka
kerceréce	Bucephala clangula	Алаг шунгаач	Common Goldeneye	
kis bukó	Mergellus albellus	Цахиур нугас	Smew	
nagy bukó	Mergus merganser	Хумхин нугас	Common Merganser	
örvös bukó	Mergus serrator	Сэвгэр нугас	Red-breasted Merganser	

kékcsőrű réce	Oxyura leucocephala	Цагаантолгой ямаансүүлт	White-headed Duck	Veszélyeztetett

GALLIFORMES: Phasianidae TYÚKALAKÚAK rendje: Fácánfélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
csukár	Alectoris chukar	Хахилаг	Chukar	
altaj királyfogoly	Tetraogallus altaicus	Алтайн хойлог	Altai Snowcock	
rozsdásmellű fogoly	Perdix dauurica	Дагуурын ятуу	Daurian Partridge	
japán fürj	Coturnix japonica	Наран бөднө	Japanese Quail	
fürj	Coturnix coturnix	Эгэл бөднө	Common Quail	
fácán	Phasianus colchicus	(Зэрлэг) гургуул	Ring-necked Pheasant	
rövidcsőrű siketfajd	Tetrao parvirostris	Нургийн сойр	Black-billed Capercaillie	
siketfajd	Tetrao urogallus	Сойр	Eurasian Capercaillie	
nyírfajd	Tetrao tetrix / *Lyrurus tetrix*	Хур	Black Grouse	
császármadár	Bonasa bonasia / *Tetrastes bonasia*	Хөтүү / **Хөх ногтруу**	Hazel Grouse	
sarki hófajd	Lagopus lagopus	Цагаан ятуу	Willow Ptarmigan	
alpesi hófajd	Lagopus muta	Цэвдгийн цагаан ятуу	Rock Ptarmigan	

GAVIIFORMES: Gaviidae BÚVÁRALAKÚAK rendje: Búvárfélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
északi búvár	Gavia stellata	Улаан омруут ахууна	Red-throated Loon	
sarki búvár	Gavia arctica	Хар омруут ахууна	Arctic Loon	

PODICIPEDIFORMES: Podicipedidae VÖCSÖKALAKÚAK rendje: Vöcsökfélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
kis vöcsök	Tachybaptus ruficollis	Бяцхан шунгуур	Little Grebe	
füles vöcsök	Podiceps auritus	Ухаа шунгуур	Horned Grebe	
vörösnyakú vöcsök	Podiceps grisegena	Буурал шунгуур	Red-necked Grebe	
búbos vöcsök	Podiceps cristatus	Отгот шунгуур	Great Crested Grebe	
feketenyakú vöcsök	Podiceps nigricollis	Халтар шунгуур	Eared Grebe	

PHOENICOPTERIFORMES: Phoenicopteridae FLAMINGÓALAKÚAK rendje:Flamingófélék cs

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
rózsás flamingó	Phoenicopterus roseus	Нал дэглий	Greater Flamingo	RITKA VÉDETT

CICONIIFORMES: Ciconiidae GÓLYAALAKÚAK rendje: Gólyafélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
fekete gólya	Ciconia nigra	Хар өрөвтас	Black Stork	
feketecsőrű gólya	Ciconia boyciana	Дорнын өрөвтас	Oriental Stork	Veszélyeztetett

SULIFORMES/ *Pelecaniformes***: Phalacrocoracidae GÖDÉNYALAKÚAK rendje: Kárókatonafélék családja**

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
nagy kárókatona	Phalacrocorax carbo	Тураг гогой	Great Cormorant	

PELECANIFORMES: Pelecanidae GÖDÉNYALAKÚAK rendje: Gödényfélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
borzas gödény	Pelecanus crispus	Борцгор хотон	Dalmatian Pelican	Sebezhető

PELECANIFORMES: Ardeidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
bölömbika	Botaurus stellaris	Бух шувуу	Great Bittern	
törpegém	Ixobrychus minutus	Одой дэглий / Бичил одойбух	Little Bittern	
vörhenyes törpegém	Ixobrychus eurhythmus	Бөртөт дэглий / Бөртөт одойбух	Schrenck's Bittern	
szürke gém	Ardea cinerea	Хөх дэглий	Gray Heron	
vörös gém	Ardea purpurea	Зээрд дэглий	Purple Heron	
nagy kócsag / nemes kócsag	Ardea alba	Цасч дэглий	Great Egret	
kis kócsag	Egretta garzetta	Хурган дэглээ	Little Egret	
pásztorgém	Bubulcus ibis	Хотны дэгэл	Cattle Egret	
kínai üstökösgém	Ardeola bacchus	Цагаан дэвлээ	Chinese Pond-Heron	Mongóliában ritka
bakcsó (vakvarjú)	Nycticorax nycticorax	Ногоовор зашин	Black-crowned Night-Heron	Mongóliában ritka

PELECANIFORMES: Threskiornithidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
feketefejű íbisz	Threskiornis melanocephalus	Борцгор хотон	Black-headed Ibis	Mérsékelten fenyegetett
kanalasgém	Platalea leucorodia	Халбаган хушут	Eurasian Spoonbill	

ACCIPITRIFORMES: Pandionidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
halászsas	Pandion haliaetus	Явлаг сар	Osprey	

ACCIPITRIFORMES: Accipitridae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
darázsölyv	Pernis apivorus	Балч гоорбис	European Honey-buzzard	
bóbitás darázsölyv	Pernis ptilorhynchus	Сөгсөөт зөгийчин сар	Oriental Honey-buzzard	
barna kánya	Milvus migrans	Сохор элээ	Black Kite	
fehérfejű rétisas	Haliaeetus leucoryphus	Усны нөмрөг бүргэд/ **Халзан бүргэд**	Pallas's Fish-Eagle	Sebezhető
rétisas	Haliaeetus albicilla	**Усны цагаан сүүлт бүргэд**	White-tailed Eagle	
szakállas saskeselyű	Gypaetus barbatus	Ёл	Lammergeier	
dögkeselyű	Neophron percnopterus	Дэлт ёлон	Egyptian Vulture	Veszélyeztetett
havasi fakókeselyű	Gyps himalayensis	Хималайн хажир	Himalayan Griffon	
fakó keselyű	Gyps fulvus	Ухаа хажир	Eurasian Griffon	
barátkeselyű	Aegypius monachus	Тас	Cinereous Vulture	Mérsékelten fenyegetett
kígyászölyv	Circaetus gallicus	Могойч загалай	Short-toed Eagle	
barna rétihéja	Circus aeruginosus	Намгийн цагаан элэгт	Eurasian Marsh-Harrier	
kékes rétihéja	Circus cyaneus	Цагаан элэгт	Northern Harrier	
fakó rétihéja	Circus macrourus	Хээрийн цагаан элэгт	Pallid Harrier	Mérsékelten fenyegetett

tarka rétihéja	Circus melanoleucos	Алаг хулд	Pied Harrier	
hamvas rétihéja	Circus pygargus	Нугын цагаан элэгт	Montagu's Harrier	
sikra	Accipiter badius	Үүрсээ харцага	Shikra	
trillázó karvaly / japán karvaly	Accipiter gularis	Шунгаач харцгай	Japanese Sparrowhawk	
karvaly	Accipiter nisus	Морин харцгай	Eurasian Sparrowhawk	
héja	Accipiter gentilis	Үлэг харцгай	Northern Goshawk	
Bogarászó ölyv	Butastur indicus	Саржуу харцгай	Gray-faced Buzzard	
egerészölyv	Buteo buteo	Сар	Common Buzzard	
pusztai ölyv	Buteo rufinus	Талын сар	Long-legged Buzzard	
mongol ölyv	Buteo hemilasius	Шилийн сар	Upland Buzzard	
gatyás ölyv	Buteo lagopus	Тарлан сар	Rough-legged Hawk	
fekete sas	Aquila clanga	Бор бүргэд	Greater Spotted Eagle	Sebezhető
pusztai sas	Aquila nipalensis	Тарважы бүргэд	Steppe Eagle	
parlagi sas	Aquila heliaca	Хан бүргэд	Imperial Eagle	Sebezhető
szirti sas	Aquila chrysaetos	Цармын бүргэд	Golden Eagle	
héjasas	Aquila fasciata	Харсун бүргэдэй	Bonelli's Eagle	
törpesas	Hieraaetus pennatus	Бахим бүргэд	Booted Eagle	
hegyi vitézsas	Nisaetus nipalensis	Уулын согсоотбүргэд	Mountain Hawk-Eagle	

FALCONIFORMES: Falconidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
fehérkarmú vércse	Falco naumanni	Зээрд шонхор	Lesser Kestrel	Sebezhető
vörös vércse	Falco tinnunculus	Начин шонхор	Eurasian Kestrel	
kék vércse	Falco vespertinus	Турмтай шонхор	Red-footed Falcon	Mérsékelten fenyegetett
amuri vércse	Falco amurensis	Амарын шонхор	Amur Falcon	
kis sólyom	Falco columbarius	Хайргууна шонхор	Merlin	
kabasólyom	Falco subbuteo	Шууман шонхор	Eurasian Hobby	
kerecsensólyom	Falco cherrug	Идлэг шонхор	Saker Falcon	Veszélyeztetett
északi sólyom	Falco rusticolus	Цагаан шонхор	Gyrfalcon	
vándorsólyom	Falco peregrinus	Эгэл шонхор	Peregrine Falcon	
sivatagi sólyom / berber sólyom	Falco pelegrinoides	Шилийн шонхор	Barbary Falcon	

OTIDIFORMES: Otididae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
túzok	Otis tarda	Тоодог	Great Bustard	Sebezhető
Macqueen-túzok (A galléros túzok ázsiai alfaja)	Chlamydotis macqueenii	Жороо тоодгой	Macqueen's Bustard	

GRUIFORMES: Rallidae
Darualakúak rendje, guvatfélék családja

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Mandzsúriai vízicsibe	Coturnicops exquisitus	Тариан түнжүүр	Swinhoe's Rail	Mongóliában ritka Sebezhető
Haris	Crex crex	Түнжүүр	Corn Crake	Mérsékelten fenyegetett
Guvat	Rallus aquaticus	Усны түнжүүр	Water Rail	

(Guvat ázsiai alfaja)	(Rallus indicus)	(Усны түнжүүр)	(Brown-cheeked Rail)	
Fehérmellű lápityúk	Amaurornis phoenicurus	Цагааномруут түнжүүхэй	White-breasted Waterhen	Mongóliában ritka
Kis vízicsibe	Porzana parva	???????????	Little Crake	
Törpevízicsibe	Porzana pusilla	Оодон түнжүүр	Baillon's Crake	
Pettyes vízicsibe	Porzana porzana	Тоодон түнжүүр	Spotted Crake	Mongóliában ritka
Vízityúk	Gallinula chloropus	Хажилгат ханчир	Eurasian Moorhen	
Szárcsa	Fulica atra	Халзан түнжүүр	Eurasian Coot	

GRUIFORMES: Gruidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Pártásdaru	Anthropoides virgo / Grus virgo	Өвөгт тогоруу	Demoiselle Crane	
Hódaru	Grus leucogeranus	Цагаан тогоруу	Siberian Crane	Súlyosan veszélyeztetett
Anuri daru / Fehérnyakú japán daru	Grus vipio	Цэн тогоруу	White-naped Crane	Sebezhető
Daru	Grus grus	Хархираа тогоруу	Common Crane	
Kámzsás daru / Remetedaru	Grus monacha	Хар тогоруу	Hooded Crane	Sebezhető
Mandzsu daru / Japán daru	Grus japonensis	Алаг тогоруу	Red-crowned Crane	Veszélyeztetett

CHARADRIIFORMES: Burhinidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Ugartyúk	Burhinus oedicnemus	Шарандан	Eurasian Thick-knee	

CHARADRIIFORMES: Charadriidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Bíbic	Vanellus vanellus	Умардын хавтгаалж	Northern Lapwing	
Szürkefejű bíbic	Vanellus cinereus	Саарал зуунхурга	Gray-headed Lapwing	
Lilebíbic	Vanellus gregarius	Хээрийн хавтгалж	Sociable Lapwing	Súlyosan veszélyeztetett
Ezüstlile	Pluvialis squatarola	Тарлан хавтгаалжин	Black-bellied Plover	
Ázsiai pettyeslile	Pluvialis fulva	Азийн шаргал сүвээ цагаан	Pacific Golden-Plover	
Tibeti lile	Charadrius mongolus	Монгол хиазат	Lesser Sand-Plover	
Sivatagi lile	Charadrius leschenaultii	Зэвэн хиазат	Greater Sand-Plover	
Széki lile	Charadrius alexandrinus	Тэнгисийн хиазат	Kentish Plover	
Parti lile	Charadrius hiaticula	Хиазат сүвээ цагаан	Common Ringed Plover	
Kis lile	Charadrius dubius	Нарийн хиазат	Little Ringed Plover	
Barnaszárnyú lile	Charadrius veredus	Дорнотын хиазат	Oriental Plover	
Havasi lile	Charadrius morinellus	Урианхай сүвээ цагаан	Eurasian Dotterel	

CHARADRIIFORMES: Recurvirostridae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés

Gólyatöcs	Himantopus himantopus	Хилэн жигүүрт	Black-winged Stilt	
Gulipán	Recurvirostra avosetta	Ээтэн	Pied Avocet	

CHARADRIIFORMES: Scolopacidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Terekcankó	Xenus cinereus	Матигар хөгчүү	Terek Sandpiper	
Billegetőcankó	Actitis hypoleucos	Хайргын хөгчүү	Common Sandpiper	
Erdei cankó	Tringa ochropus	Сүүл цагаан хөгчүү	Green Sandpiper	
Szibériai vándorcankó	Tringa brevipes	Цэлдэн хөгчүү	Gray-tailed Tattler	
Alaszkai vándorcankó	Tringa incana	Цэлдэн хөгчүүхэй	Wandering Tattler	
füstös cankó	Tringa erythropus	Хар хөгчүү	Spotted Redshank	
szürke cankó	Tringa nebularia	Ухэр хөгчүү	Common Greenshank	
tavi cankó	Tringa stagnatilis	Хайргын хөгчүү	Marsh Sandpiper	
réti cankó	Tringa glareola	Шугуйн хөгчүү	Wood Sandpiper	
piroslábú cankó	Tringa totanus	Улаанхөлт хөгчүү	Common Redshank	
törpepóling	Numenius minutus	Бичилхэн тутгалжин	Little Curlew	
kis póling	Numenius phaeopus	Бэсрэг тутгалжин	Whimbrel	
távol-keleti póling	Numenius madagascariensis	Мадагаскар тутгалжин	Far Eastern Curlew	
nagy póling	Numenius arquata	Морин тутгалжин	Eurasian Curlew	Mérsékelten fenyegetett
nagy goda	Limosa limosa	Морин цууцаль	Black-tailed Godwit	Mérsékelten fenyegetett
kis goda	Limosa lapponica	Хурган цууцаль	Bar-tailed Godwit	
kőforgató	Arenaria interpres	Өндгөн алаг	Ruddy Turnstone	
sarki partfutó	Calidris canutus	Шармаг элсэг	Red Knot	
fenyérfutó	Calidris alba / *Ereunetes albus*	Гурвалж элсэг	Sanderling	
rozsdástorkú partfutó	Calidris ruficollis / *Ereunetes ruficollis*	Шар түрүүт элсэг	Red-necked Stint	
apró partfutó	Calidris minuta / *Ereunetes minutus*	Одой элсэг	Little Stint	
Temminck-partfutó	Calidris temminckii / *Ereunetes temminckii*	Темминскийн элсэг	Temminck's Stint	
hosszúujjú partfutó	Calidris subminuta / *Ereunetes subminutus*	Савар элсэг	Long-toed Stint	
hegyesfarkú partfutó	Calidris acuminata / *Ereunetes acuminatus*	Сүүл элсэг	Sharp-tailed Sandpiper	
havasi partfutó	Calidris alpina / *Ereunetes alpina*	Хар элсэг	Dunlin	
sarlós partfutó	Calidris ferruginea / *Ereunetes ferrugineus*	Хадуур элсэг	Curlew Sandpiper	
sárjáró	Limicola falcinellus	Сянби элсэг	Broad-billed Sandpiper	

pajzsoscankó	Philomachus pugnax	Нооголдой	Ruff	
hosszúcsőrű cankógoda	Limnodromus scolopaceus	Хараалжин цууцаль	Long-billed Dowitcher	Mongóliában ritka
ázsiai cankógoda	Limnodromus semipalmatus	Азийн цууцаль	Asian Dowitcher	Mérsékelten fenyegetett
kis sárszalonka	Lymnocryptes minimus	Хөгчүүхэй	Jack Snipe	
tibeti sárszalonka	Gallinago solitaria	Өнчин хараалж	Solitary Snipe	
sárszalonka	Gallinago gallinago	Шөвгөн хараалж	Common Snipe	
hegyesfarkú sárszalonka	Gallinago stenura	Замбын хараалж	Pin-tailed Snipe	
Swinhoe-sárszalonka	Gallinago megala	Шугуйн хараалж	Swinhoe's Snipe	
erdei szalonka	Scolopax rusticola	Хомноот	Eurasian Woodcock	
vékonycsőrű víztaposó	Phalaropus lobatus	Нарийн сэлээхэй	Red-necked Phalarope	
laposcsőrű víztaposó	Phalaropus fulicarius	Улаан сэлээхэй	Red Phalarope	

CHARADRIIFORMES: Turnicidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Usszuri guvatfürj	Turnix tanki	Гурван шивүүрт	Yellow-legged Buttonquail	

CHARADRIIFORMES: Glareolidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
keleti székicsér	Glareola maldivarum	Ухаа хөгт	Oriental Pratincole	

CHARADRIIFORMES: Rostratulidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Nagy guvatszalonka	Rostratula benghalensis	Өнгөт хараалжир	Greater Painted-snipe	

CHARADRIIFORMES: Laridae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
háromujjú csüllő / csüllő	Rissa tridactyla	Гурван хуруут цахлай	Black-legged Kittiwake	
vékonycsőrű sirály	Chroicocephalus genei	Шөвгөр цахлай	Slender-billed Gull	
dankasirály	Chroicocephalus ridibundus	Хүрэн толгойт цахлай	Black-headed Gull	
barnafejű sirály	Chroicocephalus brunnicephalus		Brown-headed Gull	
kis sirály	Hydrocoloeus minutus	Хурган цахлай	Little Gull	
rózsás sirály	Rhodostethia rosea	Ягаан цахлай	Ross's Gull	Mongóliában ritka
mongol sirály	Ichthyaetus relictus	?????	Relict Gull	Sebezhető
halászsirály	Ichthyaetus ichthyaetus	Итэлгэн цахлай	Pallas's Gull	
feketefarkú sirály	Larus crassirostris	Харсүүлт цахлай	Black-tailed Gull	
viharsirály	Larus canus	Үүлэн цахлай	Mew Gull	
ezüstsirály	Larus argentatus	Мөнгөлөг цахлай	Herring Gull	
sárgalábú sirály	Larus cachinnans	Бархираа цахлай	Caspian Gull	
jeges sirály	Larus hyperboreus	Мөсны цахлай	Glaucous Gull	
kis csér	Sternula albifrons	Хурган хараалзай	Little Tern	
kacagócsér	Gelochelidon	Бахим амуулай	Gull-billed Tern	

	nilotica			
lócsér	Hydroprogne caspia	Морин хараалзай	Caspian Tern	
kormos szerkő	Chlidonias niger	Хилэн хараалзай	Black Tern	
fehérszárnyú szerkő	Chlidonias leucopterus	Буурал хараалзай	White-winged Tern	
fattyúszerkő	Chlidonias hybrida	Цагааншанаа хараалзай	Whiskered Tern	
küszvágó csér	Sterna hirundo	Хараалзай	Common Tern	
sarki csér	Sterna paradisaea	????????	Arctic Tern	Mongóliában ritka

CHARADRIIFORMES: Stercorariidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
szélesfarkú halfarkas	Stercorarius pomarinus	Годон хулгайч цахлай	Pomarine Jaeger	
ékfarkú halfarkas	Stercorarius parasiticus	Бэсрэг хулгайч цахлай	Parasitic Jaeger	

PTEROCLIDIFORMES: Pteroclidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
talpastyúk	Syrrhaptes paradoxus	Монгол ногтруу	Pallas's Sandgrouse	

COLUMBIFORMES: Columbidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
szirti galamb	Columba livia	Хөхвөр тагтаа	Rock Pigeon	
sziklagalamb	Columba rupestris	Хадны тагтаа	Hill Pigeon	
kék galamb	Columba oenas	Хүнхэл тагтаа	Stock Dove	
sárgaszemű galamb	Columba eversmanni	Хүрэвтэр тагтаа	Pale-backed Pigeon	Mongóliában ritka Sebezhető
örvös galamb	Columba palumbus	Ойн тагтаа	Common Wood-Pigeon	
vadgerle	Streptopelia turtur	Өрнийн хүүрцгэнэ	European Turtle-Dove	
keleti gerle	Streptopelia orientalis	Дорнын хүүрцгэнэ	Oriental Turtle-Dove	
balkáni gerle	Streptopelia decaocto	Буулгат хүүрцгэнэ	Eurasian Collared-Dove	
pálmagerle	Streptopelia senegalensis	Өөдсөн хүүрцгэнэ	Laughing Dove	

CUCULIFORMES: Cuculidae KAKUKKALAKÚAK RENDJE

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
indiai kakukk	Cuculus micropterus	Жагар хөхөө	Indian Cuckoo	
kakukk	Cuculus canorus	Эгэл хөхөө	Common Cuckoo	
keleti kakukk	Cuculus saturatus	Ханамал хөхөө	Oriental Cuckoo	
kis kakukk	Cuculus poliocephalus	Хурган хөхөө	Lesser Cuckoo	

STRIGIFORMES: Strigidae BAGOLYALAKÚAK RENDJE

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
füleskuvik	Otus scops	Ердийн орволго	European Scops-Owl	
keleti füleskuvik	Otus sunia	Ойн орволго	Oriental Scops-Owl	
uhu	Bubo bubo	(Эгэл) шар шувуу	Eurasian Eagle-Owl	
hóbagoly	Bubo scandiacus / Nyctea scandiaca	Цагаан уульж	Snowy Owl	

karvalybagoly	Surnia ulula	Харсуун бэгбаатар / Харсуун ууль	Northern Hawk Owl	
európai törpekuvik	Glaucidium passerinum	Буслаг сүйлэг / Дорнодын бүгээхэй	Eurasian Pygmy-Owl	
kuvik	Athene noctua	Хотны бүгээхэй	Little Owl	
uráli bagoly	Strix uralensis	Хув ууль	Ural Owl	
szakállas bagoly	Strix nebulosa	Угалзан ууль	Great Gray Owl	
erdei fülesbagoly	Asio otus	Соотон гуйванга	Long-eared Owl	
réti fülesbagoly	Asio flammeus	Хулгар гуйванга	Short-eared Owl	
gatyáskuvik	Aegolius funereus	Савагт ариан	Boreal Owl	

CAPRIMULGIFORMES: Caprimulgidae LAPPANTYÚALAKÚAK RENDJE

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
dzsungel lappantyú	Caprimulgus indicus	Лагс эргүүбор	Gray Nightjar	
európai lappantyú	Caprimulgus europaeus	Өрнийн эргүүбор	Eurasian Nightjar	

APODIFORMES: Apodidae SARLÓSFECSKE-ALAKÚAK

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sertefarkú sarlósfecske	Hirundapus caudacutus	Ойн морин ураацай	White-throated Needletail	
sarlósfecske	Apus apus	Хурын ураацай	Common Swift	
keleti sarlósfecske	Apus pacificus	Хондлой цагаан ураацай	Pacific Swift	

CORACIIFORMES: Alcedinidae SZALAKÓTAALAKÚAK RENDJE

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
jégmadár	Alcedo atthis	Номин шогшир	Common Kingfisher	
sapkás halkapó	Halcyon pileata	Хар магнай халуу	Black-capped Kingfisher	Mongóliában ritka

CORACIIFORMES: Meropidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
gyurgyalag	Merops apiaster	Шарга балч	European Bee-eater	

CORACIIFORMES: Coraciidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
kéknyakú csörgőmadár	Eurystomus orientalis	Дорнын эрдэнийн шувуу	Dollarbird	Mongóliában ritka

CORACIIFORMES: Upupidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
búbos banka	Upupa epops	Бөвөөлжин өвөөлж / Өвөөлж	Eurasian Hoopoe	

PICIFORMES: Picidae HARKÁLYALAKÚAK RENDJE

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
nyaktekercs	Jynx torquilla	Холтсон гоётуул	Eurasian Wryneck	
kis fakopáncs	Dendrocopos minor / *Dryobates minor*	Цоохор тоншуур	Lesser Spotted Woodpecker	
fehérhátú fakopáncs	Dendrocopos leucotos	Хондлойцагаан тоншуур	White-backed Woodpecker	
nagy fakopáncs	Dendrocopos major	Алаг тоншуур / Их алаг тоншуул	Great Spotted Woodpecker	
háromujjú hőcsik	Picoides tridactylus	Гурван хумст	Eurasian Three-toed	

		овууна / Гурван хумст тоншуул	Woodpecker	
fekete harkály	Dryocopus martius	Хар тогшуурга	Black Woodpecker	
hamvas küllő	Picus canus	Буурал тоншуул	Gray-faced Woodpecker	

PASSERIFORMES: Laniidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
bivalyfejű gébics	Lanius bucephalus	Бухан дунхай	Bull-headed Shrike	
tövisszúró gébics	Lanius collurio	NINCS!	Red-backed Shrike	Mongóliában ritka
pusztai gébics	Lanius isabellinus	Тольт дунхай	Rufous-tailed Shrike	
barna gébics	Lanius cristatus	Ухаа дунхай	Brown Shrike	
hosszúfarkú gébics	Lanius schach	Алаг дунхай	Long-tailed Shrike	
nagy őrgébics	Lanius excubitor	Үнсэн дунхай	Northern Shrike	
mediterrán őrgébics	Lanius meridionalis	NINCS!	Southern Gray Shrike	
kis őrgébics	Lanius minor	NINCS!	Lesser Gray Shrike	Mongóliában ritka
nyílfarkú gébics	Lanius sphenocercus	Хул дунхай	Chinese Gray Shrike	

Rend: PASSERIFORMES / Verébalakúak
Család: Oriolidae / Sárgarigófélék / Шаргачийнхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sárgarigó	Oriolus oriolus	Эгэл шаргач / Шаргач бялзуухай	Indian Golden Oriole	
Amuri sárgarigó	Oriolus chinensis	Дорнын шаргач / Шаргуй бялзуухай	Black-naped Oriole	

PASSERIFORMES:
Család: Dicruridae / Drongófélék / Дорongынхон

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Királydrongó	Dicrurus macrocercus	Хар доронго	Black Drongo	Mongóliában ritka

PASSERIFORMES:
Család: Corvidae / Varjúfélék / Хэрээнийхэн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
északi szajkó	Perisoreus infaustus	Хөвчийн дуудууш	Siberian Jay	
szajkó / mátyásmadár	Garrulus glandarius	Цагчаа ятга шаазгай	Eurasian Jay	
kék szarka	Cyanopica cyanus	Цэнхэр цанцаахай	Azure-winged Magpie	
szarka	Pica pica	Алаг шаазгай	Eurasian Magpie	
mongol pusztaiszajkó	Podoces hendersoni	Монгол хулан жороо	Mongolian Ground-Jay	
fenyőszajkó	Nucifraga caryocatactes	Бидэрт самарч шаазгай	Eurasian Nutcracker	
havasi varjú / vöröscsőrű csóka	Pyrrhocorax pyrrhocorax	Улаан хушуут жунгаа	Red-billed Chough	
csóka	Corvus monedula	Харлаг хэрээ	Eurasian Jackdaw	
örvös csóka	Corvus dauuricus	Алагтуу хэрээ	Daurian Jackdaw	
vetési varjú	Corvus frugilegus	Турлиах хэрээ	Rook	
kormos varjú	Corvus corone	Хар хэрээ	Carrion Crow	
holló	Corvus corax	Хон хэрээ	Common Raven	

PASSERIFORMES:
Család: Panuridae / Хурагчийнхан (?)

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
barkóscinege	Panurus biarmicus	Сахалт шагшуурга бялзуухай	Bearded Reedling	

PASSERIFORMES:
Család: Alaudidae / Pacsirtafélék / Богширгынхон

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
kalandrapacsirta	Melanocorypha calandra	NINCS!	Calandra Lark	
mongol pacsirta	Melanocorypha mongolica	Монгол болжмор	Mongolian Lark	
fehérszárnyú pacsirta	Melanocorypha leucoptera	Цагаалиг болжмор	White-winged Lark	
szerecsenpacsirta	Melanocorypha yeltoniensis	Харалдай болжмор	Black Lark	
szikipacsirta	Calandrella brachydactyla	Талын жиргэмэл	Greater Short-toed Lark	
vörhenyes pacsirta	Calandrella rufescens	Орог жиргэмэл	Lesser Short-toed Lark	
búbospacsirta	Galerida cristata	Согсоот божирго	Crested Lark	
mezei pacsirta	Alauda arvensis	Боролзой богширго	Sky Lark	
havasi fülespacsirta	Eremophila alpestris	Шоорон эвэртболжмор	Horned Lark	

PASSERIFORMES:
Család: Hirundinidae / Fecskefélék

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
partifecske	Riparia riparia	Элсэг эргийн хараацай	Bank Swallow	
NINCS! Egy partifecske alfaj	Riparia diluta	NINCS!	Pale Sand Martin	Mongóliában ritka
szirtifecske	Ptyonoprogne rupestris	Харагчин хараацгай	Eurasian Crag-Martin	
füsti fecske	Hirundo rustica	Асрын алтан хараацай	Barn Swallow	
vörhenyes fecske	Cecropis daurica	Монгол алтан хараацай	Red-rumped Swallow	
molnárfecske	Delichon urbicum	Хүрээний хараацай	Common House-Martin	
NINCS! Ázsiai molnárfecske?	Delichon dasypus	Цармын хараацай	Asian House-Martin	

PASSERIFORMES:
Család: Paridae / Cinegefélék / Хөхбухынхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
barátcinege	Poecile palustris	Хар толгой хөх бух	Marsh Tit	
kormosfejű cinege	Poecile montanus	Хүрэн толгойт	Willow Tit	

		хөх бух		
lappföldi cinege	Poecile cinctus	Шивэр хөх бух	Gray-headed Chickadee	
fenyvescinege	Periparus ater	Өдөрч хөх бух	Coal Tit	
széncinege	Parus major	Их хөхбух	Great Tit	
NINCS! Sokan a széncinege közép-ázsiai alfajának tartják	Parus bokharensis	Цэнхэр хөх бух	Turkestan Tit	
lazúrcinege	Cyanistes cyanus	Номин хөх бух	Azure Tit	

PASSERIFORMES:
Család: Remizidae / Függőcinege-félék / Уран шувууныхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
fehérfejű függőcinege	Remiz coronatus	(Бургасны) уран шувуу	White-crowned Penduline-Tit	

PASSERIFORMES:
Család: Aegithalidae / Őszapófélék

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
Északi őszapó	Aegithalos caudatus	Сүүлт хөх бухандай	Long-tailed Tit	

PASSERIFORMES:
Család: Sittidae / Csuszkafélék / Тоншголжиныхон

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
csuszka	Sitta europaea	(Өрнийн) тоншголжин	Eurasian Nuthatch	

PASSERIFORMES:
Család: Tichodromidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
hajnalmadár	Tichodroma muraria	Хэрмийн бялзуухай	Wallcreeper	

PASSERIFORMES:
Család: Certhiidae / Fakuszfélék / Бялзуумарынхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
hegyi fakusz / hosszúkarmú fakusz	Certhia familiaris	Хөвчийн бялзуумар	Eurasian Treecreeper	

PASSERIFORMES:
Család: Troglodytidae / Ökörszemfélék / Урагчиныхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
ökörszem	Troglodytes troglodytes	Халгайч урагчин	Eurasian Wren	

PASSERIFORMES:
Család: Cinclidae / Vízirigófélék / Харзлайнхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
vízirigó	Cinclus cinclus	Гялаан омруут харзлай	White-throated Dipper	

PASSERIFORMES:
Család: Pycnonotidae / Bülbülfélék / Бөлбөлийнхөн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sárgás bülbül	Pycnonotus	Ухаа бөлбөл	Flavescent Bulbul	

	flavescens			

PASSERIFORMES:
Család: Regulidae / Királykafélék / Тананцарынхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sárgafejű királyka	Regulus regulus	Шармэлзэн задуулай	Goldcrest	

PASSERIFORMES:
Család: Cettiidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
NINCS!	Abroscopus albogularis	NINCS!	Rufous-faced Warbler	Mongóliában ritka

PASSERIFORMES:
Család: Sylviidae / Óvilági poszátafélék / Зэржигэнийхэн
Nem: Phylloscopidae / Füzike

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
fitiszfüzike	Phylloscopus trochilus	Ногоон дууч шувуу	Willow Warbler	
csilpcsalpfüzike	Phylloscopus collybita	Урианхайн дуучшувуу	Common Chiffchaff	
kaukázusi füzike	Phylloscopus sindianus	NINCS!	Mountain Chiffchaff	
sisegő füzike	Phylloscopus sibilatrix	Тарчигнаа дууч шувуу	Wood Warbler	
barna füzike	Phylloscopus fuscatus	Бүхт дууч шувуу	Dusky Warbler	
NINCS!	Phylloscopus griseolus	Хасаг дууч шувуу	Sulphur-bellied Warbler	
NINCS!	Phylloscopus armandii	NINCS!	Yellow-streaked Warbler	
vastagcsőrű füzike	Phylloscopus schwarzi	Цангинаа дууч шувуу	Radde's Warbler	
királyfüzike	Phylloscopus proregulus	Жирхэн дууч шувуу	Pallas's Leaf-Warbler	
vándorfüzike	Phylloscopus inornatus	Борлог дууч шувуу	Yellow-browed Warbler	
himalájai füzike	Phylloscopus humei	NINCS!	Hume's Warbler	
északi füzike	Phylloscopus borealis	Умардын дууч шувуу	Arctic Warbler	
NINCS! (Általában a zöld füzike egyik alfajának tartják)	Phylloscopus nitidus	Өехийшар дууч шувуу	Green Warbler	
zöld füzike	Phylloscopus trochiloides	Ногоовор дууч шувуу	Greenish Warbler	
NINCS!	Phylloscopus tenellipes	Цэгээн шилбэ дууч шувуу	Pale-legged Leaf-Warbler	

PASSERIFORMES:
Család:Acrocephalidae / nádiposzátafélék

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
kis geze	Hippolais caligata	Халиу заараг	Booted Warbler	
keleti kis geze	Hippolais rama	NINCS!	Sykes's Warbler	
keleti foltos nádiposzáta	Acrocephalus bistrigiceps	Хар хөмсөг охил бялзуухай	Black-browed Reed-Warbler	

rozsdás nádiposzáta	Acrocephalus agricola	Хээрийн охил бялзуухай	Paddyfield Warbler	
berki nádiposzáta	Acrocephalus dumetorum	Бутны охил бялзуухай	Blyth's Reed-Warbler	
nádirigó	Acrocephalus arundinaceus	Их охил бялзуухай	Great Reed-Warbler	
keleti nádirigó	Acrocephalus orientalis	Дорнын охил бялзуухай	Oriental Reed-Warbler	
hosszúcsőrű nádirigó / bengáli nádirigó	Acrocephalus stentoreus	Өмнөдийн охил бялзуухай	Clamorous Reed-Warbler	
vastagcsőrű nádiposzáta	Acrocephalus aedon	Банхар охил бялзуухай	Thick-billed Warbler	

PASSERIFORMES: Locustellidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
foltos bozótposzáta	Bradypterus thoracicus	Хурган цоохондой	Spotted Bush-Warbler	
Taczanowski-bozótposzáta	Bradypterus tacsanowskius	Шивэр цоохондой	Chinese Bush-Warbler	
foltos tücsökmadár	Locustella lanceolata	Бидэрт шатансүүлт	Lanceolated Warbler	
réti tücsökmadár	Locustella naevia	Эгэл шатансүүлт	Common Grasshopper-Warbler	
csíkos tücsökmadár	Locustella certhiola	Гуймхий шатансүүлт	Pallas's Grasshopper-Warbler	
Middendorff-tücsökmadár	Locustella ochotensis	Миддэндорфын шатансүүлт	Middendorff's Grasshopper-Warbler	
nádi tücsökmadár	Locustella luscinioides	Шагшуургын шатансүүлт	Savi's Warbler	
óriás-tücsökmadár	Locustella fasciolata	Тайгийн шатансүүлт	Gray's Warbler	
lápi poszáta	Megalurus pryeri	Наран ажиндар	Marsh Grassbird	Sebezhető

PASSERIFORMES: Sylviidae

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
barátposzáta	Sylvia atricapilla	Халимагт зэржигэнэ	Blackcap	
karvalyposzáta	Sylvia nisoria / *Curruca nisoria*	Харсуун зэржигэнэ	Barred Warbler	
NINCS!	Sylvia minula / *Curruca minula*	NINCS!	Small Whitethroat	
NINCS!	Sylvia althaea / *Curruca althaea*	Уулын зэржигэнэ	Hume's Whitethroat	
sivatagi poszáta	Sylvia nana / *Curruca nana*	Цөлийн зэржигэнэ	Asian Desert Warbler	
mezei poszáta	Sylvia communis / *Curruca communis*	Шөвгөр зэржигэнэ	Greater Whitethroat	
kis poszáta	Sylvia curruca /	Тарчигнаа	Lesser Whitethroat	

	Curruca curruca	зэржигэнэ		
NINCS!	Rhopophilus pekinensis	Бутны сонд	White-browed Chinese Warbler	
NINCS!	Paradoxornis webbianus	Бор амураг	Vinous-throated Parrotbill	
NINCS!	Paradoxornis heudei	Бахимхушуу хургач	Reed Parrotbill	Mérsékelten fenyegetett

PASSERIFORMES:
Család: Muscicapidae / Légykapófélék / Намнаахайнхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
szürke légykapó	Muscicapa striata	Бөртөт намнаахай	Spotted Flycatcher	
NINCS!	Muscicapa sibirica	Шивэр намнаахай	Dark-sided Flycatcher	
NINCS!	Muscicapa griseisticta	Сэвхэт намнаахай	Gray-streaked Flycatcher	
barna légykapó	Muscicapa dauurica	Дагуурын намнаахай	Asian Brown Flycatcher	
vörösbegy	Erithacus rubecula	Өнгөлүүрт гургалдай	European Robin	Mongóliában ritka
tücsökmadár fülemüle	Larvivora sibilans / *Luscinia sibilans*	Шийгнээ гургалдай	Rufous-tailed Robin	
kék fülemüle	Larvivora cyane / *Luscinia cyane*	Номин гургалдай	Siberian Blue Robin	
fülemüle	Luscinia megarhynchos	Зулбаран гургалдай	Common Nightingale	
kékbegy	Luscinia svecica	Сондорт гургалдай	Bluethroat	
rubinbegy	*Luscinia calliope*	Өнгөлүүрт гургалдай	Siberian Rubythroat	
kékfarkú	Tarsiger cyanurus	Гургалдай хөх зоот	Red-flanked Bluetail	
NINCS! (Tajgai légykapó?)	Ficedula albicilla (a Ficedula parva ázsiai alfaja)	Хурган намнаа (tkp. *Ficedula parva*)	Taiga Flycatcher	
NINCS!	Ficedula zanthopygia	Гуулын намнаа	Korean Flycatcher	
mugikami légykapó	Ficedula mugimaki	Тайгын намнаа	Mugimaki Flycatcher	
NINCS!	Ficedula narcissina	Наран намнаа	Narcissus Flycatcher	
vöröshátú rozsdafarkú / létrafarkú rozsdafarkú	Phoenicurus erythronotus	Улбар гал сүүлт	Rufous-backed Redstart	
NINCS!	Phoenicurus leucocephalus / *Chaimarrornis leucocephalus*	NINCS!	White-capped Redstart	Mongóliában ritka
kerti rozsdafarkú	Phoenicurus phoenicurus	Эгэл гал сүүлт	Common Redstart	
óriás-rozsdafarkú	Phoenicurus erythrogastrus	Цээжмэгт гал сүүлт	White-winged Redstart	
ázi rozsdafarkú	Phoenicurus ochruros	Мойлон галсүүлт	Black Redstart	
tükrös rozsdafarkú	Phoenicurus auroreus	Дагуур галсүүлт	Daurian Redstart	
gyékénycsuk	Saxicola insignis	Өгөөлэй шулганаа	White-throated Bushchat	Sebezhető

cigánycsuk	Saxicola torquatus	Эгэл шулганаа	Common Stonechat	
hantmadár	Oenanthe oenanthe	Адууч чогчиго	Northern Wheatear	
apácahantmadár	Oenanthe pleschanka	Мяраан чогчиго	Pied Wheatear	
sivatagi hantmadár	Oenanthe deserti	Цөлийн чогчиго	Desert Wheatear	
pusztai hantmadár	Oenanthe isabellina	Бүжимч чогчиго	Isabelline Wheatear	

PASSERIFORMES:
Család: Turdidae / Rigófélék / Хөөндэйнхэн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
csillagos kövirigó	Monticola gularis	Цагаан гүеэ донгор	White-throated Rock-Thrush	
Kövirigó	Monticola saxatilis	Хадны жижир	Rufous-tailed Rock-Thrush	
kék kövirigó	Monticola solitarius	Цэнхэр жижир	Blue Rock-Thrush	
szibériai földirigó	Zoothera sibirica	Шивэр хөөндэй	Siberian Thrush	
himalájai földirigó	Zoothera dauma	Алаг хөөндий	Scaly Thrush	
fekete rigó	Turdus merula	Хар хөөндэй	Eurasian Blackbird	Mongóliában ritka
halvány rigó	Turdus obscurus	Халиун хөөндэй	Eyebrowed Thrush	
fakó rigó	Turdus pallidus	Бүгээн хөөндэй	Pale Thrush	
Feketetorkú rigó	Turdus atrogularis	Харгүеэ хөөндэй	Black-throated Thrush	
sötéttorkú rigó	Turdus ruficollis	Улаангүеэ хөөндэй	Red-throated Thrush	
Rőtszárnyú rigó	Turdus eunomus	Хүрэн хөөндэй	Dusky Thrush	
Naumann-rigó / rőtfarkú rigó	Turdus naumanni	Науманны хөөндэй	Naumann's Thrush	
fenyőrigó	Turdus pilaris	Дуулгат хөөндэй	Fieldfare	
szőlőrigó	Turdus iliacus	Цагаанхөмсөг хөөндэй	Redwing	
énekes rigó	Turdus philomelos	Дууч хөөндэй	Song Thrush	
léprigó	Turdus viscivorus	Бужмаг хөөндэй	Mistle Thrush	

PASSERIFORMES:
Család: Sturnidae / Seregélyfélék / Тодолынхон

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
bivalymajna	Acridotheres cristatellus	Тольт хартотол	Crested Myna	
bíborhátú seregély	Sturnia sturnina vagy *Sturnus sturninus*	Хурган тодлой	Daurian Starling	
pásztormadár	Pastor roseus vagy *Sturnus roseus*	Ягаан тодол	Rosy Starling	
seregély	Sturnus vulgaris	Хар тодол	European Starling	
szürke seregély	Sturnus cineraceus vagy *Spodiopsar cineraceus*	Бор тодол	White-cheeked Starling	

PASSERIFORMES:
Család: Prunellidae / Szürkebegyfélék / Хайруулдайхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
havasi szürkebegy	Prunella collaris	Тагийн хайруулдай	Alpine Accentor	
himalájai szürkebegy	Prunella himalayana	Хималайн хайруулдай	Himalayan Accentor	
hegyi szürkebegy	Prunella	Сибирийн	Siberian Accentor	

	montanella	хайруулдай		
fakó szürkebegy	Prunella fulvescens	Шарга хайруулдай	Brown Accentor	
feketetorkú szürkebegy	Prunella atrogularis	Харомруут хайруулдай	Black-throated Accentor	
sztyeppei szürkebegy	Prunella koslowi	Козловын хайруулдай	Mongolian Accentor	

PASSERIFORMES:
Család: Motacillidae / Billegetőfélék / Цэгцгийнхэн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sárga billegető	Motacilla flava	Шар цэгцгий	Western Yellow Wagtail	
citrombillegető	Motacilla citreola	Шар түрүүт цэцгий	Citrine Wagtail	
hegyi billegető	Motacilla cinerea	Уулын цэгцгий	Gray Wagtail	
barázdabillegető	Motacilla alba	Хөх цэгцгий	White Wagtail	
sarkantyús pityer	Anthus richardi	Хээрийн шийхнүүхэй	Richard's Pipit	
mongol pityer	Anthus godlewskii	Годлэвскийн шийхнүүхэй	Blyth's Pipit	
parlagi pityer	Anthus campestris	Талын шийхнүүхэй	Tawny Pipit	
erdei pityer	Anthus trivialis	Ойн шийхнүүхэй	Tree Pipit	
olívhátú pityer	Anthus hodgsoni	Бөртөт шийхнүүхэй	Olive-backed Pipit	
tundrapityer	Anthus gustavi	Сибирийн шийхнүүхэй	Pechora Pipit	
rozsdástorkú pityer	Anthus cervinus	Зосон гүеэ шийхнүүхэй	Red-throated Pipit	
havasi pityer	Anthus spinoletta	Харзан шийхнүүхэй	Water Pipit	
csendes-óceáni vízipityer	Anthus rubescens	Америкийн шийхнүүхэй	American Pipit	
erdei billegető	Dendronanthus indicus	Модны цөгцгий	Forest Wagtail	

PASSERIFORMES:
Család: Bombycillidae / Csonttollúfélék / Энхэтийнхэн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
csonttollú	Bombycilla garrulus	Шивэр энхэтбялзуухай	Bohemian Waxwing	
amuri csonttollú	Bombycilla japonica	Наран энхэтбялзуухай	Japanese Waxwing	Mérsékelten fenyegetett

PASSERIFORMES:
Család: Calcariidae / Sarkantyússármány-félék

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
sarkantyús sármány	Calcarius lapponicus	(Лапланд) буулгат хөмрөг	Lapland Longspur	
hósármány	Plectrophenax nivalis	Туйлын цасчхөмрөг	Snow Bunting	

PASSERIFORMES:
Család: Emberizidae / sármányfélék / Хөмрөгийнхөн

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
citromsármány	Emberiza citrinella	Алтан хөмрөг	Yellowhammer	
fenyősármány	Emberiza leucocephalos	Цагаан шанаа хөмрөг	Pine Bunting	

bajszos sármány	Emberiza cia	Цагаан хөмсөг хөмрөг	Rock Bunting	
Godlewski-sármány	Emberiza godlewskii	Годлевскийн хөмрөг	Godlewski's Bunting	
mezei sármány	Emberiza cioides	Шар хөмсөг хөмрөг	Meadow Bunting	
barkós sármány	Emberiza jankowskii	Янковскийн хөмрөг	Rufous-backed Bunting	Sebezhető
kövi sármány	Emberiza buchanani	Хөхлөрийн хөмрөг	Gray-hooded Bunting	
kerti sármány	Emberiza hortulana	Алаг хөмрөг	Ortolan Bunting	
mandzsu sármány	Emberiza yessoensis	Наран хөмрөг	Ochre-rumped Bunting	Mérsékelten fenyegetett
Tristram-sármány	Emberiza tristrami	Самнаа хөмрөг	Tristram's Bunting	Mongóliában ritka
örvös sármány	Emberiza fucata	Шарнүдэн хөмрөг	Chestnut-eared Bunting	
tajgasármány	Emberiza chrysophrys	Сондуу хөмрөг	Yellow-browed Bunting	
törpesármány	Emberiza pusilla	Борлог хөмрөг	Little Bunting	
erdei sármány	Emberiza rustica	Хар шанаа хөмрөг	Rustic Bunting	
sárgatorkú sármány	Emberiza elegans	Тавт хөмрөг	Yellow-throated Bunting	
aranyos sármány	Emberiza aureola	Шар элэгт хөмрөг	Yellow-breasted Bunting	Sebezhető
vörhenyes sármány	Emberiza rutila	Орхимжит хөмрөг	Chestnut Bunting	
kucsmás sármány	Emberiza melanocephala	Хар толгой хөмрөг	Black-headed Bunting	
vörösfejű sármány	Emberiza bruniceps	Хүрэн толгойт хөмрөг	Red-headed Bunting	
feketearcú sármány	Emberiza spodocephala	Хөхтүрүүт хөмрөг	Black-faced Bunting	
szürkevállú sármány	Emberiza pallasi	Цагаан хэвэлт хөмрөг	Pallas's Bunting	
nádi sármány	Emberiza schoeniclus	Цагаан хүзүүт хөмрөг	Reed Bunting	

PASSERIFORMES:
Család: Fringillidae / Pintyfélék / Бужиргынхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
erdei pinty	Fringilla coelebs	Дуулгат бужирга	Common Chaffinch	
fenyőpinty	Fringilla montifringilla	Алаг бужирга	Brambling	
erdei hópinty	Leucosticte nemoricola	Хималайн зангалай	Plain Mountain-Finch	
gyékény hópinty	Leucosticte brandti	Арцны зангалай	Black-headed Mountain-Finch	
rózsáshasú hópinty	Leucosticte arctoa	Занхгар зангалай	Asian Rosy-Finch	
mongol sivatagipinty	Bucanetes mongolicus vagy *Rhodopechys mongolicus*	Монгол алтан жигүүр	Mongolian Finch	
nagy pirók	Pinicola enucleator	Нарсны шүршүү	Pine Grosbeak	
karmazsinpirók	Carpodacus erythrinus	Улаавар бужмар	Common Rosefinch	

pompás pirók	Carpodacus pulcherrimus	Бүлхэрээ бужмар	Himalayan Beautiful Rosefinch	
NINCS!	Carpodacus davidianus		Chinese Beautiful Rosefinch	
rózsás pirók	Carpodacus roseus	Ягаан бужмар	Pallas's Rosefinch	
vörösköpenyes pirók	Carpodacus rhodochlamys	Арцны бужмар	Red-mantled Rosefinch	
kaukázusi pirók	Carpodacus rubicilla	Улаан бужмар	Great Rosefinch	
hosszúfarkú pirók	Uragus sibiricus	Үүрэн сүүлт зана	Long-tailed Rosefinch	
zöldike	Chloris chloris vagy *Carduelis chloris*	NINCS! …. ногоолдой	European Greenfinch	Mongóliában ritka
szalagos zöldike	Chloris sinica vagy *Carduelis sinica*	Нангиад ногоолдой	Oriental Greenfinch	
keresztcsőrű	Loxia curvirostra	Солбин хушуут	Red Crossbill	
szalagos keresztcsőrű	Loxia leucoptera	Тольт солбин хушуут	White-winged Crossbill	
zsezse	Acanthis flammea vagy *Carduelis flammea*	Дөлөн цэгцүүхэй	Common Redpoll	
szürke zsezse	Acanthis hornemanni vagy *Carduelis hornemanni*	Шунхан цэгцүүхэй	Hoary Redpoll	
csíz	*Carduelis spinus*	Эгэл ногоолзой	Eurasian Siskin	
tengelic	Carduelis carduelis	Бор бужиранга	European Goldfinch	
sárgacsőrű kenderike	Carduelis flavirostris	Улаан цэгцүүхэй	Twite	
kenderike	Carduelis cannabina	Алтан цэгцүүхэй	Eurasian Linnet	
vöröshomlokú csicsörke	Serinus pusillus	NINCS!	Fire-fronted Serin	
süvöltő	Pyrrhula pyrrhula	Эгэл зана	Eurasian Bullfinch	
meggyvágó	Coccothraustes coccothraustes	Банхар булжуухай	Hawfinch	
vándor meggyvágó	Eophona migratoria	Наран шаршуу	Yellow-billed Grosbeak	

PASSERIFORMES:
Család: Passeridae / Verébfélék / Гоошувууныхан

Magyar	Latin	Mongol	Angol	megjegyzés
szakszaul veréb	Passer ammodendri	Загийн бор шувуу	Saxaul Sparrow	
házi veréb	Passer domesticus	Оронгийн бор шувуу	House Sparrow	
mezei veréb	Passer montanus	Хээрийн бор шувуу	Eurasian Tree Sparrow	
kövi veréb	Petronia petronia	Хадний бор шувуу	Rock Petronia	
havasi pinty	Montifringilla nivalis	Цасны бор шувуу	White-winged Snowfinch	
NINCS!	Montifringilla davidiana / *Pyrgilauda davidiana*	Монгол божирог	Pere David's Snowfinch	

MONGÓLIA EMLŐSEI

Rend: Rodentia / rágcsálók / Meregčten

Család: Sciuridae / mókusfélék / Xermiinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
Sztyepi mormota	*Marmota baibacina* Kastschenko, 1899	*altain tarwaga*		Grey marmot	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
szibériai mormota	*Marmota sibirica* (Radde, 1862)	*mongol tarwaga*		Siberian marmot	(EN) Veszélyeztetett, A2ad (LC) Nem fenyegetett
szibériai repülőmókus	*Pteromys volans* (Linnaeus, 1758)	*xöxwör olbi*		Russian flying squirrel	(DD) Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett
vörös erdeimókus	*Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758	*baraan xerem*		Eurasian red squirrel	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NT) Mérsékelten fenyegetett
NINCS!	*Spermophilus alashanicus* Büchner, 1888	*gojooroi juram*		Alashan ground squirrel	(EN) Veszélyeztetett, A3c (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Spermophilus dauricus* Brandt, 1843	*daguur juram*	*jumbaraa juram*	Daurian ground squirrel	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Spermophilus erythrogenys* Brandt, 1841	*bojlog juram*	*xaltar juram*	Red-cheeked ground squirrel	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
hosszúfarkú ürge	*Spermophilus undulatus* (Pallas, 1778)	*urt süült juram*	*süülerxeg juram*	Long-tailed ground squirrel	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
szibériai csíkosmókus	*Tamias sibiricus* (Laxmann, 1769)	*jamba ǰirx*		Siberian chipmunk	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Gliridae / pelefélék / Untaaxainxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
erdei pele	*Dryomys nitedula* (Pallas, 1778)	*oin untaaxai*		Forest dormouse	Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett

Család: Castoridae / hódfélék / Minǰiinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
európai hód	*Castor fiber* Linnaeus, 1758	(*yewrajiin*) *minǰ*		Eurasian beaver	(EN) Veszélyeztetett, B1ab(iii) (NT) Mérsékelten fenyegetett

Család: Dipodidae / ugróegérfélék / Alagdaagiinxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
NINCS!	*Allactaga balikunica* Hsia and Fang, 1964	*Ömnögowiin alagdaaga*		Balikun jerboa	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Allactaga bullata* Allen, 1925	*gowiin alagdaaga*		Gobi jerboa	Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett
kis ugróegér	*Allactaga elater* (Lichtenstein, 1828)	*dawǰaa alagdaaga*		Small five-toed jerboa	(EN) Veszélyeztetett, B1ab(iii) (LC) Nem fenyegetett
lófejű ugróegér	*Allactaga sibirica* (Forster, 1778)	*Sibir alagdaaga*	*šiwer alagdaaga*	Siberian jerboa	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
ötujjú törpeugróegér	*Cardiocranius paradoxus* Satunin, 1903	*tawan-xuruut atigdaaxai*	*tarwuu atigdaaxai*	Five-toed pygmy jerboa	Adathiányos (VU) Sebezhető, A1c
északi ugróegér	*Dipus sagitta* (Pallas, 1773)	*elsč sawagdaaxai*		Northern three-toed jerboa	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
hosszúfülű ugróegér	*Euchoreutes naso* Sclater, 1891	*sooton alagdaaxai*	*sootoi alagdai*	Long-eared jerboa	(VU) Sebezhető, A3c (EN) Veszélyeztetett, A1c
apró zsírfarkú-ugróegér	*Pygeretmus pumilio* (Kerr, 1792)	*jegel alagdaagancar*		Dwarf fat-tailed jerboa	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
vastagfarkú törpeugróegér	*Salpingotus crassicauda*	*ööxön süült atigdaaxai*	*ööxlög taǰigdaaxai*	Thick-tailed pygmy jerboa	Adathiányos

	Vinogradov, 1924				(VU) Sebezhető, A1c
Kozlov-törpeugróegér	*Salpingotus kozlovi* Vinogradov, 1922	*Kozloviin atigdaaxai*	*elsnii tajigdaaxai*	Kozlov's pygmy jerboa	(DD) Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett
Andrews-vastagfarkúugróegér	*Stylodipus andrewsi* Allen, 1925	*mongol daaxai*	*mongolǰin daaxai*	Andrews's three-toed jerboa	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Dzsungáriai vastagfarkú-ugróegér	*Stylodipus sungorus* Sokolov and Shenbrot, 1987	*jüüngar daaxai*		Mongolian three-toed jerboa	(EN) Veszélyeztetett, A3c (EN) Veszélyeztetett, A3c.

Család: Cricetidae / hörcsögfélék / Šišgiinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
mongol törpehörcsög	*Allocricetulus curtatus* (Allen, 1925)	*comč šišüüxei*	*comč šišüü*	Mongolian hamster	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
csíkos törpehörcsög	*Cricetulus barabensis* (Pallas, 1773)	*xöx šišüüxei*		Striped dwarf hamster	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
hosszúfarkú törpehörcsög	*Cricetulus longicaudatus* (Milne-Edwards, 1867)	*süülleg šišüüxei*		Long-tailed dwarf hamster	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
szürke törpehörcsög	*Cricetulus migratorius* (Pallas, 1773)	*borduu šišüüxei*		Grey hamster	Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett
Sokolov-törpehörcsög	*Cricetulus sokolovi* Orlov and Malygin, 1988	*bürdiin šišüüxei*		Sokolov's dwarf hamster	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Campbell-törpehörcsög	*Phodopus campbelli* (Thomas, 1905)	*orog jusag*	*orog jujga*	Campbell's hamster	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
sivatagi törpehörcsög	*Phodopus roborovskii* (Satunin, 1903)	*elsnii jusag*	*elsnii jujga*	Desert hamster	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Cricetidae / hörcsögfélék / Šišgiinxen
Alcsalád: Avicolinae / pocokformák

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
NINCS! Egy szirtipocok faj	*Alticola barakshin* Bannikov, 1947	*Gow' Altain baragčin*	*Xümǰ baračin*	Gobi Altai mountain vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
nagyfülű szirtipocok	*Alticola macrotis* (Radde, 1862)	*Soyon baragčin*		Large-eared vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy szirtipocok faj	*Alticola semicanus* (Allen, 1924)	*xadnii baragčin*		Mongolian silver vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Laposfejű szirtipocok	*Alticola strelzowi* (Kastschenko, 1899)	*tawšgar baragčin*		Flat-headed vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy szirtipocok faj	*Alticola tuvinicus* Ognev, 1950	*Tuwa baragčin*		Tuva silver vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
közönséges kószapocok	*Arvicola amphibius* (Linnaeus, 1758)	*usč ogotno*	*usč böröm*	European water vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
deres erdeipocok	*Myodes rufocanus* (Sundevall, 1846)	*oin xüren ogotno*	*xürengüü oigo*	Grey red-backed vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
sarki erdeipocok	*Myodes rutilus* (Pallas, 1779)	*oin ulaan ogotno*	*ulaan oigo*	Northern red-backed vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy vakondpocok faj	*Ellobius tancrei* Blasius, 1884	*soxdoi ogotno*	*jeerd soxdoi*	Zaisan mole vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Sárga lemmingpocok	*Eolagurus luteus* (Eversmann, 1840)	*owiin šar ogotno*	*šargal owol*	Yellow steppe lemming	Adathiányos Lower Risk, conservation dependant
Przsevalszkij-lemmingpocok	*Eolagurus przewalskii* (Büchner, 1889)	*Tüwd ow*	*Tangad owol*	Przewalski's steppe lemming	Data Defi cient (LC) Nem fenyegetett
Sztyepi lemmingpocok	*Lagurus lagurus* (Pallas, 1773)	*owiin xöx ogotno*	*xöx ow*	Steppe lemming	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Brandt-pocok	*Lasiopodomys brandti* (Radde, 1861)	*üliin cagaan ogotno*	*caiwar üliič*	Brandt's vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy pocokfaj	*Lasiopodomys mandarinus* (Milne-Edwards, 1871)	*üliin bor ogotno*		Mandarin vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Mezei pocok	*Microtus arvalis* (Pallas, 1778)	*baraan ogotno*		Common vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Microtus fortis*	*örgööč ogotno*		Reed vole	Adathiányos

Egy pocokfaj	Büchner, 1889				(LC) Nem fenyegetett
keskenyfejű pocok	*Microtus gregalis* (Pallas, 1779)	*xergeljiin ogotno*		Narrow-headed vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy pocokfaj	*Microtus limnophilus* Büchner, 1889	*jülgiin ogotno*		Lacustrine vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy pocokfaj	*Microtus maximowiczii* (Schrenk, 1859)	*širgiin ogotno*		Maximowicz's vole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
mongol pocok	*Microtus mongolicus* (Radde, 1861)	*mongol ogotno*		Mongolian vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
északi pocok	*Microtus oeconomus* (Pallas, 1776)	*mexeerč ogotno*		Root vole	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
erdeilemming	*Myopus schisticolor* (Lilljeborg, 1844)	*oin xöwxölǰin*	*taigiin xöwdnii xöwxölǰin*	Wood lemming	Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett

Család: Muridae / egérfélék / Xulganiinxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
pirók erdeiegér	*Apodemus agrarius* (Pallas, 1771)	*xeeriin xulgana*	*angisnii galai*	Striped field mouse	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
koreai erdeiegér	*Apodemus peninsulae* (Thomas, 1907)	*Ajiin xulgana*	*modon galai*	Korean field mouse	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
törpeegér	*Micromys minutus* (Pallas, 1771)	*čigčii xulgana*	*uran čigčii*	Eurasian harvest mouse	Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett

Alcsalád: Gerbillinae / versenyegérformák

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
homoki versenyegér	*Meriones meridianus* (Pallas, 1773)	*šargal čičüül*		Mid-day gerbil	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS! egy versenyegér-faj	*Meriones tamariscinus* (Pallas, 1773)	*suxain čičüül*		Tamarisk gerbil	(EN) Veszélyeztetett, B1ab(iii) (LC) Nem fenyegetett
Mongol versenyegér	*Meriones unguiculatus* (Milne-Edwards, 1867)	*mongol čičüül*	*xul čičüül*	Mongolian gerbil	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Óriás versenyegér	*Rhombomys opimus* (Lichtenstein, 1823)	*morin čičüül*	*morin cöcüül*	Great gerbil	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Spalacinae / földikutyafélék / Soxniinxon

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
NINCS! Egy zokorféle	*Myospalax aspalax* (Pallas, 1776)	*soxor nomin*		False zokor	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
NINCS! Egy zokorféle	*Myospalax psilurus* (Milne-Edwards, 1874)	*manǰuur nomin*	*manǰ nomin*	Manchurian zokor	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett

Rend: Lagomorpha / nyúlalakúak / Tuulaitan

Család: Ochotonidae / Ogdoinxon

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
Szibériai pocoknyúl	*Ochotona alpina* (Pallas, 1773)	*tagiin ogdoi*		Alpine pika	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
belső-ázsiai pocoknyúl	*Ochotona dauurica* (Pallas, 1776)	*daguur ogdoi*		Daurian pika	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Hoffmann-pocoknyúl	*Ochotona hoffmanni* Formozov, Yakhontov and Dmitriev, 1996+	**Még nincs!**		**Még nincs!**	(NE) Felmérhetetlen (VU) Sebezhető, D2
északi pocoknyúl	*Ochotona hyperborea* (Pallas, 1811)	*asganii ogdoi*		Northern pika	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Pallas-pocoknyúl	*Ochotona pallasii* (Gray, 1867)	*üxer ogdoi*		Pallas's pika	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Leporidae / Tuulainxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
sivatagi nyúl	*Lepus tibetanus* Waterhouse, 1841				(NE) Felmérhetetlen (NE) Felmérhetetlen
havasi nyúl	*Lepus timidus* Linnaeus, 1758	*Čandaga tuulai*		Arctic hare	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
mongol nyúl	*Lepus tolai* Pallas, 1778	*bor tuulai*		Tolai hare	(LC) Nem fenyegetett (NE) Felmérhetetlen

Rend: Erinaceomorpha / sünalakúak

Család: Erinaceidae / sünfélék / Jaraaniixan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
hosszúfülű sün	*Hemiechinus auritus* (Gmelin, 1770)	*delden jaraa*		Long-eared hedgehog	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
mongol sün	*Mesechinus dauuricus* (Sundevall, 1842)	*daguur jaraa*		Daurian hedgehog	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Rend: Soricomorpha / cickányalakúak

Család: Soricidae / cickányfélék / Ĵöwüügiinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
szibériai cickány	*Crocidura sibirica* Dukelsky, 1930	*maltaaxai*	*šiwer ĵöwüü*	Siberian shrew	Data Defi cient (LC) Nem fenyegetett
Közönséges vízicickány	*Neomys fodiens* (Pennant, 1771)	*usč gereljgene*		Eurasian water shrew	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Laxmann-cickány	*Sorex caecutiens* Laxmann, 1788	*daagan ataaxai*		Laxmann's shrew	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Sorex daphaenodon* Thomas, 1907	*besreg ataaxai*		Large-toothed Siberian shrew	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS!	*Sorex isodon* Turov, 1924	*tegš šüdet ataaxai*	*tegš ataaxai*	Even-toothed shrew vagy Taiga shrew	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
apró cickány	*Sorex minutissimus* Zimmermann, 1780	*öödsön ataaxai*		Least shrew	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
laposfejű cickány	*Sorex roboratus* Hollister, 1913	*tawšgar ataaxai*	*bor ataaxai*	Flat-skulled shrew	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
tundracickány	*Sorex tundrensis* Merriam, 1900	*carmiin ataxai*		Tundra shrew	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett

Család: Talpidae / Čacuuliniixan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
szibériai vakond	*Talpa altaica* Nikolsky, 1883	*altain čacuulin*		Siberian mole	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett

Rend: Chiroptera / denevérek / Dalawčtan

Család: Vespertilionidae / simaorrú denevérek / Bagwaaxainxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	státusz
Góbi-sivatagi késeidenevér	*Eptesicus gobiensis* Bobrinskii, 1926	*gowiin sarmaaxai*	*gow'sog sarsaaxai*	Gobi big brown bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
északi késeidenevér	*Eptesicus nilssonii* (Keyserling and Blasius, 1839)	*umardiin sarmaaxai*	*umriin sarsaaxai*	Northern bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
közönséges késeidenevér	*Eptesicus serotinus* Schreber, 1774+			Serotine	(NE) Felmérhetetlen Lower Risk, conservation dependant
alpesi denevér	*Hypsugo savii* (Bonaparte, 1837)	*borxon tursaaxai*		Savi's pipistrelle	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Hilgendorf-csövesorrúdenevér	*Murina hilgendorfi* Peters, 1880	*corgo xamart bagwaaxai*	*acai*	Greater tube-nosed bat	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Brandt-denevér	*Myotis brandti* (Eversmann, 1845)	*oisog bagwaaxai*		Brandt's bat	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
vízi denevér	*Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817)	*ussag bagwaaxai*		Daubenton's bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
Ikonnikov-denevér	*Myotis ikonnikovi* Ognev, 1912	*Ikonnikoviin bagwaaxai*		Ikonnikov's bat	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
bajuszos denevér	*Myotis mystacinus* (Kuhl, 1817)	*saxalt bagwaaxai*		Whiskered bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
rőt koraidenevér	*Nyctalus noctula* (Schreber, 1774)	*bürenxiin xongor bagwaaxai*	*xongor bürenxiiwč*	Noctule	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
barna hosszúfülű-denevér	*Plecotus auritus* (Linnaeus, 1758)	*ǰiǰig sooton bagwaaxai*	*ǰiǰig sootgoi* *bor sooton bagwaaxai*	Brown long-eared bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
szürke hosszúfülű-denevér	*Plecotus austriacus* (Fischer, 1829)	*tom sooton bagwaaxai*	*tom sootgoi* *saaral sooton bagwaaxai*	Grey long-eared bat	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
fehértorkú denevér	*Vespertilio murinus* Linnaeus, 1758	*buural sarmaaxai*		Particoloured bat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
NINCS! **Egy fehértorkúdenevér-faj**	*Vespertilio sinensis* (Peters, 1880)	*dorniin sarmaaxai*		Asian particolored bat	Adathiányos (LC) Nem fenyegetett

Rend: Carnivora / ragadozók / Maxčtan v. Max idešten

Család: Felidae / macskafélék / Miinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
vadmacska	*Felis silvestris* Schreber, 1775	*cooxondoi mii*		Wild cat	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
eurázsiai hiúz	*Lynx lynx* (Linnaeus, 1758)	*(Yewraji) šilüüs*	*buural šilüüs*	Eurasian lynx	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NT) Mérsékelten fenyegetett
pusztai macska	*Otocolobus manul* (Pallas, 1776)	*manuul (mii)*		Pallas's cat	(NT) Mérsékelten fenyegetett (NT) Mérsékelten fenyegetett
hópárduc	Uncia uncia (Schreber, 1775)	*cooxor irwes*		Snow leopard	(EN) Veszélyeztetett, C1 (EN) Veszélyeztetett, C2a(i)

Család: Canidae / kutyafélék / Čoniinxon

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
szürke farkas vagy farkas	*Canis lupus* Linnaeus, 1758	*saaral čono*		Grey wolf	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
ázsiai vadkutya	*Cuon alpinus* (Pallas, 1811)	*šar cööwör*	*šarnad cööwör*	Asiatic wild dog	(RE) Itt kihalt (EN) Veszélyeztetett, C2a(i)
nyestkutya	*Nyctereutes procyonoides* (Gray, 1834)	*jagal elbenx*	*ilbenx*	Raccoon dog	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
pusztai róka	*Vulpes corsac* (Linnaeus, 1768)	*xyars* (*üneg*)	*xyars* *xyaras*	Corsac fox	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
vörös róka	*Vulpes vulpes* (Linnaeus, 1758)	(*šar*) *üneg*		Red fox	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Család: Mustelidae / menyétfélék / Suusriinxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés

örvös sertésborz	*Arctonyx collaris* Cuvier, 1825	*mangis dorgo*	*xums jorx*	Hog badger	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
rozsomák	*Gulo gulo* (Linnaeus, 1758)	*noxoi jeex*		Wolverine	(LC) Nem fenyegetett (VU) Sebezhető, A2c
európai vidra	*Lutra lutra* (Linnaeus, 1758)	(*goliin*) *xaliu*		Eurasian otter	(DD) Adathiányos (NT) Mérsékelten fenyegetett
nyest	*Martes foina* (Erxleben, 1777)	*suusar bulga*		Beech marten	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
coboly	*Martes zibellina* (Linnaeus, 1758)	*oin bulga*		Sable	(VU) Sebezhető, A3cd (LC) Nem fenyegetett
borz	*Meles meles* (Linnaeus, 1758)	*xaljgai dorgo*		Eurasian badger	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
hegyi görény	*Mustela altaica* Pallas, 1811	*solongo üyen*		Alpine weasel	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
hermelin	*Mustela erminea* Linnaeus, 1758	*cagaan üyen*		Stoat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
molnárgörény	*Mustela eversmanni* Lesson, 1827	*ömxii xürne*	*ömxii üyen*	Steppe polecat	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
menyét	*Mustela nivalis* Linnaeus, 1766	*xotnii üyen*		Least weasel	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
szibériai görény	*Mustela sibirica* Pallas, 1773	*oin solongo*	*modnii üyen*	Siberian weasel	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
tigrisgörény	*Vormela peregusna* (Güldenstädt, 1770)	*ereen xürne*		Marbled polecat	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett

Család: Ursidae / medvefélék / Baawgainxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
barna medve	*Ursus arctos* Linnaeus, 1758	*xüren baawgai*		Brown bear	(DD) Adathiányos (LC) Nem fenyegetett
Góbi-medve (A barna medve egyik alfaja)	*Ursus arctos gobiensis* Sokolov and Orlov, 1992	*majaalai*	*majaalai baawgai*	Gobi bear	(CR) Súlyosan veszélyeztetett, D (CR) Súlyosan veszélyeztetett, D

Rend: Perissodactyla / páratlanujjú patások / (Bitüü) Tuuraitan

Család: Equidae / lófélék / Aduuniixan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
Przsevalszkij-ló vagy ázsiai vadló	*Equus ferus przewalskii* (Groves, 1986)	*tax'*	*tax' aduu*	Przewalski's horse	(CR) Súlyosan veszélyeztetett, D (CR) Súlyosan veszélyeztetett, D
ázsiai vadszamár (Az onager egyik alfaja)	*Equus hemionus hemionus* Pallas, 1775	*xulan*	*xulan aduu*	Asiatic wild ass	(EN) Veszélyeztetett, A4abd (VU) Sebezhető, A3bcd és C1

Rend: Artiodactyla / párosujjú patások / (Salaa) Turuutan

Alrend: Suina / disznóalakúak
Család: Suidae / disznófélék / Gaxainxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
vaddisznó	*Sus scrofa* Linnaeus, 1758	*jerleg gaxai*	*bodon gaxai*	Wild boar	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett

Alrend: Tylopoda / tevealakúak
Család: Camelidae / tevefélék / Temeeniixen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés

kétpúpú teve, vagy baktriai teve	*Camelus bactrianus ferus* Przewalski, 1878	*xawtgai*	*xawtgai temee*	Bactrian camel	(EN) Veszélyeztetett, C1 (CR) Súlyosan veszélyeztetett, A3de and A4ade

Alrend: Ruminantia / Xiwegčid / kérődzők
Család: Bovidae / tülkösszarvúak / Tugalmaitniixan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
Szibériai kőszáli kecske	*Capra sibirica* (Pallas, 1776)	*yangir* (*yamaa*)		Siberian ibex	(NT) Mérsékelten fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
golyvás gazella	*Gazella subgutturosa* (Güldenstädt, 1780)	*xar süültii*	*xar süült*	Goitered gazelle	(VU) Sebezhető, A3cde (VU) Sebezhető, A2ad
argali juh	*Ovis ammon* (Linnaeus, 1758)	*argal'* (*xon'*)	*arxar*	Argali	(EN) Veszélyeztetett, A2acde és A3cde (VU) Sebezhető, A2cde
mongol gazella	*Procapra gutturosa* (Pallas, 1777)	*cagaan jeer*		Mongolian gazelle	(EN) Veszélyeztetett, A4cde (LC) Nem fenyegetett
szajga vagy tatárantilop	*Saiga tatarica* (Linnaeus, 1766)	*böxön*	*tataar böxön*	Saiga antelope	(EN) Veszélyeztetett, A2acde (CR) Súlyosan veszélyeztetett, A2a

Család: Moschidae / pézsmaszarvasfélék / xüdriinxen

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
szibériai pézsmaszarvas	*Moschus moschiferus* Linnaeus, 1758	*xüder*	*badanga xüder*	Siberian musk deer	(EN) Veszélyeztetett, A3d (VU) Sebezhető, A1acd

Család: Cervidae / szarvasfélék / bugiinxan

Magyar	Latin	Mongol	Egyéb mongol	Angol	megjegyzés
jávorszarvas	Alces alces (Linnaeus, 1758)	*xandgai*	*molcog xandgai*	Elk	(EN) Veszélyeztetett, A2cd és A3d (LC) Nem fenyegetett
szibériai őz	*Capreolus pygargus* (Pallas, 1771)	*bor göröös*		Siberian roe deer	(LC) Nem fenyegetett (LC) Nem fenyegetett
gímszarvas	*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758	*xaliun buga*		Red deer	(CR) Súlyosan veszélyeztetett, A2acd és A3d (LC) Nem fenyegetett
rénszarvas	*Rangifer tarandus* (Linnaeus, 1758)	*caa buga*	*bugan caa*	Reindeer	(VU) Sebezhető, D1 (LC) Nem fenyegetett